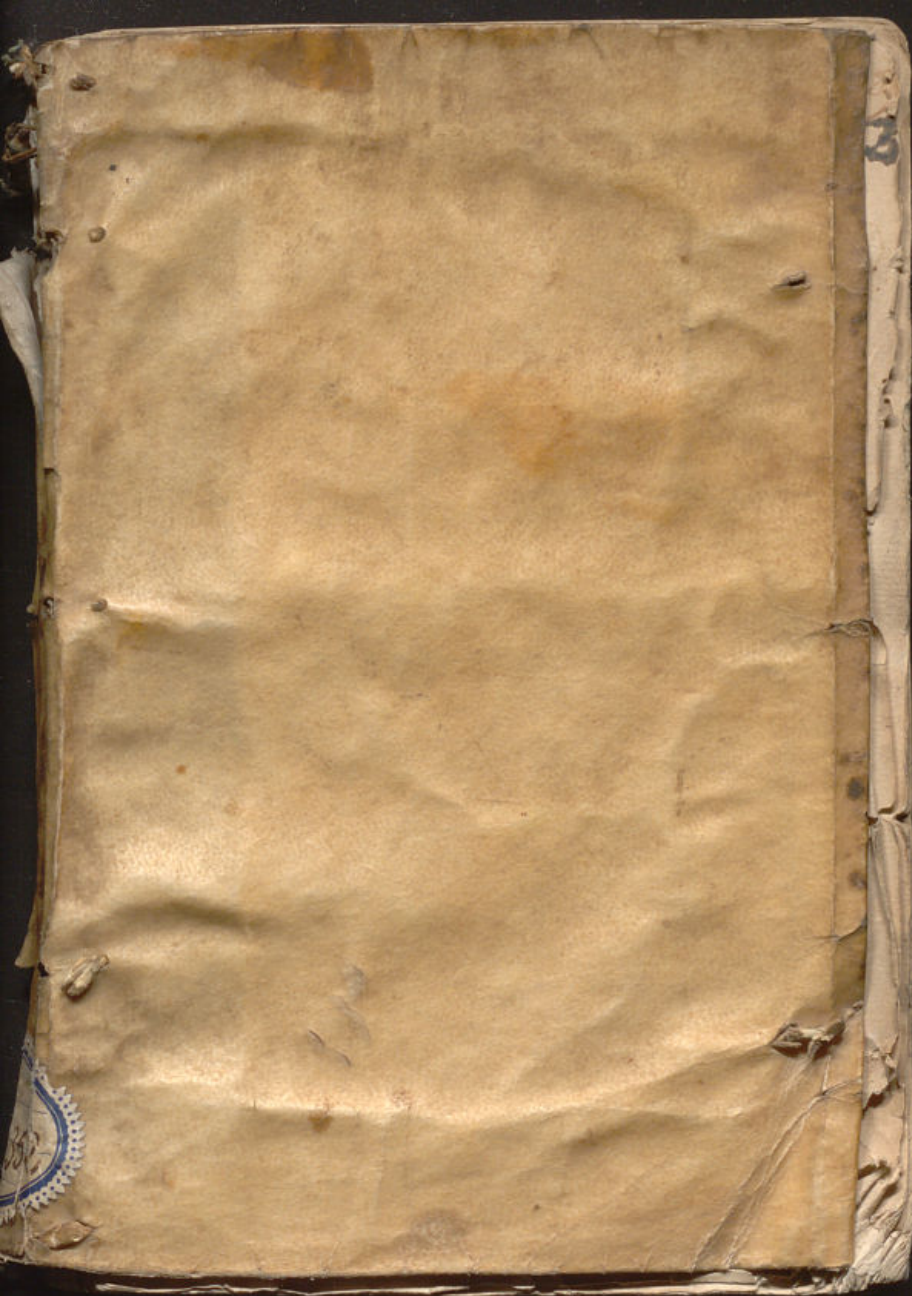

le

No 4
37-35

3-3-288

Delaplanchet

Ex Libris
Ex Libris Com. Max. num.
num. 37.

Ex Libris vites: quos

Muy Senor mio suplico

FRAN. DVA.
RENI IVRECONSUL-
TI OPERA QVAE AD

R. 13053

hunc diem edita sunt, omnia quo-
rum, Catalogum proximæ
Pagellæ indica-
bunt.

DE LA LIBRERIA

DEL REAL COLEGIO MAYOR
Reunido de Santa Cruz, y
Santa Catalina.

~~E. 2.º C. 29 N. 17.~~

Cum Priuilegio Regis.
PARISIIS.

Apud Audoënum Paruum, via ad diuini
Iacobum, sub Lilio aureo.

1550.

Diplomate Henrici Francorum regis interdicitum est horum librorum impressione distractioneque omnibus typographis ac bibliopis, nisi quibus imprimere eos ac distrabere, Fran. Duarenus permiserit. Diploma signo regio maiore obsignatum est, cui And. Guillartus magister libellorum & Claud. Albassineus viri clarissimi subscripserunt.

Lectori.

STVDIOSIS omnibus rem me gratam facturum existimaui, si Fran. Duareni lucubrationes simul imprimendas curarem, tam eas quæ superioribus annis edita fuerant ab aliis sed ab auctore ipso nunc recens emendata & auctiores reddita, quam quæ iam primū in lucem exierunt. Sunt enim eius viri scripta huiusmodi, ut non ad iuris civilis modo, sed totius etiā antiquitatis cognitionem mihi conducant. Quod si nostra in ea re industria tibi probabitur, breui ut spero eiusdem auctoris monumenta in ius pontificium à nobis accipies: ex quibus intelligere poteris eum non minorem in pontificio iure quam civili instaurando atque illustrando operam posuisse.

IN HOC VOLVMINE
HÆC CONTINENTVR.

RAN. Duareni de in Litem iurando iudiciisque bonæ fidei & arbitrariis commentarius ad amplissimum Virum Franc. Crispinum Ducis Aurelianensis cancellarium, præfidemque in Britannia citeriore.

Decretum senatus Biturig. in gratiam iuris studiosorum promulgatum, quod latinum ab eodem factum est.

Eiusdem in tractatum de pactis lib. Pandect. II. commentarius ad clarissimum virum Franc. Oliuiarium curiæ Parisiensis Præsidem,

Partitio & enarratio methodica eiusdem tractatus tam in Pand. quam in Cod. Iustin. auctore eodem.

Epistola eiusdem ad And. Guillartum clarissimi viri And. Guillarti Libellorum in regia Magistri filium, de ratione docendi discendique iuris conscripta.

Gulielmi Budæi epistolæ duæ quarum vna ad Franc. Duarenum. Altera ad Ioannem Duarenum.
â ii renum

renum eius patrem scripta est.

Eiusdem Disputationum anniuersariarum Liber primus.

De imperio & iurisdictione Apologia eiusdē, aduersus Eguinarium Baronem iureconsultū.

De plagiariis & scriptorum alienorum compilatoribus, aliisque rebus cognitu dignis, epistola eiusdem ad Franc. Balduinum.

Indices singuli in libros singulos ordine quique suo collocati sunt nisi quid is quem in titulum de pactis scripsimus Excusoris improuidentia pretermisum ad voluminis finem reponi curauimus.

FRAN. DVARE-
NI IVRECONSULTI

D E

In litem iurando, Iudicisque Bonæ fidei,
& Arbitrarius, Commentarius,
A D

*Amplissimum virum Franc. Crispinum, Ducis Aurelianensis Cancellarum, Præsidentemque
in Britannia citeriore.*

Accessit clarissimi Biturigum Senatus decretū quoddam in gratiam iuris studiosorum promulgatum.

A MPLISSIMO
VIRO FRANCISCO
CRISPINO, DVCIS AVRE-
LIANENSIS CANCELLARIO,
FRANCISCVS DVA-
RENS SAL

*

NON minus verè, meo iudicio, quàm scitè scripsit quidã, Felices esse eos quibus aut facere scribenda, aut scribere legenda, favore numinis datum est. Sic enim statuo, aut nihil vsquam beatum, aut beatissimos certè eos esse, qui præclaris atque eruditissimarum monumentis, communem hominum societatem sic iuuant, vt inde gloriã sibi cõparent immortalẽ. Quæ licet bonis viris per se expetenda non sit, tamen rectè factorum comes est, & virtutem tanquã vmbra corpus vtrò sequitur. Cõtrà, miseram semper, ac miserandam eorum conditionem iudicavi, qui cum vix mediocriter in studio bonarum disciplinarũ versati sint, continuò scriptitandis libris ingenii famã aucupari solent. Hos siquidem istius inconsiderata temerariæque ambitionis suæ, eam mercedem crebrò ferre videmus, vt sapientum hominum & cordatorum iudicio, non modo pro doctis, sed vix etiam pro sanis habeantur.

a in Porro

Porro hunc animi morbum cum in rebus quædam, atque
ex nimia quadam impudentia nasci certissimū sit, ne
onus mihi graue impostum video, mei apud te, summū
iudicem ingeniorum, tuisque similes, purgandi, quod
huius libelli editione nūc sum ausus nasutissimo huius
orbis teatro meipsum exponere. Non enim adeo mei
amans, aut potius amens sum, ut non cogitem, quā
multa in hoc opusculo grauisissimi quique nostri ordi-
nis homines sint de sideraturi: ut imperitum vulgus &
calumniatores mittā, aduersus quorū venenū, ut Aristo-
phanes ait, nullū potest, à vitio doctop excogitari. Accedit
etiam ad confidentiæ huius meæ exaggerationem, quod
parum exploratis adhuc viribus argumentū id tractā-
dum susceperim, cuius obscuritas ea est, ut interpretum
in hoc genere diligentissimi nobilissimique desperaue-
rint sese aliquam ei lucem adferre posse, idque editis li-
bris ingenuè testatum reliquerint. Quorum diligen-
tiā superare hoc velut nostræ artis tyrociniō niti, quid
aliud est, quā in πῖδω τῆς κριτικῆς μανδάνει, ut est in
veterē Græcorū prouerbio. Neque enim atas mea, vel
usus, vel eruditio ea est, ut receptæ autoritatis scripto-
rum in iure civili censura magnopere mihi conueniat:
quāqui in studijs doctrinæ etatem omnem exegerunt,
sibi nō audent arrogare, Præclare etenim Plato, Fæli-
cem esse dicebat eū, cui vel in senectute cōtigerit, ut ve-
ras opiniones assequi possit: siquidem rarū est ut quis-
quam mortaliū etiam confecto vitæ curriculo, tam ex-
cellentis boni cōpos fiat. Sed quando hoc nostrū quæle-
cūque opus, non inani ostentatione ductus, neque ca-
pitadæ auræ popularis gratia, publicandū duxi, sed ut

iuuenū studia labore meo utcunque promouerem, id-
que de sententia doctissimoꝝ hominum, & grauissi-
morum à me factū est: magna mihi spes ostenditur, ho-
nestam voluntatem, & conatū meū à viris bonis boni
consiliū iri. Posteaquā enim te autore legum interpre-
tandarū causa in hoc gymnasiū publicè accitus sum:
memini, cum iuris vtriusque professoribus visum esset:
in collegiū me suū cooptare, eamque ob causam solenni
instituto publicè de iure respondendi imposta mihi es-
set necessitas, celeberrimū illū Mart. locū ex lib. IIII.
Reg. qui sub titulo De in litem iurando, in Pandectis
extat, eiusdem ordinis decreto mihi propositum fuisse.
In eo igitur enarrandū, cum omnes ingenii nervos in-
tenderem, cōmentariorum sylvam quandā in manus
sumpsit, iam tum à me collectam, cum Lutetia Parisio-
rum Gul. Budæi liberis libros Pādectarū interpreta-
rer. In ijs Paradoxa quadam erant in tractatū bona-
fidei iudiciorū arbitrariorūque strictim ānotata, qua
ego diffusius explicare in animū induxi, cum vt rei
ipsius nouitate & subtilitate iuris studiosos ad dispu-
tandum elicerem, tum vel maximè, vt alieno magis,
quā meo iudicio cōfisi^o pictoris Apellis exemplo, qua
in opere meo vitia notarentur, auscultās tandem ea se
videretur emendarem. Quid multa? Eā, me Hercule,
non solū attentionem, verū etiā assensionem nostra
hac dicitur mihi tū mereri visa est, vt spem meā expe-
ctationemque vicerit. Quo noīe quāquā non mediocri
gaudio efferebar, cōmentationesque meas tantis viris
probari triumphabam, (aderat enim Iurisconsultorū
insignium copiosus sanè numerus) eas tamen vt exire

sinerem, adhuc exorari non potui. Ac fama mea for-
tasus consultius fuisset, etiamnum in eadem senten-
tia permanere, cōsilio Platonis obtemperantem, qui scri-
bentibus præcipit τοὺς λόγους ἀλλὰ καὶ τὰς σφίσι περὶ ἡρώων.

Crescentibus enim annis, confirmatōque assidua ac
varia lectione iudicio, nō dubito permulta in scriptis
meis esse, quæ expoliturus olim, si liceat, atque ad eō
iure immutatur⁹ sim. Siquidem διωτικῆς ἡγεονίδης (ut
aiunt) sapientiores solent esse. Et hanc quidem ob cau-
sam editionem huius commentarij in tempus aliud
non inuitus distuliffem, si amicorum efflagitatio
eam à me non expressiffet. Quia enim illi profu-
turam studiosæ legum iuuentuti non confirmabant
modò, sed præstabant etiam, ac fide sua esse iube-
bant: ea re factum est, ut me quod cupiebant, non
nolle significarem. Nam & horum omnium præter
eximium in censendis huiusmodi scriptis iudicium,
fides certè, & candor animi sic mihi perspectus erat,
ut neque eos omnino falli opinione, neque ab eis me
eludi facildè mihi persuaderem. Illud quoque ad du-
bitationem meam, cunctationemque tollendam ma-
gnam attulit momentum, quòd si studiorum nostro-
rum, quorum tu fauor adiutorque maximus sem-
per fuisti, fructus aliqui iam existerent, si non ube-
res atque maturi certè quales fert adolescentia, eos ti-
bi iure optimo deberi intelligebam: optabamque
identidem genus aliquod scriptorum meorum, vel cum
aliqua existimationis meæ iactura, inter manus ho-
minum versari, quod summa meæ erga te pietatis &
observantia argumentum, testimoniūque velut pu-
blicis

1
blicis perscriptum tabulis esset. Et si autem me non la-
teat scriptiunculas hasce nostras amplitudine tua pa-
rum dignas esse, apud quem parietes ipsi, ut uia di-
cam, φιλολογώτερον loqui posse videantur, animos ta-
men mihi addidit singularis illa, quam tibi insitam
esse animaduerti, humanitas, ut nunc eas tibi offer-
re nihil verear, & quaecumque id est, quod ex ani-
mo grato beneuolęque proficiscitur, tibi non ingratum
fore confidam. Porro autem huic libello criminato-
res non defuturos animo cogitationęque satis prospici-
o. Itaque eum ad te hoc etiam consilio potissimum
mittere statui, ut quasi in fidem atque clientelam tuā
se conferat: sicque patrocinio tuo, & autoritate, quam
tu maximam meritisimō partam habes, defendatur.
Causam igitur tibi delatam ut recipias, te etiam at-
que etiam rogo: cui si es adfuturus, minore negotio,
ut equidem spero, vim aduersariorum frangere, ca-
lumniisque eorum obsistere poterimus: Sin minus,
qui tantā quęstionem sustinere solus poterō? quādo-
quidem ea contra nos allaturi sunt aduersarij, quę
insidiari omnino vix possumus, quęque in iudicio li-
teratorum hominum criminosa fortassis habebuntur,
duntaxat si ^{δοξοι} ^{Βοδινάριος} sese in hac causa pręstite-
rint. Apud equiores verō iudices, maiore cum fidu-
cia causam dicturus sum te patrono, in cuius pręsti-
dio tantam spem collocaui, ut ne commentarium qui-
dem nostrę ^{δικαιοσύνης} vllum tibi mittam. Quę e-
nim ad criminis siue remotionem, siue translationem
faciant quis te melius aut subtilius, homine in diri-
mendis atque iudicandis controuersijs exercitatis-
mo,

mo, excogitauerit? cum praesertim mei consilii sum-
ma iam à me tibi exposita sit. Vnum magnopere ve-
reor, vt lectores paulò deliciores probaturi sint,
quod bonam huius commentarioli partem in egres-
sionibus aliquot, quae aut sine incommodo omitti, aut
brevius perstringi poterant, consumpserimus. Qua-
re faciendum mihi putavi, vt te admoneam aliquam
huius facti rationem mihi constare. Quanquam enim
mea sic ratio est, vt in enarrando iure civili prolixis
verbosisque commentarijs, quales omnium serè in-
terpretum adhuc sunt, dilucidam breuitatem ante-
ponā: tamen quia publicus ac inueteratus mos id fla-
gitabat, inuitus primū hanc vulgarem docendi viam
ingressus sum, deinde cum in progressu multa occurre-
rent ab interpretibus tractata, in quibus ipsorū diligen-
tiam, & iudicium, vt dicam parcissimè, desiderarem,
in eorum consutandis erroribus tenebrisq; discuten-
dis libenter expatiatum sum, maximè cupiens id quod
grauissimè Isocrates monet, οὐκ ἐπιμένει τοῖς κατὰ νόμον
ἀλλὰ πρὸς τὸν νόμον καὶ πρὸς τὸν νόμον καὶ πρὸς τὸν νόμον
καὶ πρὸς τὸν νόμον καὶ πρὸς τὸν νόμον καὶ πρὸς τὸν νόμον.
Hinc facta sunt τὰ πρὸς τὸν νόμον καὶ πρὸς τὸν νόμον, vt dicitur,
Mibi autem eo minus id vitio verti debet, quod utilia
literis mandare conatus sum, & non pauca iuris civi-
lis loca illustrare, quae adhuc vulgò malè intellecta, ma-
gnam ei offuderunt caliginem. Id an assequutus sim,
quia meum non est iudicare, tuo aliorumque iudicio,
in quorum manus haec peruentura sunt, aestiman-
dum relinquo. Illud cerè sedulo à me vitatum esse co-
gnosces, ne in corrogandis vndique ac ambitiosus cō-
memorandis autorum sententijs, consilijs, decisionibus,

bus, eisquē, vt fit, interpolandis nimius essem. Nam esse
hac ratione commentarius noster altero tanto auctior
fieri poterat, & forte maiorem à vulgo gratiam conci-
liare: id tamen vt facerem adduci non potui, quod hu-
iusmodi inutiles Rapsodias, à quibus natura
semper abhorruì, quibuscunque sanis
hominibus displicere intelligam.

Vale. Biturigib. Gallorum

quarto Calend.

April.

M. D. XLII.

INDEX PARADOXA

· QVAEDAM POTISSIMUM CON-
tinens, quæ in hac *diatribâ* defen-
duntur: Biturigibus publice
disputata Anno.

M. D. XXXIX.

*Numeros verò, non paginarum, sed quos
margini adscriptos vides,
intelligito.*

Vsurandum in litem, cur in certis tantum
iudiciis deferatur, vera tradita ratio, quæ
adhuc ab interpretibus animaduersa non
fuit. 1.

In iis tantum actionibus, quæ ad restitu-
endum, non autem ad dandum, tradendumve competunt,
in litem iurari. 2.

In actione Vi bonorum raptorum, quia arbitraria non
est, in litem non iurari. 3.

Si nummi depositi non restituantur, cur iusurandum
in litem iudex non deferat. 4.

Intellectus verus l. nummis. de in lit. iurand. 5.

Intellectus l. primæ. ff. de contrah. empt. 6.

Obscurum non esse quamobrem in actione de dolo in
litem iuretur, licet recentiores in ea re multum hæsitave-
rint. 7.

Nova ratione confirmata communis Dd. opinio, existi-
mantium, in iureiurando in litem, non utilitatem modò
spectatâ esse, verum etiam affectionem, quæ singulari
utilitatem excedat. 8.

Accurf. Bart. Bald. Paul. Alex. Iafon, cum plerisque aliis
in intellectu l. si per alium. §. in eum. ff. ne quis eum qui
in ius voc. toto cælo errasse. 9.

Verus sensus l. videamus. in prin. de in lit. iur. 10.

Cur in a-

Cur in actione Ad exhibendum, quæ ad restituendum
non competit, in litem iuratur. 11
Bonæ fidei vocabulum quid significet apud Iurecon-
sultos. 12
Iudicia Stricta ac Bonæ fidei, cur sic appellata. 13
Cur veteres certa tantum iudicia bonæ fidei esse volue-
runt, allata probabilis ratio: ea quæ Alciati est, reiecta,
ac confutata. 14
Explicata defensaque Bar. opinio asseretis, Contractum
bonæ fidei, cui dolus causam dedit, ipso iure nullum
esse, præter communem omnium interpretum senten-
tiam. 15
Declaratus obiter vulgatissimus §. pactus ne peteret. l. si
vnus. de pact. 16
Vnde exceptionis appellatio emanarit. 17
Stipulatio dolo inita, cur ipso iure nulla non sit, noua
ratio. 18
Cur apud veteres Iureconsultos doli, itemque pacti ex-
ceptio bonæ fidei iudicis inesse dicatur. 19
Bonæ fidei verbū quam vim & significationem habeat,
Curtium non intellexisse. 20
Locus Ciceronis explicatus lib. 3. de Offic. 9. 21
Albericum & Fulgosium existimantes in actione ex em-
pro in litem non iurari, rectius, veriùsque sentire quam
cæteros. 9. 22
Iasonis Mayni cauillationes submotæ, quibus illorū ar-
gumenta refellere conatur. 23
Hæc duo, Quanti interest, & Quanti in litem iuraturū fue-
rit, multum differre. 24
In iis tantum bonæ fidei iudiciis, quibus ad restituendum
agitur, in litem iurari. 25
Dissolutus nodus ex l. ei apud quem. ff. de pos. 26
In infinitum iurare, apud Vlpianum quid sit. 27
Taxationem iudicis in iureiurando in litem duplum ve-
ræ estimationis excedere, contra Bart. & cæteros. 28
An iudex in litem iusurandum deferre cogatur. 29
Iudicem regulariter iusurandum in litem ab actore præ-
stitum sequi debere, pro Fulgoscio cōtra cōmunē. 30
Cuius

26
62
18

- Cuius doli gratia in litem iurandum fit. 31
Aduersus heredem ob defuncti dolum nonnunquam
in litem iurari. 32
Culpa lata, leuis, & leuissima, quo sensu in iure accipi
debeant. 33
Sicut ob dolum, ita etiam ob culpam latam in litem iu-
rari. 34
Lata culpa in quibus casibus dolo comparetur vulgo ab
interpretibus intellectum non esse. 35
Recitata breuiter vulgaris doctrina de actionibus arbi-
trariis. 36
Quatuor regulas Bartoli in l. hoc edito. de Publica, fal-
sas, vnaque litura omnes circundendas esse. 37
Quod Dd. somniant ex contemptu iudicis arbitrium
quoddam nasci, quo iudex in litem iusurandum defer-
re, aut ad certam poenam condemnare potest, tam alie-
num à verò esse, quàm est vulgo receptum. 38
Falsam esse vulgarem regulam qua traditum est, omnes
actiones quibus ad restituendum agitur, arbitriarias
esse quia iudex, &c. 39
Confutata interpretum deliramenta, in enarratione ho-
rum verborum Vel ex noxali causa seruum dedat, in §.
præterea. de actio. 40
In actionibus arbitrariis iudicem nihil contra ipsarum
naturam arbitrari. 41
Quo sensu accipiendum sit, quod à Iustiniano scriptum
est, omnia iudicia absolutoria esse. 42
Rei vendicationem ex numero actionum arbitrariarum
esse. 43
Explanatio l. qui restituere. de rei vend. 44.
Actio qua id quod certo loco promissum est alibi peti-
tur, an in numerum arbitrariarum referenda sit 45
Atheniensium, Romanorumque veterum ritus in feren-
dis sententiis. 46
An actiones noxales sint arbitriaræ, & verba §. Præte-
rea. de act. eò pertinentia vero suo germanoq; sensui
restituta. 47
Arbitriaræ à strictis & bonæ fidei actionibus quomodo
differant

- differant 48
In strictis iudiciis quando iusiurandum in litem deferendum sit. 49
Declarata i, si quando. C. vnde vi. 50
Declarata item lex Nequid. de incend. ruin. 51
An absque probationis difficultate in strictis iudiciis in litem iuretur, & conciliatæ l. semper. §. in hoc interdicto. ff. quod vi aut clam. l. qui tabularum de furt. & l. argentarius. §. cum autem. de eden. 52
Si pecunia in sacculo signato deposita sit, eumque resignatum depositarius reddat, an deponentis iuriurando standum sit. & c. 53
Intellectus l. si duo. §. fin. ff. de iureiur. 54
Actionem ex testamento bonæ fidei non esse, & inibi quædam de natura strictarum & bonæ fidei actionum cognitu digna. 55
Cur actio funeraria & similes actiones in bonum & æquum conceptæ, bonæ fidei non sint. 56

Mart

Martianus lib.

IIII REGVLARVM.

IN Actionibus in rem, & in Ad exhibendum, & in Bonæfidei iudiciis in litem iuratur: sed iudex potest præfinire certam summam, ad quam vsque iuretur. Licuit enim ei à principio nec deferre. Item etsi iuratum fuerit, licebit iudicivē absoluerē, vel minoris condemnare. Sed in his omnibus ob dolum solum in litem iuratur, non etiam ob culpam: hæc enim iudex æstimat. Planè interdum & in actione stricti iudicii in litem iurandum est, veluti si promissor Stichi moram fecerit, & Stichus decesserit: quia iudex æstimare sine delatione iurisiurandi non potest rem quæ non extat.

PAVLVS LIB. XXVIII.

AD EDICTVM.

Aliàs si ex stipulatu, vel ex testamento agatur, non solet in litem iurari.

FRANC

FRANCISCI DVARENI IVRE- CONS. COMMEN-

TARIVS.

In Actionibus in rem.

VOD Martiano de Actionibus in rem generaliter hinc scribit, ex vi verborum apparet, non de Rei vocatione tantum, verum etiam de actione Publiciana, Hypothecaria, Confessoria, & Negatoria accipiendum esse: idque plerisque aliis Iureconsultorum responsis expressum est.^a Sed cur in his potius, quam in Ex stipulatu actione, aut Ex testamento, quae in personam sunt, in lite iuratur? ^b An quod, cum in rem actione experimur, non personam nobis obligatam esse, ut in aliis, sed nos in re petita ius aliquod habere concedimus: Ideoque in ea probabilior affectio nostra esse videtur? quae Curtius & Decius existimauerunt. Mihi autem paulo diligentius haec considerati, sanè quam infirma, & levis haec ratio semper visa est. Nam si mihi stipulanti rem aliquam promiserit aliquis, quae maiorum meorum quondam fuit, exempli causa, vel in qua ipsi sepulti sunt, aut domum in qua sum educatus, is quatenus in litem iurauero, non condonabitur. Ob eas tamen causas, ^c aut alias huiusmodi, iustam affectionem esse dicimus. Item hoc iusurandum semper ad iuratis affectionem referri necesse non est, ut recte nonnulli contra receptam vulgo sententiam opinati sunt. ^d Nam potest actor, qui fortassis nulla affectione utilitatem rei excedere ducitur, quantum sibi re vera sua re non carere expediat, iure iurando declarare. ^e Ut igitur ipse quod sentio aperiam, ratio in primis attendenda mihi esse videtur, quam ob rem hoc Iusurandum, de quo disputamus, comparatum est. Quae quidem,

- ^a l. qui restitue re. de rei vend. l. Neseni. §. fundum. de re iud. l. eni qui de publ. l. si fundus §. in vendica. de pigno. l. haru. si ser. vendi.
- ^b l. nostra. in fidei cum sequen.
- ^c l. si in empt. ff. de minori. l. i. §. eo. l. alias si quid in fraudem. patro.
- ^d Firmanus in repertorio.
- ^e l. videam. ver si. no. eni. supra eo. l. pe. i. fi. eo. l. l. iii §. in hac commod.

cum in aliquot Iureconsultorū respōsis extet, iisq; minime obscuris, mirum est ab interpretib⁹, adhuc eā aut nō intellectu omnino, aut certe parū animaduersam fuisse.

a l. si tutor in fra eodem.

Ait enim Marcellus lib. x v 111. Digestorū, Si tutor re adulti, quā possidet, restituere nolit, nō æquū esse p̄tio, id est, quātī res est, litem æstimari: cum & cōtumacia puniēda sit, & arbitrio potius domini rei pretiū statuēdū sit, potestate petitorii in litē iurādi cōcessa. Sed & Pō-

b l. si cū dos. §. si. cū l. sequen. Rerum amo.

po. ad Sabinū, Si mulier res quas amouerit, nō reddat, æstimari debere respōdit, quātī in litem vir iurauerit: quod non sit æquū inuitū suo pretio res suas vēdere. Ex quib⁹ locis p̄spicuum est, huius Iuris duplicē rationē esse: Vnā, quod cōtumacia eius, qui iudicis p̄cepto non paret, rem petītā restituere iubentis, p̄cēnā mereatur. Alterā, quia cū venditiones liberę, voluntarięque esse debeant, sicut reliqua genera rerum cōtrahendārū, eāq; libertas duabus in rebus maximē cernatur, nempe vt ne quis inuitus rem suā cogatur vēdere, c v t q; liberū sit venditori pretium rei suę diffinire quodcunq; voluerit: æquisimum est, vt venditori, cui ob aduersarij cōtumaciā imponitur vendēdi necessitas d saltem pretiū statuēdi arbitrium relinquantur. Hanc verō rationē quis non videt in actione

c l. nec emere. C. de iure de liberan.

d l. eius rei. de rei vendic.

Ex stipulatu, aliisq; locū nō habere, quę ad dādū, tradēdū, faciendūue cōpetunt? sed in iis tātūm, quibus ad rei restitutionē agimus, siue ea res corporalis, siue incorporalis sit. Nec multū refert actio in rem an in p̄sonā sit, qua rem nobis restituī petimus: vt elegāter Vlpianus lib. 2. ad edictū scribit. Proinde in actione Fauiana, § & Rerum amotarū, h licet vtręq; p̄sonalis sit, in litem iuratur. Antequā tamen huic iuriurādō locus sit, necess-

h arbitrio fauiana
A. v. s. ad v. s. p. nat.
si. cū l. si cum
dos.
d. l. qui restit.
uere.

e dicta l. harū. f dicta l. qui restituer.

g l. tenetur, si quid in frau. patro.

h dicta l. si cum dos.

i d. l. qui restituer.

se est actionē, quę intenditur, ex numero arbitrariarum esse, de quibus infrā suo loco differemus. Idq; eiusdem Vlpiani verba apertē indicāt, cum ait, Hęc sententiā generalis, siue interdīcta, siue actiōes, & siue in rem, siue in p̄sonā sint ex quibus arbitrato iudicis quid restituitur, locū habet. Nam hoc iusturādū, ad puniēdū eius cōtumaciā, qui arbitrio, seu p̄cepto iudicis nō paret, quod ante cōdēnationē interponitur, maximē cōparatum est.

Quapro-

3 Quapropter existimo in actione Vi bonorum raptorum, & aliis similibus, quae arbitrariae non sunt, licet ad rei propriae restitutionem dentur, in litem non iurari. Ex iam dictis consequitur, Si nummi depositi non restituantur, non ideo iniuratum in litem a iudice deferendum esse: a non tam quod numerorum nulla sit probabilis affectio, ut Accursius, & ceteri vulgo crediderunt (iam enim consutata est eorum opinio, qui hoc iniuratum ad affectionem solum referri volunt) quam quod, ut Ulpianus ait, certa sit numerorum aestimatio. Cum enim non alius sit huius iniurandi finis, quam ut dominus rei suae pretium statuatur, clarum est ad eas res tantum id pertinere, quarum pretia incerta sunt, & secundum locorum temporumque varietatem mutabilia. b Quod autem de numerorum aestimatione Ulpianus scribit, c quantum negotii interpretibus exhibuerit, ex ipsorum commentariis intelligi potest. Nos vero rem non adeo obscuram, aut difficilem iudicantes, arbitramur earum rerum, quae in mercis numero habentur, aestimationem incertam, & mutabilem esse, eamque pecunia numerata fieri: quoniam, ut Aristoteles ait, *μετρεται πάντα νομισματι*. At nummi, quod Iabolenus scribit, d merce nequaquam aestimantur, eorumque certa, perpetua, & immutabilis est aestimatio, quaeque semel publice constituta fuerit.

6 Huc pertinent elegantissima Pauli verba de emendi, vendendi, & origine differentis e: Electa, inquit, materia est, cuius publica ac perpetua aestimatio difficultatibus permutationum aequalitate quantitatis subueniret, eaque forma publica percussa, usum dominiumque praebet, non tam ex substantia, quam ex quantitate: id est, publica illa aestimatione, qua quanti locabilis sit, intelligitur. f Sed de nummis, quod ad nostrum institutum attinet, satis. Nunc videndum est, cur in actione de Dolo, quae in rem non est, in litem iuratur? Quae in re Curtius addubitans respondit, hanc actionem cum actione Quod metus causa, tanta affinitate habere, ut cum una merces personalis, altera vero in re scripta sit, vix vlla ratio tanta diuersitatis appareat, g quia ergo in actione Quod metus causa, in litem iuratur, consequens esse, & in hac quoque in litem iurari. At cum inter has actiones dissimilitudinem esse non neget quidem, sed dissimilitudinis ratio-

a l. nummi. supra eodem.

*f. inat. 2. q. 1. in
mota. aci.
aestimatio. c.*

b l. pretia rerum. §. si. ad l. falsidiam.

c d. nummis.

d l. si. ita fideiussorem. de fideiussio.

e l. i. de contrahen. emptio.

f Aristoteles lib. i. Politic. c. vi. l. quae extrinsecus de verbo obligata.

g Bar. in l. sed si ex dolo. ff. de do.

*L. arbitrio. de
dolo.*

tionem nō esse sibi p̄spectā fateatur, aliūde quęstis argu-
mētis eū impetere, qui suo, vt aiunt, mucrone cōficitur,
superuacaneus labor esset. Itaq; respōdeō nō aliā ratio-
nem esse, q̄ quod hęc actio inter eas recensetur, ex quib⁹
arbitratu iudicis quid restituitur. Nam in his actiōibus
in litem iurari nos paulò antè admonuim⁹. Idq; ostēdūt
Ulpiani verba libro ad edictū x i. ² Arbitrio iudicis in
hac quoq; actiōe restitutio cōprehēditur. Et nisi sequa-
tur restitutio, sequitur condēnatio quāti ea res est. At ta-
meti hac actiōe non rem meā, sed quæ mea aliquando
fuit, restitui petā, eadē ratio tamen, aut etiā maior, & hīc
in litē iurari suadet. Nam si in cæteris cōtumacia tātūm
eius punitur, qui rem fortassis antea sine dolo possessām
nō restituit: quāto magis in hac actiōe iurabitur, in qua
non huiusmodi tātūm cōtumacia, sed etiā admissus iam
inde ab initio dolus arguitur. Et ita quoq; Curtius ipse
postea sensissē mihi videtur. Hinc perspicī potest, q̄ latē
pateat in hac disputatione ratio iam à nobis cōmemo-
rata. Sed & eadē ratione alia quęstio à recentiorib⁹ agi-
tata, nisi fallor, decidi potest, Vtrum in hoc iureiurando
vera rei æstimatio, siue vtilitas, an verò iurantis affectio
spectāda sit? Et sanē multa in vtranq; partē p̄babilia ad-
ducuntur, quæ fusius in hoc loco tractari nō est necesse.
Tātūm dico, hoc iusurādū mihi videri sic ad iurātis vti-
litatem referēdū, vt ipsius quoq; affectio nōnunquā at-
tendēda sit. Nam, vt aliorū argumēta prætermittā, quod
dicitur, In vēditione pretiū rei, arbitrio domini statuēdū
esse, dubiū nō est, quin generaliter accipiendū sit adeo,
vt si rem à domino emere volēs, præter iustū, & cōmune
pretium grādem ei pecuniā offerat, ad cōpensandum id
quod interest ipsius re sua nō carere, affectiōi vēditoris
nihilominus indulgēdū sit, quæ quidē in equis, canib⁹,
reb⁹sq; aliis nō ita valde necessariis, aut vtilib⁹, immo-
dica plerunq; cōspicitur: ac qui mod⁹ est in his reb⁹ cupi-
ditatis, vt ait Cicero, idē & æstimationis esse solet. Ni-
hil etenim iure cautū reperitur, quo libertas ea in rerum
vēditionibus minuatur, restringatūre. Quod cū ita sit,
idē in hoc iureiurādō vtiq; obseruabitur: nisi fortē qua-
tenus

tenus iudex nimia illa iurantis affectione, taxatione ad-
 iecta, moderata esse arbitratus fuerit. Concludendum est
 igitur, in his tantum actionibus in lite iurari, quibus ad re-
 stituenda agimus. Cui aduersari videtur quod Ulpianus
 scribit, ^a Aduersus eum, qui in ius vocatum vi exemerit, in fa-
 ctum iudicium dari, quo non id continetur, quod in veritate
 est, sed quanti ea res est ab actore aestimata, de qua contro-
 uersia est. Quod enim ipse ait, Quanti ea res est, &c. Ac-
 cursus, Bartol. Bald. Paul. Alex. & Iason cum plerisque aliis
 de iureiurando in lite interpretatur. Atqui fieri potest, ut
 quod eo iudicio experitur, de restitutione rei non contendant, sed
 pecunia aut rem aliam sibi dari, traditue postulet. Verum ea
 interpretatio quam absone sit, & a puritate, elegantia, & per-
 spicuitate Ulpiani verborum aliena, obscurum non est. Quan-
 doquidem non de re aestimanda, sed quam iam aestimata est aper-
 te loquitur Ulpianus. Unde apparet ea verba, salua ratione
 recti sermonis, de iureiurando in lite accipi non posse. Ve-
 rior est itaque Fulgostii sententia, secundum quam hoc tantum
 Ulpianus sensit, poenam in ius vocatum eximentis hanc esse, ut ad
 id, quod re vera debebatur actori, ab eo, qui exceptus est,
 non condonetur: verum considerata tantum actoris aduersus
 eum petitione, summam eam iudicio in factum prestare cogatur,
 quae ab actore in libello petita est, licet vocatus eam
 forte non debuerit. Hoc enim significat & sequentia eiusdem
 verba: Hoc enim additum est, ut appareat etiam si calumniator
 quis sit, tamen hanc poenam eum persequi. Caeterum quia ple-
 risque magni nominis interpretibus persuasum est, in omni
 causa pupillari in lite iurandum esse, etiam si ex stipulatu, aut
 ex testamento agatur, quod supradictae conclusioni nostrae
 contrarium est, paucis hunc errorem labefactare visum est, &
 10 Ulpiani verba ^b interpretari, quae si illi perpeditissent ac-
 curatius, in eum errorem nunquam incidissent. Videam, inquit,
 in causa tutelari quis iurare, & aduersus quem possit. Et
 quidem ipse pupillus si impubes est, non potest. & caetera quae
 sequuntur. Causam tutelarem in eo loco pupillarem interpre-
 tatur, quod ut a proprietate sermonis alienum est, ita sequen-
 tibus verbis minime consentaneum. Ea igitur verba de actio-
 ne tutelae, quae aduersus tutorem, aut eius heredem intenditur,
 a iis accipienda

^a l. pen. §. i. ne
 quis eum qui
 in ius.

^b l. videam^o in
 prin. supra eo.

accipiēda esse existimo: in qua actione in litem iurari du
 a *toto titulo. de in lit. iur.* rum nō est. ^a Quod si quis fortē obiciat, sensum verbo
 Cod. *et l. tu intelligamus:* Respondeo, Cōtingere posse, vt tutor no-
 tor. *infra eo.* mine pupilli actione tutelae aduersus cōtutorē suam ex-
 periat, remotū videlicet suspiciōis causā, vel ob causam
 b *§ fi. Instit. qui legitima excusati,* qb^o modis tutela finiri solet. ^b Vnde
 b^o *modis tut.* qd̄ postea sequit̄, Autoritatē iuris nō refragari, quo mi-
 fin. nus iudicio, qd̄ inter ipsos acceptū est, & c. cōmodē sic
 intelligi potest: Inter ipsos, scilicet tutorē noīe pupilli agē
 tē, & eū q̄ suspect^o remot^o est, vel ob iustā causā excusat^o.
 Sed & nostrā sententiā cōfirmat, quod paulō post idem
 Vlp. scribit: Nō enī ad suā vtilitatē iurisfurādi referēda
 aestimatio est, sed ad dñi, cui^o noīe tutelae ratio postulat.

Et in Ad exhibendum.

c *l. iii. §. est aut ff. ad exhiben.* H A E C actio psonalis est, neq; ea ad restituēdū dāt,
 d *l. plus est. de verbo signifi.* cum Exhibitio à Restitutiōe multū differat: ^d in ea tamē
 e *l. 3. §. p̄terea. et l. Celsus. ad exhibēdū.* in litē iurari potest, vt hic Martiano ait: idēq; Vlpianus
 f *dicto §. est au tem.* nō vno in loco scripsit. ^e Quod utiq; accipiēdū est, ne ab
 g *l. gemma eo. titu.* iis, quae iam dixim^o, dissideat, cū ab eo intēdit, q̄ in rem
 h *l. i. ff. eo. titu.* actur^o est, ^f quiq; nō potest aliter resuā à possessorē vdi-
 dicare, qd̄ nō rarō cōtingit. ^g Nā hęc actio ppter vindi-
 cationes maximē inducta est. ^h In hoc aut casu nō minus
 sanē æquū est in litē iurari, q̄ si quis rem suā sibi restitui
 perat. Cū enim res nō nisi exhibita vindicari possit, reus
 in hac actione cōtūmax, viā actori ad rem suā vindicāda
 praecludit. Quare si veram litis aestimationem soluendo
 liberetur, actor iusto pretio resuā ei cogetur addicere.

Et in Bona fidei iudiciis.

P O S T V L A T hic locus, vt re paulō alti^o repetita,
 de strictis & bonae fidei iudiciis differam^o, quo faciliior
 atq; expeditior sit horū verborū explanatio. Nā & ad
 cognoscēdas arbitrarias actiōes, de quib^o postea dicturi
 sum^o, id magnopere necessariū est. Vt igitur ea, quae vul-
 gus interpretū q̄ eruditē nō dico, certē parū vtiliter in
 hanc rem scripta reliquit, silentio praeferamus, in primis
 admonendi sum^o, verbū hoc Bona fides πολὺσιμον esse, ¹²
 eoq;

eoq; interdū significari, quicquid à dolo, fraude, calliditate alienū est. Quo sensu nos Bonā fidē p̄stare. ^a Bona fides possidere, ^b Negoriū bona fide cōtractū, ^c Rem bona fide venditā dicim⁹. Rectissimè ergo dictū est, In omni negotio cōtrahendo bonā fidē necessariā esse, ^d cū ab omni cōtractu dolus malus abesse debeat. Nōnūq; & p̄ eo vsurpatur, quod Graci *ἐπιπίστω*, nos Bonū & Aequum appellam⁹. Vnde Tryphon. lib. 9. Disputationum, ^e Bona fides, inquit, quæ in cōtractibus exigitur, sūmā equitatē desiderat. Et Cai⁹, de ^f Actiōe negotiorū gestorū, tam directā, q̄ cōtraria loquēs, His actiōib⁹, ait, inuicē experiri possunt, de eo quod alterū alteri ex bona fide praestare oportet. Hinc illa fideiusiōis formula apud Paulū lib. 5. Respōsorū. ^g Inquātū illū cōdēnari bona fide oportebit, tātū fide tua esse iubes? Inde etiā iudicia bonę fidei appellata, in qb⁹ iudex ex p̄toria formula, liberā iudicādi facultatem habet, qđ sibi æquū visum fuerit. Nam olim Romę causas priuatas Prętores nō iudicare, sed litigatorib⁹ tātū Iudices petētib⁹ dare solebāt, q; Recuperatores vocabātur. Ac in iudiciis q̄busdā Prętor in ea ferē verba formulā cōcipiebat, qb⁹ cōtrahētes simul vsi essent, aut aliās secūdū rei, de qua agebāt, naturā angustis strictisq; finib⁹ iudicis potestatis sic includebat, vt fas ei nō esset vel latū vnguē ab ei⁹ p̄scripto recedere, tametsi fortē id æquū esse iudicaret. Ob eamq; causam Stricta iudicia, seu Strictę actiōes sunt appellatę. Etenim stricti iuris actio aut iudiciū, nusquā in veterib⁹ emēdatisq; codicib⁹ q̄ manuscripti sūt legim⁹, sed actio stricta poti⁹, strictū iudiciū, actio stricti iudicii, ^h Sed pleraq; loca corrupe: vt vel diligētissimi quiq; typographi nostri tēporis, vt de Theophili iustitionū paraphrasis interpretib⁹ taceā, apud quę actiōes in strictas & bonę fidei diuidūtur, in Græco codice, nō in translatione Latina quę vulgō circumfertur. In aliis autem multo laxiorē, & liberiorēq; potestatem formulę ipsę tribuebant iudicibus: vt ecce in eo cōtractu, quem veteres Fiduciā appellabant, vsitata erat hæc formula, Vt inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione. In rei vxorię actiōe,

^a l. si cū fundū. de cōtra emp.
^b l. bona fidei. de verb. sign.
^c res bona. de cōtrahē. emp. & l. vbi de reb. dub.
^d bonā fidem. C. de actio.
^e l. bona fides. ff. de positi.
^f l. ex maleficia. de actio. & obliga.
^g l. quæro. locati.

^h l. iii. §. in hac commod.

Quod æquius melius. cui⁹ nõ tãtũm Cicero, sed Procu-
 lus quoq; & Iabolenus Iurecõsultũ meminerũt. ^aIn Em-
 de offi. l. si cũ ptione, Vẽditione, Locatione, Cõductione, & quibusdã
 Cornelius. de aliis cõtractib⁹, Ex fide bona, formulę ascribēbatur, idq;
 sol. l. pen. solu. Ciceronis loc⁹ in Topic. ad Trebatũ Iurecõsultũ ostē-
 mati. dit: In omnib⁹, inquit, iis iudiciis, in quib⁹ ex fide bona
 est additũ, plurimus causarũ vsus est, id est, vt Boethius
 interpretatur, in quibus ita iudices datur, vt non strictas
 inter litigãtes stipulationes, sed bonã fidẽ quærãt. Vnde
 tractatũ est, Cur iuris autores certa tãtũ iudicia bonę fi-
 dei esse voluerint. Et nõnulli crediderunt, q̄ Emptiõis,
 Vẽditionis, Locationis, Cõductionis, & similiũ contra-
 ctuum frequẽs sit, & quotidianus vsus, id vtilitatis causã
 constitutũ fuisse. ^bQuod si verũ est, stipulatio vtique in
 eum numerũ videtur referri debuisse, cũ sit contract⁹
 inter oẽs frequẽtissim⁹. Et parũ me mouet, quod quidã
 recẽtiores ^crespõdēt, Stipulationis vsũ, cũ iure tantũ
 ciuili, id est, Romano introductã sit, nõ tam latẽ patere,
 quã ceterorũ contractũũ, qui iuris gentium sunt, & in
 vsũ omniũ gentiũ versantur. Nec enim ad rem multũ p-
 tinere arbitror, q̄ frequẽs apud ceteras gẽtes, sed quã
 assiduus Romę stipulationũ vsus fuerit. Et sanẽ verissimi-
 le est, priscos illos Romanos, in cõstituẽda forma, & ritu
 iudiciorũ exercendorũ, non tam attendisse, quid aliis gẽ-
 tibus, q̄ quid ciuitati suę vsũ esset futurum. ^dItaq; pba-
 bilius est, ad necessitatẽ contractũũ magis, q̄ ad frequẽ-
 tiam eos respexisse: & ita sensisse veteres, licet parum elo-
 cuti sint, facilẽ mihi psuadeo. Siquidẽ huiusmodi cõtra-
 ctuum adeo necessarius est vsus, vt sine his humana socie-
 tas ne cõsistere quidẽ possit, ad cuius cõseruationẽ refe-
 rãda sunt omnia, quæcũq; tot tantisq; iuris voluminibus
 cõtinentur. Neq; aliud locupletius huius rei testimoniũ
 requirendũ est, q̄ Scæuolæ illius Põtif. Maximi, qui, vt
 autor est Cicero, maximã vim esse dicebat in iis arbitriis
 in quibus adderetur, Ex bona fide: Fideiq; bonæ nomen
 exissimabat manare latissimẽ, idq; versari in tutelis, so-
 cietatibus fiduciis, rebus emptis, vẽditis, locatis, condu-
 ctis, quibus vitæ societas cõtineretur. Et hæc quidem hæ-
 ctenus

^a Cicero lib. iiii.
 de offi. l. si cũ
 Cornelius. de
 sol. l. pen. solu.
 mati.

^b Faber in. §.
 actionum. de
 action. argu.
 l. iusto. de vsu
 cap.

^c Alc. in l. bo-
 na fides. de-
 posi.

^d arg. l. pe. supra
 de iusti. &
 iure.

Stenus de actio num diuisione in Strictas & Bonæ fidei,
 p iis quæ ab interpretibus aliis nõ solũ multò verbosius
 scripta, verumetiã spinosius, & cõfusus disputata, hodie
 in ipsoꝝ comẽtariis vulgò legũtur. Quæ quidẽ omnia
 tametsi iuris, & bonarũ literarũ studiosis iuuenibus ma-
 gna ex parte satisfactura nõ diffidã, e re tamẽ ipsoꝝ esse
 existimaui, ex vulgaribus alioꝝ opinionibus in eam po-
 tissimũ inquirere, quæ cæteris insignior, atq; adeo pro-
 babilior esse mihi visã est. Ea autẽ est Curtii iunioris, nõ
 obscuri memoria nostra legũ professoris, qui bonã fidẽ
 hoc in loco, alijsq; cõsimilibus, secundũ priorem illã si-
 gnificationẽ, quã suprà exposuimus, intellexit. At enim,
 Bonæ fidei actiones dictas esse, quòd licet dolus ab om-
 ni cõtractu abesse, ac bona fides vbiq; adesse debeat, ta-
 men in iis cõtractib⁹, qui bonæ fidei sunt, magis necessa-
 15 ria sit, & ad eorũ substãtiã ptineat. Nam cõtractus bonæ
 fidei, cui dolus causã dedit, ipso iure null⁹ est. ^a Stricti
 iudicii nõ item. ^b Sed hæc opinio quã lõgè à vero ab-
 sit, haud quaquam erit intellectu difficile: cum quid sit,
 Cõtractũ dolo initu ipso iure nullũ esse, veluti παρρησι-
 explicauerimus. Cui⁹ rei cognitio ad elucidãda pleraq;
 iuris ciuilibus loca, tenebrosa alioquin & obscura, magnam
 lucẽ, vt opinor, allatura est. Itãq; in primis animaduertẽ
 dum est, ius ciuile vetustius veteres Iurecõsultos ad dif-
 ferentiã iuris Prætorii ἡμφοτεριστὸς ipsum Ius vocare solitos
 fuisse, q̃ à paucissimis animaduersum esse scio. Prætor e-
 nim, qui iuris ciuilibus custos dicebatur, tollẽdi quidẽ, aut
 abrogãdi ius Ciuile & p. r. leges ius non habebat: ^c sed
 interpretatio, emendatioq; illa quæ ex bono & æquo fit,
 quam Aristoteles ἰσανὴρδομα τῶ νομῆμῶ δικαίω vocat, ipsi
 pmittebatur. ^d Quod igitur emẽdando illo veteri iure
 hoc modo statuerat, licet ius diceretur, tamẽ quia legib⁹
 & iure ciuili erat inferius, & quasi vox quædã viua, inter-
 pretatioq; iuris Ciuilibus, ius illud primariũ, ex quo Præto-
 rium originẽ ducit, exprimere volẽtes Iurecõsulti, ipsum
 Ius appellarunt. Quod & Græcus autor Harmenopulus
 apertè ostẽdit lib. 1. tit. 9. Sed & Merũ ius, ^e aut strictũ,
^f vel Solenne, ^g nonnunquam etiam ius simpliciter &
 sine

^a l. elegãter
 de dolo. l. i. cau-
 se. de minor.
^b l. dolo. C. de
 inutil. stipul.

^c l. i. de fer. l. i.
 ex quib. caus.
 ma. l. cum spõ
 sus de public.
^d l. ius autẽ. de
 iust. & iure.
^e l. in caus. de
 minor.
^f l. penul. de cõ
 sti. pecu.
^g l. nec ex Præ-
 torio. de reg.
 iur. l. vbiq; q;
 de fideius.

sine adiunctione ab eisdem dici solet. Vnde Ulpian^o interpretans edictum de suspiciibus, Seruitutes, inquit, ^{c c}
a l. i. §. fin. de ^a Prætorio quoq; iure cōstitutūtur, & ipsæ ad exēplū ea- ^{c c}
superfi. rum, quæ ipso iure cōstitutæ sunt, vtilibus actionibus pe- ^{c c}
bl. i. ff. qd̄ sal. tu. ritur. Idem: ^b Si prætor decreuerit ratum se habiturū, id ^{c c}
c l. i. quib. mod. quod his autoribus gestū est, tūc valebit p Prætoris, tui- ^{c c}
vsusfr. amit. tionē, nō ipso iure. Idem: ^c Parui refert, vtrū iure sit cō- ^{c c}
d l. si vsusfruct. stitutus vsusfructus, an tuitione Prætoris. ^d Idem: Illud ^{c c}
ff. vsusfruct. sciēdū, siue ipso iure quis vsusfructū habeat, siue p tui- ^{c c}
quemad. ca. tionē Prætoris, nihilominus cogendū esse fructuariū ca- ^{c c}
e l. si vnus. § pa uere, aut actiones suscipere. Eōdem pertinet quod Pau- ^{c c}
ctus de pact. lus lib. 3. ad edictū scribit, ^e Prius pactū p posterius ipso ^{c c}
 iure non elidi, sicut stipulatio tollitur per stipulationē. ^{c c}
 Nō enim vt de stipulationib⁹, ita etiā de pactis cōuetis ^{c c}
 quicq̄ legib⁹ Romanis vnq̄ cautū fuisse legitur. Nā que ^{c c}
 lex, inquit Anneus Seneca, ad id præstādum nos, quod ^{c c}
 promissimus, alligat? Sed prætor a quitate motus, & iuris ^{c c}
 Ciuilis asperitate in ea parte corrigēs, pacta tuetur. Val- ^{c c}
 lēr ergo nō ipso iure, sed p tuitionē Prætoris. Hui⁹ rei fi- ^{c c}
 dē faciūt hec Ciceronis verba: Pacta quædā sine legibus ^{c c}
 obseruāda sunt, quæ iam ita iusta putātur, vt iuri præstare ^{c c}
 dicātur. Iuri autē ideo dicūtur præstare, quia cū Prætor ^{c c}
 exceptione data, eū qui iure Ciuili obligat⁹ est, tueatur ^{c c}
f §. i. Instit. de ^f apparet actionē iure ciuili cōpetētē inutilē & ineffica ^{c c}
exceptio. cē remanere. ^g Hinc crebro legim⁹. Iure ciuili obligatū ^{c c}
g l. nihil interest esse eū, qui iure Prætorio, id est p exceptionē, nō debet. ^{c c}
de reg. iur. ^h Nā si quis iure ciuili obligatus esset, verbi gratia, ex sti- ^{c c}
h l. quod si ma- pulatione, nō ideo Prætor actionem stipulatī denegare ^{c c}
ritus. de con- poterat, q̄ pmissorē dolo inductū fuisse ad pmittēdū, ^{c c}
si. pecu. aut metu coactū à stipulatore intelligeret, quāuis iniquū ^{c c}
 esset eum cōdēnari. Prætori enim legem interpretari, nō ^{c c}
 tollere cōcessum erat, vt iā diximus. Itaq; iudiciū ex sti- ^{c c}
 pulatu secundū legem dabat: non tamen purū, aut sim- ^{c c}
i exceptio de plex, sed cōditiōne, ⁱ seu exceptione adiecta, quæ legis ^{c c}
exception. asperitate mitigaret, in hūc videlicet modū: Si paret Ti- ^{c c}
 tiū Sempronio stipulatī centū promississe, Meuius iudex ^{c c}
 esto, extra q̄ si dolo induct⁹ aut metu coactus pmissit. ^{c c}
 Vnde exceptiones dicte, Qua de re alibi copiosius à no ^{c c}
 bis ^{c c}

28 bis disputatum est. Porro sciendū est, olim apud priscos
 Romanos, contractum dolo inutum efficacē fuisse, Do-
 liq; admisi apud iudicem nullam rationem haberi soli-
 tam nisi in Bonæ fidei iudiciis, aut nisi Minor quispiam
 circumscriptus esset. Ad quod comprobandū, cuius au-
 toris potius testimonio, quàm eiusdem Ciceronis utar?
 33 qui Offic. lib. 3. Atq; iste Dolus malus, inquit, etiam le-
 33 gibus erat vindicatus, vt tutela X II. tabulis & circum-
 33 scriptio adolescentium lege Lectoria, & sine lege iudi-
 33 cii, in quibus Ex fide bona, additur. In cæteris verò iu-
 33 diciis omnino impunitus erat Dolus, antequā Aquilius
 Iureconsultus, formulas quasdā edidisset, quas in iudi-
 cii aduersus dolosos cōstituendis Prætores seqrentur.
 Idem eodē libro, Stomachari, inquit, Cannius: Sed quid
 faceret? Nondū enim Aquili⁹ collega, & familiaris me⁹
 33 ptulerat de Dolo malo formulas. Idem lib. 3. de natura
 33 Decrū: Inde tot iudicia de Fide mala, Tutelæ, Mādati,
 33 Pro socio, Fiduciæ, reliqua quæ ex empto, aut vendito,
 33 aut cōducto, aut locato cōtra fidē sūt. Inde iudiciū pu-
 33 blicū rei priuatæ lege Lectoria. Inde euerriculū malitia-
 33 rū oīm, iudiciū de Dolo malo, quod C. Aquili⁹ familia-
 33 ris noster ptulit &c. Ex his locis apparet Dolū iure ipso
 33 id est, ciuili i bonæ fidei iudiciis vīdicari: in cæteris iure
 33 tātū Prætorio, scilicet p actionē vel exceptionē Doli. Id
 quod sanè luculēter exprimit idē autor lib. de Of. I. di-
 33 cēs. Iā illis pmisis nō stādū esse, quis nō videt? quæ co-
 33 act⁹ Metu, aut Dolo decept⁹ quis pmiserit: quæ quidē
 33 pleraq; iure Prætorio liberāt, nōnullæ legib⁹. Hic colligere
 licet in Bonæ fidei iudiciis cōstituēdis supuacaneū
 esse Doli exceptionē adicere, tametsi i aliis id oīno sit
 necessariū. Cui⁹ sententię Vlpianū Iulianūq; autores lau-
 39 do, qui exceptionē doli, oīb⁹ Bonæ fidei iudiciis inesse
 scribūt. ^a Idēq; de Exceptiōe pacti ^b ab eodē Iuliano re-
 spōsū ē. Sed eo reuertamur, vnde huc nostra declinauit
 oratio. Vtēq; igit verū sit, quod Curti⁹ de Dolo i cō-
 tractib⁹ admisso scribit, rñ lati⁹ patet Bonæ fidei vocabu-
 lū, ad eosq; cōtract⁹ etiā ptinet i quib⁹ cōtrahētū dol⁹
 minime arguit. Hui⁹q; rei exēplā eo Tryphonini locob⁹

l. huiusmodi
 § qui seruū de
 legatis primo.
 l. sed etsi ideo.
 solu. matrimo-
 nio.
 l. iii. de rescin-
 dēda vēditio.

dilucida

- d. l. bona fides.* dilucida extat, cui^o paulò antè meminim^o.^a Sed & Vlp. quoq; scribit, ^b In actionè depositi fruct^o, & oëm causã venire; quoniam bonè fidei est, fideiq; bonè cõgruit ad oës huiusmodi accessiões depositarium cõdénari. Huic ^c *l. si madauero* dissimile nõ est & quod Paul^o ait: ^c *Si plurib^o hēredibus* ^c *§. Iulian^o. mā* vēdētib^o vni mādauro, vt rē hēreditariã mihi emat, etiã ^c *dati.* p̄ ea parte, p̄ qua hāres sit, mādati actiõe mihi obligatū ^c esse, & si p̄pter hoc rem extranco nõ addixerit, q̄ māda ^c tum susceperat, ex bona fide esse, p̄stare ei pretiū quanti ^c vēdere poterat. In his exemplis & sexcentis aliis, quæ in ^c eādē rem adduci possent, clarū est nihil aliud Bonã fi- ²⁰
- d. l. si fideius. §. quædã. māda.* dem significare, q̄ iustitiæ & æquitatis quãdã, vt ita dixerim, medullam, quæ in his iudiciis cõsideranda est, etiã ^e *l. de iust. & iure.* si de dolo malo iter cõtrahētes admisiõe cõtrouersia nulla sit. Et in summa in his iudiciis, vt Vlpianus ait, ^d de apicibus iuris disputandū non est, sed de eo tantū, quod æquitati, & bonæ fidei est cõsentaneū. Quod quidē diiudicare cuiuslibet iudicis nõ est, cū in boni & æqui disputatione, plerūq; sub autoritate iuris sciētię, quæ ars boni & æqui est, ^e p̄nciosè errari soleat. ^f Vnde & Q. Scæuola Põtifex Max. dicebat, In iis magni esse iudicis statuere, p̄sertim cū in plerisq; essent iudicia cõtraria, id est, cū iudices ipsi variè iudicārēt, & aliud aliū iudiciū quū videretur, quid quēq; cuiq; p̄stare oporteret. Quæ ^g *Alcia. l. l. bona fides. depof.* verba inter recētiore iuris interpretes quidã eruditissimus perabsurdè ad aliū sensum detorsisse mihi videtur: ^h *l. l. in hac ff. commod.* perinde, quasi ea Scæuolę verba de contrariis & directis actionibus intelligātur: de quib^o, nisi ego vehemēter fallor, ne per somniū quidē vnquam cogitauit. Sed hæc hæc Martianus, In bonæ fidei iudiciis in litem iurari; veluti si ⁱ *l. l. §. in depof. ff. depof.* actione Cõmodati, ^h Depositū, ⁱ Tutelã, ^k Ex locato, ^l *l. tutor. infra eodem.* ^l *l. si cui locauro. ff. locati.* ^m *l. si filio. §. maritū. solu. matrimo.* ⁿ *l. sed etsi lege. §. hæc verba.* ^o *l. si posses. §. si. de pēti. hēred.* ^p *l. ei apud. depof.* ¹ Ex stipulatū p̄ dote, ^m Petitiõe hēreditatis, ⁿ ad rei sue restitutionē quis agat. Et hoc de directis actionib^o intelligēdū est: quoniam in contrariis manifestū est, in litem nõ iurari. ^o An autem in actiõe Ex empto in litē iuretur, tractari solet, Et Hugolin. credidit, his Martiani verbis, cū generalia sint, actionē Ex empto cõtineri. At Azo ^{contra,}

- 3, contrà, eò potissimum motus, q̄ Vlpianus scribit, Si res
 3, vendita nō tradatur, in id quod interest emptoris agēdū
 3, esse. ^a Cui consentaneum est & quod Alex. imperator *a l. i. de actio.*
 3, Pomponio rescripsit, ^b Si venditor hæreditatis emptori *emp.*
 res hæreditarias non tradat, easque rursus alteri vendat, *b l. qui tibi. C.*
 quia cōtractus fidem frangit, ex empto actione cōuētū, *de hæred.*
 id quod interest præstare cogendū esse. Et hãc postero *vel act. vend.*
 rem sententiã Bart. veriorẽ esse non negat, si venditor
 rei tradẽdã facultatẽ non habeat. Alioquin ad puniendam
 contumaciã & dolum non tradentis iusurãdum in
 22. litem deferendū esse ait. Fulgosius autem ne hoc quidem
 casu iurandū esse contendit, cū venditor rei tradẽdã
 facultatẽ habet. Mouetur Dioclet. rescripto, cui⁹ verba
 3, subieciimus: ^c Si traditio rei vẽditę iuxta emptionis cõ- *c l. si traditio.*
 3, tractum procacia vẽditoris non fiat, quanti interesse cõ- *C. de actio.*
 3, pleri emptionem fuerit arbitratus Præses prouinciã, tan- *emp.*
 3, tūm in condemnationis taxationem deducere curabit.
 Hęc verba quin de eo accipiendã sint, qui rei tradendę
 facultatem habet, dubium non est. Quis enim Proca-
 cem eum dixerit, qui rem venditam in potestate sua non
 habet, ideoq̄ue eam tradere nō potest? Sed & quod po-
 stea sequitur in rescripto, Quanti interesse fuerit arbitra-
 tus, &c. id de Iureiurãdo in litem intelligi non posse Ful-
 gosius existimat, sed de eo tãtūm, quod emptoris inter-
 est, cuius æstimatio, iudicis arbitrio cõmittitur. Contra
 Iason duplici argumento subnixus disseruit. Nam licet
 iudici æstimandi seu arbitrandi facultas concedatur, in-
 quit, non ideo consequens est in litem iurãdum nō esse,
 cūm & ipsius iurisurãdi delationem arbitrio iudicis cõ-
 mitteri videamus. ^d Item scribit Iustinianus, In actioni- *d l. videamus.*
 bus arbitrariis, in quibus in litẽ iurari explorati iuris est, *§. fin. supra eo.*
 23. iudicẽ ex bono & æquo æstimare, quẽadmodum actori
 satisfieri oporteat. ^e Sed quã futilibus argumentis, ac *e §. praterea de*
 plumbeo, vt ita dicã, gladio Fulgosium inuasit, planū *action..*
 faciam. Multum enim refert, an lex æstimationem eius
 quod interest, arbitrio iudicis cõmittat, quo casu iusu-
 24. randum in litem cessare debet, (Iurisconsulti nãq; hęc
 duo, Quanti interest, & Quanti in litem iuratum fuerit,
 tanquam

a l. nō à iudice.
ff. de iudi.

tanquam res diuersissimas disiungere solent^a) an verò committat iurifurandi delatione: ruc enim perspicuum est, ob tale arbitrium iudici concessum, iusurandum in litem non excludi. Sed nec me mouet, quòd in actionibus arbitrariis iudici ex bono & æquo æstimare permittitur. &c. Id enim in cōdénatione non fit, in qua iusurandum in litem deferri solet, sed in eo iussu, seu arbitrio, quòd ante sententiam interponitur, vt postea declarabimus. Hinc fit, vt ego Azonis, Fulgosi que sententiæ magis accedens, censeam in exempto actione nunquam in litem iurari. Argumento id quoque esse potest, præterea quæ iam diximus, quòd in tractatu emptionum ac venditionum, qui titulos permultos cōplectitur, huius iurifurandi nulla à Iureconsultis métio facta reperitur. Cui & illud accedit, quòd ratio ppter quã hoc iusurandum cōparatum est, iis tantum conuenit actionibus, quibus ad restituendum, non auté ad dandum tradédum ée agimus, vt in commentarii huius vestibulo docuimus. Et si quæ leges aut Iureconsultorum responsa reperiantur, quibus specialiter expressum sit, in quibus bonæ fidei iudici in litem iuretur, obseruauimus, earũ tantum actionum specialem mentionem fieri, quæ ad restituendũ cōpetūt, quales sunt Cōmodati, Depositi, & Ceteræ, quas paulo ante recensuimus. Quò fit, vt facile mihi persuadeam, in iis tantũ Bonæ fidei actionibus, quæ istius generis sunt, in litē iurari. Nec vero huic sententiæ aduersantur generalia hæc Martiani verba, quæ fortassis hac interpretatione nimium contrahere ac restringere videmur. Nam sicut iureconsulti, cum aiunt, In bonæ fidei actionibus ex mora fruct⁹ & vsuras deberi, nō hoc sentiunt, nullam esse actionē bonæ fidei, in qua fructus & vsuræ ex mora nō debeantur, id enim perquã absurdum esset, sed hoc significã, cum iudicis potestas in illis actionibus quàm latissimè pateat, si æquum esse viderit, vt fructuũ nomine condemnatio fiat, aut etiã vsurarum, secundum actionis propositæ naturam, id ei permillum esse. Similiter & hæc verba interpretari debemus, quasi hoc tātum velit Martianus si quando æquitas

tas suadeat, iusurandum in litem deferri in bonæ fidei iudiciis, (quod utique tum accidit, cum ad restituendum agitur) hanc facultatem iudici denegandam non esse. Alioquin necessario fatebimur, in actione Depositi, ^a qua nummi petuntur, in actione Ex vendito, quæ ad pretium rei venditæ competit, in actione Præscriptis verbis, quæ ex permutatione nascitur, ^b item in actionibus non modo Directis, sed etiam Contrariis, ^c in litem iurari. Quorum omnium nihil est, quod iure vlllo, aut ratione defendi queat. Quod autem dictum est in iis tantum actionibus in litem iurari, quibus ad restituendum agitur, id sophisticis quibusdā argutiis, aut verius sycophanticis, nonnulli labefactare conātur. Cum enim Vlpian. scribat, In iudicio depositi contrario in litem iurari, quoniam de fide rupta non agitur: ^d hinc effici aiunt, vbi cunque de fide rupta agitur, in litem iurandum esse. Quod genus argumentandi si nos admittamus, per multa ex eo absurda cōsequi necesse est. Ut ecce, nō male dixerit quis, Stipulationem inutiliter per epistolam contrahi, quod verba non interueniant: aut, Testamentum iure nō valere, quod septem testes nō adfuerint. Quod si inde concludas, vbi cunque contrahendo verbis utimur, stipulationem rectè confici, aut quoties in testamento septem testes adhibentur, id validum esse, talem collectionem mendosam, falsamque esse dubium non est: cum tam in stipulatione contrahenda, quam in faciendo testamento quædam alia sint necessaria. Itaq; cum Vlpianus in litem non iurari scribit, quia de fide rupta non agitur, nihil aliud intellexisse mihi videtur, quam reum in restituenda re deposita contumacem nō esse, ideoque non iurari, q. d. tantum abest, vt in rei depositæ restitutione contumax sit, vt ne vlllo quidē modo fidem frangat. Nam ex negatione generis, speciei negationem inferri necesse est. Et ita ego sentio, licet alii aliter hunc nodum explicare nitantur.

*Sed Iudex potest præsumere certam summam,
ad quam vsque iuretur.*

a l. nummis. supra eodem.

b l. naturalis. §. i. de præscript. verb.

c d. l. apud quæ deposit.

d l. ei apud quem deposit.

CVM enim lex in infinitū iurare permittat: id est
 modū iuriurando nullū definiat, potestas iudici datur
 taxationem adiiciēdi, ne inde arrepta occasione in im-
 mensum iuretur: vt eleganter Vlpianus scribit. ^a Nam
 In infinitum iurare, apud eundem (vt obiter id explicemus) aliud esse quā In immensum iurare, ipsius verba
 satis ostendūt. Quod & Philippus Decius, à cæteris dis-
 sentiēs, existimauit. Ac tametsi nonnunquam Infinitum
 id significet, quod Græci ἀπειρον dicunt, ^b apud Cicero-
 nem tamen, ac Iureconsultos veteres, pro eo ferè acci-
 pitur, quod certum, ac definitum non est: ^c id quæ à Græ-
 cis ἀόριστον appellatur. Cicero in Topicis. Quæstionum ^{c c}
 duo sunt genera, inquit, alterū infinitū, alterū definitū. ^{c c}
 Martianus: ^d Quædam sunt conditiones, quæ certum, ^{c c}
 aliæ quæ infinitum tempus comprehendant, &c. Celsus: ^{e e}
 Si cui simplici vsu via per fundū cuiuspiam cōcedatur, ^{c c}
 in infinito videlicet, per quālibet eius partem ire agere ^{c c}
 licebit. Vlpianus ^f Huic stipulationi debet dies esse in- ^{c c}
 fertus, intra quem si quid damni contigerit, cautio locū ^{c c}
 habet, neque enim in infinitum obligatus esse debet sti- ^{c c}
 pulatione. Sed an huiusmodi taxatio veræ æstimationis ^{c c}
 duplū egredi possit, tractatum est. Et Bartolus, cuius re-
 ceptior est opinio nō posse respōdit: ea Iustiniani consti-
 tutione motus, qua id quod interest in casibus certis du-
 pli quantitatem non excedere cauetur. ^g Atque hæc sen-
 tentia ita probatur à cæteris, vt hæc responsa Iurecon-
 sultorum à Iustiniano corrigi arbitrentur. Quod vtique
 affirmare non ausim. Nam, vt Alberi. Fulgo. ac Alciati
 contra sentientium argumenta prætermittam, cōstat ex
 his, quæ iam diximus, in his tantū actionibus in litem
 iurari, quibus rem sibi restitui quis petit. Quæ si non re-
 stituatur à possessore, petitoris iurantis arbitrio, pretium
 rei statuitur: neque enim cogitur inuitus rem suam iusto ²⁸
 pretio addicere. Quod si Bartolo. & eius sectatoribus
 assentiatur, fateri necesse est, reum ad rem suā venden-
 dam, si minus iusto pretio, at certè duplo iusti pretii cō-
 pelli posse. Quod quidem iniquum esse supra testati su-
 mus. Hinc apparet Iustiniani constitutionem ad hunc ca-
 sum

a l. videamus. §. iurare, supra eodem.

b l. hæc adie-
ctio. de verb.

signifi. l. aptis-
simi. C. de iu-
dic.

c Theoph. i. §. i. instit. de ex-
hered. libero.

d l. conditionum
quæ in futurū
de cōdi. & de
monstra.

e l. si cui. de ser-
uitu.

f l. qui bona §. fin. de damno
infect.

g l. vnica C. de
sent. quæ pro
eo quod iter.

sum non pertinere, maximè cum de eo quod interest lo-
quatur, quod ab eo de quo nunc differitur, plurimum
distare asseueramus.^a

a d.l. nō à iudice
cū simi lib.iii.

*Licuit enim ei à principio
nec deferre.*

b l. videam^o. §.
deferre. supra
eodem.

29 QVOD suprà dixit Vlpian^o,^b in arbitrio iudicis esse,
deferre necne iusurádum velit: id aliis verbis, sed idem
significantibus, hic reperitur. Hinc Paulus, & quidam
alii colligunt, liberum esse iudici, reo deferre iusuran-
dum, aut denegare, ideoque ab eius sententia appellari
nō posse, si denegauerit. Quæ enim iudicis potestati^c cō
mittuntur, non continuo subiiciuntur iuris necessitati.
Alii necessitate iurisiurandi deferendi iudicem astringi
malunt, si pro negotii, quo de agitur, natura, id rationi
& æquitati congruum sit. Huius rei argumentū afferūt,
quod Vlpianus scribit, Eum qui dolo fecerit, quo mi-
nus possideret, condemnandum esse, quanti aduerſa-
rius in litem iurauerit.^d Et hæc sententia meo iudicio
probabilior est. Cum enim iudicis arbitrio aliquid
simpliciter committitur, id non in meram volunta-
tem collatum, sed quasi viro bono potius ei commis-
sum esse intelligendum est:^e quanquam aliud dicen-
dum videtur, cum lex iudicem aliquid posse ait,^f vt
aliquibus Imperatorum rescriptis continetur. §. Arbi-
trio nanque iudicis ea relinquuntur, quæ in facto con-
sistunt, quæque propter varietatem τῶν περιστασιῶν non
sunt commodè possunt legibus definiri.^h Quod cum
necessitate quadam impellente fiat, vt videlicet legis
quodammodo vicem obtineat iudex, eiusque defe-
ctum suppleat, credendum non est, ipsum supra id,
quod bonum & æquum est, quicquam potestatis ha-
bere. Quare si actione in rem conuentus contumax fue-
rit in restituenda re aliena, ac iusurandum deferre iu-
dex neglexerit, non video cur ab eius sententia prouo-
cari non possit.ⁱ Et ita Alexandro, aliisque non paucis
visum est.

c l. nō quicquid.
de iudic.

d d. l. qui resti-
tuere.

e l. si sic legatū.
de legat. i. l. si
liberius. de o-
pe. liber.

f d. l. non quic-
quid.

g l. sape. de off.
přid. l. i. C. quo
modo & quā
do iud.

h l. mora, de v.
sur. l. iii. de
test. l. cōtinu^o.

§. cum ita de
verbo. obliga.

i glo. ca. super
his de accu.

Bar. in l. si qua
pœna de verb.
signifi. Fel. in
cap. exceptio-
nem. de excep.

b Item

*Item & si iuratum fuerit, licebit iudici
vel absoluere, vel minoris
condemnare,*

- H A E C potestas nouissima Iustiniani constitutio-
ne iudici adempta esse videtur, ^a qua sancitum est, post
iusturandum praestitum de expensis in lite factis, non li-
cere iudici in minorem summam, quam iuratum est, cō-
demnare. Sed hoc receptum non est. Nam in interpre-
tando iure si fortè occurrat antinomia, non passim, nec
facile eò confugere debemus, vt iuris nostri, legumque
cōditores pugnancia scripsisse fateamur. ^b Crebrior igitur
opinio est, verbis Martiani constitutionem non ob-
stare, eamque de eo tantum iureiurando loqui, quod de
veritate praestatur, quo praestito, si minoris cōdenatio fie-
ret, iurātis periurium detegeretur: non idem in hoc iure-
iurando, quod de affectiōe est, cōtingere posse, cum iu-
dex minoris condēnādo, non iurātis periurium, sed im-
modicam eius affectiōne arguat. At hęc sentētia neque
Fulgosio, neq; Iasoni pbatur, quibus ego accedo. Nam
vt hoc iusturandum demus ad affectiōne tantum referri,
quod supra falsum esse admonuimus, tamen fieri nō po-
test, quin iudex reum absoluendo, actoris detegat per-
iurium, licet fortè minoris cōdemnando, idem non fa-
ciat. Sed & periurium in hoc casu detegi posse ex eo col-
ligimus, quod Paulus respondit^c de periurio eius qui in
litem iuravit, non facile quari solere. Itaq; probabilius
est, quod idem Fulgosius cum Iasone censuit, Regula ³⁰
riter iudicem praestitum iusturandum se qui debere, siue
de sumptib⁹ in lite factis, siue in litem de rei asstimatio-
ne aut vtilitate iuratum sit. Quod autem Martianus no-
ster ait, Iudicem absoluere posse &c. nos Vlpianū^d se-
quuti sic accipiemus, vt nō nisi ex magna causa, & post-
ea repertis pbationibus possit. Et hoc etiam modo ge-
neralia constitutionis verba restringenda sunt. ^e

*Sed in his omnibus ob dolum solum
in litem iuratur.*

D O L V S hoc in loco pro contumacia accipitur, ³¹
qui

qui rem possessam non restituit, ^a aut quam dolo desit possidere. Hæc enim paria sunt, quantum ad hoc iurandum attinet. ^b Meritò igitur aduersus eum in litem iuratur, qui ré mala fide possessam védidit, licet ab emptore eam recipere nequeat. ^c Etenim dubitandum non est, quiti dolo possidere desierit, rem eam distrahendo, cuius se dominum non esse intelligebat. Alia causa est ei⁹, cui res dolo malo tradita est, si fortè ea deinde absque eius dolo perierit, ^d quia dolum ab initio commissum hinc non consideramus, sine actione Bonæ fidei, siue quacumq; alia agatur, vt Fulgos. Alex. Iason. Curtius rectè censurunt, licet Bar. Ange. Paulus & Decius contrá. Vnde tractatum est, An ob defuncti dolum iurandum hoc aduersus hæredem deferendum sit? Et constat, ex contractu, aut quasi contractu, ob dolum malum defuncti hæredem insolidum teneri. ^e Non ideo tamen in litem iurandum esse crediderim, nisi lis cum defuncto contestata fuerit, ^f & is dolus admissus sit, propter quem poterat contra defunctum ipsum in litem iurari. & hoc ita Gordianus rescripsit. ^g Aliàs autem si quis ob dolum alterius conueniatur, aduersus eum in litem non iurari constat. Quod Barto. ex Pomponio annotauit. ^h

Non etiam ob culpam.

³³ HÆC verba Accursus de leui, ac leuissima culpa intelligi posse scribit, idq; dubitatione non habet. Culpam autem leuem crassiore Minerua sic accipere debemus, cum quis eam diligentiam in re possessa non adhibet, quam diligens paterfamilias in suis rebus seruandis adhibere solet. Quid enim, si seruus per insidiosa loca à possessore missus perierit? aut nauis aduerso tempore nauigatum missa naufragio perempta sit? ⁱ Et hoc ita accipiendum est, dum neq; omnino dissoluta sit negligentia, neq; doli fraudisue suspitione aliquam habeat, alioquin lata potius, quam leuis culpa diceretur. ^k Leuissimam verò, cum quis communi hominum more diligentiam quidem mediocrem, & probabilem præstat, sed tamen in eo peccat, quod vir sagacissimus, & diligentissimus præcauere potuisset.

b ii Finge

a l. tutor. infra eodem.

b l. qui restitue re. & l. sed etsi lege. §.

hæc verba. de petit. hæred.

c l. si possessor. §. si. de petit. hæred.

d l. arbitrio. §. non tamè. de dolo.

e l. si. C. eo. l. ex depositi. & l. lex contractibus. ff. de ac.

f l. si. ff. fideius. tuto.

g l. alio iure. C. eodem.

h l. i. & ibi Bar quando ex fact. tut.

i l. qui petitorio de rei vidic.

k l. lata. de verbo. signifi. l. quod Nerua ff. deposita.

- a** l. in lege. ad le^gem aquil. l. i. rem posseam à furibus interuer-
gem esse. Sanè hic casus cùm ab homine diligentissimo
rebo⁹. ff. cõmod. preuideri potuerit, casibus fortuitis non annumeratur,
§. fin. Insti. de licet quàm proximè ad eos accedat. ^b Illud pratermit-
Jocie. tendendum non est, quod ex veteribus nonnulli annotaue-
b l. cù duobus. runt, cùm lex diligentiam aut custodiam simpliciter exi-
§. dāna. ff. pro git, id verbum sic à culpa seiungi solere, vt rem omnino
socio. l. nauta. diuersam significare intelligatur. ^c Quo argumento ne-
ff. nauta. caup. gligentiam, quæ diligentia contraria est, aliud quàm cul-
stab. pam esse quibusdam fortassis videbitur: quib⁹ cum non
c l. i. §. sepe. magnopere cõtēdo, modò vt vicissim mihi dent, quod
dep. l. cõtact⁹ negari non potest, confundi plerunque apud Iure con-
de reg. iur. l. si sultos subtilem hanc culpæ, custodiæque differentiam,
cū vederet. §. & culpæ negligentiaque vocabulo promiscuè nonnun-
fi. de pig. act. quam eos vti. ^d Qua de re alibi opportunius. Culpam
l. si vt certo. §. quoque latam his verbis contineri idem Accursus au-
nūc videndū. tor est: quæ sententia plurimorum consensu comproba-
ff. cõmod. l. cū tur. ^e Itaque quod dicitur, latam culpam dolo compa-
res. §. culpa. rari. ^f locum hinc non obtinet: quoniam graue & acer-
ff. de leg. ii. bum nimis esset, ob solam culpam, aduersarii arbitrio
d l. rui qui. §. an reum puniri. Nam & illud generaliter pleriq; tradide-
pater. de fur- runt, ^g vbicunque lex pœnam statuens, expressam doli
tis. d. l. quod mentionem facit, eam delata culpa non intelligi, idque
Nerua. l. qui colligunt ex eo quod Vlpianus Prætorii edicti verba,
petitorio. §. i. **SI QVIS DOLO MALO FECERIT,** ^{c c}
de rei vendic **QVO MINVS QVIS PERMISSV MEO** ^{c c}
IN POSSESSIONE BONORVM SIT, ^{c c}
e Alc. in. l. ma &c. ad eum nõ pertinere scribit, qui possessionem suam
gna. de ver. si. vel sibi obnoxiam esse putabat. ^h Huc etiam pertinet,
f l. i. si mensor quòd in lege Cornelia de sicariis, latam culpam p do-
fal. mod. dix. lo non accipi Paulus respondit: ⁱ idque, vt verisimile
g Bar. in d. l. est, propter pœnæ asperitatem, quæ ea lege infligitur.
quod Nerua. Proinde cùm homicida lege municipalis capite puniri
h l. i. ff. ne vis iubetur, extra quàm si se defendendo hominem occi-
fiat ei q̄ i pos. derit, vulgò receptum est, eum non teneri, qui lata tan-
i l. i l. ad legem tum culpa deliquerit. ^k Cui consequens est, & cùm sen-
Corn de sicca. tentia iudicis, ignominia cuiusdam irrogatur, latam cul-
k Signo Cõsi. pam non sufficere, quòd ea pœna morti par esse vi-
xx vii. deatur.

deatur. ^a Vnde quod Iustinianus ait, suspectum tuto-
 rem remotum ob culpam, famosum non esse: ^b sic vul-
 gò intelligunt, vt ne ob latam quidem culpam vlla no-
 tetur infamia. Et hæc quidem est omnium ferè inter-
 pretum sententia, quam vix est vt ego probare possim.
 Sicut enim lex cum dolù nominat, vel adiecta dictione
 taxatiua latã culpã minimè excludit: ^c ita & culpæ men-
 tio in lege facta leuem tãtùm, non etiam latam comple-
 ctitur. ^d Vt ecce, cùm Iureconsulti mensorem agrorum,
^e depositarium, ^f aut eum qui rem aliquam precario ac-
 cepit, ^g dolum duntaxat præstare dicunt, ob latam tam-
 en culpam eos teneri non negant. Id quod in his etiã
 edictis animaduertere licet, quibus pœna aliqua in do-
 lo malo delinquentes statuitur, ^h vtcunque Bartol. ali-
 ter censuerit. Nec aduersatur huic sententiæ, quod su-
 præ dictum est, Verbis edicti eum non teneri qui posset
 sionem suam esse putabat &c. Siquidem in eo casu, ali-
 que similibus, ⁱ leuem potius, quàm latam culpam esse
 cum Decio existimauerim. Quæ cùm ita se habeant, fa-
 34 cilè assentior Fulgoso, Sicut ob dolum ita etiam ob la-
 tam culpam, quæ dolo proxima est, in litem iurandum
 esse. Pro qua sententia & Antonini rescriptum ^k ma-
 gnopere facit, cùm ait, Aduersus heredem tutoris non
 iurari, si neque dolus eius, neque lata culpa conuinca-
 tur. Nec audiendos eos esse puto, qui speciali fauore id
 in actione tutelæ constitutum esse asserunt, cùm nulla
 probabilis ratio tantæ diuersitatis appareat. Et hinc in-
 fertur decisio quæstionis à recentioribus tractatæ, An
 ob dolum præsumptum in litem iuretur? Quod Corne-
 35 lius lib. i. tit. i. Responsorium, ^l Deciúsque negant. Sed
 cùm ob latam culpam iurari posse ostensum sit, quæ ve-
 rus dolus non est, sed tantùm præsumptus, ^m diuer-
 sam opinionem veriorum esse arbitraret, idemq; Cur-
 tio videtur. Quod autem de suspecto tutore supra dictũ
 est, in eisdem argumentis refelli posset, quibus & cætera
 nunc à nobis confutata sunt. Vnde apparet hæc verba
 Imperat. lib. i. Institutionũ: ⁿ Suspectus autem remotus,
 si liquidem ob dolũ, famosus est: si ob culpã, nõ æquè sic
 b iii accipiendã

a l. iusta de. na
nu vind.

b §. suspectus.
Insti. de susp.
tutor.

c glo. & De-
ci^o il. cõtract^o
de reg. iuris.

d d. l. cõtractus.
& l. si mora.

sol. mat. glo.
l. in vend. §. si
quis fruct^o. ff.
de bonis aut.

iudi. possid.
Alex. consil.
xlv. in. i. volu.

e l. si men. fal.
mod. dixit.

f l. i. §. si qd ser-
uũ depos. l. iiii.
nautæ cap. v.

g d. l. contract^o.
l. quæstũ. §.
eũ quoque. de
precario.

h l. i. si qd test.
lib. esse iussus.
i. l. iiii. §. hac act.

vi bono rap.
k l. i. qui. C. eo-
dem titulo.

l Corn. cõsil. 81.
in. iiii. volum.

m l. sed etsi. l. de
peti. hered. no.
in d. l. magna
n d. §. Suspect^o.

- accipienda esse, vt remotus ob dolū, aut latam culpā infamis sit: ob leuem verò, aut leuissimā, non item. Huius-
 que rei argumentū est, quòd in actione ^a depositi, furti,
^b & quibusdam aliis non tantūm doli, sed & culpæ no-
 mine fit cōdēnatio. At Prætor in edictō ait, HIS IV-
 DICIS DAMNATOS INFAMIA NO-
 TARI. ^c Quæ verba generaliter intelligi necesse est,
 quacūq; ex causa quis damnatus fuerit. Sed & quod ait
 ipse Prætor, INFAMIA NOTARI, QUI
 SCIENS VXOREM DVXERIT, IN-
 TRA ID TEMPVS QVO VIRVM FLV-
 GERI MORIS EST: ita interpretatur Vlpian^o,
 vt ne ob iuris quidē ignorātiā excusetur, ^d quā constat
 latæ culpæ adscribēdā esse. ^e Neq; verò hīc multū refer-
 re arbitror, an iudicis sentētia quis notetur, necne, quod
 nonnulli crediderunt: quādoquidem ea distinctio omni
 ratione caret. Nam si lex, quæ homine mitior ^f esse dicitur,
 infamia eum notat, qui culpā tantūm atfinis est: quā-
 to magis à iudice eum notari par est? Ac ne illud quidē
 nostræ opinionij refragatur, quod paulò antè obiectum
 est, in capitalib⁹ iudiciis latam culpā dolum non repræ-
 sentare, ex quo idem & in causā exilimatiōis dicēdum
 esse videbatur. Nam vt hoc verum esse fateamur, quod
 quidē ipsum scrupulo nō caret, & recētiorib⁹ quibusdā
 non vsquequaq; probatur, & non cōtinuò tamen ad ea
 quibus infamia irrogatur, iudicia porrigēdū est. Si quidē
 ea pœna vt morte min⁹ acerba est, sic inter pœnas capi-
 tales recēseri non solet, ^h tametsi inficias nō iuerim, in
 quibusdā casibus, præsertim vbi de libertatis fauore agi-
 tur, famæ vitæque periculum eiusdem potestatis esse. ⁱ
- Hæc enim iudex æstimat.*
- IN quo versetur iudicis arbitrium de quo ante dis-
 seruimus, poterat fortè quispiam dubitare. Quod Mar-
 tianus hīc explicat. Cum enim plerūq; talis species inci-
 dat, vt dolum à culpa, aut latam ab ea quæ leuis ac leuif-
 sima est, discernere facilè nō sit, cumq; nulla extet certa
 iuris regula, qua in vniuersum hi grad⁹ distingui ſer se,
 ac diiudicari
- a* d. l. qd Ner-
 ua.
b l. si is qui rē.
 §. Iulianus.
 & l. si is qui
 pign. de fur.
c l. i. ff. de his q
 notant infā.
d l. liberorū. §.
 notatur. de
 his qui notā.
 infā.
e Bart. in d. l.
 quod Ner-
 ua. l. regula.
 § penult. de
 iur. & facti
 igno. Alcia.
 in l. cedere.
 §. si. de verb.
 signifi.
f l. Celsus. de
 rec. arbit.
g Zaxius in in-
 tellectib sin-
 gu.
h l. in capitaliū
 de pœnis. l. li-
 cet cap. xv.
 de verb. sig.
i l. iusti. de ma-
 numf. vind.

ac diiudicari possint, meritò tota huius rei æstimatio iudicis arbitrio committitur.^a Et hæc quidem interpretatio mihi visa est his verbis conuenire, Sed videndum est ne aliquanto rectius ita legatur, Hic enim iudex, *ἐπιπέμματα* scilicet, vt sit sensus ob culpam à iudice æstimationem faciendam esse.

^a l. semper. §. culpa. ff. qd. vi aut clam. l. videam. §. si pra.

Plane interdum & in actione stricti iudicij in litem iurandum est.

SVPERIORI regulæ, qua dictum est, In actionibus in rem, & in ad exhibendum in litem iurari, annectitur & alia ex libro Pauli ad edictum xxviii. népe, In actionibus stricti iudicij, vt ex stipulatu, & ex testamento, in litem non iurari. A qua Martianus noster excipit casum, quem mox sumus explicaturi. Hinc à veteribus annotatum est, Actiones arbitrarias, cuiusmodi actiones in rem sunt, stricti iudicij non esse. Verùm hæc opinio ideo recepta non est, quòd iuris nostri auctores sic videantur actiones diuisisse, quasi omnes aut stricti iudicij sint, aut Bonæ fidei.^b Cùm ergo has Bonæ fidei non esse constet, ^c relinquatur, vt stricti iudicij esse dicantur. Ego sanè vereor, ne cõmunis hæc sententia defendi non possit, cùm arbitraria iudicia à strictis & Bonæ fidei plurimum differre ostensurus sim. Quod quidem ipsum vt cõmodius demonstrari queat, nõ omnino *ἐπιπέμματα* erit, licet locus fortassis alienus videatur, de Iudiciis arbitrariis in transcurso hinc differere: quãdo & à reliquis huius loci interpretibus idem fãctitatũ esse videmus. Principio Actionem arbitrariam esse vulgò traditum est, ^d in qua propter aduentitiam aliquam causam iudici ex bono & æquo arbitrari licet, præter naturam actionis quæ intenditur. Quapropter hæc tãtum Arbitrariæ esse possunt, quarum natura ab hoc iudicis arbitrio profus abhorret, quales sunt stricti iudicij non Bonæ fidei actiones. Ceterũ iudicia variũ ex causis Arbitraria effici volunt, quas Bart. quem ceteri ferè sequitur, quatuor regulis complectitur.

^b §. actionum. de actio.

^c l. in fideicommissi. §. in iis quoque. ff. de vsur.

^d Bar. in l. vni ca. C. vbi cen. qui cer. loco dar. pro.

- a* Bar. in l. hoc edito. de publica. ^a Ac primum omnium, cum quis certo loco pecuniam sibi dari stipulatus, eam alibi petit, quo casu iudex in condemnatione, quantum intersit pecuniam in eo loco solui, arbitrabitur. Locus enim stipulationi adiectus efficit ut contra strictae actionis naturam, arbitrandi facultas iudici permittatur. ^b In actionibus quoque in rem tam taxatio quantitatis, quam iurifurandi delatio iudicis arbitrio relinquitur: ^c sed ita demum, si restituere iussus, praecipio iudicis non pareat. Cōtumacia enim, seu Cōtemptus iudicis actionem reddit arbitrariam. Quod usque adeo interpretibus placuit, ut inde generaliter proditum sit. Omnem actionem, quae ad restituendum cōpetat, siue in rem siue in personam sit, hoc modo arbitrariam effici posse. ^d Pono, arbitrium ob eiusmodi cōtumaciam iudici concessum, non tantum in deferendo in litem iureiurando, sed & nonnunquam in alia poena imponenda versari credunt: velut quadrupli in actione quod metus causa, quae idcirco inter arbitrarias recenseri dicitur. ^e Ex quo intelligi potest, In actionibus in rem, quod metus causa, & aliis similibus, duplicem à iudice ferri sententiam: in ea verò, qua id quod certo loco promissum est, petitur, unicam cōdemnationem sufficere. Sed & Noxales actiones alia ratione arbitrarias dici censent, quia iudex ante condemnationem reum interrogat, utrum litis aestimationem solvere malit, an seruum noxae dedere. Quòd si se dediturum responderit, mox à iudice iussus id praestare nolit, condemnandus est quāti actor in litem iurauerit. Et hoc sensu accipiendum putant, quod Iustinianus ait, Nisi ex noxali causa seruum dedat: ^f licet Accursus aliter interpretetur. Et haec quidem adeo recepta sunt, ut magna me admiratio teneat, cur in tanta scriptorum, praesertim recentiorum turba inuentus adhuc sit nemo, qui pedibus in eam sententiam non iuerit: quam & ego tantisper sequutus sum, dum à veritate eam plurimum abesse intellexi. Mōuit me, ut à ceteris dissentirem, quòd Iustinianus harum actionum dignoscendarum gratia regulam tantum vnam tradit, cuius exempla subiciens, actiones eas nominatim

natim recenfer, quas Arbitrarias esse dicimus. Ex quo
 apparet ipsum omnes actiones Arbitrarias in eam defi-
 37 nitione includere voluisse. Quod si satis accurate Bar.
 & ceteri perpendissent, nunquam tot regulas, à senten-
 tia Iustiniani prorsus alienas, tam temere confinxissent.
 Nam quod isti sentiunt, In actione qua certo loco pro-
 missum petitur, protinus fieri condemnationem, eamq;
 nihilominus arbitrariam esse, id per absurdum, nec su-
 pradictæ regulæ cõsentaneum est. Nec quenquam mo-
 uere debet, q̄ iudex id quod interest arbitratur & æsti-
 mat, quoniam in plerisque aliis actionibus idem fieri a-
 nimaduertimus, quas nemo dixerit ob eam causam ar-
 bitrarias esse. ^a Eodẽmque argumento refutare possu-
 mus & quod ab eisdem scriptum est, Actiones in rem,
 & alias eiusdem generis, idco arbitrarias esse, quod iu-
 risurandi delatio ac taxatio quantitatis ex iudicis ar-
 bitrio pendeat. Arbitriũ enim de quo hic disputamus,
 interlocutio quædam iudicis est, sententiam diffinitiu-
 am antecedens, ^b quam Theoph. *μίσθια* appellat:
 non libera illa deferendi, aut non deferendi iurisuran-
 di facultas, quæ in ipsa condemnatione iudici concedi-
 tur: id quod Placentinus aliquantò diligentius ceteris,
 non vno in loco, cõsiderasse mihi visus est. ^c Ex eodem
 errore natam esse & regulam eam contendimus, qua ge-
 38 neraliter proditum est, Omnem actionem, ad quæ res-
 39 tituendum competat, arbitrariam esse, q̄ reus præcep-
 tum iudicis contemnens condemnari à iudice possit,
 quanti actor in litem iurauerit. Neq; enim verum est,
 In his omnibus, quibus ad restituendũ agitur, in litem
 iurari, vt supra ostendimus: neq; ab ea iurisurandi de-
 latione, tametsi arbitraria sit, actiones arbitrariæ deno-
 40 minantur. Superest vt de noxalibus actionibus videam-
 us, in quibus iudex electionem rei interrogati sequu-
 tus, ipsi iubere dicitur, vt seruum noxæ dedat. Quod vt
 mecum commentum est, & à verbis, sensuq; Iustiniani
 penitus alienum, ita speciem nullam rationis habere mi-
 hi videtur. Officium nanq; iudicis est, in actione noxa-
 li sub alternatione dominum condemnare, aut ad litis
 æstima-

^a Bar. in l. vni-
 ca, ad finẽ. de
 senten. que
 pro eo quod
 interest. l. si id
 quod ex Pã-
 philo. de leg.
 u. l. continẽs.
 §. cum ita de
 verb. obliga.
^b Placent. in
 summa. tit.
 de recep. arb.
 C.
^c in lib. de re-
 rũ vindicat.
 ti. de rei vẽ-
 dica. & in
 summa titu-
 li, de actio.
 Institui.

a Si. insti. de
offi. iudi.

b l. miles de re
iud.

c l. vbiunque.
de interrog.
actio.

d d. l. f. de in-
terdictis. ff.

e c. indultū. de
reg. iur.

f l. item veniūt
Si. idem rectē
de petitio. ha
red.

g Si Instit. de
noxā actio.

tionem, aut noxæ dedere,^a & secundum communes re-
gulas solius noxæ deditiois iudiciū nullum est, ^b Pro-
inde officio suo recte fungi is dici non potest, quisquis
iudicando formam à lege præscriptam non seruat. Et si
quis forte obiiciat, vbiunque iudicem æquitas moue-
rit, interrogationem in iudicio fieri oportere, ^c Itē officio
eius contineri in interdicitis quibusdā noxalibus, vt
voluntate domini primū explorata, seruū noxæ dede-
re iubeat, & sic non parentē condemnet, idq; ex Pauli
responsō, ^d cuius autoritate ne nostri quidē aduersarii
nos oppugnant. Respondebo, Iniquā, captiosāmq; hu-
iusmodi interrogatiōē esse, per quam reus facultatem
sibi a lege concessā amittit, ^e noxæ dedendi videlicet
post condēnationem, donec iudicati conueniatur. ^f Ac
tamen si reo pretextu istius interrogatiōis saluū videat-
ur legis beneficiū remanere, reuera tamē ipsi admittit
Nō enim dominus, à quo huiusmodi respōsio per iudi-
cē extorquetur, ante latam sententiā intelligere potest,
an litis æstimatiōē sufferre, an verō seruū noxæ dede-
re sibi magis expediat, cum tamē hæc dedendi facultas
vsq; ad executionē sententiæ nō alia ratione cōcedatur,
q̄ quod iniquū sit, nequitiam seruorum dominis supra
ipsorū corpora dānosā esse. ^g Neq; ergo officio iudi-
cis cōgruit vt dominū interrogatiōi factæ nolentē re-
spondere cogat, neq; vt seruū noxæ dedere iubeat, nisi
fortassis vltro sese aduersario satisfactorum negauerit.
Quid igitur de actionibus arbitrariis censendū? Et iam
admonui nulla melius neq; cōmodius, q̄ Iustiniani re-
gula totā hanc rem explicari posse. Itaq; verba ipsā hōc
adscribere visū est, vt subiecta interpretatiōe nostra ve-
rū, germanūq; eorū sensum facilius ostēdere possimus.
Præterea quasdā actiōes Arbitrarias, id est, ex arbitrio
iudicis pendētes appellamus, in quib⁹ nisi arbitrio iudi-
cis is cū quo agitur actōri satisfaciatur, veluti re restituar,
vel exhibeat, vel soluat, vel ex noxali causā seruū dedat,
condēnari debeat. Sed istæ actiōes tam in re, q̄ in p̄so
nā inueniuntur. In rem, veluti Publiciana, Seruiana de
rebus coloni. Quasi seruiana, quæ etiam Hypothecaria
vocatur;

vocatur: In personam, veluti quibus de eo agitur, quod
 vi, aut metus causa, aut dolo, malo factum est. Item cum
 id, quod certo loco promissum est, petitur. Ad exhiben-
 dum quoque actio ex arbitrio iudicis pendet. In his enim
 actionibus, & ceteris similibus, permittitur iudici ex bo-
 no & equo secundum cuiusque rei, de qua actum est, natu-
 ram aestimare, quemadmodum actori satisfieri oporteat.
 Cum igitur in iudiciis regulariter iudici liceat, causa
 cognita protinus sententiam definitivam ferre, quamlibet
 reo grauis duraque sit futura condemnatio: est tamen ge-
 nus quoddam actionum, in quibus humanius, benigniusque
 cum reo agendum est. In his enim iudex priusquam ne-
 gotium diffiniat, velut intercessor quidam, & benevolus
 conciliator, arbitratur & aestimat, quemadmodum ex bo-
 no & equo actori satisfieri oporteat. Reum vero ita de-
 mum condemnat, si arbitrio non obtemperans, in con-
 tumacia perseveret usque ad sententiam. Et haec est pro-
 pria specialisque harum actionum natura, ut Theophili
 verba ostendunt, *ἡ ἀπό τῆς ἀδικίας ἐκκλήσθαι τὰ ἄλλα τῶν ἐπι-
 γὰς*, licet alii vulgo diuersum sentiant.^a Nam & Iusti-
 nianus ipse de actione^b quod metus causa loquens, Eius
 natura, inquit, tacite continetur, ut qui iudicis iussu ipsam
 rem actori restituat, absoluitur: quod in ceteris casibus
 non est ita, sed omnino quisque in quadruplum condem-
 natur, quod est & in furti manifesti actione. Neque enim
 furi, neque raptori prodest, ad euitandam poenam, si an-
 te condemnationem, rem captam, aut furto subtractam
 restituerit, cum istae actiones in numerum arbitrarium non
 referantur. Nec aduersatur nostrae sententiae quod dicitur,
 Oia iudicia absolutoria esse.^d Sic enim id accipi de-
 bet, cum reus satisfacit actori, id est, omnino ei^e desiderium
 adimplendo, siue re petita siue poenam exoluit. Quod ple-
 runque in famosis iudiciis utilitate adferre potest. At in
 his actionibus non actoris voluntate, sed iudicis arbitrio
 fieri satisfactionem oportere dicimus. Inde consequitur,
 Non omnes actiones ob contumaciam rei arbitrias dici pos-
 se (quod quidam falso existimauerunt, & nos supra attigi-
 mus) sed eas tantum, quae in hoc contextu recesent, & quae
 cum

a Bart. in l. in
 bonae fidei. de
 eo quod certo
 loco.

b Si item actio-
 num. in l. de
 actio.

c qui ea mente.
 de furt. l. non
 prodest. vi. bo-
 norapt.

d Si. si. institu.
 de perpet. et
 tempo. actio.

e l. i. ff. qui sa-
 tisfacere cogan-
 tur.

f l. si reus para-
 tus. de procu-
 rato.

g Bar. et alii
 hic.

cum his similitudinem habent. Et has quidem actiones omnes huic regulæ, seu definitioni optimè convenire dubium non est, cum in his arbitrio iudicis satisfaciens absoluat, non satisfaciens condemnetur. Quod vel maximè perspicuum esse potest in actione quod metus causa, & de dolo, ne persequendis omnibus exemplis sim prolixior. Nam edicti De eo quod metus causa ge-

*a d. l. si. cū ex-
ceptione. §.
quatenus.
versi. sin autē*

*b d. l. si. cum. §.
i. cū seq.*

*e l. arbitrio. in
p̄ci. de dolo.*

*d l. ex di-
verso. l. si ve-
rd. l. q̄ restitue-
re de rei ven.
e l. harū. si ser-
uitus vendi.*

scio, ²SI RES METV ABLATA SIT, NEQVE EA RES ARBITRIO IUDICIS RESTITVATVR, INTRA ANNUM IN QVADRVPLVM, POST ANNUM VERO IN SIMPLVM IVDICIUM DABO. In cui^o interpretatione Vlp. lib. ad edictū. 11. ^b Si quis nō restituat, inquit, in quadruplum in enm iudiciū pollicetur. Satis enim clemēter cū reo Prætor egit, vt daret ei restituendi facultatē, si vult pœnā euitare. Et paulò post: Nec cuiquā iniquū videatur ex alieno factō alium in quadruplū condēnari, quia nō statim quadrupli est actio, sed si res non restituatur. Hæc autē actio cū arbitraria sit, licentiā habet reus ab arbitrio dato, vsq; ad sententiam, restitutionē rei facere. Quod si non fecerit, iure meritoq; quadrupli condemnabitur. Non adeo dissimilibus verbis edictum de Dolo malo, à Prætorē propositum fuisse credibile est. Cuius edicti quoddam caput idem Vlpianus eodem libro enarrans, ^c Arbitrio iudicis, inquit, hac quoque actione restitutio compræhenditur. Et nisi fiat restitutio, sequitur condemnatio quanti ea res est. Planè cū Rei vindicationis mentionem hīc nullam fecerit Imperator, an inter arbitrarias ea numeranda sit dubitari potest. Quod probabilius esse existimo. In eo siquidem iudicio arbitriū, seu iussus, cōdemnationem solet præcedere, cui parēs reus absoluitur, nō parēs condēnatur. ^d Idemq; in actione Confessoria & Negatoria quæ pro seruitutibus cōpetūt, aliisq; similibus dicendū est. ^e Qui verò contra sentiūt, homines, meo iudicio, diligentes & eruditi, in rei vindicatione aiunt nonnunq; arbitrio præter-

prætermisso rem à possessore manu militari auferendam esse, ideoq; eam ex iudicis arbitrio non pendere. Quia in re non simplex eorum error mihi esse videtur. Nam in primis constat in actione Quod metus causa, & quibusdam aliis, plerunq; iudicis arbitrium cessare, ^a quas utiq; arbitrarias esse inter omnes cōuenit. Hoc amplius in Publiciano iudicio aliisq; eiusdem generis, rem à possessore auferri non minus quàm in rei vindicatione crediderim. Idq; Vlpiani verbis ad edictum satis perspicuè demonstratur. Qui restituere iussus, inquit, ^b iudici non pareat, contendens se non posse restituere, siquid em habeat rem, manu militari officio iudicis ab eo possessio transfertur, & fructuum duntaxat, omnisq; causæ nomine condemnatio fit. Si verò nō potest restituere si quidem dolo fecit quo minus possit, is quantū aduersarius in litem sine vlla taxatione in infinitum iurauerit, damnatus est. Si verò nō potest restituere, nec dolo fecerit, quo minus possit, nō pluris quā quāti res est, id est, quāti aduersarii interfuit condēnatus est. Deinde subdit: Hęc sententia generalis & c. Quibus verbis significat, præcedentem sententiā de executione manu militari faciendā, ac de in litem iurando, generalem esse, & ad omnes actiones pertinere, ex quibus arbitrato iudicis quid restituitur. Cum enim generali verbo vsus fuerit, Qui restituere iussus: merito adiicit, se non rei vindicationem modò, sed & plerasq; alias actiones, quibus ad restituendum agitur, complecti voluisse. Eòdē pertinet & quod alibi idem Vlpianus ait, In publiciana actione, eadem omnia, quæ in rei vindicatione, obseruanda esse. ^c Sed & cùm Neratius scribit, ^d Publicianam actionem non ideo comparatam esse, vt res domino auferatur: an non aperte indicat, ab eo possessore, qui dominus nō est, auferri posse? De ea autem qua certo loco promissum petitur, maior dubitatio est, cùm in arbitrium iudicis ob id referri dicatur, quòd æstimatio eius quod interest arbitrio ipsius commissa sit. ^e Huc accedat, quòd Theophilus harum actionum exempla diligentissimè persequutus, hanc omnino prætermisit, id non facturum, vt credibile

^a l. arbitrio. § non tamen de dolo.

^b l. qui restitue re.

^c l. sed & si res § in publiciana. ff. de publi.

^d l. fina. eodem titu.

^e l. ideo. & l. centum de eo quod certo loco.

- credibile est, si ad hunc tractatum eam pertinere intellexisset. Idque eo probabilius esse videtur, quod specialiter vocabulo hæc actio arbitraria à Iureconsultis appellari solet, cum hic verbum **ARBITRARIA**, non actionis, sed cuiusdam actionum qualitatis nomen sit. Sed fortassis tutius est hanc à reliquis non separare, quod & Latinorum exemplarium fides id suadeat, & ab earum natura, de quibus hic loquimur, aliena non sit. Potest enim (exempli causa) huic actioni additus iudex arbitrari, ut satisfacere reus de pecunia ibi solvenda, ubi promissa est: Qui si dicto audiens fuerit absolutionem consequetur, & ita Ulpian. disertè respondit. ^b Et huic sanè non absurdum iudicandi morem apud veteres olim fuisse accipi: Nam Athenis iudices primis sententiis statuebant, damntax, damnarent reum, an absoluerent. Deinde interrogato eo, si fraus capitalis non esset, quam quasi æstimationem commeruisse se maximè fateretur, poenam siue multam irrogabant. ^c Sed & vetustissimo quoque iure Quiritum, si is qui membrum alicuius ruperat, iudicialionem imperanti non parebat, neque interim cum aduersario paciscebatur, æstimata lite iudex hominem pecuniæ damnabat, ut Sex. Cæcilius Iureconsultus auctor est. ^d Scopulos iam præteruicta esse videtur instituta disputatio, facilisque reliquis cursus ostenditur, nisi forte nos actiones Noxales remorentur, quæ aliquando mihi hæc commentanti magnum exhibuerunt negotium: tametsi res admodum expedita, ut nunc quidem sentio, minimeque obscura sit. Et sanè ineptissima semper hæc quæstio mihi visa est, An actiones noxales sint arbitrariæ: quoniam, ut supra dixi, hoc vocabulum non actionis nomen, sed qualitatis cuiusdam, certis actionibus inhaerentis, significat. ^e Qui igitur quæstionem hanc proponunt, nihilo stultius eos facere iudicandum est, quam si de actionibus perpetuis, aut temporalibus, poenalibusque, aut rei persecutoriis idem quærerent. Itaque sic statuo, earum actionum quæ hic recensentur, hanc esse naturam, ut reus ante sententiam arbitrio iudicis satisfaciens cõdemnari debeat si modò suo nomine conueniatur.

a l.ii. et toto se
re titulo. de eo
quod certo lo-
co. l. si duo de
consti. pecu. §.
loco. Insti. de
actio. l. vnica.
ubi conueni-
tur qui cer. lo-
co.

b l. quod si E-
phesi §. inter-
dũ. de eo quod
certo loco.

c Cicero libro i.
de orat.

d Gellius libro
xx. Noct. At-
ti.

e § sunt autem.
Institu. de no-
xa. act.

teniat. Nam si ex noxali causa, noxæ deditio pro satisfactioe habenda est. Exempli loco, actionem quod metus causa, & de dolo, quæ arbitrariae sunt, nõ tantum aduersus aliquem suo, sed & serui nomine intendi posse constat.^a Quid ergo si qua harum actionum noxaliter conuenient sit de iure, isque restituere iussus à iudice, arbitrio non pareat? an noxæ dedendo perire de condemnationem vitabit, ac si arbitrio satisfecerit? Quæstionem faciunt verba edicti,^b SI RES ARBITRIO IV-

3° DICIS NON RESTITVATVR. At hanc dubitationem eximit Imperator his verbis, supplet quod edicto Prætoris omissum fuit, Nisi arbitrio iudicis satisfaciatur, vel ex noxali causa seruum dedat. Vnde ad quæstionem propositam respondeo, Actiones quæ in hoc contextu recensentur, veluti quod metus causa, & de dolo, siue contra aliquem suo nomine, siue noxaliter intenduntur, arbitrarias esse. Furti verò actionem, legis aequilæ, iniuriarum, vi bonorum raptorum, quamuis ex noxali causa agatur, non esse. Et hoc παρὰ δόλον cum non multis ante annis in frequenti hominum doctissimorum corona, de iure respondendo defenderemus, memini quendam nostri ordinis virum sanè acutum, sed quem *φιλωνεϊκῶς* plerumque veri cognitione abduceret, magnopere oblectatum fuisse, adeo ut sponsione facta tandem coacti fuerimus Ausonium Medicem Iureconsultum clarissimum, qui & ei disputationi præfuerat, eius controuersia honorarium arbitrum eligere. Ut autem ex diuerticulo velut in viam redeamus, facile est ex iam dictis colligere, quantum Arbitraria iudicia à Strictis, & Bonæ fidei differant. Nam in Strictis, cum iudicis potestas formulis adstricta, & tanquam inclusa sit, liberum ei non est ante sententiam quicquam clementius arbitrari, quam formula ipsa præscribat. In his verò quæ Bonæ fidei sunt, quia latissima iudicis potestas est, & minime formulis alligata, ut supra diximus, potest & neglecto arbitrio, si ita visum ei fuerit, protinus sententiam ferre.

*Veluti si promissor Stichum moram fecerit,
& Stichus decesserit.*

QVOTIES

^a l. quod diximus, de eo quod metus causa. l. si oleum. §. de dolo.

^b d. §. quatenus.

QUOTIES veræ æstimationis, aut damni dati, siue eius quod interest probationem difficilem reddidit dolus aduersarii, in hoc iureiurando stricta sint, an Bonæ fidei iudicia, nihil interest. Quod si commune & iustum rei pretium iudici facillè probari queat, in his nihilominus iurandum est, quibus ad restituendum agitur, vt supra diximus, quando quidem æquum est, vt domini arbitrio pretium rei statuatur, quam iusto pretio non cogitur vendere. Hinc annotant interpretes In actione Ex stipulatu, aliisque strictis actionibus, vt in litem iuretur, duo esse necessaria: Primum est, Dolus aduersarii. Dolum autè accipere debemus ex his Martiani verbis, non vt supra exposuimus, sed veluti moram in redenda, tradendâue factam, quam dari traditue oportuit. Nam & cessationem eam Dolum esse, aut Culpam certè dolo proximam, vulgò dici solet. Idem in Furto quoq; dicendum puto, quia dolo non caret Fur, & semper moram facere videtur. In Violentia verò illata, nō tantum eius rei, quam deberi probatum est, æstimationis actoris iuriurando committi debet, vt in his casibus, sed & hoc amplius Zeno rescriptit. Si is, qui vim sustinuit, singula quæ perdidit, comprobare non potuerit, probationis loco iusiurandum ei delatum sufficere: tametsi alioquin neque testimonium vnus ad fidem faciendam valeat, neque in causâ propria ad testimonium dicendum quisquam admittatur. Neque ad eò multum refert, an exturbando aliquem de fundo ædibusue suis, an bona eius mobilia abripiendo, an alio modo vim admittam esse dicamus, vt Fulgosius, Salicetus, Faber, Panor. Iason, & alii non pauci rectè opinantur. Quid enim si probabili, & iusto metu tertius, licet nō deiectus, è domo sua quis aufugerit? Quid si præpotentis domini tyrannice iniuriam metuens, aut ab eodem non iure proscriptus, solum vertat? Quid si ob eas causas absentis fugitiuque compilata domus direptaque bona sint? Et in huiusmodi casibus rescripto locum esse dubitandum nō in c. si. de his est, cum sit par ratio, & ipsius rescripti verba ab hac interpretatione nō abhorreant. Sunt qui de Furto idem quod

49

50

c

c

c

quod de Villata dicendū esse censeant: in quā sententiā licet frequentius itum sit, mihi tamen videtur Zenonis constitutio, per quam tot regulis communibus derogatum est, non temerè ad hunc casum porrigenda esse. Nam licet odio digni fures sint, delinquant tamen longè atrocius, qui per vim capiunt, aut alium possessione sua despoliant. ^b Adde, quod cum ab homine vigilantissimo furtum præcaueri possit, ideoq; inter casus fortuitos non numeretur, nisi à domesticis admissum sit, aliusve quibus erat confidendum, æquius videtur ei succurrendum esse, cui vis illata, quàm cui res aliqua clam surrepta est. Sed admonendi sumus, in quibus casibus hoc iusiurandum vice probationis recipitur, de violentia aut delicto admissio plenam fidem iudici faciendam esse. ^c Vnde legem municipalem, qua cautum est, si à Scholastico interuersares sit, quantum ad damni dati estimationem ipsius iuriurando standum esse, ita accipiendam Bartol. ait, si furtum admissum esse iudici probatum fuerit. Porro quod hinc de iureiurando dicimus, si quis ex delicto alieno conueniatur, locum non obtinere idem Bartol. autor est. ^d quod & nos verum esse supra defendimus. Quapropter in hac specie, spoliato per vim à latronibus in oppido aliquo fortè aut vico, lege municipali damnum ab incolis resarciri iubetur, vis illata esse ostenditur, sed rerum ablatarum quantitas non probatur, prudentioribus placuit, incolas omnino absoluedos esse. licet Iacobus ab Arena, edicto quodam s^r Hadriani apud Callistratum relato ^e motus, dissentiat: quod tamen rectè, vt opinor, intellectum eius sententiæ ne tantillum quidem suffragatur. Præcipitur enim eo edicto, vt direpta naufragia dominis restituant, qui iuxta littora maris possident, licet ipsi non diripuerint. Sed hoc difertè edicto eodem expressum est, vt quidquid probauerint adempum sibi naufragio, à possessoribus recipiant. Quibus verbis & nostra confirmatur opinio, & contraria haud dubiè subuertitur. Sed & quod postea sequitur, quò facilior sit probatio, permitti eis adire præfectos, & apud eostestari &c. sic accipe, ne probationis

a d. l. iusiurandi.
et l. omnibus.

b l. iiii. §. in hac
actione. vi bo.
rapto

c d. si quando?
in ver pate-
facta.

d Bart. in l. i.
quò ex fac.
tuto.

e l. ne quid. ff.
de incen. ru.
& naufr.

C probationis

bationis gratia necesse sit testes ad præsidem de eo negotio cogniturum ducere qui fortassis lóge abest, permittendum esse apud præfectos testari: id est, testibus productis maleficiũ admissum ostendere.^a Nam & Cicero, Literis, inquit, publicis restata sunt omnia: id est, quod Græci dicunt, *μαρτυρηθέντα*. Præfectos autem huiusmodi Præsidibus inferiores fuisse, ex Sex. Pomp. liquet, quod eius loci interpretibus non satis cognitum fuisse videtur.

Quia iudex æstimare sine delatione iurisjurandi non potest rem quæ non extat.

HINC colligitur ab interpretibus, alterum ex his quæ ad iurandum hoc deferendũ necessaria esse diximus, nempe probationis difficultas. Difficultatem autem Bart. ac reliqui ferè sic accipiunt, cum res petita aut perit omnino, ^b aut nusquam comparet, ^c licet ea forte in rerum natura esse non desierit. Enimaero in Bonæ fidei iudiciis pleriq; dolum aduersarii sufficere, nec difficultatem huiusmodi necessariam esse putant: argumentoq; esse, quod Vlpia. scribit ^d Nummis depositis in litem non iurari, nisi de eo quis iuret, quod sua interfuisset, nũmos sibi sua die redditos esse. Quid enim, inquit, si sub pœna pecuniæ debuit, aut sub pignore quod quia pecunia ei deposita denegata est, distractum est? Nam pecuniam sub pignore debitam, pignusque distractum probare, non magni negotii esse videtur. Verũ, quia in interdicto Quod vi aut clam, id quod interest per iurandum in litem æstimatur, ^e vix est vt ego hanc distinctionem inter stricta & Bonæ fidei iudicia vsque quaque probeam. Quapropter huius nodi dissoluedi gratia difficultatem *παχυμυρτισίον* híc accipiendum esse arbitror, vt cum de eo quod interest queritur, cuius probatione difficilem esse scribit Venuleius, ^f iurandum in litem iudici deferre liceat. Etenim vbi incertum est,

a l. capite quinto. ad leg. Iul. de adult.

b vt híc.

c l. cum res. §. penul. de lega. primo.

d l. nummis. supra eodem.

e l. semper. §. in hoc. ff. quod vi. aut clam.

f l. si. de prato. sup.

est, quanti actoris inter sit, officio iudicis id æstimari debet, vt rectè Barto. ex Vlpia. annotauit. ^a Quid igitur mirum si iudex, cui etiam lex id quod interest per suam subtilitatem requirere iubet, ^b veritatis eliciendæ gratia iusiurandum in litem deferat, præsertim cum non nisi præcedente taxatione id fieri solitum sit? Quod dictum tamen non ita accipi velim, quasi iudex hac iusiurandi delatione omnem probationem deficientem suppleat: sed tunc demum, cum ita factum probatum est, vt eius quod interest æstimatio iniri queat. Itaque in interdicto Quod vi aut clam, si seruitutes amissas esse, vsumue fructum interiisse, ^c aut in deposito ^d propter moram depositarii pignus distractum esse probatum fuerit, quanti ob eam rem inter sit, aut officio iudicis, aut per iusiurandum in litem æstimabitur. Sin autem quis ob rationes non editas, cautionemue surreptam, aut corruptam ad id quod interest agat, ostendere debet se, si eas rationes cautionemue habuisset, vincere potuisse: alioquin iudex id quod interest æstimare non poterit. ^e Nec aduersatur nostræ sententiæ quod Martianus hic scribit, cum exempli gratia id ab eo dictum esse appareat. Atque huic non rectè infertur, extra hunc casum in litem iurari nullo modo posse, sed vt plurimum id fieri non solere, vt ex Paulini responsi fragmento apparet, quod his Martiani verbis artexuit Tribonianus quodque ego sic interpretor, quamuis non soleat iurari, nonnunquam tamen posse, cum videlicet iusta aliqua causa iudicem mouerit. Neque enim ad certos aliquos casus iudicis potestatem allegari contendo, quando quidem iusiurandum deferre velit necne, in ipsius arbitrio situm est. Sed nec Zenonis rescriptum ^f nos mouet, quo rerum amissarum probatio actori remittitur, iudexque ipsius iusiurandum securus condemnat. Nã id specialiter in eo casu constitutum est, tum quia vim illatã hac pœna dignã existimauit legissator, tum etiam quia in his actibus, qui vt plurimum probari nequeunt, qualem qualẽ probationẽ admitti æquũ est. ^g Vnde si pecunia in sacculo signato deposita sit, eũq; resignatũ depo-

c u fitarius

^a Bar. in l. vni
ca. C. de sen-
ten. qua pro
pro eo quod
interest. arg.
d. §. in hoc.
^b d. l. vnica.

^c §. in hoc.
^d d. l. nummis.

^e l. quidem ta-
bularum. de
fur. l. argen-
tius. §. cũ au-
tem. de eden-
do.

^f d. l. si quãdo.

^g l. consensu. C.
de repud. l. non
oēs. §. à Barba-
ris. de remilit.

fitarius reddat, tractari solet, an deficiente probatione,
 deponentis iuriurando standum sit, si pecuniam ex eo
 subtractam esse queratur. Et varia extant consultorum
 opiniones, aliis *τὸ ἐπιτροπ*, aliis æquitatem defendere sa-
 tagentibus. Scriptum vrget Antonius ^a, quod Zenonis
 constitutione aduersus eum tantum in litem iurare per-
 mittatur, qui vim intulit. Pro æquitate pugnant cæteri,
 quæ paribus in causis paria iura desiderat, legemque de
 violentia loquentem, ad hoc grauissimum non solum
 furti, sed etiam perfidiæ crimen trahunt. Quam sen-
 tentiam, siquidem dolus perfidiæque depositarii de-
 regatur, tanquam humaniorem sequi iudicando ac re-
 spondendo non dubitarem: idque multo procliuius, si
 apud cauponem, siue hospitem ponamus rem deposi-
 tam fuisse. Cum enim viatores necessitate quadam exi-
 gente id faciant, tutiore loco res suas collocaturi, cre-
 scit perfidiæ crimen, quod tanto seuerius est iudican-
 dum, quanto communi vtilitati magis contrarium est,
 in huiusmodi casu fidem frangere. ^b Merito igitur re-
 præhensa est eorum opinio, qui putabant, res omnes
 sacco inclusas cauponi patefaciendas esse, neque aliter
 eum teneri, quam singularum rerum recepta custodia.
 Durum enim atque inhumanum est, ad pandendum sui
 patrimonii secretum quenquam cogi, vt Alexandri ac
 Theodosii rescriptis continetur. ^c Adde, quod rem fa-
 miliarem sic explicare nonnunquam periculosum est,
 quòd ea re latrones ad struendas viatoribus insidias,
 eosque iugulandos exstimulari soleant. Nam & Can-
 dauli Lydorum regi idem accidisse memoriæ prodit-
 um est, cum eximia pulchritudine vxorem Gygi sorda-
 li nudam demonstrasset. Sed quæritur, si resignatus a-
 pertusque saccus reddatur, neque aliis probationibus
 conuincatur depositarii dolus, an idem quod in supe-
 riori casu dicendum sit? Et vulgò receptum est, in hoc
 quoque casu similiter iurandum esse. Quod an verum
 sit, dubito. Huiusmodi nanque iuriurando ita demum
 locum esse diximus, si maleficium plenè probatum fue-
 rit: quod & Barto. parum sibi constans alibi censuit.
 Neque

*a Antonius Bu-
 trius in d. c.
 fina.*

*b argu. l. i. § i.
 ff. depositi.*

*c l. ii. C. de a-
 limen. pupil.
 prest. l. ii. quã
 do et quibus
 quarta.*

Neque verò talis apertura, aut resignatio sola ad arguendum depositarii dolum sufficit, ^a quem perspicuis indicii coniecturisque probari necesse est. ^b Quid enim si famulus citra conscientiam heri, signacula remouerit, aut ea, vt fit plerumque, sui natura deciderint? Nam etsi factum suorum præter dominus, si tamen eo nomine conueniatur, in ea causa est, vt aduersus eum in litem iurari non possit: quod supra à nobis demonstratum est. Sed nec vulgaris regula, qua duorum specialium prohibetur concursus, ^c patitur, vt in hoc casu & iusiurandum legitimæ probationis loco succedat, & dolus sine euidentionibus argumentis interuenisse præsumatur. Itaque communem sententiam ita coarctandam esse opinor, cum ex conditione personarum, aliisque coniecturis, depositarius in dolo esse deprehenditur. Qua in re plurimum iudicis arbitrio tribuendum est. Consequenter tractat Barto. An post hoc iusiurandum prælitum, iudex vel absolucere vel minoris condemnare possit? quasi verò hic species iurisiurandi quædam sit, ab eo, de quo supra disputauimus, distincta. Et non posse respondet: cui reliqui omnes passim assentiuntur, ne hoc iudicis facto detegatur, iurantis periurium. Sed hæc sententia satis, superque ante à nobis confutata est, quia nõ Martiani nostri verbis modò aduersatur, verumetiam Pauli, ^d qui quidè satis apertè innuit, de periurio eius, qui in litem iurauit, quæri aliquando solere. Et quia in axiomatis nostris solenni more defendendis, cum Paulinum id responsum interpretaremur, de eo Imperatoris rescripto cõtrouersia incidit, quo periurus fustibus cædi iubetur, & ei superindici *πρωτῆτος μὴ δμυς* ^e nõ inutile forsitá, neque otiosum erit quid de eorù verborù sensu, ex tempore tum respõderimus, aperire. Igitur sciendum est hunc morè apud veteres fuisse vt cum de damnato homine supplicium sumerët, in loco supplicii conspicuo, *ἐπιγραφῆς*, seu, vt vocant, titulum affigerent, quo breuiter admonitus populus, pœnæ à reo expetitæ causam intelligeret, eoque exemplo à simili facinore petrandò cæteri auocarentur. Tranquillus in Fla. Do-

a arg. no. in l. neq. C. de proba. & in l. nõ hoc C. vnde legit.

b l. dolum. C. de dolo.

c l. i. C. de dot. promiss.

d l. si. infra eodem.

e l. si duo. § signa. de iurciu. ran.

miti. Patremfamilias, inquit, quod Thracem Mirmilo-
 ni parem dixerat, canibus obiecit, cum hoc titulo, Im-
 piè locutus parmularius. Similem inscriptionem cruci
 quoque seruatoris nostri Iesu Christi impositam fuisse
 in Euangelio Matthæi, ac Luca scriptum est. Sed & sine
 scriptura quandoque per præconem id factum fuisse le-
 gimus. * Lampridius in Alex. Seuer. Clamabat sæpius,
 quod à quibusdam siue Iudæis, siue Christianis audie-
 rat, & tenebat, idque per præconem cum aliquem emen-
 daret, dici iubebat, Quod tibi non vis, alteri ne fe-
 ceris. Similiter & ei qui per genium principis iu-
 rasset, fustibus casu superindicebatur, *περ-
 πτωσ μὴ ὄμνῃς*, vt omnib* innotesce-
 ret cum ob temerarium petulanf-
 que iusiurandum plecti. Huius
 rei meminit & Euseb. lib. 5.

l. fustibus. C.
 ex quib caus.
 irrog. in fa.

Eccles. histo. c. 3-

PAVLVS

PAVLVS LI-
BRO XXVIII.
AD EDI-
CTVM.

*Aliàs si ex stipulatu vel ex testamento aga-
tur, non solet in litem
iurari.*

ACTIO igitur ex testaméto stri-
cti iudicii est, meritoque in nu-
merum Bonæ fidei iudiciorum à
Iustiniano non refertur. ^a Natu-
ra enim Bonæ fidei iudiciorum
hæc est, à reliquis multum diuer-
sa, vt ad id iudex cõdēnet, quod-
cunque ex bono & æquo præsta-
re oportet, etiam si nihil de eo nominatim conuentum
sit, vt supra diximus. Quod in hac actione non obser-
uatur. Si enim vt quod ex testamento debes, mihi
reddas, pecuniam dederim, eam repetere per hanc
actionem non potero, licet in Bonæ fidei iudiciis con-
trà. ^b Item si quid ex testamento ab hærede certo lo-
co præstandum sit, hac actione non poterit alibi pe-
ti, sed arbitraria. ^c Quod si vendendo, aut locando,
vt certo loco quid detur, conuenerit, ex vendito
aut locato sufficiet. ^d Iure enim veteri in Bonæ fidei
iudiciis, si quid isto modo promissum esset, quo mi-
nus id quocunque loco peteretur, nihil prohibebat.
Ex quo apparet arbitriam actionem ad id supplē-
dum, quod strictis tantum iudiciis deest, à Præto-
re comparatam fuisse. At enim dixerit aliquis, iu-
dex huic actioni additus, non solum ad pecuniam
testamento relictam condemnat, verum etiam ad vsu-

^a §. actionum.
de actio.

^b l. si. de cõd. ob-
turpem cau-
sam.

^c l. si heres. de
eo quod cer-
to loco.

^d l. in Bonæ fi-
dei. eodem ti-
tulo.

c iiii ras

- a l. in minorū. ras ex tempore moræ, *quod Bonæ fidei iudicii pe-
C. in gb. cau. culiare est. ^b Respondeo, id commune esse huic actio-
- b l. mora. §. in ni cum iis iudiciis, in quibus Ex fide bona, additur,
Bonæ fidei. quia specialiter iure constitutum. Neque ideo Bonæ fidei
de vsur. iudicii annumeratur, alioquin de actione ex sti-
pulatu, omnibusque strictis actionibus idem dicen-
dum esset, in quibus hodie iudex compensationis rati-
onem habet, sicut in bonæ fidei iudiciis, quod olim
ante Iustiniani constitutionem non licebat. ^c Iudicem
ante Iustiniani constitutionem non licebat. ^c Iudicem
enim formula includit, & certos, quos non excedat,
terminos ponit, vt inquit Anneus Seneca, & nos su-
prà attigimus. Adde quod pleraque iudicia esse vide-
mus, in quibus aliquid ex bono & æquo statuendi po-
testas iudici conceditur, eaque nihilominus stricta
non bonæ fidei esse dicuntur. Cuiusmodi sunt Actio
funeraria, ^d Iniuriarum, ^e Condictio indebiti, ^f de
Sepulchro violato, ^g In factū de deiectis & effusis, ^h In
factum aduersus iudicem, qui per imperitiam malè iu-
dicauit. ⁱ & alia similes actiones, quas vel ex bono &
æquo oriri, vel in bonum & æquum conceptas esse
dicimus. Non enim in his, Ex bona fide, est additum,
quod nomen, vt Scæuola inquit, latissimè manat, &
infinitam propè potestatem iudici tribuit, nullisque
aliis finibus, præterquam æquitatis circumscrip-
tam. Quapropter in Funeraria, & aliis eiusdem generis, stan-
te iure veteri, iudex compensationem non admitte-
ret. Sed nec ea actione hodie quis vti potest, ad id re-
petendum, quod vt pecuniam sibi debitam reciperet,
dedit, sed conditione ob turpem causam experietur,
tametsi in actione ex vendito cæterisque bonæ fidei
aliud dicendum sit. Fortius dico, Nullam adeò stri-
ctam, angustamque actionem esse, in qua iudex in-
terdum ex bono & æquo quicquam non arbitretur. Id
non tantum in actione ex stipulatu, ^k sed etiam ex te-
stamento perspicitur potest. Pone, Maritus libertis lega-
uit, si ab vxore sua non recesserint, cum ea assidue pro-
ficiscatur, an sequi eam liberti debeant? quaritur, Scæ-
uola ^l putat, non posse absolutè responderi, cum mul-
ta oriri

ra oriri possint, quæ pro bono sint æstimanda, ideoque
 huiusmodi varietatem viri boni arbitrio dirimendâ ef-
 fe. Itaque eleganter à Caio dictum est, ^a in iis quæ ex-
 tra testamentum incurrunt, id est, in casibus inopinatis,
 qui à testatore non sunt expressi, res ex bono & æquo
 interpretationem capere. Ex quo annotandum est, Bo-
 num & æquum, seu, vt Aristoteles vocat, τὸ ἐπιεικὲς
 non ad legum modò interpretationem, verum etiam
 testamentorum, contractuum, aliarumque dispo-
 sitionum pertinere. Et ita regulam antiqui iu-
 ris interpretor, qua dictum est, ^b In om-
 nibus quidem, maximè tamen in iu-
 re æquitatem spectan-
 dam esse.

*l. in his. de cõ
 dit. & de-
 monstra.*

*b l in oibus de
 regu. iuris.*

FINIS.

OMNIBVS IV-
RIS VTRIVSQUE
STVDIOSIS IUVENIBVS,
IN CLARISSIMO BITVRI-
GVM GYMNASIO

SAL.

VI nostra, patrumque memoria in instaurandis elegantioribus disciplinis operam omnem, curamque consumpserunt, quæ temporibus infelicissimis, grassante barbaria, incitiæque, miserè iacuerant, hi mihi præclare, & diuinitus de vniuerso hominum genere meriti fuisse videntur. Horum enim industria perfectum est, vt ea litera, quæ proculdubio rudimenta sunt, & incunabula omnis virtutis, splendori suo tandem restituta, non sine ingenti in mortales Dei Opt. Max. beneficio, iam ad sui studium, & amorem facillè quemuis alliciant. In civilibus verò literis, quæ quidem ipsæ rudioribus illis seculis nibilo civilius, ac humanius accepta fuerat, qui eò iam progressi fuerint, & quibus id incoeptum ad eò feliciter successerit, vt non inuitus fateor, quàm paucissimos hac memoria reperiri, ita plerosque commemorare possum, quorum egregiam in hoc genere voluntatem, & conatum aspernari non possumus. Ex quorum numero hi nostri Ciues, quanto cæteris in eo negotio præstiterint, tum diligentia, tum facultatibus suis, non nostris

stris tantum hominibus cognitum est, verum externis
 quoque gentibus, vel quam longissimè disitis, testa-
 tissimū: id quod argumentis minimè obscuris aut fal-
 lacibus compertū habemus. Alciatū omitto, virū me-
 hercule summū, & ad illustranda iuris ciuili studia
 quasi cælitus missum, quem non multis annis antehac
 ciuitas nullo non honore atque officio prosequuta est,
 quod ad rectè instituendam in iure ciuili iuuentutem
 magis commoueret. De alijs mhi sermo est, huius tem-
 poris professoribus, viris sanè lectissimis, & in omni ge-
 nere atque arte præter eximiam Iuris vtriusque scien-
 tiam, exercitatisimis, quos illius ætati & gloriæ quasi
 succrescere, atque adeo suppare esse arbitramur. Et-
 enim tantam huiusmodi professorum copiam eius-
 dem ciuitatis humanitas, liberalitas, & singularis
 in literas non modò bonas, sed etiam optimas affe-
 ctus, legum interpretandarum causa huc pertraxit,
 vt confirmare ausim, Iura ciuilia nusquam gentium
 syncerius, verius, diligentius enarrari. Satis magno
 argumento illud esse debet, quod vel ex vltimis Eu-
 ropæ finibus, nobilissimos quosque Iuuenes huius no-
 stri gymnasy fama & celebritate permotos, huc quoti-
 diè, tanquā ad ciuili sapientiæ mercaturā quandam,
 certatim cõfluere videmus. Hæc cum tanta sint, ecquis
 vestrū sic ab humanitate alienus est, vt tam honestam
 ciuium erga se voluntatem non ita amplectatur, vt ab
 eisdem vix maiora desideret? Hos tamen ad prouehen-
 da atque amplificanda ciuilia studia sic affectos, atque
 propensos esse, sic animo excubare pro vestris publi-
 cisque commodis iam intelligetis, vt non vestram
 modò

modò & aliorum expectationem benefactis cumulan-
dis eos vicisse fateamini, verum etiam nouo & singu-
lari benefici genere totam Iuris studiosorum nationem
aeternum sibi deuinxisse. Nam, si quid in hac re iudi-
cij habeo, sanè hoc decurionum decreto utilius nihil in
hoc genere, atque splendidius, ne voto quidem fingi
posse videtur. De quo plura nunc non dicam, cum eius
decreti capita quadã ex autographo ipso sumpta, & in
Latinũ sermonem, à nobis conuersa, hìc ascripta sint:
quorũ hoc tempore nobis necessariã esse cognitionem
iudicauimus. Cetera quæ nondũ exierunt & si sortè
vobis minus erũt intellecta, attamen, vt spero, fructus
ex illis vberes atque amplos nihilominus percepturi
estis. Quid superest DEO opt. Max. primũ, quem
huius boni autorem non agnoscere scelus est, deinde ci-
uibus optimis, & vestri perquam studiosis, gratiam
quã maximam habetote: tum date operam, vt
ne in tanta rerum omnium copia ad stu-
dia vestra necessariarum vobis ipsi
potius, quam vlla facultas
defuisse videatur.

Senatus De-

CRETVM.

QVARTO Calendas Iu-
 nias cū Senatu coa-
 cto verba fecerint ex
 eo ordine nonnulli, tū
 de Iuriscōsultorum of-
 ficio, qui honorario pu-
 blice accepto profite-
 tur, tum de Iuris studiosorum iuuenum profe-
 ctu, ac de his, quæ in vniuersum ad totius scho-
 lastici conuentus tutelam pertinent: Cūque
 æquissimum sit iis, qui Reipub. gubernacula te-
 nent, magnæ curæ eas artes esse, sine quibus
 ipsa consistere nequit, ob eas causas Senatū ar-
 bitrari, clarissimum ordinem Iuriscōsultorū
 rectè, atque ordine facturum, si diligenter, & so-
 licitè curauerit tum monendo, tum pro potesta-
 te præcipiendo, vt iuuentus quæ vndique huc
 confluit Iuris ediscendi gratia, plena animi con-
 tentione in eius studium incūbat: neque solita
 ria modò, & domestica lectione sese exerceat;
 sed viuam præceptorum vocem continenter, at-
 tentè, & auidis auribus excipiat: quo genere stu-
 diorum nullum præstantius esse, & virorum sa-
 pientissi-

pietissimorum testimonio, & rerum experimē-
tis comprobatum est.

ET cū natura comparatum sit, vt hi præser-
tim, qui nondum ætatis sunt confirmatæ, non
nisi præsentē rei alicuius vtilitate magnopere
moueantur, ingentēque studiorum ciuiliū fru-
ctum, aut nō videant omnino, aut veluti per ca-
lignē quandā videant ob eāque causam præ-
ceptoribus dicto audientes non sint, existimare
Senatum è Rep. esse, eos aliquibus gloria stimu-
lis excitari, ac honorificentissimum aliquod, &
publicum præmium iis decerni, qui præ cæte-
ris in eo studio iuris visi fuerint excellere.

IT A Q V E placere, vt quotannis ex iuuenū
iuris studiosorum numero, qui Iurisconsultorū
iudicio probati, selecti, & ad Bulei ipsam, seu Se-
natum producti fuerint, septē vt minimum, ad
solennes honorum scholasticorum gradus ma-
gnifico, & visendo ritu, in frequentissimo pro-
fessorum omnium, atque adeo magistratuum,
& splendidissimorum ciuium confessu, quo ma-
iore theatro spectata sit eorum virtus, & erudi-
tio, publicis impendiis promoueantur.

EX quibus tres *Αυτάς, Προλόγας* totidem (quos
vulgo Baccalaureos, & Licētiatos appellamus)
ordo iurisconsultorum declarato: septimum ve-
rò Doctrinæ insignibus exornato.

VT autem ea probatio, & electio ab omni
gratia

gratia, & ambitione remota sit, placere eos de-
 mum hoc honore dignos iudicari, qui certo, sta-
 tutoque tempore, in publicis auditoriis assi-
 dui, non sine libris (contra quam hactenus fa-
 ctitatum sit) professoribus ordinariis operã de-
 derint, non leuem & perfunctoriã, vt antehac,
 sed plenam, iustam, atque inculpatam: quique
 professores suos frequentius consulendo, ac di-
 sputatione la cessendo, ipsis diligentiam suã, stu-
 dium, & industriam approbauerint.

ITEM arbitrari Senatam, quod sine fraude
 cuiusquam edicti Regii, alteriusue constitutio-
 nis, aut amplissimæ Parisiensis Curia sanatuscõ
 fultorum fiat, primo gradui annos duos, tres an-
 nos alteri, quatuor verò tertio gradui sufficere,
 ita vt quadriennio omnes iam dictos gradus cõ-
 sequi liceat.

IT EN Senatui placere, vt si eisdem professo-
 ribus visum fuerit, annus ceceptus fauoris causa
 pro pleno habeatur:

ET cùm tertius his Docturæ gradus sum-
 mum sit honoris fastigium, ad quod non teme-
 rè quenquam aspirare decet, ne obolescant tan-
 tæ dignitatis insignia, placere, nemini ad eum
 dignitatis gradum hac via ascensum patere, qui
 non aliquot publicis disputationibus, quas Re-
 petitiones vocãt, ingenii profectus, eruditionis
 specimen & documentum non obscurũ dederit.
 Quo in genere qui cæteris frequentius, subci-
 lius,

lius, & diligentius sese exercuerit, suoque exemplo ad vtilissimum studiorum exercendorum genus alios inflammauerit, hunc ceu candidatorum omnium dignissimum eorundem Iurisconsultorum suffragiis renuntiari.

ET quod studiosa iuuentus plenior, atque vberior ciuium erga se benignitatem expe-riatur, illud quoque placere, ineunte proximo anno eos promoueri, quos tunc temporis ipsi professores ob causas iam memoratas, sua commendatione ac testimonio dignos iudicauerint. Datum

Biturigibus

Anno

M. D. XLI.

FRANCISCI DVARENI IVRE

CONSULTI IN TRACTATVM

*De pactis lib. Pand. II.
commentarius,*

†

Ad clarissimum virum Franc. Oliuarium
Curiae Parisiensis Praesidem.

QUAE IN HOC VOLUMINE
continentur sequentia indicant.

Franc. Duareni commentarius in tractatum de Pactis,
lib. Pandect. II.

Partitio, & Enarratio methodica eiusdem tractatus, tam
in Pand. quam in Cod. Justin. auctore eodem.

Epistola eiusdem ad Andream Guillartum clarissimi vi-
ri Andr. Guillarti libellorum in regia magistri fi-
lium, de ratione docendi, discendique iuris, con-
scripta.

Guilielmi Budæi epistolæ duæ, quarum vna ad Franc.
Duarenum, altera ad Ioannem Duarenum eius pa-
trem, scripta est.

Hic accessit rerum insignium, quæ tum in commenta-
rio, tum in partitione seu epitome continetur, In-
dex.

CLARISSIMO VIRO
 D. Francisco Oliuario Curiaë
 Parisiensis præfidi
 Fran. Duarenus.
 S, D.

*V*M meos de Pactis commentarios quorundam iuris studiosorum rogatu edere statuerem, clariss. Praeses, equidem non sine causa in tuo nomine eos diuulgari, & apparere volui. Quatum enim inelyta, & illustri Nauar. Regina obstrictus sum, qua studia mea diu benignissimè fouit, & me nuper honorificentissimis ornauit codicillis, tantum me tibi debere lubens profiteor, & agnosco. Nam & si vltro præstantissima, sanctissimæque scæmina, & supra muliebrem consuetudinem literis omnibus erudita, bonarum artium studiosos vnicè complectatur, tantum tamen ab ea cõmodi ad illos manare non posse certo certius est, nisi te sapientissimum, fidelissimùmque consiliorum omnium moderatorem haberet. Proinde quicquid illa tum gratia tum facultatum confert in eosdem, quia tibi magna ex parte acceptum ferre debent, aut ingratitude notam turpiter ipsos subire, aut nõ solum te huius boni auctorem rem testari, & prædicare, sed quocunque etiã officij gere

nere

nere memores se tanti beneficij ostendere necesse est. Cū
 igitur me in eadem causa esse intelligerem, hoc tenui mu-
 nusculo, quando per facultates maiore, atque vberiore
 non licet gratū in te meū animum quoquo modo testifi-
 cādū esse duxi: idque eo maiore fiducia aggressus sum,
 quod in hoc argumento quadā sic à me tractata sunt,
 vt laborem meū tibi multis nominibus gratū fore non
 diffidā. Etenim dedi operā, non vt vulgus interpretū
 subtilitate vincerem, quod plerique ad ingenij osten-
 tationem faciunt. nec ad eō mihi futurum erat diffici-
 le: sed primū vt veriora, certiora, atque vtiliora tra-
 derem: deinde, vt oīa purius, nitidius, distinctius. &
 clarius docerem, quā ab eis factum sit, & vt nō so-
 lum ^{κατω κα. iv. 5.} vt dicitur, verū etiā ^{κατω κα. iv. 5.} quod
 longē difficillimum habetur, explicarem, quod volui,
 fortassis vsquequaque consecutus non sum. Nec mihi
 tantū arrogo, vt plene cumulātēque id à me præstitū
 arbitrer. At tamen in hac parte nō nihil nos inuasse di-
 scientiū studia, quibus aliorū, in hunc tractatū præfer-
 tim, scripta magnopere adhuc officere visa sunt, ipse o-
 pinor nō negabis. Nā vt incultū illud, impurū, incōdi-
 tū, ineptūque scribendi genus, quo ferē vsi sunt, præ-
 termittam: nulla mēhercule in immensis illorum com-
 mentariis litera est, quæ veterum in interpretando iure
 simplicitatem referat, ac redoleat: nihil vsquā propemo-
 dū reperitur, quod sophisticis cauillationib⁹, & perple-
 xis, ac inanibus concertationibus ita non sit inuolutū,
 vt eos de industria rebus per se claris & perspicuis, ob-
 ducere tenebras voluisse credibile sit. Atq; id totū qua-
 le sit, quātūmque studiosorū rationibus noceat, quoniā

d ij epistola

epistola quadam ad Andr. Guillartii, amplissimi & or-
 natissimi viri Andr. Guillarti libellorum in pratorio
 magistri filium, lectissimum, & rara, diuinæque indo-
 le præditum adolescentem, cõple xus sum: eam vna cū
 hoc commentario in gratiam iuuentutis imprimendā
 curavi. Non enim sum nescius, permultos hoc seculo in-
 risperitos numerari, qui sicut pictorem quendam memo-
 riæ proditum est, cū gallos gallinacos malè pinxisset
 veros gallos procul abegisse à tabula, ne facile ipsius
 imperitia collatione deprahenderetur. Sic homines sibi
 conscij ^{uatioti xviij} quādam non boni & equi artem
 esse quā profitentur, omnis doctrinæ paulo sincerioris
 contemptum ingentem præ se ferant, ab eaque totis vi-
 ribus iuuentutem auocent. Verentur, siquidem, ne si gu-
 stata semel frugum optimarum suauitate, glandem sa-
 fidire, & fucata à natiuis, vera & proba à falsis &
 adulterinis dignoscere incipiat. quod mox futurū spe-
 ro, frigeant tandem, & percepto suco, non minore ludi-
 brio ac dedecore quā Euangelus ille apud Lucianū
 citharædus explodantur. Itaque non inuitus feci, vt
 meam de isto hominum genere, atque ad eò tota studio-
 rum civilium ratione sententiam iuris studiosæ iuuen-
 tuti, in qua erudienda multos iam annos versor, com-
 municarem. Ac eò potissimū spectauit consilium, in-
 stitutumque meum, vt iuuenes, qui istorū fortassis au-
 thoritate permoti, in omnibus legendis interpretibus
 omne tempus nec quicquam conerunt, ad veterum iu-
 ris anthorum lectionem reuocarem. Nā si nihil aliud,
 hoc saltem afferi mali assidua tot scriptorū lectio, quod
 is, qui in omnibus illis excutiendus tantam operam
 sumit, ita in veteribus harerere & immorari legen-
 do sci

do, scilicet ac relegendo non potest, ut purissimam eorum doctrinam penitus imbibat, ac velut in suam naturam omnino conuertat. Quod nisi quis fecerit solidam in iure civili, absolutamque eruditionem iudicio meo frustra se adepturum sperat. Est enim vtiliter & sapienter præceptum à Cæcilio, Multum legendum esse, non multa, Nec minus verè dicebat Aristippus quem admodum non hi, qui plurimo cibo vtuntur, melius valent his, qui quantum opus est, edunt: ita non qui plurima, sed qui vtilia legerunt, studiosos & eruditos habendos esse, Nec verò dubium est, quin talis priscorum, quos, iuris civilis gloria floruisse accepimus, ratio & mos in legibus ediscendis fuerit, Nam & Aristoteles, ut de reliquis sileam, leges quasdam ideo cantilenas appellatas esse, quod discendi gratia cæteri solerent, idque sua tempestate ab Agathyrsis obseruatum fuisse, author est. Sed ad commentarium reuertor, in quo conscribendo quod meum consilium propositumque fuerit, iam tibi exposui. Quod superest, vir amplissime, vehementer te etiam atque etiam rogo, ut quo animo vniuersam studiosorum hominum nationem adhuc prosequi solitus es, eodem tu nostram lucubratiunculam accipias. Quam profecto tibi offerre nunquam sustinuissem, si vel doctrina, vel dignationis, & splendoris tui non etiam singularis illius humanitatis, quam cum mira grauitate coniunctam, omnes in te admirantur, & suspiciunt, ratio tantum à me ducta esset. Sed cogitavi, diuino te hominem ingenio Deum ipsum facile imitaturum, cui vel auctore Hesiodo accepta sunt ea sacra, quæ pro suis quisque viribus, ac facultatibus facit, pietas modo, puritasque mentis accedat. Vale, Biturigibus calend. Decemb. Anno 1544.

FRANCISCI DVARENI IN

TRACT. DE PACTIS,
Lib. Pand. II. com-
mentarius.

VLPIANVS LIBRO IIII.
AD EDICTVM.

Huius edicti æquitas naturalis est. Quid enim tā
congruum fidei humanae, quàm ea seruare, quæ
inter eos placuerunt.

a l. iurisgētiam
§. pretor. ifra

b l. i. si quis
test. liber esse
iuss. l. bona fi
des depof.

EDICTVM quod de Pactis con-
uentis à Prætorè propositum est,
^a interpretaturus Vlpian^o, more suo
ab ipsius commendatione incipit.
Cùm enim æquitatem, à nulla iuris
ciuilis parte seungi oporteat, meri-
tò Prætoris consiliū laudatur, &
in hoc edicto proponendo æquitatē spectauerit. Ea au-
tem partim Naturalis est, partim Ciuilis.^b Naturalē, vo-
camus iudicium quoddam rationis, ac veluti legem de
iustis, atque iniustis, à natura omnium hominū mentib⁹
in scriptam cui sponte sua homines, etiam imperiti, sine
vlla probatione aut doctrina, assentiuntur. Ex quo
genere (gratia exempli) hæc sunt, Deum colere Nemi-
nem laedere, Suum cuique tribuere, Fidem alteri datam
seruare, Benè merētibus gratiā habere. Sicut enim natu-
raliter lumē oculis nostris indiū est, quo res corporales
cernimus, ita notiones quasdā & vt Græci dicūt, κοινὰς
ἐνοίας καὶ προλήψεις, nostris mētibus impressit natura, qui
b^o hæc, aliq; huiusmodi iusta, & honesta esse agnoscim⁹.

Sed & eadem natura ad vitæ communionem, societatēque nos impellit, quæ sine his retineri, conseruari que non potest. Cuius rei causas luculentius docet, atq; explicat Philosophia. Ciuilis æquitas probabilis quædam ratio est, non omnibus hominibus naturaliter cognita, sed paucis tantum, qui prudentia, vsu, doctrina præditi didicerunt, quæ ad societatis humanæ conseruationem sunt necessaria. Et hæc quidem licet, à priori illa non nihil recedere videatur, eam subsequitur tamen eiq; maximè consentanea est. Id quod non intelligentibus mirum fortassis videri potest. Dabo igitur operam, vt exemplis his, quæ passim vnicuiq; legenti obuia sunt, id breuiter, & dilucidè ostendam. Aequitati naturali conueniens est, omnes homines liberos esse, ac neminem cum alieno incommodo locupletior fieri. Seruitus tamen. & Vscapio receptæ, & legibus comprobata sunt. Quarum altera libertas adimitur hominibus, altera fortunæ, & possessiones auferuntur, ^a Similiter ratio naturalis dicitur vt benè merentibus gratiam habeamus, ^b vt fidem veritatemque colamus. ^c Iure ciuili tamen neque aduersus ingratum, neque aduersus eum, qui pacto sese astrinxit, vlla competit actio. An hæc iura aliaque huiusmodi ab æquitate, naturaq; omnino abhorre dicemus? vt Gorgias apud Platonem ait. Minimè verò: alioquin malas atque improbas leges esse fatebimur. Qua enim alia, nisi naturæ norma, bona lex à mala diuidi potest? ^d Itaque sciendum est, huius iuris, seu æquitatis naturalis permultas esse regulas, quarum hæc suprema est, Societatem ciuilem colendam, ac seruandam esse, Cæteræ, de quibus supra dicimus, inferiores, que ab ea summa interpretationem capiunt. Et quoties contingit has casu collidi, atque euentu, (nam genere ipso inter se non pugnant, &, vt Fabius loquitur, vna alteri ipso iure, nunquam est contraria) sic eas interpretamur, vt inferior cedat superiori. Hinc illud Ciceronis lib. 3. de legib. Salus populi suprema lex esto. Id in vscapione animaduerti potest. Non enim naturali æquitati conueniens est, vt quisquam locupletior

^a l. Manumissiones de Inst. & iur. l. i. de Vscu. & tot. tit.

^b l. sed si lege. §. consultit. de petit. heredit.

^c Hic, & l. i. d. consultit. pecu.

^d Cic. de legib. lib. i.

l. nam hoc na- fiat cum incommo- alieno.^a At ex diuerso obiicitur,
tura. de cōdit. eius æquitatis obseruationem, communi vitæ societati,
indeb. l. iure (cui lege naturæ mortales omnes inferuire iubetur, cu-
natura. de reg. iusq; conseruatio legum omnium & rerum publicarum
*iuris** est finis) aduersari. Nam cessante huiusmodi acquisitione,
 incertus semper erit possessor, an res, quam forte ab
 alio emit, sua sit, necne. Et quia verebitur, ne quâdo ve-
 rus dominus eam sibi auferat, rei suæ curam abiiciet,
 eamq; tandem perire sinet.^b Cùm ergo huic malo fa-
 cile medeatur vsucapio,^c & ad lites minuendas magno-
 pere pertineat,^d (quàm ideo M. Tullius finem sollicitu-
 dinis vocat, ac periculi litium) constat à natura alienam
 non esse. Et qui eam primi omnium introduxerunt, re-
 gulam illam iuris naturalis non violasse, quæ cum alie-
 no detrimento nos locupletari vetat, sed eam potius ita
 interpretatos fuisse, vt ne ab alia superiore lege disce-
 deretur. Hanc autem vsucapionis æquitatem civilem
 potius, quàm naturalé dicimus, quia licet naturæ con-
 sentanea sit tamen dominiorû incertitudine vsucapione
 tolli, eamq; publicæ vtilitati aduersariâ esse, non cuius
 mortalium natura insitû est: sed ciuilibus tantùm homi-
 bus, prudentibusq; & eruditis compertum. Suffragatur
 nostræ sententiæ Tripho, qui lib. 9. disputationum,^e de-
 monstrare volens, in æquitate iudicanda, nô merum ius
 gentium sine præceptis ciuilibus & prætoris spectan-
 dum esse, neq; vnius personæ, sed omnium circumstan-
 tiarum rationem esse habendam, appositisimè duobus
 exemplis vtitur, quorum alterum hic referre oportunû
 duximus: Latro spolia mihi abstulit, deposuitq; apud
 Seium, inscium de malicia deponentis: vtrum latroni, an
 mihi restituere Seius debeat? si per se dâtem, inquit, ac-
 cipientemq; intueamur, hæc est bona fides, vt commis-
 sam rem recipiat is, qui dedit: si totius rei æquitatè, quæ
 ex omnibus personis, quæ negotio isto continguntur,
 impletur, mihi reddenda sunt, quæ factò sceleratissimo
 adempta sunt. Et probo hanc esse iustitiâ, quæ suum cui-
 que ita tribuit, vt non distrahatur ab vllius personæ iu-
 stiore petitione. hæc ille, Ex quibus perspici potest, hanc
 æquitatem

æquitatem ciuilem naturalis illius æquitatis, quæ generalior est, specialem quandam explicationem esse, vnde Vlpianus^a rectè ius ciuile à iure naturæ, vel gentium, in totum non recedere ait: amulatur enim ius naturæ, ac veluti naua ad Cynofuram respiciunt, ad eamque suum dirigunt cursum, ita ciuile omnis constitutio naturam ducem spectat, atque insequitur. Sed quia iuri naturæ interpretationem addit ex his, quæ non naturæ solo instinctu, sed ingenio, prudentia, vsu, ad communem humani generis vtilitatem pertinere deprehensa sunt, ideo non per omnia seruire ei dicitur: vt verissimè & sapienter dictum sit ab Horatio, Naturam solam iustum ab iniusto secernere non posse. Sic cum à natura magistra primùm didicerint homines, fidei obseruationem tum per se honestam esse, tum ad societatem inter eos tuendam, ac retinendam rem omnium maximè necessariam. Qui tamen in Repu. versati sunt homines prudentes & vsuperiti, facillè iudicarunt, si quam quisque fidem dederit, eam passim, & sine villo delectu præstare cogatur, id maximo eiusdem humanæ societatis incòmodo cessurû; infinitis enî pactionibus ac pmissio nib⁹ mutuis abudat vita, ad quas obseruandas si iure publico hoies adigerentur, vt sunt mores, nullus esset litium ac controuersiarum modus. Minuendarum igitur litium causâ, quæ societatem eam magnopere turbant, iuri naturæ commodam interpretationem quærere necessarium fuit. Itaque selectæ sunt certæ conventiones, quasi ad vitam præ cæteris necessaria, quas lex seruari iuberet, ac renitentem actione data compelleret^b. Reliquæ iuris ciuile auxilio destitutæ remanserunt, neque vlla earum nomine prodita est iure ciuili actio, sed ideo profunt ad exceptionem & retentionem, quod ea res non adeo legis auxilium requirat, soloque naturali, seu gentium iure contenta sit. Huc accedit, quod supradicta ratio hic cessat: quoniam is, qui ab alio conuentus, pacto se tueri ne soluat, non cupit contendere cum aduersario, quinimo lites & iudicium se fugere apertissime ostendit. Eadem vtilitas suasit, vt ne aduersus ingratum

a l. ius ciuile ff. de inst. & iu.

b l. iuris gentium. In princ. i. eo.

tum daretur actio, tamen si ad remunerandum naturaliter obstrictus sit. Id enim in legem non cadere, cum aliis plerisque rationibus, tum hac maxime comprobatur. Anneus Seneca, quod huic uni legi omnia, ut ipse ait, fora vix suffecerint: nullo non conquerente, & ingratitude alium accusante. Sed argumento occurrendum est, quod mihi inter disputandum à quodam nostri ordinis viro perquam erudito non semel obiectum esse memoria repero. Id autem est, inter iuris præcepta hoc nominatim referri ab Ulpiano, ut honeste viuatur

a l. iustitia de
iusti. & iur.

^a. Quod verbum latissime manat, & omnem propè de ciuilibus moribus Philosophiam complectitur. Verum ego ea Ulp. verba non eò pertinere existimo, ut quicquid honestum est, id iure præcipi: sed ut quæcunque iure ciuili constituta sunt, ad ea præcepta pertinere, ex eisque profuisse demonstrat. Et sanè multa leges ipsæ,

b l. i. de peric.
& cõ. rei vcd.

vt honesta, ac laudabilia suadent, quæ non imperant: tamen, nec pœnam non parentibus irrogant: quod perditorum hominum vitium cogendo non semper mederi queant: probos verò ipsa honestas satis commoueat. Vnde Valeria lex, cum prouocantem cedi vetuisset, si quis contra fecisset, nihil ultra, quàm improbè factum adiecit. Id (qui tum pudor hominum erat) inquit Liuius, legis vinculum satis validum esse visum: nunc vix seruo ita quisquam minetur. Et hæc quidem hæctenus de æquitate naturali, & ciuili, quæ nos *ἐμμετρησὶ καὶ σαφιστέρῳ* exequi volumus, vt rem obscure ab aliis tractatam, aliquanto dilucidius explicantes, iuuentuti iuris studiosæ ad grauissimas disputationes, quæ sine his intelligi nequeunt, viam muniremus. Nec enim vlla pars iuris ciuilibus hac æquitate disputatione vacat, & in controuersis obscurioribus iudicandis ea semper gnomonis vice esse debet, ac meritò commendatur à Cicerone Sulpitius, quod iuris ciuilibus rationem nunquam ab æquitate seiuixerit: & ita se iustū, atque æquum prestiterit, vt natura magis, quàm disciplina cõsultus videretur. HINC rectè annotant plerique, ex omni pactione, quamlibet nuda & simplici, naturalem nasci obligationem

nem: quæ licet actionem nullam producat, exceptionem tamen parit^a, indebiti repetitionem impedit^b, ad compensationem quoque, & nouationem prodest^c: ac multos alios effectus habet, quos ex aliorum commentariis facile disces^d. Nihil enim magis secundum naturam est, quàm fides, id est dictorum, conuentorumque, vt, ait Cicero, cōstantia & veritas: & obligationem naturalem sola naturali æquitate sustineri, eademque cessante dissolui Paulus iureconsult. author est^e. Nec nos mouere debet, quòd apud iureconsultos ex pactione nudare nullam constitui obligationem, & permutationem ex re tradita initium præbere obligationi, legamus^f, Quibus in locis obligatio ad agendum efficax est accipienda, non naturalis, quæ infirmior est, quæq; nõ propriè obligatio, sed *καταχρηστικῆς* appellatur^g. Nam & obligationis definitione à Iustiniano prodita, ea demum obligatio contineri videtur: cum videlicet iuris vinculum esse ait, quo necessitate astringimur alicuius soluendæ rei, &c.^h Cui cōsentaneum est & quod idem tradit, obligationum omnium summam diuisionem in duo genera diduci, omnesque aut Ciuiles, aut Prætorias esse. Ciuilesque vocat, quæ aut legibus constitutæ, aut certo iure ciuili comprobatæ sunt. Prætorias, quas prætor ex sua iurisdictione constituit. De naturalibus verò obligationibus mirum in eo loco silentium, quasi ne obligationis quidem vocabulo dignæ videantur: quibus non adeò quisquam obstringitur, vt inuitus agi, id est, duci in iudicium possit. Inde enim actionis appellatio orta est. Et, vt Theoph. verbis vtat, *κατὰ τὸ ἄγερ τὸυς ἀγνώμονας εἰς τὸ δικαστήριον*. Qui verò à nobis in hac re dissentiunt, illud sentire videntur iuregentium, quod etiam naturale appellatur, Pactiones quasdam certas, ex quibus homines obligarentur, ad soluendumque cogèrentur, introductas esse, quod licet omnem Pactionem seruari natura æquū sit, quasdam tamen ad cōmunè hominū societate tuendā magis necessarias esse, homines prudētes iudicarint. Nec enim nouū est, vt ab eo, quod est natura iustum, humanis constitutionibus & decretis necessitatis

a l. iurisgentiū
§. sed cum nul
la. i. eod.

actio
pacti
nati.

b l. fideiussor
bligari. de fi
deiff.

de iustor //

c l. etiam. de cō
pensa. l. i. de
nouat.

d Barto. & Ia
son in l. ex hoc
iure de iust.
& iu.

e l. stichum. §.
naturalis. de
solutio. l. si no
xali. de pecul.

f l. iurisgentiū.
§. sed cum nul
la. l. i. de re
permu.

g d. l. fideiussor.
h §. i. Inst. de
obli.

Theophil. tit. de
act. in princ.

- necessitatis cuiusdā vtilitatisue causa recedatur. Id quod in seruitute perspicimus, quam contra naturalem æquitatem iuregentium introductam esse constat. Et hoc sensu intelligenda esse censent iureconsulti verba, is natura debet, quem iuregentium dare oportet, &c. ^a Sed & ex eiusdem Vlpiani verbis colligunt, ^b apud omnes gentes, nedum apud Romanos, pactiones, seu conuentiones nõ eiusdem potestatis fuisse. Quod etsi probabiliter dicatur (non enim verisimile est de quacunque promissione ea res plurimū habeat incommodi, & nihil aliud quàm litium inter homines, contentionumque, seminarium sit) Neque tamen id ex verbis Vlpiani rectè colligitur, neque vel minimū nostræ refragatur sententiæ. Non enim iuregentium conuentiones nudas à cæteris distinctas esse ait, sed quæ iuregentium introductæ sunt, eas Romano iure partim ad actionem, partim ad exceptionem prodesse. Cæterum obligationem naturalem non ad iusgentium modò, verum etiam ad naturale illud verustius referendam esse credimus. Ac quoties de hac obligatione quæritur, inspiciendum potius quid naturali rationi & æquitati (quæ, vt ait Fabius, optimo cuique notissima est) cõgruum, quàm quid hominum consensu & autoritate cõstitutum sit. ^c Vnde si id, quod dominus seruo debuit, manumisso soluerit, repetere non posse Trypho scribit, quia naturale agnouit debitum. Nec ad rem pertinere, quòd obiici posset, nõ modò iure ciuili, sed etiam gentium seruitutem comparatam esse, ideoque videri non modò non ciuilem, sed ne naturalem quidem obligationem inter dominum & seruum posse consistere. Vt enim, inquit, libertas naturali iure continetur, & dominatio ex gentium iure introducta est: ita debiti, vel non debiti ratio in conditione naturaliter intelligenda est. ^d Neque aliud sensisse Paulum iureconsultum cum natura eum obligatum esse ait, quem iuregentium dare oportet, verba sequentia fati arguunt, cuius fidem secuti sumus, quibus nisi fallor significat, quisquis fidem dat alteri, se se aliquid daturum, vel
- a l. Cum amplius. de reg. iuris.*
- b in l. iuris gentium in pric. infra eodem.*
- c l. nam hoc natura. de conduct. ideb. d. l. si noxali.*
- d l. si id quod dominus. de conduct. ideb.*

vel facturū eū natura obligari. Eodem spectat & quod apud Vlpianum legitur, vīras ex Pacto naturaliter deberi²: & pleraque item alia, quæ nos quòd in aliorum scriptis reperiātur, cōsultò prætermittimus. A D M O N E T hic locus, vt quæstionem diu multumque agitatam tractemus, An fides hosti data ab homine priuato seruanda sit? Quæ quidem disputatio eo mihi difficilior futura est, quòd ab omnibus ferè interpretibus, qui à c c c. annis in ius ciuile commentarios ediderunt, dissentendum mihi esse video. Quorum celeberrimi quique non modò seruandam esse negant: verumetiam, quod lōgè est admirabilius, omnino violari debere cōtendunt³. Neque adeò tantum mihi displicet hæc sententia, quòd veterum exemplis institutisque repugnet^c: & à grauissimis Philosophorum iam olim eruditè confutata sit^d: cū multa eorum monumentis contineri videamus, quæ licet ratio honestasque fieri iubeat, legibus tamen & iureciuili non præcipiuntur. Quam angusta innocentia est, inquit Seneca, ad legem bonū esse? quanto latius patet officiorum, quam iuris regula? Quam multa pietas, humanitas, liberalitas, iustitia, fides exigunt? quæ omnia extra publicas tabulas sunt, & c. Illud vehemētius me mouet, quòd generaliter fidem seruandam esse nostri quoque iuris autores crebrò asserāt, neq; hic casus vlla iuris parte exceptus, quin potius pōtificiis decretis comprobatus esse reperiat^e. Sed & communis vtilitatis aut verius necessitatis ratio exemplo seruitutis hoc admittendum esse suadet. Quid enim militi in bello perniciosius esse potest, quam si ab hoste captus, fide data, nunquam dimittatur ad suos, vt fortè pactum pro capite pretium adferat. Quod vtique futurum est, nisi ea pactione obstrictus esse intelligatur. Superest vt aduersariorum obiecta, quæ profectò mihi perquam infirma esse videntur, diluamus. Et imprimis quod ex Vlpiano adferunt, bonum dolum esse, & pro solertia haberi, si quis aduersus hostē aliquid machinetur^f. Nos de insidiis accipiendum esse credimus, & his quæ stratagemata dicuntur: quibus in bello aduersus hostem

a *l. in his. §. imperator. de solutio.*

b *Barto. & ceteri. in l. conuentionū infra eodem.*

Zasius contra Eclzium.

c *Gel. lib. 7. c. 10.*

d *Cic. lib. 3. of.*

e *c. noli. 23. q. 1.*

f *l. i. §. nō fuit de dolo.*

- stem non minus, quam vi aperta vti permissum est. Dolus enim, an virtus quis in hoste requirat. Quare optimus Imperator Lyfander dicebat, Vbi leonina pellis deficit, vulpinam esse assuendam. Nam & Iosue in sacris bibliis, ipso autore Deo, hostibus suis insidias struxisse legitur^a. Vnde Augustinus, cum inquit, bellum quis susceperit, vtrum aperte pugnet, an ex insidiis, nihil ad iustitiam interest^b. Ne illud quidem nostrae aduersatur opinionioni, quod Florentinus nihil interesse ait, quomodo captiuus reuersus est, vtrum dimissus, an vi, vel fallacia potestatem hostium euaserit, id enim ita accipiendum est, cum de iure postliminii queritur: quo casu licet hoc duxat considerandum sit, an ab hostibus redierit aliquis, animumque habeat remanendi: non ideo tamen minus fidem hosti datam liberare tenebitur. Et ideo in Attilio Regulo, que Carthaginenses Romam miserunt responsum est. Non esse eum postliminio reuersum, non ob eam solum causam, quia iurauerat Carthaginem se reuersurum: id enim ad postliminium impediendum non sufficiebat: sed quia animum non habebat Romae remanendi, vt Pap. scribit^d. Reliqua, quibus impugnatur, argumenta frigidiora sunt, atque ineptiora, quam vt accuratè ea refellere operæ prætium sit: Vt, Ecce qui captus, inquit, cum potest non redit, pro transfuga habetur^e: fidem igitur violare etiam debet is, qui hosti sese non abiturum sponderit. Breuiter enim respondendum est, Videri eum, qui temporibus adductus fidem hosti dederit, redire non posse, quod salua honestate non possit^f. Item obiciunt commercium militibus prohibitum esse, adeo vt agrum, in quibus prouinciis militant, comparare eis non liceat^g: quasi verò nullum non contrahendi negotii genus vel contra militarem disciplinam ipsis permissum asseramus. Illud non minus ridiculum, nugatoriumque est, Præcipit lex, vt ne barbaris aurum præbeatur, sed potius si apud eos inuentum fuerit subtrahi auferatur ingenio: ergo fides hosti data seruari non debet^h. Has igitur nugas, quas tantum non retulisse piget, mislas faciam^o. Probabilius fortè quis obiecerit,

a Iosue 8 c.

b c. domin^o no-
ster. 23. q. 2.

c Inbil sub tit.
de postl. re-
uers.

d l. v. de captiu.
et postl. re-
uers.

e l. non omnes.
§. qui capt^o.
de re milit.

f l. nepos. de ver.
sig. l. filius. de
condit. instit.

g l. milites agru.
de re milit.

h l. iii. C. de cõ-
merc. et merc.

obiecerit, Huiusmodi promissionem, quòd vi, metuque facta sit, efficacem nò videri, sed edictum prætoris, quo per metum gesta in integrum restituuntur, ad eum metum, qui iure licito alicui infertur, non pertinet^a.

Pactum autem à pactione dicitur, vnde etiam Pacis nomen appellatum est.

PAGO verbum est iuris antiqui, quod in legum decemvirialium fragmentis etiánum apud Ciceronē Fabiumque reperitur^b: vnde Pactum atque Pacē dici arbitratur Vlpia. Sicut enim nouatio à nouo, à testatione testamentum, à demptione damnum deriuari dicitur, seu à verbo testor atq; demo^c: ita pactum à pactione, id est à verbo pago deductum nò incommode dici potest. Et hæc de verbi *ἔργον* breuiter à nobis dicta, his quæ verbosissimè ab aliis traduntur, probabiliora sunt.^d

Est autem Pactio duorum pluriùmve in idem placitum & consensus.

CVM à pactione Pacti, Pacisq; nomen appellatū esse dixerit, quid Pactio ipsa significet iam explicat dicens, duorum esse consensum, &c. Caue autem putes Pactum conuentum, de quo loquitur in edicto Prætor hic ab Vlp. definiri, sed Pactionem tantum, quæ latius aliquāto, quàm vocabulum inde deriuatum porrigitur. Pactū enim in hoc tractatu non pro quauis conuentione, sed pro ea tantum accipitur, quæ Pactum conuentum tum à Prætorē, tum à Iureconsultis dici solet. Nani venditionem, locationem, & reliquas huiusmodi conuentiones nunquam à veteribus Pacta dici animaduertimus. Quòd autem Prætor in hoc edicto non de omnibus conuentionibus loquatur, vel illud argumento sit, quòd non se actionem ex pacto daturum, vt in cæteris: sed ea seruaturum ait, quæ verba, atque his similia ad ea demum referri solent, quæ non valent ipso iure, vt alibi ostendimus^e. Licet autē contractus ipso iure, id est Legē à populo lata, rati sint^f: Pacta tamen conuenta per Prætoris tuitionem tantum valere, paulò post adscripta Ciceronis

^a *L. si mulier. in pri. de eo qd met. cau.*

^b *Cic. libro. 2. Rhet. ad Heren. Fabius lib. 1. c. 10.*

^c *L. j. de nouat. l. ii. de dam. infe.*

^d *Mod. hic Alciatus i rub. de pactis. C.*

^e *In Cômēt. de in lit. iur.*

^f *L. homo liber ff. de ac. qui. rer. domi. l. siue generalis. ff. de iur. dot. §. nō autē. Instit. de perp. & temp. act.*

Ciceronis loca satis euincunt: quibus accedant & Seneca^e verba lib. v. de Beneficiis: Multa legem non habent,^e nec Actione. Atqui consuetudo vitæ humanæ, lege omni^e valentior, dat ad irum. Nulla lex iubet amicorum secreta non eloqui. Nulla lex fidem etiam inimico præstare. Quæ lex ad id præstandum nos quod alicui promissimus alligat? nulla. Querar tamen cum eo, qui arcenum sermonem non continuit: & fidem datam, nec seruatum, indignabor. Quamobrem rectè, atque ordine fecisse iudicandus est Tribon. qui hunc de Pactis tractatum hic potius collocauerit, quàm eo loci, vbi de contractibus disseritur. In hanc enim partem, quam ipsè τὰ πρῶτα nominauit, congesta sunt ea, quæ iudicium antecedere solent, & προίμια iudiciorum dicuntur. Quia igitur sæpe vsuuenit, vt litigator iudicium subire nolit, quòd secum pepigisse dicat aduersarium, siue donationis, siue transactionis causa, non abs re de huiusmodi pactationibus, quæ quidem propriè Pacta, & Pacta conuenta appellantur, tractare visum est. Nam vt de omnibus contractibus generaliter disputetur in hac parte, ratio loci atque ordinis non patitur. Quod si fortè quis obiiciat, Pactum ab Vlpiano dici duorum consensum, atque conuentionem: Pollicitationem verò solius offerentis promissum^a. Respondeo: Plenam, absolutamque pacti definitionem hanc non esse, sed generi vnam tantummodo differentiam addi, qua videlicet ostendatur, quantum inter Pactum & Pollicitationem intersit. Id enim de pollicitationibus modò disserere instituenti, (opinor) sufficere visum est. Illud fortassis maiore alii cui scrupulum iniecerit, quòd summus non solum Orator, sed etiam Iureconsultus Cicero, non vno in loco Pactum id esse generaliter definierit, quod inter aliquos conuenit. Quibus verbis pactationem, conuentionemque omnem complexus fuisse videtur. Verum si quæ præcedunt, quæque sequuntur verba considerauimus, facile apparebit, de ea solum conuentione loqui Ciceronem, quæ ex solo conuentu valet, ideòque Pactum conuentum appellatur: non de ea, quæ lege aliqua, aut iure ciuili

a l. iii. de pollic.

uili sancita est, & quæ transit in proprium nomen con-
 tractus, qualis est Emptio, Venditio, Stipulatio, & simi-
 les cōtractus. Diuisione enim utitur, quæ vnà cum exē-
 plis ab eo adductis perspicuè demonstrat Pactum non
 eo iure seruari quod legitimum est, sed quod ex natura
 tantum, aut consuetudine. Verba autem eius hæc sunt
 ex lib. 11. Rhet. ad Heren. Ius igitur cōstat ex his par-
 tibus, Natura, Lege, Consuetudine, Iudicato, æquo &
 bono, Pacto. Natura ius est, quod cognationis, aut
 pietatis causa obseruatur: Lege ius est id, quod populi
 iussu sancitum est: Cōsuetudine ius est id, quod sine le-
 ge æquè ac si legitimum sit, vsitatum est: Iudicatum est
 id, de quo sententia lata est, aut decretum interpositum:
 ex æquo & bono ius constat, quod ad veritatem & vti-
 litatem communem videtur pertinere: ex Pacto ius est,
 si quid inter se pepigerint, si quid inter quos conuenit:
 Pacta sunt, quæ legib⁹ obseruanda sunt, hoc modo: Rem
 vbi pagunt, oratione pagunt. Sunt item Pacta, quæ sine
 legibus obseruantur, ex conuentu, quæ iuri præstare di-
 cuntur. Idem lib. 11. de Inuent. Naturæ ius est, quod no-
 bis nō opinio, sed quædam innata vis afferat: vt, religio-
 nem, pietatem, gratiam &c. Consuetudinis ius esse pu-
 tatur id, quod voluntate omnium sine lege vetustas cō-
 probat. In ea autem iura sunt quædam ipsa iam certa,
 propter vetustatem. Quo in genere & alia sunt multa,
 & eorum multò maxima pars, quæ Prætores edicere cō-
 sueuerunt. Quædam autem genera iuris iam certa con-
 suetudine facta sunt. Quod genus Pactum, Par, Iudica-
 tum Pactum est, quod inter aliquos conuenit, quod iam
 ita iustum putatur, vt iuri præstare dicatur: Par, quod in
 omnes æquabile est: Iudicatum, de quo iam antè senten-
 tia alicuius, aut aliquorum, constitutum est iam iura le-
 gitima ex legibus cognosci oportebit &c. Idem eodem
 lib. Consuetudinis ius est, quod aut leuiter à natura tra-
 ctum, aluit, & maius fecit vsus, vt religionē: aut quod in
 morem vetustas vulgi approbatione perduxit, quod ge-
 nus Pactum, Par, Iudicatum. Pactum est, quod inter ali-
 quos conuenit: Par, quod inter omnes æquabile est: Iu-
 e dicatum.

dicatum, de quo alicuius, aut aliquorum sententiis constitutum est. Lege, ius est, quod in eo scripto, quod populo expositum est, ut obseruetur, continetur. Sed mirum forte quibusdam videbitur, quod Iureconsultus de Pactis conuentis tractaturus, quid sit pactum conuentum ante omnia non docuerit, quod imprimis necessarium ad interpretationem edicti videbatur. Quibus si integra Vlpiani volumina extarent, quæ Iustiniani edicto sublata interciderunt, haberemus sanè quod certius respondere possemus. Certè in sexcentis aliis eiusdem Vlpiani locis, cæterorumque Iureconsultorum, ac in hoc tractatu potissimum, Pactum conuentum, & sine adiunctione Pactum, pro ea conuentione, quæ non transit in proprium nomen contractus, promiscuè dici obseruauimus. Addè quod Cicero Pactum conuentum semper à stipulatione ita separat, ut dubium non sit, specie longè diuersam à Pacto eam esse non sub Pacto velut genere contineri, ut in libro de Orat. 1. 1. At verò in foro, tabulæ, Testimonia, Pacta conuenta, Stipulationes, Congnationes, Affinitates, &c. Idem in Orat. pro Cecin. Quod testamentum, quæ iudicia, aut stipulationes, aut pacti conuenti formula non infirmari, aut couelli potest, si ad verba rem deflectere velimus? Idem in Partit. orat. Scriptorum aliud publicum, aliud priuatum. Publicum, Lex, Senatusconsultum, Fœdus: Priuatum, tabulæ, pactum, conuentum, stipulatio. Et hoc quidem ita esse, ne Baldus quidè Deciúsque negant, cum plerisque aliis, contracta aliquando verbi significatione p subiecta materia, idemque in verbo Conuentionis accidere aiunt: sed Pactum nihilominus pro omni cõsensu duorum generaliter quoque accipi posse fatentur. Qui error inde (nisi fallor) manauit, quod Pactionem, quæ hîc ab Vlp. definitur, & Pactum eadem esse falsò sibi persuaserunt, ut paulò antè indicauimus. Quod si qui sint, quibus nostra non vsquequaque satisfaciant argumenta, proferant quæso locum, in quo venditio, aut stipulatio, aliæque similis conuentionio, pactum appelletur. Id si fecerint, vltro nos huic liti, & controuersie cessuros profiteamur.

a I. Iurisgentiũ.
 §. quimimo. l.
 p quos. infra
 eod. l. pacta
 conuenta. de
 contrah. emp.
 tot. titu. de
 pact. dot. cum
 infinitis simi
 lib.

b In rub. C. eo.

temur. Sinautem id prestare non possint, mirari non debent, si veterum auctoritatem, quam praesertim à nobis stare, inficiari omnino non audent, Interpretum nescio quorum opinionibus & commentis antepoamus. Nam nec verum esse puto, quod ab eisdem dicitur, verbum quoque Conventionis, quod generale est, similiter contrahi, Pactique verbo, & Conventionis promiscue vti Iureconsultos, apud quos videlicet Nuda conventio, plerumque pro Nudo pacto reperiatur. Quis enim iuris autor vnquam ita locutus est? Ex conventionem non nascitur actio: cum tamé id de pacto toties inculcatum, ac identidem repetitum sit. Illud extremæ, vt aiunt, anchoræ loco accedat, quod Vlpianus in interpretatione edicti prætorii, DE PACTIS, explicata prius, vt credibile est, verborum significatione, pactorum diuisionem subiicit dicens, Pacta quædam in rem, alia in personam esse^a. Quam diuisionem emptioni, locationi, & id genus conventionibus non conuenire, quis tam cæcus est, vt non videat? Quare dubitandum non est, quin pactum tum in edicto, tum in Vlp. ad edictum commentariis, ita vt dixim⁹, accipiendū sit: quod quod ipsum aliquando nudū, id est solū, & simplex est, aliquando causam aliquam adiunctam habet^b, vt infra dicem⁹. Ac myli⁹ Ferret⁹, quæ honoris causa nomino, pacti generalis appellationem esse cum ceteris fatetur. Pactum verò conuetum distinguit ab eo, quod iussu iudicis fiat, dicens Conuentiones quasdam esse, quæ à iussu iudicis initium habeant, non à consensu, quamuis consensu perficiantur, easque simpliciter dici Pacta; aliàs esse, quæ cum à consensu atque conuentione nihil non habeant, Pacta conuenta appellantur. Sed hoc quam rectè traditum sit ab eo, ex iam dictis arbitrator non valde obscurum esse.

DVORVM CONSENSVS. Hinc annotant Interpretes, Pactū à Pollicitatione differre, quia Pactum sit duorum consensus, Pollicitatio verò solius offerentis promissum, vt supra dictum est^c. Sed cum is aliquid offertur, tacens consentire præsumatur^d, quibusdam videatur, inter præsentem Pactū magis quam Pollicitationem

*a l. Iurisgentiū.
§. pactorum.*

*b l. legem. C. de
pact.*

*c l. Iurisgentiū.
d Ferret. in. §.
praterea. In
stit de excep.*

*e l. iii. de polli-
cit. Pau. lib.
5 sent. tit. de
fisci aduo.
f l. qui patitur.
mand.*

dici, quibus ego minimè assentior. Non enim continuo is qui tacet offerenti consentire intelligitur, cum fortassis è re sua id non futurum esse credat: aut beneficiū accipiendo, vt ait Publius, libertatem vendere nolit. Hoc adeò in his pollicitationibus perspici potest, quæ ad ali- quod publicum opus extruendum olim Reip. à priuatis hominibus fieri solebant: de quibus tractatum de Polli- citationibus, qui titulo de Operib⁹ publicis ideò subii- citur, accipiendum esse non dubito. Fiebant autem ferè

- a* *Macrob. lib.* per epistolam, cautionemue^a: quo casu consensum duo-
2. Saturn. c. rum non interuenire antequam acceptetur certissimum
4. de Licinio est. Sed & si quis apud rem^b, id est reip. administrato-
Augusti li res, coràm ad opus ædificandum pecuniam promiserit,
berto loquens. Pollicitatio propriè, non Pactum dicitur. consensu for-
l. charidem⁹. tè decurionū suspensio, deliberantium, an tale opus ex-
l. septimia. de ædificari publicè expediat. Huc pertinet, quod Cæci-
pollicar. l. me- scribit: Huic theatro ex priuatorū pollicitationib⁹ mul-
tū. § sed q³ p tor. debentur, vt basilicæ circa, vt porticus supra caueam, c c
tor. de eo qd quæ nunc omnia differūtur, cessante eo quod ante per- c c
met. caus agendum est. Cui Traianus. Tunc, inquit, à priuatis exi- c c
b *l. ex pollicita* gi opera tibi curæ sit, cum theatrum, propter quod illa c c
tione. de pol promissa sunt, factum erit &c.
licit.

IN IDEM. Quid ergo, si duo Iurisperiti, de aliqua iuris quæstione consulti, idem responderint? talisne consensus pactio appellabitur? Quod ex hac definitione dicendum esse videtur. Sed verba Iurisconsulti captanda non sunt, quem verisimile est consensum intellexisse ex quo consentientium alter alteri obligetur, si minus ciuilitè, saltem naturaliter, qui pactionis omnis finis atque effectus est. Sed etsi inter duos conuenerit, vt vni ex ipsis, vel vt cuidam tertio, det Titius centum, ne hoc quidem casu Pactionem rectè dici vulgò receptum est,

- c* *l. stipulatio* quòd inutiliter factum alienum promittatur: & quæ
ista. de verb. ex nostro contractu originem trahunt, inania sunt, ni-
oblig. si ex nostra persona initium obligationis sumant^d.
d *l. quæcūq; de* Quæ sententia vera est, nisi fortè Pactionem inanem
act. et oblig. atque inutilem ita pactionem dici censeamus, vt testa-
 mentum

mentum falsum imperfectum, vel irritum *καταχρηστικὸς* testamentum appellari solet^a. Quod multò magis videtur dicendum, quoties duo, vt vnus ex ipsis det tertio, pacificetur, cùm quòd geritur ex paciscentium ipsorum persona initium sumat obligationis. Sed quia alteri stipulari, paciscere neminem posse traditum est, nisi sua interfit^b: n̄ eritò hæ quoque pactio inutilis, & sine effectu esse dicitur. interesse autem paciscentis tùm intelligitur, cùm rem suam, aut sibi debitam, dari alteri restituiue pacificetur. Quo casu rationibus suis eum consulere, ac personam eam velut procuratoris loco ad recipiendum dari expressam videri Bartolus ex Proculo annotauit^c. Vnde tractatum est, si paciscentis, cuius non intererat, ab initio interesse ex post facto cœperit, conualescâtne pactio? Et cõualescere eam πολλοῖς λόγαισι placuisse video, à quibus dissentiunt nonnulli. Sed hæc alio in loco opportunius discutientur.

a l. i. quemadmodum. testa. apc.

b l. stipulatio ista §. alteri.

c l. si cū Cornelio. de solut.

καταχρηστικὸς

Conventionis verbum generale est, ad omnia pertinens, de quibus negotii contrahendi, transigendique causa consentiunt, qui inter se agūt. Nam sicuti cõuenire dicūtur, qui ex diuersis locis in vnum colligūtur, & veniūt: ita qui ex diuersis animi motibus in vnū cõsentiunt, id est, in vnam sententiã decurrunt.

CV M ex Vlpiani libris ad edictum hæc ferè à Triboniano decerpta sint, quin ad edicti interpretatione pertineant, dubitandum non est. Quia igitur de eo verbo, quod primum in edicto occurrebat, breuiter antè disputatum fuit, iam ad alterius enarrationem aggreditur, Conuentionisq̄ue verbum generale esse ait, ad omnia pertinens, &c. Etsi autem latè pateat hoc vocabulum, non ideo tamen Pactum conuentum in edicto prætoris adeò generaliter accipi fatendum est. Nam & rei vendicationem speciale nomen certæ in rem actionis esse dicimus, licet Vindicationis verbo, omnis in

e iii rem

rem actio contineatur. Itaque Vlpianū hoc loco sensisse non existimo, Pacto conuento omnem contractum, obligationemque significarit: quot ante aliquot annos vir quidam clarissimus & eruditissimus me audiente, & ob singularem eius doctrinam atque amplitudinem leuiter tantum refragante confirmabat, deierans etiam, id quod magis mirabar, pratoris verbane Vlp. quidem ipsum intellexisse. Quem quidem ego nihil magis reprehensione dignum puto, quam si de rei vëdicatione tractaturus Rei verbum generale esse, & Vindicatione omnem in rem actionem significari obiter admoneat. Placuit enim veteribus hæc interpretandi ratio, quæ etiamnum vulgò vsitata est, vt paulò altius repetitis principiis rem aggredierentur, & de specie aliqua tractaturi, à genere ipso initium dicendi facerent.

TRANSIGENDI QUE Trásigēdi verbū latè hoc in loco vt & alibi sepi^o, accipi videtur, vt quoquomodo ad finē pducatur aliqđ negotiū, Trásigi dicatur^a: specialius autem Transigere est controuersiam decidere, & pecunia accepta ab aduersario actionem sibi competentem ei remittere: quod Græci διαλύσθαι dicunt. Actalis decisio, diremptioque, Litis transactio vocatur^b. Ea neque Cōuentio, neque Contractus est per se, vt de donatione infra dicemus. Ideò qualis sit conuentio, nominatane, an nomine vacans, frustra queritur: habet tamen in se conuentionem aliquam, & pactionem, sicut Donatio, quæ vel nominata est, vt Stipulario: vel carens nomine proprio cōtractus, vt Pactū^c. Videamus igitur quid Pactū à Transactione distet. Et vulgò proditum est, Pactū generaliter omnē duorū pluriūue cōuentionem significare, ideòq; omnem siue cōtractū, siue distractum complecti, quæ sententia iam à nobis refutata est: specialiter verò pro conuentione gratuita, quæ contēplatione litis non fiat, accipi: vnde Transactionem speciem Pacto cōtrariam esse asserunt, cū ea gratuita non sit, & tantum super lite fiat, ac distinctionem istam ex verbis Vlp. colligūt^d. Qui trásigit, quasi de re dubia, & lite incerta trásigit: q; verò paciscitur donatiōis causa,

rem

*a l. si vno infra
loc. l. arbitrio
& dolo. de do
lo l. transacta.
de verb. sign.
l. i. §. vlt. ad
tertul.*

*b l. i. & toto
tit. de transac.
infra l. ii. de
iureiur.*

*c l. ii. infra de
transact.*

*d l. ii. infra ide
transact.*

c c

c c

rem certam, & indubitam, liberalitate remittit. Ego vero Pacti significationem vnam esse, quæ videlicet supra à nobis exposita est, cõventionemque omnem, quæ non transit in proprium nomen contractus, tamen gratuita non fit, & transactionis causa interponatur, eo verbo cõtineri aio. ^a Verbis autem Vlp tenebras offuderunt alii, contra veterum exemplarium fidem, ὑποσημαρ dictioni Pacificitur addentes, quam post dictionem causa potius adscribi oportuit. q. d. Pactum de non petendo, non transactionis solum causa, sed etiam donationis fieri posse, & eum, qui pacificitur donationis causa, nõ transigere, sed liberalitate rem certam & indubitam remittere, Nam alioquin authorem elegantissimum. Vlpia. quis ab ineptissimæ Ταυτολογίας & nugationis crimine vindicauerit? hunc igitur potius à consuetudine loquendi veterum non recessisse, apud quos donationis causa pacifici vtitatum est, existimare debemus. ^b

Ad eod autem cõventionis nomen generale est, vt eleganter dicat Peditus, nullum esse contractum, nullam obligationem, quæ non habeat in se cõventionem: Siue re, siue verbis fiat. Nam & stipulatio, quæ verbis fit, nisi habeat consensum, nulla est.

QVAM latè pateat Cõventionis verbum, hinc colligit Iureconsultus, quod tamen obligationes quæ dã re ac verbis contrahantur, in his tamẽ omnibus consensus aliquis, ac cõuentio necessaria est. Neq; ideò stipulatio verbis, aut Commodatum, siue Depositũ re cõtrahi dicuntur, quod sine consensu nuda res, nudaque verba sufficiant: sed quia præter consensum, re, aut verbis opus sit. Cõuentio igitur ad omnẽ contractũ, omnẽq; obligationẽ pertinet, in qua cõtrahẽda duorum, pluriũve cõsensu interuenit: quare Cõuentionẽ Pacto generaliorẽ esse merito dicem, quod paulò antè a nobis defesũ est. hinc Pacti cõuentio verbum à Iurecõsultis vsurpatũ ^c.

Itaque cum in scriptura aliqua huius verbi mentio

e iiii

^a arg. l. siue a. pud. C. de transact.

^b l. sed si vir. in fra de donat. inter vi & vx. l. in edibus. l. si stipulatu de dona.

^c dixi. l. iurisgẽtiũ. §. adeò infra. eodem.

repetitur, an de stipulatione accipiendum sit, an de pacto ambiguum est: cum ad vtrunque referri queat. Verum in lege præcedentium ac sequentium verborum argumēto, aliisque coniecturis voluntas perpēdi potest. in instrumento autem, seu cautione, nisi aliud actum appareat, pro pacto accipiendum, & contra agentem interpretationem faciendam esse arbitror. ^aQuod enim cōtrouersum est, per id quod certum exploratumque est probari debet. ^bNec consentaneum est, vt fidei, probationisq; gratia quicquam adferatur, quod ipsum ita incertū obsecurumque sit, vt probationem quoque aliam requirat. Nam & τεχνικός vitium vel maximum est in disserēdo, ἀμφισβητούμενον accipere ἀπὸ τοῦ ὁμολογουμένου. Proinde qui stipulationē factā esse allegat, cautionēq; modo profert, qua aliquid cōuenisse cōtinetur, is sanē infirmā habet p̄bationē. Nō enim rectē colligitur, Cōuentio est, ergo stipulatio, cum genus ad probandam speciem minimum valeat, plurimum ad refellendam. Planē verbū Promisit, instrumento adscriptum, ad stipulationem potius quā nudam p̄actionem referendū esse, lex ait. Nā Promittere (licet interdū latius accipiatur) propriē, est interroganti daturum aliquid se, aut facturum respondere: idque Theophilus in Græcis institutionibus satis de clarat: à quo nec dissentiunt Grammatici. Pollicemur etiam sponte, inquit Donatus, promittimus rogati.

NAM ET STIPVLATIO. Veluti, si per iocū vel docendi causā dixerit quis. Spondeo? Et alius responderit, Spondeo. Quo casu certum est, nō nasci obligationem ^a: Alias ex stipulatione obligationem oriri non ciuilem modo ^e, sed etiam naturalem, quod adfit consensus, crediderim. Idque receptius est. Quod sanē ita accipi volumus, nisi fortē aliquo casu æquitas illa cesset quæ naturalis obligationis causa esse dicitur. ^f Nam licet in genere consensum conuentionemque duorum custopiri æquum sit, plerumque tamen, id ob circumstantiam aliquam iniquum esse potest. Cuius rei gratia prætorix exceptiones comparatæ sunt. ^g

Sed

^a l. lecta. vers. conuenit si cert. pet.

^b arg. l. nō hoc C vnde legit

^c §. si scriptū, de inutil. stipul.

^d l. obligatio nū substantia. de act. et obl.

^e §. de cōstituta. Insti. de actio.

^f l. Ex diuerso. §. i. solut. mariti. l. in debitorū de cōdict. indeb.

^g §. i. Inst. de excep. vbi Theop.

Sed Conventionum pleræque in aliud nomen transeunt: veluti in emptionem, in locationem, in pignus, in stipulationem.

HÆC de conventionibus, paulò plenior vberiorque tractatio, velut *παρρησιας* quædã est. Et si nanq; præcipuum Iureconf. institutum sit, de pactis conuentis differere, in locum nihilominus propinquum, & finitimū excurrit, vt re altius repetita, pactorum conuentorum natura omnis commodius demonstrari queat. Ait igitur pleræque conventiones esse, quæ in aliud nomen transeunt, & c. Quorum verborum vis & sensus qui sit, infra docebimus^a. Illud interim, obseruatione non indignū, ex stipulatione actionem nasci: cum sit ex earū conuentio num numero, quæ nomen propriū habent. Quapropter si permutationi fortè, aut cuiuspiam alii nudæ conuentio ni accesserit, vt solet, nec locus erit pœnitentiæ, nec actio ei qui non impleuerit denegabitur. Obligatio siquidẽ alioquin inualida, stipulationis accessione corroboratur, non quidem, vt amplius quicquam, aut minus ex stipulatione debeatur, quàm ex pacto, si id expressum non fuerit: sed vt quicquid pacto comprehensum est, quæcunque id sit, efficacius debeatur, & peti possit^b. Et cum hac exceptione accipiendum puto, quod vulgò dici solet. Stipulationem imitari naturam eius contractus, super quo interponitur. Nam id generaliter iutelligendo quæcunque huiusmodi stipulatio ociosa atque inutilis futura est. Cuius tamen magnum esse vsum constat, non modò in conuentionibus quæ proprio nomine ca rent, verum etiam in bonæ fidei contractibus, qui authore Varrone citra stipulationem à veteribus non fiebant. Quanquam enim bonæ fidæi contractus per se satis effi cax est ad agendum, tamen quia non cuiuslibet iudicis est videre, quid ex bono & æquo præstare oporteat, & iudicia in plerisque sunt cõtraria^c, magnopere vile est, ea nominatim stipulatione caueri, de quibus conouer sia ob incertitudinem aliquando exoriri potest.

^a l. iurifgentiū
in prin.

^b l. miles. §. de
cē. dere iudi.

^c l. si stipulatus
de vsuris. l. ii.
de p̄mleg.
credit.

^d Cic. l. 3. offi.

PAVLVS LI-
BRO III.
AD EDI-
CTVM.

Abeo ait conuenire posse, vel re, vel per epistolam, vel per nuntium, inter absentes quoque. Sed etiam tacito consensu conuenire intelligetur. Inde si debitori meo reddiderim

cautionem videtur inter nos conuenisse, ne peterem: profuturamque ei conuentionis exceptionem placuit.

QVIA Conuentio nihil aliud est, quam mutuus quidam consensus, ut ante diximus^a: Ideo conuenire dicuntur hi, qui quoquomodo in idem consenserint, siue inter praesentes, verbis, siue inter absentes, per nuntium, vel epistolam, talis consensus expressus, aut etiam re ipsa, & facto aliquo, sine expressione, ac declaratione, significatus fue-
a l. 8. conuentionis.
b l. Certum scer. rit.
pot.
c l. iii. fr. p. soc.
 rit^b. Eisdem ferè verbis usus Modestinus: Societatem, inquit, coire, & re & verbis, & per nuntium posse nos, dubium non est^c.

SED ETIAM TACITO. Quia quod dixerat Paulus, Re conuenire posse, paulò obfuscius videbatur: ideo adiicit etiam. Tacito consensu, &c. Quibus verbis id verum esse demonstrat, etiam si quod re conuenierit, tacito tantum consensu, non expresso, conuenire intelligatur. Re autem, & tacite conuenire, ut diuersa sunt, ita in eo quod sequitur exemplo coniunguntur. Ac haud scio an species vlla proponi possit, in qua alterum ab altero separatim discretumque reperitur, cuius rei subtilior, eademque minime necessaria inquisitio, mirum est quantum inter-

interpretes quosdam exercuerit. Sed hæc inutiles & ex
λογισται omittamus quas vel leuiter attigisse sufficit.

INDE SI DEBITORI ME O. Hic de volun-
 tarius coniectura agit: itaque quod verisimilius est
 inspicere oportet. Cum autem nullus cautionis chirogra-
 phiue redditi vsus sit, non potest videri creditor debi-
 tori reddidisse, nisi vt ipsum exoneraret. Nam decipe-
 re ludificarique voluisse non præsumemus. Quod vtri-
 que accipiendum est, nisi ob causam aliam redditu fuis-
 se appareat. Causa enim expressa obscuritatem omnem,
 incertudinemque tollit. Caterum varieg hinc quaestio-
 nes nascuntur, quæ licet facti sint, proprieque ad Iure-
 consultos nihilò magis pertinere videantur, quàm ad
 quosuis prudentes, & vsuperitos homines, accuratissi-
 mè tamen tractantur à nostris: quorum exèplo nos quo-
 que dabimus operam, vt diligètia in ea re nostra ne de-
 sideretur. Ac imprimis illud quaesitum est, tabulas obli-
 gationis cuiusdam Titio reddidi, qua partim Semprom-
 nius, partim ipse mihi tenebatur: an vtrique debitum re-
 misisse videar? Et quis huiusce redditionis effectus sit
 Censuit Bartolus non solum Titio quod debebat remis-
 su, sed ei mandatum quoque actione videri, quæ ad-
 uersus alterum competeat. Sed cum donatio non ita
 facile præsumatur, nisi quacunque alia deficiamus con-
 iectura, & aliàs actus inutilis elusoriusque sit futurus,
 (quod in hac specie non accidit) non immeritò hæc
 sententia ab aliis impugnata est. Aequius enim atq; be-
 nignius est, ita hoc factum interpretari, quasi Titius exi-
 gedi nominis gratia pcurator à creditore tantum constitutus
 sit. Qua tamè in re prudenter admonuit Nicolaus, ad
 argumeta & coniecturas recurrèdum esse, quaestioneque esse
 huiusmodi, vt vix vlla certa iuris regula ppter varietate
 circumstantiarum possit definiri. Quid enim dicemus, si is,
 cui redditæ sunt Tabulæ, fortè miles sit, aut mulier, aut
 minor, aut sacris initiatus, aut aliàs simplicitate præditus,
 & à forisibus cõtrouersis abhorrens? Creditor contra
 gnatus hõ, industrius, callidus, quiq; lites sequi, ac versari in
 foro cõsueuerit. Quid si idem creditor locupletissimus sit,
 debitor

a l. huiusmodi.
 §. si ita de leg.
 i. l. 3. de lib. leg.

b Panor. in. c.
 Ecclesia. vt li-
 te pend.

c Abb. d. c.
 Ecclesia.

mau.

bitor verò inops, eique affinitate aliqua, ac necessitudine coniunctus, quique operam suam diuiti plerisque in negotiis præstiterit: in his certè casibus, aliisque non dissimilibus, facillè præsumetur donatio: utpote cum nihil aliud occurrat, quod inter eos actum esse probabilius sit. Sequens quæstio est, Si pluribus tabulis, eodem exemplo conscriptis, vnâs reddiderit creditor, an exceptio conventionis profit reo? Ego non temere eum exceptione iuandum crediderim, nisi aliud actum fuisse appareat. Cum enim alias eiusdem exempli domi habere se intellexeret, quibus æquè intentionem suam probare posset: hac fiducia videri potest eas tabulas debitori suo reddidisse. Argumentoque est quod Papinianus respondit, ^a Ex pluribus eiusdem testamenti tabulis si quasdam deleuerit testator, non continuo irritum fieri testamentum, cum ex cæteris, quæ supersunt, res gesta declaratur. Nec verò Bartoli argumentum, contra sententiam, tanti apud me est, ut me de hac sententia deducere possit. Vnum, inquit instrumentum est, licet pluribus exemplis descriptum sit. ^b Verum igitur est, instrumentum redditum esse, quod lex nostra requirit. Nam non animaduertit Bartolus, contra se hoc telum retorqueri posse, argumentumque ex eorum genere esse, quæ à Græcis ἀντιστοιχία appellari solent: sic enim contra ratiocinari possumus. Vnum est instrumentum, atqui à creditore id retentum est, non igitur redditum dici debet. Sed nec illud vsque quaque verum esse puto, quod vnum instrumentum, non plura esse ait. Sicut enim descriptis, pluribus exemplis eiusdem testamenti, vnum testamentum dicitur, plura verò exempla, aut plures chartæ, siue membrana: ita in specie proposita, vnus quidem contractus aut vna obligatio: sed cautiones plures, aut plura instrumenta rectè nihilominus dici poterunt. Sanè accipienda sunt quæ diximus, cum quis simpliciter reddit instrumentum, nec id se donare, seu legare profitetur, qua in specie incertitudo maior, obscuritasque versatur. Nam donatis legatisve tabulis, quin nomē ipsum ac debitum donatum, legatumve sit, dubium non est. Eadem est ratio venditionis.

^a l. f. de his que
in testa. delēt.

^b l. Vñ de testa.

nis^a. Sicut enī dom^o pro familia, *ut in v. l. i. c. de veter. pro partu*, Taberna pro mercibus quæ in ea sunt, Calendarium pro nominibus debitorum, Tessera pro iure percipiendi frumentum à nostris vsurpantur: ita & Tabulas pro iure eo, quod tabulis continetur, eadem loquēdi forma accipimus^b. Omnino in hac disputatione nostra tria potissimum perpendenda ac separatim examinanda mihi esse videntur. Quorum primum, quod proximè expeditum est, dubitationem non habet. An qui tabulas donat, nomina & actiones donare intelligatur. Alterum est paulò incertius, cum de eò videlicet quaeritur, qui reddit tantum, nec se donare exprimit: sed præsumptione iuris obscuritas hæc discutitur, vt suprâ annotatum fuit. Tertium iam explicandum restat, omnium, vt videtur, incertissimum: Cum Chirographum penes debitorem, idque cancellatum forte reperitur: sed an sit donatum, obscurum est, adeò vt ne vllò quidē modo redditū sit. necne, appareat. Et sanè ex his verbis perspicuum est, pactum de non petēdo ita demum præsumi, si cautionem debitori redditam fuisse constiterit. Quod rationem habet. Qui enim pacto se liberatū esse asserit donationem allegat, quæ non facilè præsumi debet, nisi cautionē redditam fuisse ostendatur. Alia fortè causâ eius est, qui cum se soluisse contendat, probationis causâ chirographum profert. Nam licet creditor à se redditum, aut cancellatum neget, præsumptione tamen debitorem liberatum videri respondit Modestinus, nisi adhuc sibi deberi actor manifestè docuerit^c. Sed & cancellatis tabulis debiti solutionē cōprobari posse, Paul. scribit^d: Nec distinguit, à quo cancellatæ sint. Ex quo intelligitur, id generaliter & indistinctè accipiendum esse. Quod tamen ita perpetuum non est, vt nō aliquam interdum exceptionem admittat. Finge personam domesticam esse, quæ tabulas interuertere potuerit, aut inquam aliàs verisimiliter talis suspicio cadat: nōne solutionis præsumptio cessabit? Quod utilitatis causâ receptum est, alioquin famulis domesticisque cæteris herilia instrumenta suffurâdi, vt ære alieno ipsos exoluât, dabitur

a l. Qui chirographū. de leg. iii. l. seruū §. ei qui. de leg. i. l. ii. quæ res pig. l. i. C. de donat.

b l. i. de senatus. sc. fil. l. cum tabernam. de pignor. l. qui filii. de legat. iii. l. sed et si susceperit. de iudic.

c l. si chirographum. de probat.

d l. Fullo. de furt.

a l. i. §. ille dicit. dabitur occasio ^a. Proinde consultius fecerit, & cautius debitor, si non modo instrumentum sibi à creditore curauerit reddi, quod vel inuitus facere cogitur sed pecuniæ quoque solutæ professionem, quam nos Apocham dicimus, abstulerit ^b.

b l. dissolutæ. C. de cõd. ex leg. l. pecuniæ. C. de solutio.

MODESTINVS LIB. III.

REGVLARVM.

Post pignus verò debitori redditum, si pecunia soluta nõ fuerit, debitum posse peti, dubium non est: nisi specialiter contrarium actum esse probetur.

PIGNVS REDDITVM, puta vestis, aut liber, vsui esse potest debitori ^c; cum charta, seu membrana reddita nullam vtilitatem adferat. Itaque pignus in hoc potius redditum, vt eo vtatur debitor, quam vt ipse liberetur, lex præsumit. Idemque in instrumento responsum est, quo casu ex eius redditiõe debitor citra remissionem debiti aliquid commodi consequeretur. Ac eandem ob causam fit, vt reddito pignore, ne ius quidẽ ipsum pignoris, quod accessorium est, remissum plerique opinentur. Quibus & nos subscribimus: tametsi is, qui pignus legat debitori, aut instrumentum de obligatione pignoris confectum reddit, ius quoque pignoris legare, aut remittere dicatur ^d. Cuius diuersitatis ratio nõ potest non ex iam dictis manifesta esse.

d l. de lib. leg. l. creditricæ de remis. pig. c. eclesia. vt ne lit. pend.

PAVL. LIB. III. AD
EDICTVM.

Item quia cõventiones tacitæ valent, placet in vrbani habitacionibus locãdis inuecta illata pignori esse locatori, etiã si nihil nominatim conuenerit. Secundũ hoc & mutus pacisci potest. Huius rei argumētum est, & stipulatio doris causa facta. Nã ante nuptias malè petitur quasi

quasi si hoc expressū sit, vt nuptiis nō secutis ipso iure euanescat stipulatio. Idē Iuliano placet ex facto etiā consulto: cū conuenisset, vt donec vsuræ soluerentur, fors nō peteretur, & stipulatio purē cōcepta fuisset: cōditionē inesse stipulationi, atque si hoc expressum fuisset.

Q V A T V O R exempla ex libris Iulii Pauli ad edictum hīc adscribuntur, quibus non solum explicatur fufius, quod suprà dictum fuit, Conuentiones tacitas valere, sed etiam velut *δία τῆμ ἰσαγωγῆ τινα* confirmatur, comprobaturque.

IN VRBANIS HABITATIONIBVS.

Vrbana prædia à Iureconsultis omnia ædificia appellari, licet in vico forte, aut villa, non in oppido sita sint, nemo est qui ignoret. Vrbani enim prædium non locus, sed materia facere dicitur^a. Quod ita interpretatur nonnulli, si causa habitandi constructa sint. Non enim ea tantum quæ ædificio, recto que carent, rusticis prædiis annumeranda esse putant, sed nonnulla etiam ædificia, veluti Tuguria, quæ ad rerum rusticarum custodiam^b: Stabula, quæ ad greges continendos^c, non quæ ad hospites recipiendos parantur^d: id que auctore Columella, qui partim ex rusticis ædificiis, partim ex vrbani villâ costare scribit^e. Alioquin res in prædium rusticū illatas in plerisque legibus, ac Iureconsultorum responsis, eas demum esse interpretabimur, quæ sub dio collocatæ, non in domo repositæ sint. Quod sanè per absurdum est^f. Nam & Florentius vrbana ædificia à rusticis lib. 8. In sit. eleganter distinxit^g. Sed & Pompo.

Tugurii appellatione significari oë ædificium ait quod rusticæ rei magis custodiendæ, quàm quod vrbani ædibus cōueniat^h. His illud adiicio, ne ædificiū quidē oë, quod habitandi gratia cōstructū sit vrbani appellari: id quod Iureconsultus his verbis non obscure significat. Est enim Villa rustica, Varoni & Columellæ, quàm Villicus, familiaque villatica incolunt: quæ interdum

villa

a l. i. Commu- præd. l. Vrbana prædia. de verb. sig. §. Prædiorum. In sit. de seruit.

b l. Tugurii. de verb. sig.

c l. Eo iure. §. i. in quib. cau. pig.

d d. l. Vrbani. et ibi Alcia.

e Col. l. i. c. 6.

f d. l. Eo iure. l. Seruis vrbani. de leg. 3.

g l. Fūdi. de verbo sig. vide. l. i. de aqua plu. arden.

h d. l. Tugurii

- a l. *Plenum de* villa simpliciter à nostris dicitur ^a. Urbana verò quæ
vsus. & Prætorium vocatur, pars est ornatior, cultiorq; villa;
 b l. *Videamus.* quam sibi ad inhabitandum dominus recepit ^b: sic dicta,
 i. locat. quòd urbano vsui, non rustico destinata sit. Argumeto
 c l. *quemadmo* est quod Labeo ait, vt Seruum vrbantum & rusticum, ita
dū. de suppl Penum, Suppellectilem vrbantam & rusticam, non lo-
lect. leg. l. nā co, sed genere, ita vsus distingui ^c. Idè que à Paul. & Vlp.
quod de penu de vrbana familia ministerio que vrbano scriptum extat
leg. ^d Sed & Africanus, Seruis vrbantibus legatis, Agafonè, &
 d l. *Vrbana fa-* mulionem non contineri legato, respondit: sed eos de-
mil. de verb. mum, quos paterfamilias circum se ipse sui cultus causā
fig. l. Seruus haberet. ^e. Sed cur in vrbantibus tantum habitationibus,
vrbantus. de non etiam in rusticis, huic tacite hypothecæ locus sit,
leg. iii. quæri potest. Et quidem Neratius ita obseruari simpli-
 e l. *Cum quære* citer respondit ^f, quasi certa ratio huius diuersitatis mi-
tar. de leg. iii. nimè appareat, aut eā, inuestigare curosi ^g, nō magno pe-
 f d l. *Eo iure.* re interfit. Si enim eorū oīum, quæ cōstituuntur ratione
 g l. *Nō omniū.* requiras, multa ex his, quæ certa sunt, vt idè Nerati ^g ait,
de leg. subuerti necesse est ^h. Verum hæc diligentia, si modus
 inutiles meo iudicio futura est. Ego itaque in rusticorū
 prædiorum locatione hoc vtilitatis causā imprimis cō-
 stitutum arbitror, vt fructus, qui ibi nascuntur, tacite in-
 telligantur iure pignoris obligati esse domino fundi lo-
 h l. *In prædiis.* cati, etiam si nihil nominatim cōuenerit ^h. In locatione
in quib. caus. verò domus, siue vrbani prædii, in quo nulli fructus na-
pig. scuntur, cū ea constitutio locum habere non possit,
 ratio tandem excogitata est, qua domino locatæ domus
 etiam prospiciatur: & quia nulli fructus pignoris nexu
 obligari possunt, friuola saltem inquilini, cæteraque in
 domum inuecta, velut subsidio teneantur. Proinde licet
 stabula, quæ à cæteris separantur. ædificiis vrbantorū
 prædiorum non sint, tamen quod ad causam taciti pig-
 noris attinet, proxima vrbantibus prædiis ob similitudinē
 i d l. *Eo iure* videlicet rationis atque æquitatis esse dicuntur ⁱ. Cæ-
§. stabula terum hæc coloni, inquilini que differentia rescriptio
 imperatoris Alexandri sublata esse vulgò creditur: nisi
 quòd in inductis per colonum scientia necessaria est, vt
 eodem

eodem rescripto continetur, cuius verba hæc sunt: Cer-
 ti iuris est, ea quæ voluntate dominorū Coloni in fun-
 dum conductū induxerunt, pignoris iure dominis præ-
 diorum teneri. Quando autem domus locatur, non est
 necessaria in rebus inductis vel illatis scientia domini:
 nam ea quoque pignoris iure tenetur^a. Ex quibus verbis *a l. Certi iuris.*
 interpretes collegerunt, inter Colonom & Inquilinum *C. de loca.*
 hoc tantum interesse, quod res à Colono in fundum
 illatæ ita demum obligentur, si eas inferri dominus sci-
 uerit; inductæ verò ab Inquilino in domum locatam si-
 ue sciuerit dominus, siue ignorauerit, indistinctè teneân-
 tur. Etsi autem me non lateat quàm lubrica, plenaque
 discriminis res sit, quæ per tot sæcula tot homines eru-
 diti vno consensu probarunt, reiicere velle, rationes ta-
 men eas in medium adducere visum est, quibus addu-
 ctus hanc interpretationem damnare ausus sum, quæ si
 cui videbuntur satis idoneæ, is nostram amplectetur sen-
 tentiam: sin minus, veterem receptamque eò retinebit
 libentius, quod in dubium vocata vicerit. Ac primum
 omnium quod dicitur in rescripto, CERTI IV-
 RIS, satis arguit, id lege aliqua antè constitutum, aut
 certè longè vni in mores perductum fuisse: certū enim
 ius, authore Fabio, aut scripto, aut moribus cõstat: quod
 cognitionis est non inuentionis, cum dubium æquita-
 tis regula examinandum sit. Quod si verum est, quis iu-
 re non miretur, in tot Iureconsultorum monumētis, eo-
 rum præsertim, quos in consilio habuit Alexander, ne
 tenuissimum quidem huius iuris vestigium extare. Nul-
 lam enim cõstitutionem, si Lampridio credimus, sacra-
 uit Alexander sine viginti Iurisperitis: & id quidem vt
 iretur per sententias singulorum, & scriberetur, quid
 quisque dixisset: dato tamen spatio ad disquirendum,
 cogitandumque priusquam dicerent, ne incogitati di-
 cere cogerentur de rebus ingentibus. Interque hos præ-
 cipuum locum tenuerunt Domitius Ulpianus, & Iulius
 Paulus: quorum hic de vrbanis tantum habitationibus,
 hoc ipso in loco sic loquitur, quasi in rusticis expressa
 requiratur conuentio. Cæteros prætermitto, vel eiusdè
 f Alexan

*contra communē
 DD. opinionē.*

Alexandri *συ γρονος* consiliariosq; , qui quoties de pignore rerum à colono indutarum loquuntur, conuentionis expressæ potius, quàm tacitæ faciunt mentionem. Mitto etiam illud, quòd qui huiusce distinctionis assertores sunt, nulla satis firma ratione nituntur, & quæ non

a Inst. de iur. l. 4.

b §. Itē Seruiana. Insti. de ac.

facilè labefactari queat^a. Quid? quòd Theophilus Græcus author Institutionumque iuris ciuilibus paraphrastes, locum illum explicare exéploq; illustrare volens, in quo de Seruiana actione agitur^b, eam actionē tunc competere asserit, cùm colonus in fundū res induxit, pacto adiecto, vt locatori mercedis nomine obligarentur: tacitæ verò conuentionis nusquā meminit: vt longè cōsultius mihi videatur hoc Alexandri rescriptum sic interpretari, vt ipsorum iureconsultorum sententiis, à quibus id profectum verisimile est, omnino consentaneum sit. Erit autem, si paulò aliter quàm cæteri cōtextum ipsum punctis distinguentes, ita interpretati fuerimus, vt certi iuris sit, quæ volentibus, paciscentibusque dominis pignoris iure coloni in fundum cōductum induxerint, ea dominis prædiorum teneri. Quòd si in domū conductam inquilinus res suas intulerit, quantum ad taciti pignoris causam attinet tātū abest vt expressa conuentione opus sit, vt ne scientia quidē domini sit necessaria. Est ergo in illis verbis talis figura, qualē in Vergilii locū annotauit Seruius, Iuguloque haud infcius accipit ensem^c.

c ad fini. lib. x. Aeneid.

Sed quid si verba hæc, **VOLUNTATE DOMINORVM**, de conuentione expressa intelligamus, vt quosdam interpretatos fuisse accepimus. Sanè ea interpretatio nihil incommodi habitura est. Verūm ea non efficiet, quòd minus in eodem, vt aiunt, luto hæreamus. Nā ex eo sensū id demum colligi potest, si nominatim cōuenerit, vt res suas inferat colonus, in fundū conductum, eas iure pignoris obligari, tametsi vt obligentur non conuenerit, nisi fortè ea verba *κατὰ παρλιθισιμ* legamus, vt ad totam orationem referantur, hoc modo: Certi iuris est, ea quæ coloni in fundum conductum induxerint, pignoris iure dominis prædiorum, teneri, voluntate scilicet dominorum, id est si domini expressim consenserint & cetera. Quòd si cui fortè

fortè durior hæc, aut vtraque potius interpretatio videbitur, is si vel emendationem proferat codicè vel commodiorem nobis & studiosis omnibus interpretatione adferat, maximam ei pro tanto in nos, remq; literariam, officio, gratiam habebimus. At enim fortassis dubitauerit quispiam, cum actio non detur contra colonu citra conuentionem pignoris expressam, cur actione Seruianam in eo casu à quasi Seruiana, siue hypothecaria, distinxit Iustinianus? Cui respondeo, Olim pro pignore persequendo, nullam iure civili proditã actione fuisse. Quòd cum vtile cuidam prætori non videretur, in prædiorum locatione, actionem proposuit, qua rerum illatarum nomine, si cõuenisset vt pignori essent, ageretur. Eaq; Seruiana, ab ipsius forte prætoris nomine appellata est. Alius deinde prætor, cum vtiliter quidè comparatam eam actionem sed non satis plenam esse animaduerteteret, aliam excogitauit multò laxiorem vberioremque, qua non locatoribus modò, in quorum prædia res inuectæ essent, sed quibuscunq; etiam creditoribus cõsuleretur. Quasi Seruiana ideo dicta est, quòd ad exemplum & imitationem Seruianæ actionis introducta sit.

HVIVS REI ARGVMENTVM. Cum quid per stipulatione dotis causã promittitur silètio inter contrahètes hoc cõuenire intelligitur, vt nuptiis non fecutis ipso iure nulla sit stipulatio. Quinimo cõditione, quæ à cõuentione non parù differt^a, tali stipulationi inesse certi iuris est^b. Vnde dubitarunt plerique, quo sensu accipiendũ esset, quod hìc dicitur, Malè petitur &c. Nam apud veteres cõsultos (quorù, vt Fabius ait, summ^o circa verborù proprietatè labor est) qui ante diè petit, malè petere, siue malè, aut perperã agere dicitur^c. Licet enim ante diè nata iã sit obligatio^d, quia tamè præmatura petitio incõmodũ affert aduersario, exceptioe sumouetur. Qui verò quod sub cõditione pmissũ est, ea nõdũ existète petit, is nõ malè petere, sed petendo nihil agere dicitur, quod ante cõditionis euentũ rem sibi nõ debitam petat. Cuius rei gratia hic locus variè intellectus est, Mihi autem placet, vt malè peti accipiamus non

f ii modo

a l. iii. §. Fabianus. pro empt.
 b l. stipulatione l. plerunq;. l. licet de iure dot.
 c l. i. quãd. dies vsuf. leg. ce. l. ii. §. si quis itaq; de eo quod cert. loc.
 d l. cedere de ver. sig.

- modo quod in diem, sed etiã quod sub conditione de-
betur. Itaq; quisquis petẽdo nihil agit, is vtiq; malẽ pe-
tit, sed non contra ^a. Fuere ex veteribus, qui aliter re-
sponderent, nempe conditionem, quæ extrinsecus in sit,
ortum obligationis nõ impedire. Quæ sententiã ab Ac-
cursio & cæteris explosã est: sed nos aliquando latiori-
bus commentariis id, loco magis idoneo tractabimus.
IDEM IVLIANO PLACET. Plerunque
(alibi noster Paulus ait) ea quæ præfationibus conue-
nisse cõcipiuntur, etiam in stipulationibus repetita cre-
duntur ^b. Quæ verba Bartolus, cæterique interpretes
sic intellexerunt, quasi iureconsultus velit, si quid ante
formulam à tabulario conscriptã inter cõtrahentes actũ
sit, de die puta, aut conditione, pactione uẽ aliqua, quæ
contractui accedat, mox formula ipsa purẽ & nulla hu-
iusce rei facta mentione concepta sit, id in ea repetitum
videri, perinde ac si nominatim expressum esset. Idemq;
verbis huius contextus significari aiunt. A quibus om-
nibus, cum bona ipsorum venia, dissentio. Verba nanq;
instrumenti sequenda esse magis placet, quàm sermones
antẽ à contrahentibus habitos, à quibus instrumentum
aliter concipiẽdo recessisse eos verisimile est ^c, nisi for-
te plus dictum, ac minus scriptum per obliuionem seu
errorem comprobetur. Ex sermonibus tamen huiusmo-
di, pactionibus uẽ interdum fraudem atque simulatio-
nem argui posse non negauerim. Sed cum hæc ad sta-
tum coniecturalem potius, quàm legitimum pertinere
videantur, prudentis Iudicis magnopere arbitrium de-
siderant. Cæterum longẽ aliam Pauli verborum sen-
tentiam esse contendo, quam Bartol. cum suis sequaci-
bus existimauerit. Nam quod Paulus ait, præfationibus
concipiuntur, ex proprietate verborum sic accipiendum
est, quæ stipulationis formula exprimuntur ^d: non qui-
dem posteriore parte, quæ stipulationem ipsam conti-
nere solet ^e, sed anteriore, in qua pacta conuenta, con-
ditiones, & alia id genus describuntur, quæ nos præfa-
tionum vocabulo significari censemus: vt quod à vete-
ribus Præscriptio dicitur in senatusconsultis, id in pa-
ctorum

a l.iii. de cõpõs.

*b l. titia. §. idẽ
respondet de
verb. oblig.*

*c panor. in c. du-
dum. de con-
uer. coniug.*

*d l. Quicquid.
de verb. oblig.
cũ similibus.*

*e l. Iurisfictum
§. quod fere.*

Rorum formulis Præfatio vocetur, Huius rei appo-
 tissimum exemplum hîc habemus, si modò id commo-
 dè interpretetur: Finge prolatam in iudicio cautio-
 nem huiusmodi, Lucius Titius scripsi me accepisse à P.
 Meuiio decem, conuenitque inter nos, vt eius summæ
 nomine centesimas vsuras soluam, & donec eas soluero
 vt is sortem à me non petat, hanc summam sibi rectè da-
 ri stipulatus est P. Meuius spopòdi ego Lucius Titius,
 Quæro, cùm post vnum aut alterum mensem Meuius à
 Lucio decem petat, an inuitus ea soluere cogatur, si vsu-
 ras, de quibus conuenerat, præstare velit? Iulianus ex fa-
 cto consultus, cogendum non esse respondit. hoc enim
 pactum, quod in ingressu contractus factum est, stipu-
 lationi inesse dicitur, licet ea purè concepta sit.

VLPIANVS LIB. IIII.

AD EDICTVM.

CONventionũ autem tres sunt species. Aut
 enim ex publica causa sunt, aut priuata: Pri-
 uata aut legitima, aut iurisgentiũ. Publica con-
 uentio est, quæ fit per principem, aut quoties
 inter se duces belli quædam pasciscuntur.

HOC caput, quod alioquin satis planum, apertum-
 que est, ex eo subobscurum redditur, quòd cùm Vlpia-
 nus tres constituat species conventionum, nihilominus
 duas tantùm subiiciat, quarum vnâ partitur in eam quæ
 legitima est, & quæ iurisgentium, quo nihil diuisionum
 legibus magis aduersarium esse potest. Harum etenim
 vna est, vt species diuisionis de pluribus dici nequeant,
 quàm ipsum genus quod diuiditur. Quæ lex ab Vlpia,
 minimè obseruata esse videtur, Nam vtraque species
 priuatæ conventionis legitima videlicet & iurisgentiũ
 de publica conuentione dicitur, cùm genus in eas spe-
 cies diuisum, id est conuentio priuata, de publica con-
 uentione

uentione dici non possit. Sed & eodē argumento aliam
 a *li. sup. de iu-* Vlp. diuisionem exagitant dialectici, qua ius in publi-
stit. & iure. uatum ac priuatum distributum est^a, moxque adiectū, pri-
 uatum ius tripertitum esse, collectum nempe ex natura-
 libus præceptis, aut gentiū, aut ciuilibus. Quasi verò pu-
 blicum ex nullo horum præceptorum constet. Aduer-
 sus quos fuere ex nostris qui Vlp. causam satis viriliter
 defenderent, sed non perinde feliciter mea quidē sentē-
 tia^b: horum ego exemplo σόφα vt Euripid. ait, φάρμακα
 b *Alcia. libro* huic quoq; malo adhibere possem, si partium magis stu-
parer. infra. dio, quàm veritatis tenerer. Idq̄ue popularius fortē, ac
 c. 31. plausibilius apud huius disciplinæ studiosos foret. Ve-
 rum eas sophisticē mihi grata non est, ac vehemēter pla-
 ceri illud Aristotelicum, ἀμφοῖν ὄντοιρ φίλοιρ ὄσοιρ προτι-
 μᾶρ τῆρ ἀλήθειᾶρ. cūm præsertim Iureconsultorum nō-
 mini non multū officere putem, quōd alias artes non
 perculluerint. Quantis Cicero laudibus Sceuolam sui
temporis Iureconsultum ornari? quem tamen eam didi-
cisse artem negat, quæ (vt Ipsius vtar verbis) doceret
rem vniuersam tribuere in partes, latētem explicare in- c c
terpretando, ambiguam primum videre, deinde distin-
guere, postremō habere regulam, qua vera & falsa iudi-
carentur, & quæ quibus propositis essent, quæque non c c
essent consequentia. Quid? quod idem Trebatium Iu-
 ris ciuilibi vsu & scientia præcellentem Topica, id est ma-
 ximam dialectices partem ignorasse testatus est, in eo
 maximē libro, quem ad eum honoris causa scriberet, &
 ad posteritatis memoriā peruenire veller: id pculdubio
 nunquam facturus, si tanto viro, summāque sibi amicitia
 & necessitudine coniuncto, aut ingratum id, aut parum
 honorificū fore intellexisset. Quod si quis hanc culpam
 in Tribonianum conferre malit, equidem non refraga-
 bor: cūm verisimile sit, ab Vlp. in iis commentariis, ex
 quibus hæc nobis fragmenta supersunt, longē accura-
 tius, copiosius, distinctius, ac denique τεχνικότερον
 tractata fuisse omnia, quàm in hisce centonibus nunc
 nobis appareant. De iure tantū priuato, conuen-
 tioneque priuata fortassis disseruerat in illis libris Vl-
 pianus,

pianus, idemque intelligi volebat de publico iure ac publica conventionione: quod & ab aliis iuris autoribus, ne verbosa nimium esset disputatio, alibi factum meminimus^a. Sed verum est quod Budæus noster dictabat, Tribonianum accisas nobis Pandectas, & mutilas verius, quam compendiosas tradidisse, adeo ut quotidie nobis diuinandum sit in his, quibus si veterum extarēt monumēta, nihil erat futurum dilucidius. Neq; tamen hasce reliquias, qualescūque sint idēo respuere & auersari, sed amplecti potius, & boni consulere debemus, si miāmque illam imitari, quam apologorum scriptores tradunt, cum catulum quendam suum pulchellum & charum amisisset, alterum fœdiorem, quem prius inuisum habuerat, deperiisse.

QVAE FIT PER PRINCIPEM. Nemini dubium est, quin princeps, cui populus omne imperium in se, potestatemq; contulit^b, de negotiis ad Reimp. spectantibus rectē atq; vtiliter paciscatur, siue pacem, siue aliud quodcūq; fœdus cum hostib⁹ faciat. Sed quaeritur, pacem faciendo cum hostibus, an priuatorū damna atq; iniurias, ob causam belli acceptas, remittere possit? Et respōsum est, publicæ utilitatis causā, si aliter discordiæ tam priuatim, quam publicæ sedari nō valeāt, posse^c: idq; Trasibuli exemplo, qui cum ciuitatem Atheniensium xxx. tyrannorum sæuitia liberasset, plebiscitū interposuit, ne qua præteritarum rerum mētio fieret. Quæ malorum obliuio *ἀμνησία* ab ipsis vocitata, cōcussum & labentem ciuitatis statum in pristinum habitum reuocauit^d. Quod & M. Tulli⁹ aliquādo Romæ, publico otio consulere volens, sequendum esse censuit^e. Sed hoc tum maximē necessarium esse cōstat, cum occupata per iniuriam bona longo temporis spatio possessa sunt, quæ si à possessoribus auferantur, restituanturque dominis, multa concuti, perturbariq; sit necesse, ut in specie non dissimili consultus à Cæcilio Traianus Imperator, prudentissimē rescripsit^f. Sequens quæstio huic tractatui perquam affinis visa est^g, An princeps contrahendo paciscēdōe cum sibi subditis hominibus obligetur? Cum

f iiii enim

^a §. i. Instit. q. 3
cum eo.

^b l. i. de const.
prin.

^c l. item si verberatum. de rei vendi. l. Lucius de euict. c. in nostra. de iniur. not. in l. ult. C. sic. cōt. ius.

^d Et in c. que in ecclesiariū. de constitu.

^e Vale. tit. de animi mode.

^f 1. Philip. in princip.

^g Cic. lib. ii. off. de Arato Syconio loquens.

lib. x. epist. Plinii.

- a *l. princeps. de legib.* enim legibus solutus sit^a, non videtur ad contractus obseruantiam astringi debere. At in contrariam sententiam ideò trum est, quia lege illa naturali aut diuina potius quæ fidem seruari iubet, neque populi consensu,
- b *§. sed naturalia. Instit. de iure natur.* neque seuatus autoritate solui potuit^b. Hinc responsum est, principi non licere prædia nomine ac titulo clientelæ alicui concessa *ἰν ἑξῆς τῶν νόμων*, vt dicitur, & citra causæ cognitionem adimere^c. Nam inter patronum C. de seruit. atque clientem contrahitur negotium, ex quo alter alteri non civili tantum iure, sed etiam naturali tenetur^d.
- c *Panor. in. c. que in ecclesiariis. de cost. tit. de for. fidel. in vsib. feud;* In summa, nihil est in principe diuinius, quàm promissorum conuentorumque constantia^e, à quo omni tempore vitæ suæ ita colendam veritatem esse scribit Ifo- crates ad Nicoclem. vt plus momenti ad fidem faciendam eius oratio habeat, quàm aliorum iusurandum.
- e *Lason in l. i. in princ. sup. eod. citans epist. inter claras. de summa trinit.* **QVOTIES INTER SE DVCES BELLI.** Non tantum igitur principi, qui summum imperium, summamque potestatem habet: verumetiam ducibus belli, pacta cum hostibus in re publicæ utilitatis causa permittitur. Nec dubitandum est, quin huiusmodi pacta seruari debeant. Quod & in his magistratibus dicendum videtur, qui coniurationem in rem publicam aliudue atrox facinus detegētibus impunitatē aut præmium aliquod pollicentur. Quibus enim fides publica ob huiusmodi causam datur, eos non decipi, non tantum naturalis, sed etiam civilis quædam ratio suadet, ne ceteri postea ad similia facinora indicanda fiant tardiores^f. Atque ita Senatus Pop. Rom. de Catilinariæ coniurationis indicibus Cicerone consule faciendum decreuit. Quosdam tamen esse quæsitores accepimus, qui cum ab infelicibus reis impunitate per simulationem promissa, delicti confessionem expresserint, mox ad supplicium eos mittunt. Salomonis exemplum se se imitari dictitantes, aliorumque laudatissimorum iudicum, quos historiæ præsertim sacræ authores prodiderunt, nonnumquam in cognitionibus veritatis eliciendæ gratia simulatione astutiaque vsos fuisse. Verum ego neque Salomonis consilium, qui nulla spe vana reum la-
ctauit,
- f *argu. l. quod si minor §. nō semper de minor.*
- g *c. afferte. de præsumpt. c. vtilem. xxii. q. vj.*

stavit, cum hac pessima arte versutiaque conferendum esse, neque confessionem huiusmodi ac condemnationem sufficere exilimo: Licet omnes tam pōtificii quam casarei iuris interpretes, paucis exceptis dissentiant. Credibile enim est, vt cætera argumenta prætermittam, eum cui capitis creatur periculum ex vinculis causam dicentem, non facinoris conscientia magis, quàm istius promissionis fiducia confiteri. Et eo magis, quod qui in tâto discrimine versatur, sapius cogitare solet, qd iudices possint, in quorū manu ipsi⁹ vita posita est, q̄ quid debeant facere^b. Inde illud Alcibiadis ἔφορ φυγῆς μὴ ζῆ-
ται ἄλλοι⁹. vice proverbiū vulgò iactatum, celebratumque est. Non ideo tamen hanc extorquendæ confessionis rationem omnino respuendam esse contendimus, quæ in criminalibus cognitionibus non mediocriter utilis esse potest, sed confitentem à iudice damnandum esse negamus. Non enim ab officio iudicis alienum videtur, ad explorandam veritatem, reo spem aliquam absolutionis iniicere^c, vt confessione velut in iudicio admonitus, promptius eum, expeditiusque conuincat testimoniis: adeo vt ne postea quidem deiectus de ea spe, quod semel confessus sit, reuocare ac pnegare sustineat. Quod si fortè tam atrox scelus sit, vt primo quoque tempore id vindicari publicè expediat, cuiusque plurimi participes sint, veluti cōiuratio in principè, aut républicâ, eū q̄ fidè publicâ secutus fatetur, nō modò seruandū, sed præmio quoq; afficiendū esse crediderim^d. Id quod à nobis paulo antè dictum, ac senatus Romani exemplo confirmatum fuit. Nec id mirum in eo senatu, qui tum orbis terræ consiliū verè dicebatur. Cùm Gellius de pop. Rom. scribat^e. Omnibus quidem illum virtutum generibus colendis, exercendisque, sed omnium maxime, atque præcipuè, fidem colendo tam publicè, quàm priuatim, ad tantam amplitudinem peruenisse. Cuius rei cū multa extent argumenta, atque testimonia, tum illud perquam memorabile, quod inter eos & Porse-
nam pactis inducis, quum ludi Circenses in vrbe celebrarentur, ingressi hostium duces curuli certamine cō-
tenderint, & victores coronati sint^f.

a *Imola con-
cix. dec. in. l.
ea est. de reg.
in Alcia in
l. natura. de
ver. sig. Hip
po. marsil.
sing. clxxvii.
b Cic. in Orat.
pro Quintio*

c *d. c. vitem. cū
similibus.*

d *arg. li. cū ibi
nor. de iust.
& iur. Ale
xã. in. l. i. qđ
quisque iur.
e Lib. 20. c. 1.*

f *Serui⁹ in. 1. 1.
Æneid.*

I AM vt eò reuertamur, vnde digressi sumus, videndum est, an à ducibus belli, citra principis, aut populi consensum, cuius nomine & auspiciis bellum geritur, pax constitui possit? Bartolus posse negat. Quæ sententia vera est, si ducendi tantum, regendique exercitus cura eis demandata sit, non autem plena liberaque rerum omnium potestas concessa^a: quam & hi habere cre-

a arg. l. procurator cui generaliter de procur.

b l. vlti. de eo q vicem alt.

Bart. in. l. i.

§. hi quib. de leg. iii. & in l. filius. de legat.

c l. mandatu generaliter de procur.

d l. iii §. in bello de re mili.

e Livius lib. 9. decad. i.

duntur, qui principis vicarii codicillis ab eo impetratis creati sunt^b. Nam si in civilibus ac forensibus negotiis procurator qui vel generali mandatu ad actionem constituitur, transigendi, decidendi que negotii facultatem non habet^c: consequens est, eum cui belligerandi causa exercitus committitur regendus, pacem cum hostibus faciendo, muneris sui fines excedere, quod in re militari maxime vitiosum semper habitum est^d. Quam quidem ob causam fœdus ab Hostilio Mancino cum Namantinis percussum senatus ratum non habuit: Sicut nec Camillus dictator, pactionem eam, qua inter Sulpitium quendam tribunum militum, & Brennum Gallorum regulum conuenerat, vt Galli acceptis mille pondo auri à Rom. obsidionem relinquerent. Vnde Sallustius de pace inter Aulum exercitus Romani ducem & Iugurtham Numidarum regem facta, Senatus, inquit, ita vti. par fuerat decernit, suo atque populi iniussu nullum potuisse fœdus fieri. Celebris est & Spurii Posthumii cōsulis Romani historia, ideo hostibus^e dediti, quòd turpi, ignominiosa que sponsione se, Populum que Romanum eis obstrinxisset, extat que eius apud Liuium^e plena grauitatis, altitudinis que animi oratio, ex qua nos pauca, quæ ad hunc locum maxime visa sunt pertinere hic subiicimus: Neque ego inficias eo, Patres conscripti, tam sponsiones, quam fœdera sancta esse apud eos homines, apud quos iuxta diuinas religiones fides humana colitur: sed iniussu populi nego quicquam sanciri posse, quod populum teneat. An si eadem superbia, qua spōsionem istam expresserunt nobis Samnites, cōgissent nos verba legitima dedentium vrbes nuncupare, deditum populum Romanum vos tribuni diceretis?

retis? Et hanc urbem, templa delubra, fines, aquas Samni-
 nitium esse? Omitto deditionem, quoniam de sponsio-
 ne agitur. Quid tandem si spondidissimus urbem hanc
 relicturum populum Romanum? incensurum? si magistra-
 tus, si fenatum, si leges non habiturum? si sub regibus fu-
 turum? Dii meliora, inquis, atqui non indignitas rerum
 sponsionis vinculum leuat. Si quid est, in quo obligari
 populus possit, in omnia potest, & ne illud quidē quod
 quosdam forsitan moueat, refert, Consul, an Dictator,
 an Prator sponderit. Et hoc ipsi etiam Samnites iudi-
 cauerunt, quibus non fuit satis C O' S S. spondere, sed Le-
 gatos, Quæstores, Tribunos militum spondere coege-
 runt. Nec à me nunc quisquam quæsiuerit, quid ita spon-
 ponderim, cum id nec consulis ius esset, nec illis sponde-
 re pacem, quæ mei non erat arbitrii: nec pro vobis, qui
 nihil mandaueratis, possem. Cæterum si de induciis quæ-
 ratur, idem quod de pace respondendum plerisque pla-
 cuit. Quam sententiam vt veriore receptioremq; pro-
 bamus licet Accursus Bartolus contradicant. Nā & hīc
 à præscripto mandati sicut in superiore casu receditur,
 cum procuratori qui liberam potestatem non habet, tē-
 pus ad soluendum dare nō minus, quàm transigere cum
 aduersario interdictum sit. ^aItaque cum inter Agi-
 dé Lacedæmoniorum regem, & Thrasilum Alciphro-
 nemque Argiuorum duces, pactæ essent quatuor men-
 sium induciæ, non sine ratione factum est, authore Alci-
 biade, vt eas Argiui ratas non haberent. Idemque sã La-
 cedæmoniis factū: quos eā ob causam adeo in regē suū
 indignatos fuisse scribit Thucydides, vt lege lara duo-
 decim ei cōsiliarios adhibuerint, sine quorū cōsilio neq;
 inducias neq; quoduis aliud fœdus cum hostibus ferire
 posset. Eas tamen inducias, quæ necessitatem aliquam
 habent, excipimus; veluti quæ sepeliendornm cadauerū
 gratia, quibus aer infici, corrumpiq; solet, inuicem cō-
 ceduntur quas vel humanitatis ratio non denegandas ef-
 fe suadet, vt Homeri carmine admonemur, apud quem
 Idæus Troianorum nomine Agamemnonem principē
 Græcorum sic alloquitur.

a l. Qui Romæ
 §. Callima-
 chus. de ver-
 bo. oblig.

καὶ δὲ τοῦ ἠνώγετορ ἐπιπύρ ἵπος αἰκ' ἰθέλητε
 παύσθαι πολέμοιο Δυσσυχέος ἰσοδκι νεκροῦ
 κρομίρ, ὕστερον δ' αὐτὲ μαχησόμεθ', ἰσοδκι δαίμων
 ἔμμε διακρίνη, δῶν δ' ἑτίροισί γε νίκημ
 Cui humanissimè respondet Agamemnon:
 ἀμφὶ δὲ νεκροῖσιν κατακήμερ οὔτε μιγαίρω,
 οὐ γὰρ τις φησὶν νεκὸν κατατιθνήσκωρ
 γίνετ', ἐπιπύρ δ' ἀνωσι, πύρος μελισσέμερ ὄκα,
 ὄρκια δὲ θιὸς ἴσω ἐρήνδουπος, πόσις ἕρης

Sed & Homerum imitatus Maro noster, eius quoque re;
 gratia pactas inter Aeneam & Latinos inducias referet
 his versibus:

*Iamque oratores aderant ex urbe Latina,
 Velati ramis oleæ, veniámque rogantes,
 Corpora per campos ferro quæ fusa iacebant,
 Redderet, ac tumulo sineret succedere terra
 Nullum cum victis certamen & æthere castis,
 Et paulò post,
 Bis senos pepigere dies, & pace sequestra
 Per sylvas Teucrici mixtique impune Latini
 Errauere iugis, &c.*

PAVLVS LIB. III. AD EDICTVM.

Legitima conuentio est, quæ aliqua lege cõ
 firmatur: & ideo interdum ex pacto actio
 nascitur, vel tollitur, quoties lege vel senatuscõ
 sulto adiuuatur.

CONVENTIO lege confirmari bifariam dicitur
 vel quia lex certam ei formam dat, qualis est stipulatio &
 contractus emphyteuticus^a Vel quia nullam formam dá

^a §. Adeo. In-
 stit. de locat.
 & conduct.

do efficacem eam ad agendum esse vult, tamen si alioquin conuentio nuda, simplexque sit. ^a Sunt enim pacta quædam, auctore Cicerone in loco supra citato, quæ sine legibus obseruatur ex conuentu, profuntque ad exceptionem, ac retentionem. Alia, vt idem ait, lege obseruanda sunt, quod nominatim id lege exceptum cautumque sit: quæ ideo legitima pacta, vel legitimæ conuentiones rectè appellantur nam etsi consensu gentium non ita probentur vt ad obligandum valeant, tamen legibus & iure ciuili, id est, Romano obligationem pariunt. Itaque si quis donationis causâ quicquam se mihi daturum promiserit quoniam hæc conuentio confirmatur lege, aduersus eum competet actio; quod & in aliis casibus locum obtinet. Ac sicut conuentio lege confirmata parit actionem, ita eandem ipso iure tollit, licet nuda conuentione naturalis tantum obligatio tolli dicatur^b. Huius generis est pactum, quod super actione iniuriarum interponitur^c, quoniam id legis XII tab. verbis confirmatur^d. **E P A C T O T A L I O E S T O.** Qua de re inferius pluscula dicemus.^e

VLP IANVS LIB. III.
AD EDICTVM.

Iuris gentium conuentiones quædam actiones pariunt, quædam exceptiones: quæ pariunt actiones in suo nomine non stant, sed transeunt in proprium nomē contractus: vt emptio, venditio, locatio, conductio, societas, commodatum, depositum, & cæteri similes contractus.

SV P R A ostendimus, veteribus Romanis vtile visum non fuisse, passim ex quibuslibet conuentionibus actiones dari, ideoque paucas quasdam ex multis delegisse eos

a l. si quis argē tum. C. de donatio.

b l. Stichum. § naturalis. de solut.

c l. si tibi. §. que dā. infra eodem.

d Gell. lib. xx. Noct. Atti.

e §. Pactus ne peteret.

eos quas ad agendum vtilis esse ducerent cæteras honestæ cuiusque volûtati, religioni, & fidei reliquisse. Quænam autem hæ sint, non enumerat sigillatim Vlpianus, sed certam nobis demonstrat notam, ac veluti symbolum, quo faciliè internosci, discernique possint, eas demùm actiones parere dicens, quibus proprium nomen contractus est inditum vt Emptionem, Venditionem &c. Alio tamen sensu Ang. & Iason hunc locum interpretati sunt, quasi scilicet Vlpianus velit, id de huiusmodi conuentionibus propterea constitutum fuisse, quòd suo quæque proprio certòq; vocabulo appellaretur, aliis nullâ nisi cõmunem generalemque conuentionis appellationem habentibus. Quæ interpretatio, si quàm inepta ac ridicula est, tam horum Vlp. verborum sensui conueniret verbis sanè non rebus imposita lex esset: quo nihil à legis officio potest esse alienius. ^a Nulla est igitur alia istius iuris ratio, quàm quæ supra à nobis commemorata est, ne videlicet litibus immodicis contentionibusque abundet ciuitas, quibus minuendis potissimum studere legislatorem oportet ^b idq; authore Isocrate, qui leges eas quàm optimas esse scribit, quæ vt ipsius verbis vtamur, τὰς μὲν ἁριστάς ταις πολιτείαις ποιοῦσιν. Cum autem ea ratio tantùm ciuili, ac probabilis sit, non necessaria, & naturalis, vt diximus, mirum profecto videri non debet, si non æquè omnes ei assentiantur: adeò vt quorundam populorum legibus cautum esse acceperimus, ne ex pacto vlla, quamlibet nuda, ac simplici, denegetur actio. Verisissimum enim est quod summus vir Aristo. ait: Si quis velit ad leges ferendas esse idoneus, ac vt ipse loquitur, νομοθετικός, aut de legibus iam latis iudicium facere præter ciuili scientiæ cognitionem, experientiam quoque ei necessariam esse. Ac meritò sophistas nescio quos perstringit, nihil facilius esse cõfirmantes, quàm multis legibus in vnũ locum collatis, optimas eligere, quibus vtinam neq; nostra hæc ætas, neque superiora sæcula similes aliquando tulissent. Non enim tam multa præclarè & vtiliter legibus, ac iure ciuili cõparata,

l. vlt. C. de v.
 sur l. ii. C. cõ-
 munita de leg.

b de no. cod.
 fac. in p. i. l.
 quidam. ff. si
 cer. pet. cle.
 disp. di. sã. de
 iud. §. ii. insti.
 de pæn. teme.
 hug.

δμφοβητίσις ὡς ἑλαχίστας τὰς δὲ διαλύσις ὡς οἷόν τε ταχί-
 σας ταις πολιτείαις ποιοῦσι.

ponti-

pontificum quorundam sanctionibus abrogata iacerent, & felicius aliquantò, mea sententia cum rebus humanis ageretur. **ET CAETERI SIMILES CONTRACTVS.** An donatio ex eorum contractuum numero sit, à plerisque dubitarum est. Et ante omnia sciendum est, cum res donationis causa traditur, nullum propriè contractum esse videri, cum obligationem non pariat^b. Quare donationum tractatum inter eos non collocavit Tribonianus, in quibus de contractibus agitur. Conuentionem tamen tali donationi inesse non immeritò quis dixerit: propterea quòd donatarii eam accipientis consensus accedit. Nec enim donatio, vt in Top. ait Cice. sine acceptione intelligitur^c. Verùm an hoc casu proprium nomen habeat, necne, contendendum non est, inanisque λογισμα^a esse mihi videtur. Siue enim nomen proprium habere dixerimus, siue contrà, constat ex donantis voluntate, neque vllam obligationem nasci, neque quòd datù est ex precipientia reuocari posse^d. Quòd si absq; traditione fiat, ex Iustiniani constitutione idem erit dicendum, per quàm effectum est, vt conuentio legitima. ideoque ad actionem producendam efficax sit^e. Sed cur iure veteri sine stipulatione ad actionem nõ proderat, cum specialem & propriam habere appellatione videatur? Respondeo, Donationis verbo si vim ac proprietate spectemus, liberalitatem, & munificentiam, non stipulationem, aut contractù, seu conuentione aliquã significari. Sed cum cõtrahendo, siue paciscendo liberalitas exercetur, talis cõtractus, vel pactum, non per se, sed κατά συνθεσιν^b Donatio dicitur. Cuius rei exemplum est in stipulatione, ex qua promissor obligatur, & ad dandù cogi potest. Si verò pactù conuentù sit, quia vt liberalitate non videtur, qui ita pmittit, vt nulla aduersus eum competat actio, Donationis vocabulù ei non cõueniet. Sed etsi in alium contractum res non transeat, subsit tamen causa, eleganter Aristo Celsò respondit esse obligationem: vt puta, dedi tibi rem, vt mihi aliam des: dedi vt aliquid facias,

^a Vide not. in c. i. de pact. in decret.

^b l. Aristo. de dona. l. Labeo de verb. signi. l. Cũ donatio nis. C. de eo quod me. l. si quis emptio nis. de praescr. xxx. anno.

^c not. in l. absenti de donat.

^d d. l. Aristo.

^e l. si quis argenti. C. de donatio. not. in l. legitima. supra eodem.

καὶ σύνδραγμα ἔσται. & hinc nasci civilem actio-
nem.

HIS VERBIS. Docet iurecōsultus, qđ ante dictū est, ex cōuentione quę nomē nō habitationē nō nasci id accipiēdum esse, cū simplex est, & nuda conuentio. Nā si præter conuentionē res quoque data sit, qui accipit, ad præstandum quod promiserat, iure ciuili tenetur: itaque aduersus eum datur ciuilis actio. Cū autem ipsa conuentio nomine careat, nec actio quidem ex ea competens vllō proprio nomine vocabitur: atque ideo non poterit actor ita experiri, vt certam se actionem instituere dicat, veluti ex empto, ex vendito, ex testamento, ex stipulatu: sed verbis præscriptis res gesta demonstrabitur ab eo: ac perinde valebit petitio, ac si certū & speciale actionis nomen expressum esset^a. Hinc facile iudicari potest, cur actio ex huiusmodi contractibus competens Præscriptis verbis, ac etiam in factum, vulgō dicitur. Cū enim actiones ferē solennes ac certę essent, nec populus prout vellet eas institueret^b, ac vt Cicero ait^c, expressę essent ex vniuscuiusque dāno, dolore incommo, iniuria, publicę à Prætorē formulę, ad quas priuata lis accommo daretur, necesse fuit de quibus negotiis certa agendi forma conscripta non esset, (non enim aliter fieri poterat, propter eorum multitudinem^d) actionem verbis in factum præscriptis & conceptis, ac vt Theophilus loquitur, δι' ἰκνηματικῶς institui^e. Eadem ratione incerta quoque actio, siue iudicium incertum appellari solet, quia videlicet nec certo designatur nomine, nec certa solenni quę formula continetur. Et ita paulo post legendum opinor, non incerti, vt reposuit Ho- loander: quanquam ea quoque lectio defendi potest. Cæterum vbi nulla actio iure, ciuili prodita est ne incerta quidem, vtilitas tamen suadet actionem dari, id quę à mente legis non est alienum: quę si omnia sigillatim cōplecti potuisset, hunc casum non omisisset: tunc prætoris est ius ciuile subsequi^f, & actionem ex sua iurisdictione comparare^g: quę modò vtilis dicitur, quòd non ex summo

habet actionē

a l. Cum mota

C. de trāsact.

b l. i. de origi. iur.

c l. oratione pro Ros. Comædo

d l. iiii. de præscriptis verb.

e §. i. Instit. de except. l. iiii. §

Aduersus. de doli excep. l. nō

debet. de do. ma. l. Titius.

De præscrip. verb.

f l. rebus. C. de re. pmuta. l.

iii. de iuti. stip. l. leg. l. cū res

C. de donatio. l. si pluriū de

noxa l. Seio. de testib.

summo directoque iure, sed utilitatis causâ ex bono & æquo intendatur: modo^a. In factum à verbis in id quod factum est conceptis, vt de incerta ciuili iam diximus^b. Atque hinc satis perspicuum est, cur Extraordinarium vocetur iudicium vel Extraordinaria actio. Tâctsi hoc vocabulum non simplicem habeat significationem.^c

Et ideo puto rectè Iulianum à Martiano reprehensum in hoc, dedi tibi Stichum, vt Pamphilum manumittas. manumisisti, cuictus est Stichus. Iulianus in factum actionem a prætorè dâdam: ille ait, ciuilem incesitam actionem, id est præscriptis verbis, sufficere: esse enim contractum (quod Aristo dicit) συυεθηλαγμια, vnde hæc nascatur actio.

IN HAC specie Saluius Iulianus nullam iure ciuili actionem competere censuit, sed in factum extraordinaria opus esse, quæ ex prætoris iurisdictione introducatur. Proinde meritò notatus est à Martiano, cum actio ciuilis licet incerta, ex hoc contractu nascatur. Nâ ex omni conuentione, cuius appellatio nulla iure ciuili prodita est, datur, modo nuda non sit, meraque conuentionio, sed aliquod præterea negotium habeat, id est, præter verba & consensum, aliquid ab vno datum vel factum sit, ea lege, vt ab altero quicquam aliud detur, aut fiat^d: licet negotium aliquando latius accipiatur^e. Et sanè minore cum incommodo à conuentione recedi constat, vbi res adhuc integra est, quàm si iam aliquid datum ab alterutro, factumve fuerit. Tametsi autem hoc simpliciter ab Vlpiano dictum sit, de sententia tamen eiusdem Iuliani à Paulo alibi, relatâ exceptio addenda est, nisi dolus aliquis ab eo vnde petitur admissus arguatur: quo casu de dolo quoque agi poterit^f. At cessante dolo malo, inter Vlp. & Paulum conuenit actionem in factum, nō prætoriam, sed ciuilem competere. Verba Pauli hæc sunt: Sed

a l. si quis stipulatio. ff. ex quib. causa. b dicta. l. quoties. l. quia a. Etionũ. de præscri. verb.

c l. que religio sis. de rei vindica. l. cū res. C. si. alie. res pig. dat cum similibus. incerti

d l. solent de præscrip. ver. l. si dominus. eo. tit.

e l. ab emptioe inf. eo. l. inter stipulantē. de verb. obli.

f l. naturalis. §. sit cū do. ver. sed si dedi.

si dedi tibi seruum, vt seruum tuum manumitteres, & ma-
 numifisti, & is quem dedi euictus est, si sciés dedi de do-
 lo, in me dandum actionem Iulianus scribit: si ignorans,
 in factum ciuilem. In quibus illud fortè quispiam admi-
 rabitur, quòd in referenda Iuliani opinione non consen-
 tiant: ac Paulus actionem ciuilem dari Iuliano placuisse
 testetur. Vlpianus contrà. Sed leuis momenti est hoc
 dissidiù, cum de summa rei, vt diximus, inter ipsos pro-
 bè conueniat. Et quidem facillè suspicor Tribonia-
 num cum à Paulo Iuliani sententiam recitante actionis
 in factum mentio tantùm facta esset, ne ab hoc Vlpiani
 loco discrepare videretur, verbum C I V I L E M, adie-
 cisse, id satis esse ratum ad ἀντινομίαν vitandam, si in sum-
 ma proposita quæstionis nulla reperiretur còtrouersia.
 Etenim dubium non est, quin veterum Iureconsultotù
 responsis, tum addendo tùm detrahendo permulta ab eo-
 dem immutata sint, cum & ipse hoc se fecisse profitea-
 tur^a, & pleraque iuris ciuilis loca id manifestius ostend-
 ant, quàm vt quisquam inficiari ausit. Ex quibus in mè-
 tem vnus venit, quem aliquando obseruauimus, cum titu-
 lum de legatis primum interpretaremur, in eius siquid-
 em tractatus initio vulgò hæc verba, Per omnia exa-
 quata sunt legata legata fideicòmissis, Vlpiano attribu-
 tur: quæ falsa persuasio magnarum inter iurisprudentes
 altercationum, causa fuit. Nam ea ex Iustinia. constitu-
 tione à Triboniano in eum locum relata esse non ani-
 maduertuerunt. Ac ne ipse quidem id mihi planè per-
 suasi, donec in basilicana bibliotheca ciuitatis Biturigù
 Digestorum volumen manu. scriptum offendi, in quo
 non Vlpiani, aut alterius cuiuspiam Iureconsulti nomen
 ἐπιγραφῆς loco, sed dictio IMPERATOR, mauculis
 literis exarata legebatur hæc ἐστὶν παρρηγορ. Nunc ad in-
 stitutum reuertimur: facessit nobis negotium, quod idē
 Paulus eodem in loco scribit. Quòd si faciam vt des, &
 posteaquam feci, cesses dare: nulla erit ciuilis actio, sed
 de dolo dabitur. Ecce cum facio vt des, veluti manu-
 mitto Stichum, vt mihi des Pamphilum, nullam actionē
 ciuilem competere generaliter ait, cum tamen hęc sentē-
 tia

*a l. ii. de vete.
 iur. enuc.*

3 3 3 3
 tia Martiani probetur, existimantis, actione præscriptis
 verbis, quæ civilis est, ei qui manumisit: aduersus eum qui
 seruum postea euictum tradidit, ideoque nõ dedisse in-
 telligitur, sufficere. Sed nec Paulus ipse satis sibi consta-
 re videtur, quem ex verbis superius à me recitatis euidẽ
 ter apparet in hoc casu ab Vlp. non dissensisse. Huius
 nodi dissoluendi gratia quæ Bar. scripta reliquit, quan-
 do satis superque ab aliis confutata sunt, in medium ad-
 ducere supersedebo. Quæ verò Alciatus nouissimè cen-
 suit^a, vltro reiectis ac damnatis quæ prius ipse asserue-
 rat^b, ea in disquisitionem vocare visum est: non vtique
 æmulationis alicuius, aut contentionis cum doctissimo
 viro, & de literis civilibus eximiè merito, (id enim insa-
 niæ proximum esset) sed veritatis asserendæ studio, quæ
 nulla re commodius quàm sobria, & modesta disputa-
 tione ex piteo illo educi potest, in quo Democritus eã
 demersam esse aiebat. Sententia igitur Alciati est, quan-
 tum ex variis ipsius commentariis colligere potuimus,
 in iis demum conuentionibus actionem præscriptis ver-
 bis locum habere, in quibus præter verba contractus mu-
 tuum quoddam factum vtriusque contrahentium inter-
 uenit: quod *συμβαλλεμα* vocari affirmat, veluti cum de ea
 lege, vt aliquid des, vel facias: datio nanque citra factum
 vtriusque esse non potest. At cum facio vt des, quia hoc
 factum à me absque vilo facto tuo impletur, si non de-
 deris, hac actione non agam, sed de dolo. Et quia huic
 opinioni quædam obiici posse videt, diluere ea nititur,
 sed ita vt hominis acumen facile agnoscas, fucum non
 probes, exclamesque identidem illud Horatianum,

Quo teneam vultus mutantem protea nodo?

Imprimis enim aduersatur ei quod ex Diocletiani re-
 scripto colligitur, Cum trado ancillam, vt mihi aliã des
 de dolo actionem aduersus te decernendam si non dede-
 ris, quo tamen casu *συμβαλλεμα* contractum videtur, cum
 traditio vtriusque factum requirat. Item si faciam vt facias,
 datur mihi præscriptis verbis actio^d Quãuis *συμβαλλεμα*

*a in rub. C. de
 pal. cum nota.
 C. de trasfac.
 l. si ab eo. de.
 ver. sig.
 b lib. paradox.
 v. cap. 1. a.*

*c l. cum proponas
 C. de dolo.*

*d l. naturalis. §
 sed si facio.*

g ii hic

hinc nullum inest. Sed ille respondet, Cùm facio vt vt faciam ideo συναλλαγμα esse, quòd præter conuentio- nem mandatum quoddam vtrinque interponi videatur, quasi verò aliud sit hoc mandatum quàm contrahētium consensus: vt mittam, quòd si verè mutuum mandatum esset actio mandati vtrinque competeret nedum præscri- ptis verbis. Præterea cùm trado vt des, nihil videri eum cui traditur facere ait, cùm traditio merum factum sit, & nihil iuris in ipsum transferat. Quod si verum est, cur in specie ab Vlpia. hinc commemorata detur actio præ- scriptis verbis non video, cùm Stichus traditus, non e- tiam datus fuerit: nisi fortè mentem contrahentium ma- gis quàm rei veritatem (vt ille ait) inspiciendam esse di- camus quorum vterque Stichum rectè datum esse cre- didit. Sed hæc quàm leuia, dii boni, ac nugatoria sunt? Quid? si indicauero seruum fugitiuum, vt mihi pecuniã des, te cessante an non datur mihi præscriptis verbis ac- tio? vt ad Sabinum Vlpia. scribit^a: in ea tamen specie quodnam συναλλαγμα, quæso, potius quàm cùm alicui traditur res, contrahitur? Nullum sanè, si quemadmodũ intellexit Alciatus, id verbum accipiamus: verum longè aliam habere significationem, quàm ipse comminica- tur, planum facturi sumus, id quod ad præmèdum huius causæ iugulum apud æquos iudices vel vnum satis esse poterit. Nec verò autoritate & graui testimonio carebit nostra explicatio: quod i Alciato desideramus. Primum enim Labeonem laudamus authorem^b, qui apud Vlpia. συναλλαγμα, siue contractum (nam hæc ver- ba eodem sensu accipiuntur) esse definit vltro citroque obligationem, veluti emptionem, inquit, venditione, cõ- ductione, societate, in quibus oibus cõtractibus nihil v- trinq; geri præter cõsensum mutuũ nemo dubitat: vt mi- rũ sit, eum locũ, ab his præsertim, qui ex p̄fesso illum in- terpretati sunt, diligentius p̄pensum nõ fuisse. Est & alte- ra paulò latior significatio iuris nostri autorib⁹ vetustio- rioribusq; interpretib⁹ vsitata, cũ videlicet ita aliquid cõ- tenit, vt vel ex altera tantũ p̄te nascatur obligatio, vt in stipula-

^a d. l. solent.

^b l. Labeo. de
verb. signifi.

stipulatione.^a Hinc Theophilus, συναλλάγμα, inquit, ἐστὶ ἀ
 δύο ἢ καὶ πλείονων εἰς τὸ αὐτὸ σύνδοξος τε καὶ συναίνεσις, ἐπὶ τὸ
 συνίστασθαι ἰνοχῆρ, καὶ τῶν ἑτέρων τῶν ἑτέρω ποιῆσαι ὑπὸ ἄλλου.
 Apud Aristo. verò lib. 5. morali. latissima est huius verbi
 significatio, vt pote quæ furtum, cædem, aliâque id ge-
 nus maleficia complectatur. τῶν συναλλαγμάτων, inquit,
 τὰ μὲρ ἐκούσια ἐστὶ τὰ δὲ ἀκούσια, ἐκούσια μὲν γὰρ τὰ τοιαῦτα
 οἷον πρᾶσις, ὤνη, δανησμός, ἐγγυή, χρεῖσις, παρακαταθήκη, μί-
 θωσις. ἐκούσια δὲ λέγεται ὅτι ἢ ἀρχὴ τῶν συναλλαγμάτων τόν-
 τῶν ἐκούσιος. τῶν δὲ ἀκούσιων τὰ μὲν λαθροῖα. οἷον κλοπή,
 μοιχία, φαρμακεία, προαγωγή, δολοπαγία, δολοφονία, φιν-
 δομαρτυρία. τὰ δὲ βιαία, οἷον ἀικία, δισμός, θάνατος, ἀρπαγή,
 πῆρσις, κατηγορία, κρεπιλακισμός. Cuius appellationis ra-
 tionem vtcunque probabilem adfert Ephesius Græcus
 autor in eiusdem loci enarratione, ad quem lectores, si
 qui sunt harum rerum cognoscendarum curiosi, remit-
 to, Non me laet Hesygium συναλλάγμα interpretari
 ὄμικρον συμβολαῖον, vel γαμικρον forte potius, locum enim
 corruptum esse arbitror. Sed hoc si quid ad rem perti-
 net nostrâ magis, quàm cōtrariam sententiâ iuuat. Itaq;
 cùm facio vt des, non minus dicitur cōtrahi συνάλλαγμα,
 quàm cùm do vt des, vel do vt facias, vel facio vt fa-
 cias, Cur ergo dixerit quispiâ, Vlp. hoc in loco ideo a-
 ctionem præscriptis verbis cōpetere ait, quia contractû
 est συνάλλαγμα. Nam huiuscemodi verbis innuit vbiacun-
 que συνάλλαγμα cōtrahitur huic actioni locû esse, quod
 ab interpretatione nostra nullû abhorret. Cui respon-
 deo, hæc verba iureconsulti vnde hæc nascatur actio sic
 accipienda esse, vt restringant potius, quàm declarent
 præcedentia^b. sitq; hic sensus, συνάλλαγμα cuius est facta
 mentio, tale est, vt ex eo nascatur hæc actio, habet enim
 negotiû quoddam vltra conuentionem scilicet manu-
 missionem serui. Hinc generaliter colligo, ex omni cō-
 uentione, cuius propria appellatio iure ciuili prodita nõ
 est, si causâ subfit, id est datio, vel factû, quod alibi ne-
 gotium ab Vlp. appellari crediderim, actione præscriptis
 verbis competere. Neq; vlla distinctio adhibenda est,
 an certa lege det quis, an faciat, cùm sit in omnibus hu-

l' nõ solum, ff.
 de act. et obl.
 §. vlt. inst. de
 obl.

^b not. l. i. de su-
 trin. l. omnes
 populi. de ju-
 et iu.

a d.l. solent.
b in.l. de dolo.

c l.ii. §. l. in-
terdic. de
præc. l. is cui
acti. §. obl.
l. qui seruā-
darū §. l.
permiss. de præ-
scri. ver.
d l. rei quam. ff.
de dolo. l. Cū
reus. de fideius.
cū aliis. supra
cita.
e l. non debet.
ff. de dolo.

iustmodi conuentionibus eadem ratio. Verū nihilomi-
nus actionem de dolo, si fortè dolus interuenisse propo-
natur, intendi posse existimo, vt sit electio actoris, vtra
actione experiri maluerit. ^a Cū enim verba prætoris ^b,
si alia actio non erit, de actione tum ciuili tum honora-
ria. Vlpia. authore intelligantur: consequens est, verbū
actionis, pro ea tantū, quæ nominatim proposita est,
& incertam formulam conclusa, accipi. Nam si actionem
in factum tam ciuilem quā honorariam complectere-
tur, quando locus actioni de dolo esse posset? Nec dissi-
milis est (nisi fallor) Pauli verborum sensus, cum ait: Si
faciam vt des nullam fore ciuilem actionem. Nam li-
cet actio ferè ciuilis dicatur, quod oriatur ex iure ciuili,
eaque significatio actioni præscriptis verbis conueniat,
tamen ibi accipitur angustius, vt & alias sæpenumero pro
ea, quæ certum nomen, certamque formulam iure ciuili
proditam habet ^c. Quod autem liberum sit, in quibus
casibus actio vel exceptio doli pro dita est, eam omitte-
re, & actione vel exceptione in factum concepta experi-
ri, præterquam quod autoritate legum non paucarū id
probatur ^d magna profectò ratio & æquitas id fieri sua-
det. Finge actorem ea probitate & moderatione animi
esse, vt actione in dolum concepta vti nolit, ne fama la-
datur aduersarii, & actionem verbis in factum tempera-
ri cupiat, vt non doli, sed bonæ fidei potius fiat mentio,
quis tam auersus à vero est, vt eum aut rem suam amitte-
re, aut famoso experiri iudicio cogat, ac non potius sin-
gularem humanitatem eius amplectatur, sponte sua ho-
mini forte alieno præstantis, quod vt liberi tribuant pa-
rentibus lege eos adigi necesse fuit? Nā & Cicero in o-
ratione Pro Quintio Nauium quendam in odium iu-
dicum adducere nititur, quod honestiore iudicio con-
fiscari cū posset, caput nihilominus Quintii & existi-
mationem oppugnaret: quasi id turpe, & inhonestum,
licet iure concessum fuerit. Idem in Oratione pro
Cecina huius dedecoris & turpitudinis crimen à se amo-
litur his verbis: At si quis mihi hoc iudex, recuperator-
ve dicat. Potuisti enim leuiore actione confligere, po-
tuisti

, tuisti ad tuū ius faciliore & cōmodiore iudicio perue-
 , nire: quare aut muta actionē, aut noli mihi instare vt iu-
 , dicē: tamē is aut timidior videat, quā fortē aut cupidior
 , quā sapientē iudicē esse æquū est, si aut mihi præscri-
 , bat, quēadmodū meū ius persequar: aut ipse id, qd' ad
 , se delatū sit, nō audeat iudicare. Etenim si prætor is qui
 , iudicia dat, nunquam petitori præstituit qua actione il-
 , lum vti velit: Videte quā iniquum sit, cōstituta iam re,
 , iudicem quid agi potuerit, aut quid possit, non quid a-
 , ctum sit querere. Veruntamen nimix vestræ benignita-
 , ti paremus, si alia ratione ius nostrum recuperare pos-
 , semus. Nunc verò quis est, qui aut vim armatis homini-
 , bus factum relinqui putet oportere, aut eius rei leuiorē
 , actionē nobis aliquam demonstrare possit? ex quo ge-
 , nere peccati, vt illi clamitant, vel iniuriarum, vel capitis
 , iudicia constituta sunt, in eo potestis atrocitatem nostrā
 , reprehendere, cū videatis nihil aliud actum, nisi pos-
 , sessionem per interdictum esse repetitam? Actio autem
 , cuius ita temperata formula est, vt non in dolum con-
 , cepta sit, meo iudicio perpetua est, non tēporaria, ideo-
 , que actori ita agere nonnunquam expedit ^a. Quod &
 , nos haud ita pridem ex facto consulti respondere non
 , dubitauimus. Atenim fortassis admirabitur quispiam
 , quod dixerimus, si faciam vt des, non tantū actione
 , præscriptis verbis, sed etiam de dolo agi posse, si dolo
 , admissus sit, cū Paulus sine vlla distinctione simplici-
 , ter actionem de dolo competere dicat, tametsi in præ-
 , cedenti casu distinctione vsus sit. Vnde videri potest
 , inter eas contractuum species discrimen aliquod con-
 , stituere voluisse. Verū ego & si integrum Pauli con-
 , textum non esse, sed ex eo pleraque sustulisse Triboni-
 , anum compendii & breuitatis affectatione, coniciā:
 , tamen hæc obiectio parum mouere nos debet, cū Iu-
 , reconfl. maiorē in eo casu doli suspicionē, quā in ceteris
 , esse forsitan crediderit. Ac si contextū ipsum accu-
 , ratè expendamus, cum aliis quibusdam locis eiusdem
 , tractatus, comperiemus Iureconsultos ipsos modò
 , præscriptis verbis, modò actionem de dolo, simpliciter

^a l. huius actio
 nis. ff. Quod
 fals. tut.

dandam respondere: quòd vel subesse doli suspicio, vel cessare videatur. Interdù etiam eos distinctionem adicere, an dolus admissus sit, necne: quæ quoties ab eis prætermittitur, interpretatione supplenda est: vt cùm dicitur, actionem præscriptis verbis dandam accipe, nisi dolus interuenierit, quo casu etiam de dolo agi poterit. Et similiter vbi tantùm respondetur de dolo agi, subaudiendum est, nisi fortè dolo careat aduersarius, tunc enim præscriptis verbis in factum agendum est.

ACTIONEM A PRÆTORE DANDAM. Ex hoc loco annotarunt Bartolus & alii non pauci quasdam actiones esse Natiuas, quæ ex contractu aliæque causa idonea nascatur, alias esse Datiuas, quæ cùm nasci non possit, deficiente scilicet ea causa, à prætoe tamen dentur. Ex quo apparet, eos veterum iudiciorum dandorum morem non sat percepisse: què ne hoc quidem felicissimo tempore, quo literarum studia sic florent, vel nullo vnquam magis, legum possessoribus vulgò cognitum esse video. Non abs re igitur erit, pauca quedam, quæ nos ex veterum lectione didicimus hic subiungere: & quæ alibi primoribus, vt aiunt, digitis, & leuiter tantùm attigimus, ea paulò fufius, atque enucleatius aperire. Prætoris igitur, ac Præsidis, ante constitutionem Diocletiani, officium erat, non iudicare, sed iudicium dare: quod vel ex edictis ab eo propositis apparet, quibus iudicium se aut actionem daturum, non autem iudicaturum pollicetur. Huc accedat, quòd Vlp. de officio ius dicentis, id est Prætoris, aut similis magistratus differens, quod ipse ait latissimum esse, non iudicandi, sed iudices tantùm litigantibus dandi, potestatem ei attribuit^a. Qua ratione prætoris officium ab officio iudicis, & stipulatio prætoris à iudiciali distinguitur^b. Hinc Cicero ad Q. Fratrem, Quid? Prætor solet iudicare deberi? Aliquando tamè ipse cognoscebat Prætor, aut Præses, certarum causarum aut personarum fauore, quæ cognitio ideò extraordinaria dicebatur, quòd huc solennem iudiciorum ordinem non seruaret^c. Extraordinaria tamen actio accipitur non pro illa prætoris cognitione

a l. i. de iurisdict.

b l. v. de verborum oblig. & in tit. de diuis. stip.

c l. i. de rei vind. l. minor. de eui. tit. iii. de extraordin. cog.

cognitione, cuius auxilium ipso iure alicui competere potest, nedum pratorio: sed pro actione vtili, & in factu composita qua: ciuili deficiente extra ordinem & ex pratoris iurisdictione datur^a. Iam de iudiciis dādis videamus. Dubium non est, quin iudicium dare, aliud sit, quam Iudicare: cum Cicero dicat omnes omnium pecunias positas esse in eorum potestate, qui iudicia dant, & eorum qui iudicant &c^b. Iudicium enim dare, Prætor dicebatur, cum exposito à litigatoribus negotio formam totius litis & controuersia: ita componebat, vt iudici à se dato perscriberet, qua de re ipsi iudicandum esset^c. Id autem non vno modo fiebat. Nam aliquando purum dabatur iudicium, aliquando sub exceptione. Purum hoc modo: Si paret Titium Sempronio ex causa mutui centum dare oportere &c. Quo exemplo vtitur crebro Iustinianus^d. Ac similes apud Ciceronem formulæ passim in orationibus leguntur. Vt Si paret eam se & sua Veneris esse dixisse^e: si paret fundum Capenatem P. Seruiliū esse: si paret iugera fundi esse plura, quam colonus sit professus^f: si paret aduersus edictum fecisse &c. §: in quibus omnibus locis Paret, ac Pareret, legendum esse contendo, tum fide veterum exemplarium adductus, tum Sext. Pompeii auctoritate, qui verbum Paret, id est, vt ipse interpretatur, apparebit, in formulis vtitatum fuisse ostendit. Sub exceptione verò iudicium cōcipiebatur, cum reus non inficiebatur, quod actor intendebat: sed aliquid opponebat tamen, propter quod videbatur cōdemnari non deberet tamen si vera esset actoris intentio: vt si pecunia certa ex testamento petebatur, quā hæres legatam quidem esse non negaret, sed assereret pacto conuenuto ne à se peteretur conuenisse, in hunc ferè modum constituebatur iudicium, Si paret centum testamento legata esse Titio, si is pactus non sit ne eam pecuniam ab hærede petat, Cassius iudex esto. Hinc fit vt exceptionum formulæ apud Iurecōsultos ferè per dictionem SI, aut similem conceptæ reperiantur: Veluti, si in ea re, de qua agitur, præiudiciū hæreditati non fiat^h: Si non voluntate

a l. quæ religio-
sis de rei vind.
l. cū fili^o fami-
liās: si cert. pet.
l. creditor. de
act. emp. cū si-
milibus.

b lib. iiii. § verr.

c Theoph. in i.
tit. de iterdict.
Victoris⁹ in
lib. ii. Ciceronis
de inuent.

d §. is quoque
inst. quib. mod.
re contrah. ob-
blig. § sic ita-
que de acti. §.
præterea. inst.
de except.

e In diuinatiōe.

f lib. iiii.

g eodem lib.

h l. i. famil. er-
cisc.

tate

a l. sicut. §. quod tate creditoris fundus venit^a: Si non mihi ante pignoris nomine sit res obligata^b: Extra quam si quid ita factum sit uti de lege fieri licuit^c: Quod eius ripæ municiendæ causa non fiat^d: Si non vi, non clam, non præcario feceris^e. Si non in ea causa sint tabulæ testamenti, ut contra eas bonorum possessio dari possit^f: Si ea res iudicata non sit inter me & eum cui vendidisti^g: Si in ea re nihil dolo malo actoris factum est^h: Si in ea re nihil metus causa factum estⁱ: Et sexcenta huiusmodi, quæ inter legendum à quouis studioso facilè obseruari possunt. Huc pertinet, quod Paulus exceptio nem definit, conditionem quæ modò reum eximit damnatione, modò minuit damnationem^k. Porro huiusmodi exceptiones, seu conditiones, tum interponi solitæ videntur, cum ipso quidem iure actio competeret, sed propter aliquam circumstantiam iniqua videretur, cuius rationem iudex datus ob præscriptum formulæ habere non posset, nisi id nominatim excepisset, vel ex bona fide addidisset. Prætor: alioquin poterat quidem addi, sed necessaria non erat^l. De harum autem formularum conceptione in iure, id est apud Prætorem magna plerunque inter litigantes erat contentio: adeò quod huiusmodi quæstiones in iudicio raro incidebant, ut testatur permultis in locis Cicero^m. Nam ante iudicium acceptum nullæ sunt partes iudicis sed Prætoris tantumⁿ. Cæterum constituto iudicio addebatur iudex ex numero selectorum^o à Prætore, qui formulam secutus ab eo conceptam cognosceret, §. ult. l. procu. ac iudicaret: isque Arbitrator, Recuperator, *ἡγεμὼν δίκης*, qui pro euictio Iudex pedaneus, Iudex datus, Iudex delegatus, Iudex ne l. sire^p l. tit. priuatus, Iudex specialis, & simpliciter etiam Iudex diff. de procu. cebratur^q. Theophilus in Græcis institutionibus scrio vide Gell. lib. bit, cum Romani bellis essent ferè occupati nec semper 14. c. 2.

p l. fund^o. fami. erisc. Theoph. tit. de interd. et tit. quib. ex caus. manumie nouel. cõst. 60. l. iiii. ne quis eũ qui in. ius hoc l. i. de postul. l. ult. de offi. prætor. l. de tut. et curat. l. iudex. l. si iudex et l. eum quæ. ff. de iud. l. à iudice. C. eod. tit. l. sed etsi in seruu. §. si quis iudex ff. de recep. arbi. Pl. lib. 10. epist. Iuuen. saty. ult. Suetonius in Casare. Ser. in. ii. Aeneid.

iudiciis vacare possent, certo tempore anni couen-
tum celebrare consueuisse, in quo huiusmodi iudices,
seu recuperatores litium dirimendarum gratia consti-
tuerentur. Cuius rei quoque Cæcilius Iuuenalis, Tran-
quillus, & Seruius Honoratus meminerunt. Huius con-
uentus meminit etiã Isido. apud Gratianum 15. distinct.
Porro hi iudices priuati erant, nullamq; iurisdictione,
ne mandatam quidẽ habebant, sed notionẽ rãtũm, quẽ
à iurisdictione multũ differt. Id quod à Budæo nostro
minimẽ animaduersum esse miror^a. Præterea his iudi-
cibus à præscripta sibi formula recedere non licebat,
quãuis id æquũ esse iudicarent: vt Cicero cùm alibi se-
pe^b, tum in oratiõẽ pro Cæcin, & lib. 4. in Verr, author
est. Quod & Annei Senecæ testimonio cõfirmatur, qui
lib. 3. de beneficiis, Melior videtur, inquit, cõditio cau-
sæ bonæ, si ad iudicem, quàm ad arbitrũ mittitur: quia
illum formula includit & certos quos non excedat ter-
minos ponit: huius libera, & nullis adstricta vinculis re-
ligio &c. Sed hæc hæctenus de iudiciis, ac iudicibus à
Prætore dandis, ex quibus liquet, nullam actionem esse,
quæ dari à Prætore non rectẽ dicatur, ideoq; falli eos,
qui quasdã actiones nasci, alias verò à Prætore dari pu-
rant. Nã & promiscuè his verbis iurecõsulti de quibus-
cunq; actionibus loquẽtes vti solent. Dixit quispiam,
Si hæc vera sunt, nõ videtur Iulianus à Martino rectẽ
notatus esse, cùm diceret, Actionem in factũ à Prætore
dandã: quoniã ea verba de actione quoq; ciuili, quam
ait Martianus cõpetere, intelligi possunt. Cui respõdeo,
hæc verba, A Prætore actionẽ dari, angustius interdum
accipi pro re subiectũ quàm à nobis dictũ sit, vt signifi-
cent actionẽ nouã, & quæ ipso iure prodita nõ sit, à Præ-
tore ex iurisdictione sua introduci, vt sit Prætorial, non
ciuilis actio. Quo sensu non hoc rãtũm in loco, sed alibi
etiam frequenter accipiuntur. Vnum ex multis locum
profero, ita apertum, vt eo lecto neminem mihi non
assensurum esse existimem: is est sub tit. de perpet. &
tempo. act. lib. Instit. IIII. Non autem omnes actio-
nes, quæ in aliquẽ aut ipso iure cõpetunt, aut à Prætore
dantur, & in hæredẽ æquẽ competunt, aut dari solent.

a l. ait prætor. l.
quidam consu-
lebant. de re
iudic. vide Bu-
dæ. in l. vlt. §.
iudicandi. de
munc. & ho-
no.

b lib. ii. de fi-
nib. bono &
mal.

*Si

* *Alids Si ob maleficium ne fiat.* * Si vt maleficium fiat promissum fit, nulla est obligatio ex hac conuentione.

H O C adiectum est, vt ostendatur, non omne negotium, quodcunque interuenerit, sufficere vt ex ea conuentione actio detur, quæ proprio caret nomine, sed id duntaxat, quod iuri, aut bonis moribus non fuerit contrarium.

Sed cum nulla subest causa, præter conuentionem: hic constat, non posse constitui obligationem. Igitur nuda pactio obligationem non parit, sed parit exceptionem.

D O C E R E volens Vlpianus, quibus ex conuentionibus actio competat, hac diuisione vtitur: Si conuentio nomen proprium habeat, parit actionem: si non habeat, & causa subsit, id est, præter mutuum consensum aliquid non turpiter, neque inhonestè datum ab alterutro vel factum sit, vt quicquam aliud detur, vel fiat, idem erit dicendum. Si verò nulla subsit causa, præter conuentionem, id est sola conuentio sit, præterea nihil, quam hic nudam vocat, nulla nascetur efficax obligatio. dicitur

al. i. ff. de re. perm. l. ii. ff. q. b. mo. vsu. ff. l. filius fa. §. diu. de l. i. l. nuda. ff. de donatio. l. iii. ff. de adimen legat. l. i. §. hac actio ne. ff. de pos. l. i. de vsu. & hab. l. i. §. senti C. de his qui ad eccl. cõ. fu.
 enim nuda conuentio, vt alibi nudus consensus, nuda proprietas, nudum præceptum, nuda ratio, nuda voluntas, nuda res, nudus vsus, nuda cogitatio^a, quæ neque in proprium vllum nomen transit, neque ei accedit causa: Vt si quis interrogetur, quid sit, nihil planè aliud possit respondere, quàm conuentionem, aut pactionem esse. Hinc Pactum conuentum ita partiri possumus, vt quoddam nudum & simplex sit; alterum verò, cui causa aliqua extrinsecus accedat, Nec diuisionem hanc adiecimus, quòd admodum necessaria nobis videretur, (Nulla enim ferè res est, de qua iure ciuili disputetur, cui talis diuisio non conueniat, nempe vt nuda sit, aut nõ nuda) sed quòd à consuetudine in scholis recepta non omnino recedere vellemus. Pactum enim vulgò diuidiunt in Nudum, & quòd ineptissimè cõfictio à barbaris hominibus

minibus vocabulo Vestitum appellari solet. Quam diuisionem cum nuper quidam in eo ludo edoctus, in quo magna cum pompa & ostentatione etiamnum ista docetur, pertinacissimè tueretur, nihilq; esse diceret quod in diuidendo aptius opponatur Nudo, quam Vestitum: per iocum interrogavi hominem, cur non similiter cogitationem partiretur in nudam, & vestitam: cum lex cogitationis nudæ mentionem faciens aliam esse innat, quæ non sit nuda. Qui quanquam loquacissimus erat, & ei vitio affinis, quod Græci ἀπὸ παντοδωρίας vocant, obmutuit tamen leui argumento victus, fractusque, qui grauioribus à me rationibus à sententia sua diuelli non potuerat. Tota autem hæc diuisio Vlpiani de iurisdictionum cõventionibus intelligenda est. Ex legitimis enim actionem nasci constat^a. Proinde si appareat causa donationis quicquam promissum esse, ex lege Iustiniani, quæ conuentionem eam confirmat, actio dabitur, vt sicut venditio, ita etiam donatio nudo consensu contra hi intelligatur^b. Sunt qui putent, legem municipalem, quæ in causis mercatorum æquitatem obseruari iubet, sic intelligendam esse, vt etiam ex nuda pactioe inter eos detur actio. Quibus non assentior, cum æquum & bonum id non sit, vt supra à nobis disputatum est. Ad hæc varias exceptiones huius regulæ ex aliis iuris nostri argumentis corrogatas in hunc locum congefferunt interpretes, quas consulto prætermittimus suo quæque loco commodius executuri.

^a l. legitima. su
præ eodem.

^b l. si quis ar-
gentū. C. de
donatio.

Quinimo interdum format ipsam actionem, vt in bonæ fidei iudiciis: solemus enim dicere, Pacta conuenta inesse bonæ fidei iudiciis. Sed hoc sic accipiendum est, vt si quidem ex continenti pacta subsecuta sunt, etiã ex parte actoris insint. si ex interuallo, non inerunt, nec valent, si agatur, ne ex pacto actio nascatur. Vtputa post diuortium cõuenit, ne tempore sta-

to dilationis dos reddatur : sed statim hoc non
 valebit, ne ex pacto actio nascatur. Idem Mar-
 cellus scribit: Etiam si in tutelæ actione con-
 ueniat, vt maiores, quàm statutę sunt, vsurę præ-
 stentur : locum non habebit, ne ex pacto actio
 nascatur. Ea enim pacta insunt, quę legem con-
 tractui dant, id est quę in ingressu contractus
 facta sunt. Item responsum scio à Papiniano,
 si post emptionem ex interuallo aliquid extra
 naturam contractus conueniat : ob hanc cau-
 sam agi ex empto non posse, propter eandem
 regulam, ne ex pacto actio nascatur. Quod & in
 omnibus bonæ fidei iudiciis erit dicendum.
 Sed ex parte rei locum habebit pactum : quia
 solent & ea pacta, quę postea interponuntur,
 parere exceptiones.

QVIA generaliter dixerat, nudam pactionem non pa-
 rere obligationem *ἀπὸ τῆς ἰκανώσεως τινῶν*, continuo
 subiicit, immò verò interdum format, id est parit, pdu-
 cit, creat actionem^a, népe in bonæ fidei iudiciis, de qui-
 bus quia paucos ante annos satis fusè differuimus, edito
 nominatim de his iudiciis, arbitrariisq; cōmētario, illinc
 assumi poterūt, quę ad hunc locū pertinere videbūtur.
 Vnum hīc breuiter annotandū est, in his iudiciis à Præ-
 tore cōstituendis, vsitatā fuisse hanc formulā, **EX F I D E**

^a *l. in bonæ fi-
 dei. C. eodē.*

^b *l. huiusmodi.* **B O N A**, quia iudici latissima dabatur potestas negle-
 §. *qui seruū.* tis stipulationum angustiis, quicquid bonum & equum
de leg. i. l. sed sibi videretur iudicandi. Vnde non immeritò pacti do-
etsi ideo, solu liquę exceptiones huiusmodi iudiciis inesse dicuntur^b.
to, matr. l. iiii. Nam in ceteris quę stricta angustaque sunt, cū à Præ-
de rescid. vē- ditore constituuntur, tum excipi debet iniquitas actio-
 dit. nis^c, & sub exceptione iudicium dari, nisi pactum con-

^c *Cic. 1° Partit.
 orato.*

uentum, exempli gratia, de ea re non petenda factū fue-
 rit : aut nisi dolus malus interuenerit, vel quid aliud si-
 mile,

mile, quo non excepto iudicium iniquum redderetur. At in his quæ bonæ fidei sunt, formula iam dicta has omnes exceptiones complectitur. Huic proximum est, quod hic dicitur, Pacta conuenta inesse bonæ fidei iudiciis, quod ex parte rei perpetuū atque indubitatum est. Ex parte verò actoris ita demum procedit, si statim, & ex continenti secuta sint. Nam si statim, quia pactum pars contractus esse intelligitur, cuius contemplatione vilius fortè res distracta est, tunc bonum & æquum est actionem ad id quoq; competere. Alioquin quod pactione comprehensum est, peti non poterit: quia cessante hac causa, vtile non est, ex pacto actionem nasci, vt supra docuimus, idque tribus exemplis Vlp. hic demonstrat. Sed quid de strictis iudiciis dicendum? Et pleriq; crediderunt, his Vlp. verbis adducti, in bonæ fidei tantum iudiciis id locum obtinere. Quæ sententia Pauli auctoritate lib. 1. Quæstionum, dicentis, Pacta incontinenti facta stipulationi inesse^b, ab aliis quibusdam impugnata est, vt meritò ius anceps cōtrouersumque videri possit. Ego in hac quæstione perpendo, quod ipse Paul. scribit in auditorio Aemilii Papiniani, cum fortè quadam cautio lecta esset, qua pactum stipulationi subiectū continebatur: de eius pacti potestate inter iurisprudentes ortam fuisse controuersiam: cumq; id pactū stipulationi inesse assereret, quendam ex his, qui tum Papiniano assidebāt, cōtrā dixisse, quæ Vlp. fuisse credibile est. Nā si simul ambos Pap. assessores extitisse constat. Vtunque sit, Vlpianus hic de bonæ fidei tantum iudiciis suam profert opinionem de cæteris apertè nihil definit, ideoque Paulo minimè aduersatur. Quapropter dicendum est ex eiusdem Pauli sententia, quod ad hanc rem attinet inter stricta ac bonæ fidei iudicia nihil interesse, sed generaliter pacta quæcūque stipulationi statim subiecta, eidem inesse videri. Quod & ex his, quæ supra à nobis dicta sunt, confirmari potest^c. Iam verò cum constet, actionem ex eo, quod incontinenti secutum est pacto nasci, opus est, vt quænam ea sit videamus: idque eo libentius attingimus, quòd cum interpretes in varias distractantur sententias,

l. planè. l. vlt. de pet. hæred.

a l. fundi partem. de contrah. emp.

b l. lecta. si cert. pet.

c item quia. §. vlt. supra eo.

rentias, vix tamen vllum esse putem, qui rem acu, quod aiunt, planè tetigerit, vt quod de mulieribus Plautus, idem quoque de eorum opinionibus verè dici possit; Optima nulla potest eligi, Alia alia peior frater est. Nec sanè obscurum est, quænam istius erroris causa fuerit, si quis paulùm modò consideret, quæ ab ipsis de actione præscriptis verbis eiusque natura & potestate dicuntur. Extraordinariam enim actionem eam arbitrantib⁹ mirum videtur quod veteres iuris autores ex huiusmodi pactis, modò actionem ex contractu, modò præscriptis verbis, interdum hanc vel illam sub alternatione dandam esse respòdeant. Hinc fit, vt cum sese extricare conantur distinctionum meandris rem omnem inuoluant magis, quàm explicent. Est autem Actio præscriptis verbis ciuilis, & mero iure prodita, non subsidiaria, siue extraordinaria: competitque ea, quoties conuenit inter omnes, cõtractum talem esse, ex quo iure ciuili detur aliqua actio, sed quæ nullum, aut incertum nomen habeat. Nam olim ita ius constitutum fuit, vt qua quisq; actione agere vellet, eius nomè exprimeret, qui titulus actionis saepe dicitur. Quod si factum non esset, aut vitiosè factum, non teneret intètio^a. Nec citra rationem hæc formula agendi comparata est, quæ litigaturis maturandi occasionem præberet, cogitandique quàm infelix esse possit litis, præsertim si temerè suscepta sit, euètus: quod prudentissimè Hesiodus monet his versibus:

a l. i. si mens. fals. not in. l. i. ff. de eden. l. vlt. C. de interd. l. Tu tor. de fideius. l. iiii. C. ad Maced. Theophi. §. i. ff. de iust. l. de iudic. l. si pecuniã. ff. de pig. act. cum alijs similib.

Μὴδὲ σ' ἴρις κακὸς χαρτος ἔστω ἴρις θυμὸν ἱέροιο
Νήχι' ὀπιπύουτ' ἀγορῆς ἱπποκλῶν ἰόντες.

Solent enim pleriq; aut nulla, aut perquam leui de causa ad litigandum præcipientes ferri, cæco quodam feruore incitati, qui deseruescit tandem ac subsidet cunctatione. Quod tum maximè contingit, cum cunctationi ipsi, cogitatio plenior, deliberatioque accedit, in qua versari cogitur is, qui de nomine ac genere instituedæ actionis sollicitus est. Adde, quod praua consilia impetu bona, vt Tacitus ait, mora valescunt. Porro id ius sine incommodo vsquequaque obseruari non posse tandè animaduersum est. Erant enim permulti contractus proprio nomine

nomine vacātes, ex quibus actio iure ciuili prodata institui nō poterat, quod absurdum videbatur. Itaq; permissum est hoc casu ita agere, vt etsi nullum actionis nomen exprimat, præscriptis verbis quod factum est de monstrari sufficiat^a. Deinde aliud quoque incommodum emerfit: Nam plerūq; fiebat, vt de nomine contractus ambigeretur, aliis veditiōem, aliis locatiōem esse, aliis nullū nomen habere dicitantibus, essetq; is causæ status, quem Rhetores finitium dicunt. Itaq; visum est operæpretium hanc nominis exprimendi necessitatem litigatoribus omnino remittere vt quicuis de nomine dubitauerit, eidem quoq; præscriptis in factum verbis agere liceat^b, & si fortè nomen & titulum habeat actio, nec iusta sit causā dubitationis, vt contra receptā vulgō opinionem arbitramur. Hinc Vlp. eam actionem competere ait, non modò cum nullum actionis nomen proditum est, sed quorūies illud inuenire non possumus^c. Et passim Iureconfulti quoties ambigunt, an ex locato, aut vendito, aliāue actio cōpetat, & verentur ne certā actionem instituendo in captionem incidat litigator, respōdent melius, tutius, vtilius, cōmodius esse, vt præscriptis verbis agatur, quasi extra omnē aleam is sit, qui ita agit, quicūq; contractus initus, aut negotium gestum sit^d. Et hac ratione adducti contēdim⁹, nulla actione cui proprium nomen inditum sit, hanc agendi formam excludi, vt plerisque iuris nostri locis apertissimè probatur, quæ aliter citra cauillationem intelligi non possunt^e. His verò, quæ à nobis tradita sunt, rectè perceptis adeò nihil negotii est, aduersariorum obiecta diluere, vt specialiter refutatiōe nobis vix digna esse videātur: hæc enim ferè enthymemata sunt eorū, qui ex ea caterua ceteris acutiores videri volunt^f. Actio præscriptis verbis tantum datur, cum deficit alia actio, non igitur ea simul cū actione ex contractu dabitur. Item vulgō traditum est, remedium extraordinarium non concurrere cum ordinario: vtraque ergo actione agi non poterit. Rursus ex pacto quod fingitur pars esse cōtractus, cōsentaneū non est, vt duplex competat actio, cum si verè pars eiusdem

h esset,

a l. iiii. de præscript. verb.

b l. i. de astimat. act.

c l. i. de præscript. verb. facit. l. q. seruadarii. §. vlti. eod. tit.

d l. Naturalis. §. pen. si gratuita. l. si apd. l. rogasti. l. Titius. de præscript. verb.

e l. Labeo. de contrah. empt. l. si conuenerit. cōm. diuid. l. si conuenerit. de resc. vèd.

f Alciat. libro paradox. v. c. j.

esset, vna tantum nasceretur. Postremo si ex contractu, qui principalis est, vna tantum datur actio, ex eo, quod est accessorium, duplex non dabitur. Quibus omnibus hoc responsum volumus, ex quocunque contractu aut negotio quis experiri velit, hanc formam agendi vtilem ei esse. Non enim credendum est praescriptis verbis, nomen proprium actionis esse: sed praescriptis verbis agere dicimus compendio sermonis, id est ita agere, ut quod factum est verbis tantum exponatur, vel absque vllius certae actionis expressione, quo modo & hodie moribus nostris in foro omnes fere actiones institui solent. Haec igitur actio datur, vel cum deficit nomen actionis^a, vel cum quis de nomine dubitans, timet ne sibi falsa nominis expressio fraudi sit^b. Et quod dictum est, Deficiente actione, vel exceptione, vtiliter agendum, &c.^c Id non de hac civili, sed in factum praetoria accipi debet, quam & Subsidiariam & Extraordinariam recte vocari supra admonuimus. Nec nos mouet quod nonnulli obiiciunt, verbum informat, apud Vlpianum in hoc loco, id est, extendit, siue in formulam extensim deducit, ut ipsi interpretantur, actioni tantum ex contractu conuenire. Quod ut verum esse fateamur, non ideo tamen consequens est, praescriptis in factum verbis non posse agi, ut ex iam dictis liquido constat. Huc accedat, quod in emendationibus codicibus non, Informat, legitur, sed format, potius, quod verbum ab aliis quoque usurpatum iuris autoribus^d, tam ad praescriptis verbis actionem, quam ad eam, quae datur ex contractu, aequè referri potest. Nec sane parui refert, vtram nos electionem sequamur, cum ex vulgatiore illa innumerabiles oriuntur quaestiones, & controuersiae, quae hac probatiore recepta prorsus euanescent. Ut cum quaeritur, an pactum adiectum stipulationi non tantum insit eadem, sed actionem etiam ex ea descendente informet? Item, an sicut pactum informat, ita etiam stipulatio contractui adiecta? & aliae similes: quas qui copiose tractatas videre, & otio abuti cupiet, aliorum commentarios adeat.

VT PVTA POST DIVORTIVM.) Tribus
 exēplis docet Vlp. pactū quod ex cōtinenti subsecutum
 non est, ex parte actoris nō inesse, neq; ad agēdū valere
 Primum est cū diuortio iam factō cōuenit, vt dos sta-
 tim reddatur legitima dilatiōe nō expectata^a: hoc enim
 pactum, quod in contrahendo matrimonio & dote cō-
 stituenda appositum valet & meliorem reddit mulieris
 conditionem^b: hoc casu ob supra scriptā ratiōe inuti-
 le est: sed num hęc pactio saltē p̄derit ad replicatiōe,
 vt si muliere statim petente, excipiēdo alleget maritus,
 ante annum nō rectē peti, replicare possit mulier, quōd
 pacto sublata sit ea dilatio. Questione facit, quōd cū
 pact^o ne peteret, postea cōuenit vt peteret. Paul^o scribit
 exceptionē prioris pacti posterioris replicatiōe elidē-
 dam esse^c. Nec in proposita specie dissimilis apparet ra-
 tio. Quidam arbitrati sunt, ante legitimum tempus ipso
 iure actionem non competere, ideoque nullam excep-
 tionem esse quam elidat replicatio. De quo sanē non
 cōuenit inter eos qui hunc locum ante nos interpretati
 sunt, & pleniorē disputatiōe res exigit, quā quē huic
 argumēto conueniat. Certē Oratore quendam vt im-
 peritum iuris ridet Cicero, qui cū à prætore iudiciū
 postularetur, eius pecuniæ nomine, cuius nōdum venis-
 set dies, instabat vt reo exceptio daretur, cuius pecu-
 niæ dies fuisset, &c. Verū hoc non ita valde mihi vi-
 detur ad rem, de qua nunc agitur, pertinere. Nam siue
 obligationem atque adeò actionem diuortio factō na-
 tam esse nec obligationi, sed exactioni tātummodo tē-
 pus adici dicamus, siue nullā ante legitimū tēpus a ctio-
 nem competere, æquē inualidum ac inutile hoc pactum
 reperietur, cū obligationem ex lege descendente au-
 geat, lex enim maritum non nisi elapso anno obligat, &
 cogit ad restitutionē dotis. Nec mirādū est pactū, cui^o
 supra mentionē fecim^o, ex parte actoris inesse & ad re-
 plicatiōe valere, cū hoc nullius momēti esse dicatur.
 In pacto enim priore non ius aliquod, sed factum ver-
 satur, valetq; tātum ex conuentu, non legis cōfirmatio-
 ne: quare alterius pacti replicatiōe, quod licet paris

a l. i. §. ex actio.
 C. de re iuxo.
 act.
 q l. De die. de
 pactis dot.

c l. si vn^o. §. pa-
 ctus infra eos

alioquin virtutis & potestatis sit, tamen posterius est, facile tollitur. Pacta igitur cōuenta si ex intervallo subsecuta sint, nullo modo insunt, ne ad replicationē quidem, ut maiorem, quā ex lege est, obligationem reddant. Quod utique vires habente pacto saltem effectu & τὸ δυνάμει futurum est. Exceptio enim quæ mulieri pēnti dotem ante tempus obicitur, legitima est, pacti conuenti non itē. Alterum exemplum est: conuenit inter tutorem & pupillum, finita sortē tutela, ut pro pecunia pupillari quam cessaret reddere, vsuras praestaret centesimas, cum ad tam graues vsuras lege non teneatur, nisi pecuniam eam in suos vsus cōuerterit. Eadē igitur ratio, quæ & in superiori casu, efficit, ut ex ea cōuentione non nascatur actio.

EA ENIM PACTA INSVNT.) Ea pacta legem dicere contractui dubium non est, quæ tum à nobis interponuntur, cum ad contrahendum ingredimur, idque sensit Vlpianus his verbis, meo quidem iudicio, nec video quid incommodi habeat ista interpretatio: damnat nihilominus eam Alciatus his argumētis. Quia si ingressum (inquit) pro initio acciperemus, falsum esset Iurisconsulti dictum, cum ea quoque insint, quæ ex continenti post contractū fiunt. Itē hoc si nō declararet quid sit, legē contractui dare, quod tamen hīc diffinire videtur. itaque committitur in ingressu contractus facta esse, quæ contractui ipsi nō repugnant, sed connexam potius contractui causam habent, illumque respiciunt: contenditque apud veteres linguæ Latinæ auctores ingressum, siue ingressionem id dici, quod digressioni contrarium est, quodque ad propositam materiam pertinet. Mihi autem curiosius id excogitatum, (pace tanti viri dixerim) quā verius dictum videtur. Nec arbitror quenquam hoc tempore vel mediocri eruditionis literatorem esse, cui facile persuasurus sit, ita ingressionem accipi in eo Ciceronis loco, quem sententiæ suæ confirmandæ gratia profert. Adde, quod si huiusmodi interpretatio admittatur, inepta erit, atque insulsa hæc ratio, nec satis cum præcedētibus verbis coharebit.

a Cicin Orat.
ad Brut.

hærebit. Ego igitur crassiore minerua potius hæc verba accipienda esse existimo, vt ea pacta legem dare contractui intelligantur, quæ iam inde ab initio contractus fiunt. Eadẽque est ratio eorum, quæ statim post contractum subiiciuntur, nec aliud sensisse Iurecõsultũ opinor. Nam particula, **Ι Δ Ε Σ Τ**, non definit in hoc loco, vt credidit Alciat^o, sed paradigmatica est, & frequetissimè solet exẽplis deferuere, vt cum paulõ post idẽ Vlp. ait, Pacta in personam esse, cum pacifcor, ne à persona, id est, ne à Lucio petam; idẽque apud veteres consultos sexcentis in locis obseruare licet^a. Perinde ergo intelligenda erunt hæc verba, ac si ita scriptum esset, Ea enim pacta insunt, quæ legẽ contractui dant, veluti quæ in ingressu cõtractus facta sunt. Cæterum quòd pacta legem dare dicantur, mirari desinet qui Aristot. legerit ad finẽ **lib. j. Rheto.** ita loquentẽ. ἡ γὰρ συνθήκη νόμος ἐστὶ τοῦ ἰδιώτου, καὶ κατὰ μέρος. καὶ αἱ μὲν συνθήκαι, οὐ ποιεῖσι τὸν νόμον κύριον, εἰ δὲ νόμοι, τὰς κατὰ τὸν νόμον συνθήκας, καὶ ὅλως ἀγρὸς ὁ νόμος συνθήκῃς ἐστὶν. ὥστε ὅστις ἀπιθεὶ καὶ ἀναίρεται συνθήκῃ τῶν νόμων ἀναίρεται. Ἴτι δὲ πρᾶξι τῆς καὶ πολλὰ τῶν συναλλαγμάτων, καὶ τὰ ἐκούσια κατὰ τὰς συνθήκας. ὥστε ἀκέρωρη γινόμενων ἀνῆρηται ἢ πρὸς ἀλλήλους χρεία τῶν ἀνθρώπων.

IDEM RESPONSVM SCIO.) Tertiuẽ exemplum affertur ex Papiniano, cum post emptionẽ perfectam pactus est emptor cum venditore, vt Romam eat, vel quicquam aliud huiusmodi faciat, quod extra naturam contractus sit. Nam quæ ad naturam siue substantiam venditionis pertinent, si de his aliquid conuenierit, etiam ex interuallo, talis cõuentio cõtractui inesse dicitur, eaq; ad agẽdum efficax est. Sed quo dilucidius, ac distinctius hæc tradatur, sciendũ est, Pacta nonnunquam interponi de his rebus ex quibus substantia venditionis cõsistit, vt de pretio augẽdo, vel minuẽdo. verbo enim **S V B S T A N T I A E**, vtitur Papinianus, exprimere volens, id sine quo non potest cõsistere veditio^b. Vlp. nõster Græco vocabulo aliàs vsus quod est ὁυσία^c, hĩc Latinẽ loqui, & naturam, quam Substantiam dicere maluit: Ciceronem, videlicet imitat^o, apud quem ea vox

h iiii pro

^a l. Qui liberis ff. de vulg. l. pen. ff. de annu. leg. tametsi variat exẽplaria. l. iiii. § sal tus. de acqui. poss. l. si ex causa. in pri. de min. l. iiii. ff. de exc. l. ii. de supellect. leg. l. vlti. de liber. causa. l. cũ eo. ad legem Iul. pecu. in Codice, Theodos. tit. de cõtrah. empt. l. vlti. C. de donat.

^b l. pacta conuenientia. de cõtrahen. empt. l. in emptionibus. cod. tit.

pro *divoria*, nō pro *quasi* vsurpatur: vt meritō notatū esse à nōnullis Quintilianū appareat, qui Essentiā dixerit, aliā dictionē Latinā esse negās, quæ illi Græcè respondeat. Aliquādo fiunt pacta de his, ex quibus nō consistit substantia vēditionis, vt si vēditor pacificatur cum emptore, vt insulā ædificet, vt pacificatur Romā, vel vt certo modo alter alteri obligetur. Hæc Papinianus Admunicula

a d. l. pacta cō-
uenta.

appellarūt. His præcognitis, ita mihi distinguendū videtur ex Vlpiani Papinianiq; sententia, vt si quidē extra naturā siue substantiā vēditionis aliquid cōueniat, idq; statim insit vēditioni talis cōuētio, & nō modò ad exceptionē proficit, si detrahat cōtractui, verūm etiā ad actionem, si adiiciat. Si verò post vēditionē cōtractā, referre Papinianus ait, an pactū detrahat aliquid emptioni, vt si cōuenerit, ne de dupla caueat vēditor, (ad quā cautionē in his emptioib⁹ quæ mōcipii sunt, vt Varro & Plinius aiunt, vel vt Vlp.^b in emptione rerū pretiosarū tenetur)

b l. emptori. de
euict.

an verò adiiciat, vt si conuenerit, ne venditor nuda pmissioe caueat, sed cum fideiussore: priore casu pactū contineri contractū: cū venditor eo non agendo, sed excipiendo iuuetur. Pacta enim quando cūque interposita ex parte rei insunt posteriore casu non inesse cōtractui, ideò Papinianus scribit, ne alioqui emptori aduersus venditorem ex pacto detur actio. Reliquum est, vt de his pactis dispiciamus, quæ ex eodē cōtractu sunt, vt Vlpianus loquitur, id est, quæ super pretio interponuntur, vel alia re simili, ex qua cōtractus substantia consistat. Et satis liquet, ex hoc loco ea pacta semper inesse videri, quocūq; fiant tempore, & non ad exceptionem modò, sed etiam ad actionem esse vtilia: quod quemadmodum accipiendum sit, vberius mox tractabimus.

PROPTER EANDEM REGVLAM. Hæc regula conuincitur falsum esse quod vulgò receptū est, Pacti vocabulo omnem contractum, & cōsensum duorum significari: nam alioqui falsā esset, cū ex venditione, locatione, & aliis huiusmodi contractibus actionem nasci constet. Cæterum quia præceptores quosdā meos

extra

extra rem, vt fit, pleraque de hoc verbo REGVLA, i hunc locum annotasse memini, ea re admonitus sum, vt nostram quoque de eo verbo sententiam hic adscribe- rem: quam etsi confidam auditoribus, sectatoribusq; no- stris probari, quibus abhinc ferè quinquennium ostendi longe latèque à vero abesse, quæ cæteri hac de re adhuc memoriæ prodiderant: tamen cùm viderem celeberrimum nostræ tempestatis Iureconsultum libris nuper edi- tis diuersam à nostra sententiam amplecti^a, cuius autho- ritas fortè magis q̄ ratio nonnullos mouere posset, ego qui meus de ea re sit sensus, paulò intempestiu^o expo- nere & studiosis communicare malui, q̄ eius causæ, quæ (nisi fallor) ad communem studiosorum vtilitatem non minimùm, ad nostram existimationem nonnihil perti- net, defensionem, & patrocinium omittere. Cædo autè quæstionis totius vertitur in interpretatione Pauli ver- borum, quæ in initio tractatus de Diuersis regulis iuris antiqui in vetustis hisque castigatioribus libris ita legū- tur: Per regulam igitur brevis rerum narratio traditur,

3 3 & vt ait Sabinus, quasi causæ coniectio est, cùm in aliis
 3 3 legatur, Causæ coniunctio, nullo sensu. Igitur, Causæ cō
 3 3 iectio, verbum forensè est, quod olim Romæ in iudiciis
 protritum, ac peruulgarum fuit: idcirco Sabinus doce-
 re volens, regula breuem quandam narrationem tradi
 eorum quæ prius iure constituta sunt, eam ait causæ con-
 iectioni similem esse: nihil autem aliud est Causam con-
 iicere, quàm causæ argumentum iudici, apud quem agē
 da est, breuiter ac summatim exponere: & hæc breuis cō
 pendiosaque narratio causæ coniectio est, cui Sabinus
 regulam comparat. Afconius Pedianus Act. tertio
 Ciceronis in Verrem: Comperendinatio est ab verif-
 que litigatoribus inuicem sibi denuntiatio in perendi-
 3 3 num diem: nan que cùm in rem aliquam agerent litiga-
 3 3 tores, & pœna se sacramenti peterent, poscebant iudi-
 3 3 dicem, qui dabatur post trigesimum diem, quo dato de-
 3 3 inde inter se comperendinum diem, vt ad iudicium ve-
 3 3 nirent, denuntiabant, quò cùm esset ventum, antequam
 3 3 causa ageretur, quasi per indicè rem exponebant, quod
 h iiii ipsum

a Alc. li. v.
parerg. c. i.

ipsum dicebatur Causæ coniectio, quasi causæ fug in bre-
 ue coactio. Cicero ad Herenniū lib. 11. verba legis duō
 decim tabularum recitans: In comitio aut in foro ante
 meridiem causam conii cito, Eadem refert Gellius libro
 x v 11. cap. v. Afranius. Causam conii cere hodie apud te
 volo, ambone adestis? profuturos arbitror. Idem Gelli
 lib. v. cap. x. Et cū ad iudices conii cienda, cōsistenda-
 que causæ gratia venisset, tum Protagoras sic exorsus est
 est, &c.

Adeo autem in bonæ fidei iudiciis pactio-
 nes postea factæ, quæ ex eodem sunt contra-
 ctu insunt: vt constet, in emptione, cæterisque
 bonæ fidei, iudiciis, re nondum secuta, posse
 abiri ab emptione. Si igitur in totum po-
 test: cur non & pars eius pactio mutari po-
 test? Et hæc ita Pomponius libro sexto ad edi-
 ctum scribit. Quod cum est ex parte agentis,
 pactio locum habet, vt & ad actionē proficiat,
 nondum re secuta, eadem ratione. Nam si po-
 test tota res tolli, cur non & reformari, vt quo-
 dammodo quasi renouatus contractus videat-
 ur? quod non insubtiliter dici potest. Vnde
 illud æquè non reprobō, quod Pomponius li-
 bris lectionum probat, posse in partem pacto
 recedi ab emptione, quasi repetita pacti conuen-
 tione. Sed & cum duo hæredes emptori extite-
 rint, si venditor cum altero pactus est, vt ab em-
 ptioe recederetur, ait Iulianus, valere pactio-
 nē, & dissolui pro parte emptionē quoniam & ex
 alio cōtractu paciscendo alter ex hæredibus ac-
 quirere sibi exceptionē potuisset. Vtrunq; itaq;
 placet, & quod Iulianus & quod Pōponius ait.

DE PACTIS, quæ post contractam emptionem extra naturam ipsius interponuntur, dictum est. Iam de his tractare incipit, quæ ex eodem contractu sunt, id est quæ ipsius contractus naturam siue substantiam respiciunt. Et imprimis traditur regula, Tales conuentiones cõtractui inesse, non modò ex parte rei, vt exceptiones: sed ex parte etiam agentis, vt actiones pariant. Hanc regulam ad eò veram esse scribit Vlp. vt constet conuentione postea facta, ab emptione recedi posse: puta si cõuenerit, vt res sit inempta. Quæ enim consensu contrahuntur, contrario consensu dissoluntur^a. Hoc accipe, modò res sit integra, id est neque merx tradita, neque pretium solutũ sit. Nam hoc casu pactum conuentum ad resoluendam emptionem non sufficeret, nisi in integrum restituis iis, quæ per q̄ effectũ est, vt res integra non esset^b. Quæret aliquis, cum hic Iureconsultus generaliter loquatur de bonæ fidei iudiciis, an quod dictum est in deposito quoq; & commodato locum habeat, quæ non consensu, sed re contrahuntur? Sed hæc quæstio inanis, & friuola est. Nã neque depositum, neque commodatum vllum dici potest, donec res tradita sit: Frustra ergo quæritur, an nuda pactione, re adhuc integra, à deposito aut commodato recedatur.

SI IGITUR IN TOTVM POTEST.)

Argumento probat Vlp. Si post emptionem (exempli gratia) conuenerit vt augeatur pactum, hoc pactum ad actionem proficere. Si enim pacto conuento totus cõtractus resoluipotest, multò facilius pars eiusdẽ, puta pretium mutari potest. Quod est accipiendum, dum res adhuc integra sit^c. Et hoc casu contractus non tolli, sed renouari, seu reformari passim dicitur à iureconsultis^d.

QVASI REPETITA PACTI-CONVENTIONE.) Locum hunc valde mendosum of fendimus in oĩbus ferè exemplaribus, tũ vetustis, & manu scriptis, tum iis, qui typographorũ opera excusi sunt. In Norico legitur, Repetita partis emptione. Ex quibus verbis vix vllum possis rectum & idoneum sensum elicere, In aliis vulgò legitur, Pacti emptione, vt credibile sit,

^a §. vlt. quib. mo. tol. oblig. Instit. l. prout de solu.

^b l. ab emptiõẽ inf. eo. l. i. C. quãdo lic. ab empt. disced.

^c l. pacta conuenta. de cõtrahẽ. empt. l. ii. de rescin. vend.

^d l. si vnus. §. quod si nõ vt totum. inf. e. l. si id qd de rescin. vend.

fit scriptum fuisse ab Vlpiano, Repetita pacto emptio-
ne. Id est renouata. Alium codicem peruetustum vidi-
mus, à Germano Colladonio, humanissimo viro, & an-
tiquitatis studioso, nobis oblatum, in quo vno ita legi-
tur, Repetita pacti conventionione quam nos lectione ma-
ximè probamus. Etsi enim repetita emptio non incom-
modè dicatur, quo verbo etiam alibi Pompon. vsus est^a:

^a l.ii. dere scin.
vend.

Tamen haud scio, an ea lectio aptius huic loco conue-
niat. Dicitur autem repetita conuentio, quasi retrorsum
petita, vt pretium de quo postea conuenit, eo tempore
conuentum videatur, quo venditio contracta est. Nam
& repetita dies non absimili forma loquendi crebrò a-
pud iuris auctores reperitur, vt Budæus noster iam du-
dum admonuit. Porro Pacti conuentio vox insolens nõ
est, sed eisdem iuris auctoribus perquam vsitata.^b

^b l. si necessa-
rias. de pig.
act. l. in his.
§. i perator.
de solutio. l.
iii. & iiii. C.
de vsuris. l.
debitū. C. de
remis. pig. cū
aliis simil.

Prætor ait: Pacta conuenta, quæ neque dolo
malo, neque aduersus Leges: Plebiscita, Sena-
tusconsulta, Edicta, Decreta principum, neque
quo fraus cuique eorum fiat, facta erūt, seruabo,
ROMAE priscis temporibus ex pactis conuentis nul-
la dabatur actio, nec vlla lex erat, quæ quenkam ad id
quod promiserat, præstandum cogeret: quod supra Se-
necæ ac Ciceronis auctoritate comprobauimus. Védi-
tio autem, locatio, & similes contractus, legibus nõ erāt
incogniti, sed iure ciuili eorum obseruatio erat necessa-
ria, nam & ciuilibus dicitur, quæ ex illis cõpetit actio. Cæ-
terum quoties actioe opus non esset, sed exceptio ac de-
fensio agenti opposita sufficeret, promissor, quam de-
derat fidem præstare cogebatur: non quod legibus id
constitutum sed quod natura, & æquitate suadente in
mores perductum fuisset. Prætor igitur cū actio-
nes ex variis contractib^a ac negotiis partim iure ciuili
proditas, partim ex propria ipsius iurisdictione compa-
ratas daturum se proponeret, nullam ex pactis conuen-
tis se daturum, sed tantum ea seruaturum edicit. Ex qui-
bus verbis colligere non possumus, Prætorem vim, &
potestatem pactorū augere, & actione ex eis dare voluisse,
quomodo perperā intellexerūt ea, q̄ putarūt hoc edictū
ad omnes

ad omnes contractus & conuentiones pertinere. Cùm enim ait, **SERVABO**, illud demum promittere videtur se effecturum, vt pacta suam vim qualis videlicet ante fuit, obtineant, non vt maioris sint, quàm prius, auctoritatis. Hæc est insignis illa difficultas, quæ Bartolũ vsque eo conturbauit, vt fateri non erubuerit, hunc locum à se prænimia eius obscuritate nõ intelligi. Verùm obscuritas, vt Sextus Cæcilius quondam Phauorino respondisse fertur, non culpæ scribentis assignanda est, sed iusticia non assequentis. Ex his verbis edicti annotandum est, pacta quæ dolo malo fiunt non continuo etiam contra leges fieri: dolus enim iure ciuili vetusto non nisi certis in causis vindicabatur, vt à nobis disputatum est in eo libro, quem de in litem iurando, iudicii quæ bonæ fidei & arbitrariis ab hinc ferè biennium in lucem emisimus. Aliorum edicti verborum explanatio per totũ tractatũ sic diffusã est, vt si quis omnia huc cõgerere velit ad eius, interpretationem facientia, nihil eorum omisurus sit, quæ sub hoc titulo continentur.

Pactorum autem quædam in rem sunt, quædã in personam. In rem sunt quoties generaliter pasciscor, ne petã. In personã, quoties ne à persona, id est, ne à L. Titio petam. Vtrum autem in rem, an in personam pactum factum sit, non minus ex verbis, quàm ex mente conuenientiũ æstimandũ est. Plerunque enim (vt Pedius ait) persona pacto inseritur, nõ vt personale pactũ fiat, sed vt demonstretur cũ quo pactũ factũ est.

HÆC diuisio pactorum satis perspicuè hic explicata est: vt tamen iis satisfiat, qui prima iuris ciuilis elementa, ac vocabula artis propria nondũ planè norunt, in quorum gratiam hæc potissimũ scribimus, negligenda nobis non videtur eius interpretatio. Mos igitur loquendi veterum iuris authorum est, vt quod generaliter, & sine personæ expressione sit, id in ré fieri ab ipsis dicatur. Sic actiões, exceptionesq; in ré scriptas, interditi in rem cõcepta nuntiatione operis noui in rem fieri legimus

a l. metū §. vlt. de eo quod me. caus. l. ii. l. iiii. §. vlt. de. do. excep. l. i. §. vlt. de interdict. l. operis. de ope. no. nuntiat. legimus ^a. Cū ergo quis generaliter paciscitur ne rem perat, nec personam nominat, à qua petiturus non est, in rem pactum dicitur conceptum esse, In personam verò, cū exprimitur certa Persona. Nec inutilis est huiusce distinctionis cognitio: Nam pacta in rem concepta omnibus profunt, quorum obligationem dissolutam esse eius qui paciscebatur interfuit ^b. In personam autem ei duntaxat, cū quo pactum factum est ^c.

b l. haredi.

§. vltm. i.

c l. si vnus. §. an te omnia i

EX MENTE CONVENIENTIVM.)

Mens & voluntas contrahentiū magis quàm verba spectanda est. Quæ si tacitis nobis intelligi possent. (vt inquit Cicero) verbis omnino non vteremur. Itaque videndum est, qua mente, quoque consilio adiecta sit pacto personæ, vt personale id sit, an reale intelligatur. Id autem ex variis argumentis ac coniecturis colligi potest. Quibus cessantibus à verbis minimè recedendum esse videtur ^d. Sed cū incertum est, quibus verbis paciscentes vsi fuerint, & an expresserint personam, nec ne, (sæpe enim contingit, vt testes verborū non satis recordentur) præsumendum est, in rem magis, quàm in personam esse: quoniam, vt Celsus ait, plerunque tam hæredibus nostris, quàm nobismetipsis cauemus ^e.

d l. si pactū. ff. de probat.

Dolo malo ait Prætor pactum se non seruatuum. Dolus malus fit calliditate & fallacia: & (vt ait Pedius) dolo malo pactū fit, quoties circumscribendi alterius causa aliud agitur atque agi simulatur. Sed si fraudandi causa pactum factum esse dicatur, nihil Prætor adiicit. Sed eleganter Labeo ait, hoc aut iniquum esse, aut superuacuum, Iniquum, si quod semel remisit creditor, debitori suo bona fide, iterum hoc conetur destruere. Superuacuum, si ipse deceptus hoc fecerit: inest enim dolo & fraus. Siue igitur ab initio dolo malo pactum factum est, siue post pactū dolo malo aliquid factū est, nocebit exceptio propter hæc verba edicti, NE QV E F I A T, QVOD

**alias adstruere*

QVOD Prætor in edicto ait, Quæ neque dolo malo: interpretari volens Vlp. quid sit Dolus malus, hic explicat: de cuius definitione inter veteres non conuenit: Caius Aquilius Gallus aliquando rogatus à Cicerone, quid Dolus malus esset, respondisse fertur, Cùm aliud agitur, aliud simulatur^a. Verùm hæc definitio proba esse non videtur, quòd tam simulatio absq; dolo malo, quàm dolus malus absque simulatione esse possit. Et hoc argumento Antistius Labeo aduersus Seruium Sulpitium vsus est, cùm tamen paulò restrictior fuerit Sulpitij, quàm Aquilij definitio^b. Sicut & hæc Padii quoties circumscribendi alterius causa aliud agitur ac agi simulatur. Nam Aquilius apud Ciceronem circumscriptionis non meminit, quâquam ita sensisse eum non dubito, ut cunque parum elocutus sit. Huic definitioni non dissimilis est ea, quam scitè admodum tradit Moschopulus in Hesiodum, *δολος μηχανη κακῆν ἔχειν ἄτο-
θῶς διοκῆντι κικαλυμμένον*. Sed nulla harum definitionum est, quæ in Labeonis reprehensionem non incurrat, contententis, dolum citra simulationem vllam admitti posse. Quod longè verissimum est^c. Non tamen idèò contentenda est ista, ut sic dicam, simplicitas, qua homines in arte dialectica præcellentes definiendo vsos esse videmus, quæ qualis qualis est, vim fortè non minorè ad docendum, quàm aliorum subtilis disputationes habet. Quod enim de M. Varrone Gellius^d, idem de hisce nostris dici poterit, non fuisse scilicet eis curæ, ut superstitiosè legibus artis inferuissent, sed eo genere demonstrationis contentos fuisse, quod Græci *τίπης*, & *ἰπογρασάς* magis, quàm *ἔρισμους* vocant. At Labeo, cui non modò acere, sed morosius etiam, ac subtriste erat ingenium, disciplinarum liberalium præsidio fretus, in quibus aliquanto exquisitius cæteris versatus fuisse dicitur quæ ab aliis rudius & simplicius tradita fuerant, subtilius tractare, ac ut Pompo. ait multa innouare instituit^e. Dolum igitur malum definit Labeo, omnem calliditatem, fallaciam, machinationem, ad circumueniendum, fallendum, decipiendum, alterum, adhibitam. Quæ definitio

*a Idem Paul.
lib. i. sentent.
tit. 8.*

b l. i. ff. de dol.

*c l. leg. cornel.
ff ad leg. cor.
de sic cum si
de sic cum si
milib.*

d Gell. li. i. c. 25.

*e l. ii. de orig.
iur. Gell. lib.
xiii. c. 10 Ta
citus lib.*

al'i. de dol.

finitio probatur Vlpiano, & minus quàm reliquæ cauillationibus exposita est^a. Hunc dolum à pacto conuenuto, atque aded ab omni conuentione & contractu procul abesse oportet: cùm ne leges quidem seruandas esse dicat Aristoteles, quæ latoris dolo malo conditæ sunt: eius verba hæc sunt lib. I. Rhetor. ἀτοπορ γὰρ ἐῖ τοῖς μὲν νόμοις ἄρ μὴ ὀρθῶς κείμενοι ὡσιρ, ἀλλ' ἴσταται ὡσιρ οὐ τιθέμενοι οὐκ οἰόμεθα δέειν πειθίσθαι, τῶς δὲ συνθήκαις ἀναγκῶσιν. ἴδι' ὅτι τῶ δικαίῳ βραβει τῆς ἰσῖρ ὁ δικαίος, οὐκουρ τοῦτο σκίπῖου, ἀλλ' ὡς δικαιοτέρου, καὶ τὸ μὲρ δικαιορ οὐκ ἴσι μί- τὰς ῥέψαι οὐτ' ἀπάτη, οὐτ' ἀνάγκη, τριφυκὸς ἔ ἴσι. συνθήκαι δὲ γίνονται καὶ ἐξ ἴπατηθέντων καὶ ἀναγκασθέντων.

DE contractibus tum bonæ fidei, tum stricti iudicii, in quibus interuenit dolus præter ea quæ iâ à nobis exierunt, quæ dâ alia fortassis lectu non indigna propediem edituri sumus. Cæterùm quòd Paul. Castren. & alij plerique de contractibus simulatis annotarunt, non ita difficilem explicationem habet. Cùm enim de contractu simulato iuris authores loquuntur, eum intelligunt, qui contrahentium consensu & voluntate simulatur sine cuiusquam dolo malo: cùm dolus in uolentem non admittatur: ut si de voluntate contrahentium pro Mutuo, vel Pignore, in instrumento scribatur Emptio, quatenus fœnerator usuras ex mutuo uelut rei uenditæ fructus capiat^b. Aliud exemplum adduci potest ex Caio, cùm dicis gratia loco numerationis pecunia interuenit, Sæpe (inquit) ad hoc comendantur pecuniæ, ut dicis gratia numerationis loco intercedant^c. Quorum uerborum obscuritas cùm nos aliquando mirum in modum exerceret, memini consultum à nobis Gulielmum Budæum singularis eruditionis uirum, cuius tum dulcissima consuetudine fruebamur, respondere, neque ea uerba à se unquam intellecta, neque apud ullum authorem Latinum lecta esse. Sunt qui eo loco non dicis, sed Dantis potius legendum censeant, contra omnium exemplarium fidem. Ego uero cùm intelligam non ueteres modò linguæ Latinæ authores, sed Iureconsultos etiâ ipsos his uerbis usus fuisse, nihil temere immutandum duco. Cicero in Verrem lib. V II. Attamen, inquit,

b l. emptioe. C. plus uale. qd agitur. c. ad nostram de ep. et uedit. c. illo vos. de pig. e l. iiii. ff. com.

ce
ce
ce

inquit, vt possit se dicere emisse, Artagatho imperat, vt aliquid illis, quorum argentum fuerat, nummorum dicis causa daret. Vlp. sub titulo de Senatuscon. Si Ien. in emendatis codicibus ^a. Si finxit quis auxilium ferre, vel dicis gratia tulit. Idem Vlp. sub titulo ex quib. caus. ma. ^b Qui maturius profectus est, vel dicis gratia cepit rei publicæ causa abesse &c. Sic enim mihi locus ille restituendus videtur, de quo tamen liberum iudicandi arbitrium philologis omnibus & legum studiosis permitto. Plinius quoque Pontificis dicis gratia epulantis meminit ^c. Ex quibus locis, à nemine, nisi fallor, ante nos animaduersis, apparet, quod nec bona fide, nec serio & verè sit, sed perfunctoriè tantùm, & per simulationem id dicis causa factum dici. Itaque locus ille Cui imaginaria numeratione intelligi poterit, cuius gratia pecuniæ mox reddende comodantur. Vnde autè huius locutionis quæ, quodammodo puerbialis esse videtur, origo emanarit, eruditioribus discutiendum relinquere maluimus, quàm de re nondum planè nobis comperta temere quicquam pronuntiare.

SED SI FRAVDANDI.) Quod Prætor in edicto doli tantùm, non etiam fraudis mentionem fecerit, minus plenè fortassis ab eo cautum esse videtur, ideoque verba hæc addi oportuisse: **NEQVE FRAVDANDI CAUSA.** &c ^d. Sed nihil ista adiectione opus fuisse Labeo ait. Nam si clausulam hanc de eo pacto accipias, quod quis alterius machinatione deceptus facit, sicque fraudatus est, ea proculdubio erit superuacanea, cum talis fraus insit dolo, id est verbu doli cui⁹ in edicto meminit Prætor, fraudè hanc, quia videlicet dolo non caret, complectatur. Sin pacto fraudandi causa factum intelligas, id est quo quis re nõ consilio aduersarii fraudatus, ac damno affectus sit, sanè hic sensus à proprietate verborum remotior est, quæ fraudis consilium omnino significare videntur, licet in fraudem fieri re ipsa tantùm, & sine consilio rectè dicamus ^e. Vt tamè id sine veri præiudicio verbis significari posse cõcedam⁹, talis adiectio inq̃t Labeo iniq̃tate nõ carebit:

^a l. i. ad finem

^b l. v.

^c lib. xxviii. c. 2.

^d l. iiii. ff. pro so.

^e l. fraud. de re.

iur. l. inter eos.

ff. ex qui. caus.

maio. §. i. frau

dè Inst. quib.

ex caus. ma.

carebit: quandoquidem ea nō feruari iniquum est, quæ inter aliquos bona fide, id est sine dolo placuerunt, tametsi ea fortè pacifcentibus noceant ^a. Hinc apparet; quàm absurdè interpretes colligant, dolo fraudem inesse, velut speciem generi, &c.

arg. l. dol^o. C. de rescid. v. d. l. itē si pretio. cum seq. ff. locati.

Quod ferè nouissima parte pactorum ita solet inferi: **ROGAVIT TITIVS, SPPONDIT MAEVIVS.** hæc verba non tantum pactiois loco accipiuntur, sed etiam stipulationis: ideoque ex stipulatu nascitur actio nisi specialiter contrarium approbetur, quod non animo stipulantium hoc factum est, sed tantum pacifcentium.

b l. pacto cōuen- to. de trāfact. l. duo. pro soc. l. titia. §. vlti. l. pluribus. de verbo. oblig. l. petens. C. de pact. l. itē quia §. vlt. supra eodem. c l. ii. §. circa de doli except. d l. i. ff. de edēd.

MORIS fuit veteribus stipulationem pactis subiicere, vt si minus ex pacto, saltē ex stipulatione agi posset, vt Paulus ait lib. II. Sēten. tit. x x I I I ^b. Proinde obligationum firmandarū gratia stipulationes inductas esse, idem Paul. scribit lib. v. Senten. tit. V I I I. Quod adeo verum est, vt constet, stipulationem ferè alicuius contractus appendicem & accessionem esse, & per se sine alia causa inutiliter contrahi ^c. Quod autem dicitur, in nouissima parte pactorum: sic accipere debemus, id est, instrumentorum, quibus pacta conuenta describuntur. Nam Pactum pro scriptura aliquando accipitur, sicut & stipulatio ^d. Cice. in Partit. orato. Scriptorū, inquit, priuatum aliud est, publicum aliud. Publicum, lex, senatusconsultum, foedus: Priuatum, tabulæ, pactum conuentum, stipulatio. His ita explanatis, animaduertēdum est, super huiuscemodi specie dubitatum fuisse. Post varia pacta & conditiones instrumento adscriptas in extremis tabulis subiecta est hæc clausula, Hæc omnia dari fieri rogauit Titius, respōdit Mæuius. Querebat, an his verbis stipulationē interpositā esse satis probereetur vt ex stipulatu actio competere. quæstionem faciebat quod cum interrogatione & responsione animum concurrere necesse est, non pacifcenti modò, sed stipulationem

tionem quoque contrahendi, cuius in instrumento nulla fit mentio. Nam si casu fortuito quis me interroget, & ego respondeam ei ac promittam, nec appareat animo astringendæ ac firmandæ obligationis id factum esse, pactum potius, quàm stipulatio contrahi videtur. Si verò inter partes actum sit, vt quæ placuerunt confirmantur stipulatione, & mox vno interrogante, alius promiserit, hoc casu verè contrahitur stipulatio: idque olim ita fieri solitum antiquæ ostendunt comœdiæ. Plaut. in Pseud. act. 1.

*P. Satin est si hanc hodie mulierem efficio tibi,
Tua vt sit, aut si tibi do viginti minas?*

*C. Satis si futurum est. P. roga me viginti minas
Vt me effecturum tibi quod promisi scias,*

Roga, c. obsecro herclè, p. gestio promittere.

C. Dabisne argenti mihi hodie viginti minas?

P. Dabo: molestus nunc iam tu ne sis mihi.

Simile huic exemplum in eadem comœdia act. iiii. Et quanquam hæc vera sunt in dubio, tamè si supra scripta verba, aut alia his similia, in instrumento inserta reperiantur, Vlp. ait pascentes animum contrahendæ stipulationis habuisse præsumi, nisi contrarium ostendatur.

Et generaliter quoties pactum à iure communi remotum est seruari hoc nõ oportet nec legatum nec iusiurandũ de hoc adactum ne quis agat seruandum Marcellus lib. 2. Digestorum scribit. Et si stipulatio sit interposita de his pro quibus pacisci non licet, seruanda non est sed omnimodo rescindenda.

HIC finiebatur commentarius noster cum in lucem primum exiit, Nam scholæ in qua profitebamur cõsuetudo nobis minimè permisit captam commentationem absoluerè, fenestri iam tempore aut eo amplius in hac disputatione consumpto. Nec animus erat his quæ supra scripta

praescripta sunt quicquā impraesentiarum addere, nisi Ioannes Lucius insignis vir eruditionis, iudicii, ac probitatis inter togatos basilicæ Parisiensis occasionem mihi præbuisset. Cùm, N. librum hunc quem denuo formis excudendum Typographi poscebant, ei ~~ne sub~~ scripto- *uclui* rum nostrorum Aristarcho libenter communicassem, admonuit nos tandem in hoc loco mendum subesse quod adhuc vulgò animaduersum non sit. Atque ita hominis in ea re iudicium mihi placuit vt continere me non potuerim quin eam emendationem hic adscriberem. Nam quod hic de legato apud vlpianum legitur, adeò alienum est à proposito, & tam malè cohæret cùm reliquo sermone, vt ingenuè fatear locum mihi suspectum semper fuisse, Nec me latet interpretationem aliquam adferri posse quæ absurda omnino non sit. Verùm ea eruditioribus hominibus, & qui aures tritas habent in notandis Iureconsultorum scriptis vix opinor, aut ne vix quidem satisfaciet. Iaque noster Lucius sagaci admodum coniectura ductus ita legendū esse censet.

Quoties pactum à iure communi remotum est, seruari hoc non oportet, nec ligat cùm nec iusurandum de hoc adactum & c.

*a lice. pro Rose.
comado.*

Q V A E lectio eo magis mihi probatur quod ligari pactis ac stipulationibus homines dicuntur apud Latinos authores ^a vnde & obligatio appellata est, vt nos supra in caput primum annotauimus. Ac tamen in veterib. exemplaribus à quib. non temere consueui recedere aliter fortassis legatur, tamen adeò firma mihi visã est doctissimi hominis coniectura vt veram hanc esse germanam-
q; lectionem aut certè germanæ proximam confirmare auisim.

HAEC HACTENVS.

PARTITIO, ET ENARRATIO

METHODICA TRA-

CTATUS DE
PACTIS.

*

FRAN. DVARENO
AVTORE.

Quid sit Pactum. CAP. I.

DE PACTIS tractaturi, videamus quid Pactum sit. Hæc enim est in omni artificiosa disputatione princeps quaestio. Quod ut commodius intelligatur, rem omnem altius repetere & à genere ipso, quod est Conuentio, initium ducere necesse est. Est autem Conuentio ver-

bum generale, commercium omne, ac negotium, quodcunque inter homines contrahitur, suo ambitu completens^a. Cum igitur duo, pluresve in idem negotium consentiunt, siue inter absentes, siue praesentes, siue ex publica causa, siue priuata id fiat conuenire dicuntur^b. Nec refert, an verbis eorum exprimatursententia, an re ipsa, & facto aliquo significetur: ut in exemplis à Paulo adductis videre est^c. Conuentio autem omnis aut legitima esse dicitur aut Iurisgentium^d. Quæ verba aliter apud Paulum haud dubie accipiuntur, quam apud Vlpianum, tamen si Tribonianus vtriusque diuisionem coniungere voluerit:

a l. i. §. conuentionis hic.

b l. Labeo. l. conuentionum hic.

c ite quia hinc.

d l. conuentione. hic.

i ii Legitimas

a legitima.

Legitimas cōventiones vocat Paulus^a. quæ lege aliqua confirmantur, id est, quæ cōsensu gentium non ita probantur vt ad obligandum valeant &c. Sed tamen iure ciuitatis Romanæ obligationem pariunt, Cuiusmodi est stipulatio quæ ne aliis quidem gentibus cognita fuit, Item pactum donationis causa factum, quo quidem pacto cæteras quoque gētes vñas fuisse credibile est, ideoque iuris gentium non malè dicitur sed alio sensu, Nam moribus gentium hoc pactum ad obligationem efficax habitum non est, vt nec cæteræ conuentiones quæ in proprium nomen non transeunt.

b Iurifgentiū.

Conuentiones Iurifgentium vocat Vlpianus^b, quæ aliis quoque gentibus non solum Romanis fuerunt cognitæ, quales sunt ferè omnes præter stipulationem, non quas aliæ gentes idoneas ad obligandum iudicauerunt. Et harum quædam nomen proprium habent & iure ciuili profuunt ad obligandum, vt emptio, venditio, locatio, conductio, aliis nullum est proprium nomen inditum, nec ad obligandum vtilis sunt, nisi fortè earum aliqua, aut lege, aut senatusconsulto confirmata sit, vt postea dicemus. Itaque eadem conuentiones & legitimæ, & iurifgentium dici possunt, nec ea res homonymia intellecta multum habet obscuritatis. Nam idem & ciuile ius & gētium esse nihil prohibet. Quinimo si Ciceroni credimus omne ius gentium idem ciuile est, tamen si quod ciuile est non continuo gentium sit.^c Eæ

c lib. 3. offic.

autem conuentiones quibus proprium nomen ac speciale, datum non est, vocabulo satis lato & generali pacta appellantur. Eadem & Pacta cōuenta vocari crediderim. quòd nullis legibus Romanis confirmètur, paucis quibusdam exceptis, sed ex conuentu tantum ipso valeant, per tuitionem prætoris: itaque factum in eis: nõ ius ciuile versari dicitur, vt infra dicemus.^d Hinc perspicuum est quid pactum sit. Quod si quis *ετικμολογία* quoque huius verbi requirat, ex Vlpiano discenda est, qui pactum à pactione, id est, duorum consensu dictum esse ait^e. Quod autè vulgò tradiderunt interpretes omnem consensum duorum Pactum esse: tantum abest, vt rectè

*d ult. cap.**e l. i. in princ.
hic.*

rectè id inde colligant, vt vel vnus ille locus iudicio meo ad infirmendam eorum sententiam sufficiat. Nam si nihil aliud sit Pactio quàm Pactum, quæso quid illis Vlpiani verbis ineptius?

Diuisiones Pactorum. CAP. II.

PRima diuisio Pactorum: quoddâ nudum est, aliud non nudum. Cùm enim Pacto nihil extrinsecus accedit, præter cõuentionem ipsam & consensum, id Nudum, quasi solùm, simplex, & merum appellatur. Interdum aliquid aliud præter Pactû subest, puta datio, vel stipulatio, quo casu nudum, aut simplex, seu merum pactum dici nõ potest^a, vt verba ipsa per se clara, & aperta significant, quæ hoies bonarû artiû rudes sophisticis quibusdâ, & inanib⁹ argutiis mirû in modû obscurauere. Secunda diuisio: Pacta quædam in rem sunt, alia in personam. In rem, cùm quis generaliter paciscitur, ne rem petat, nec certam personam exprimit. In personam, cùm quis à certa persona se non petiturum promittit^b.

Tertia diuisio: Pactum aliud iustum est, aliud iniustum, Iustû intelligim⁹, quod legitimû est, & iuri, bonisq; moribus cõsentaneû^c: quamuis pleriq; alii, nodû querentes in scirpo, longè diuersam adferât interpretationẽ^d. Iniustum quid sit, inde cognosci nullo negotio potest.

Quarta diuisio: Pacta quædam de re publica sunt, alia verò de re cuiusq; familiari & priuata^e. Hæc satis nota est, nec vllam interpretationem desiderat.

Quinta diuisio: Pactum aliud expressum est, cùm verbis declaratur pacentium volûtas. Aliud tacitum, cùm voluntas eorû verbis non expressa, ex coniecturis tantû colligitur: vt si quis debitori suo cautionem reddiderit, vel inutiliter ei acceptum fecerit. Nam vtroque casu pactus cùm eo videtur, ne petat. Is quoque, qui in futurum à debitore vsuras accipit, ne intra id tempus petat, tacitè cùm eo pactus esse præsumitur^f.

Annecti possent & aliæ diuisiones: sed hæc nobis sufficere ad eorum quæ sequuntur, explicationem visæ sunt.

De Personis quæ pacisci possunt, quæque non possunt. CAP. III.

i iiii Pactum

non idem videtur esse est in persona hoc est.

a l. diuisionis. hic. l. legè. C. eod.

b l. iuriscientiũ. §. pactorum.

c l. tale. l. epistola. hic. l. cõemptor. de rescind. vend. l. stichũ. §. naturalis de solutione.

d Alcia. in. l. pacta nouissima. C. eodẽ. l. lege obuenire. de verb. signific.

e l. iuriscientiũ. §. si paciscar.

f l. labeo. l. si vnus. §. vlt. l. qui in futurum. in prin.

- P**actum à seruo aut filiofamiliâs factum ne petatur (quia in rem conceptum est) domino aut patri interdum nocet, si videlicet de re peculiari, cuius liberam habeant administrationem, non donationis causa, sed transactionis aliâue simili, fines administrationis nõ excedente, factum sit. Quinimo de re dominica aliquando vtile erit pactum, vt si seruus dominicâ credens pecuniam, pactus sit, ne ante certum tempus ea petatur^a.
- a** cõtra. §. si filio cum seq.
- b** d. §. si filius.
- c** l. filiusfamiliâs. ff. de ac. & ob. l. ser. C. de ind.
- d** l. filiusfamiliâs.
- e** l. i persona hinc.
- f** l. videam². de edil. edic. l. habere licere de euictio. l. postq. de pet. hared. l. Iulianus. de rei vend.
- g** l. de haredi. §. si. lia.
- h** l. si tibi. §. vl. cũ l. seq. l. si de bitor. hinc. l. iij. l. filius. C. eo.
- i** l. acquirẽ. hinc.
- k** l. si qs cũ filio. ff. de pecul. d. l. filiusfamiliâs.
- Pactum à seruo, aut filiofamiliâs factum, ne petat inutile est^b: cùm enim regulariter petere, seu agere non possint, pactum de non petendo frustra in eorum personam concipitur^c. Et hæc vt plurimum ita se habent, præterquam in certis casibus, quorum primus est: cùm paciscitur filius, ne iniuriarum agat, vel alia quapiam actione ex eorum numero, quæ iure singulari filiofamiliâs competunt^d: idque verbis Caii satis expressum esse puto, cùm ait, In persona filii videndum, ne aliquando, etsi pactus sit ne ageret, valeat pactio: quia aliquando filiusfamiliâs habet actionem, veluti iniuriarum^e. Solent enim plerunque talibus verbis sententiam suam exprimere iureconsulti^f. (id quod Accursium latuit) sicut & Cicero lib. 11. i. Offic. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum, & c. Alter casus est, cùm pactum à filio confertur in id tempus, quo sui iuris effectus agere poterit^g.
- Pactum filii, aut serui, ne à patre, dominoue petatur, vtile est, prodestque patri, aut domino. Per eas enim personas, quæ in potestate nostra sunt, melior conditio nostra fieri potest, deterior non item. Idem dicendum est in eo seruo, in quo vsumfructum habemus, aut qui bona fide nobis seruit^h.
- Pactum à filiofamiliâs factum, ne à se petatur, ei prodestⁱ. Nam ex omni cõtractu filiusfamiliâs cõueniri potest sicut paterfamiliâs^k. Ac tamen si pactum istud personale sit, patri nihilominus etiam pderit, si nomine filii cõueniatur, quandiu scilicet viuat filius. Nam eius morte, quia personale est, extinguitur.
- Pactum à seruo factum, ne à se petatur, nõ valet. Ab eo enim s
peti

peti non potest^a. Itaque domino eius non acquireretur a l. cū seruis. de pacti conuenti exceptio : quæ si in rem pactus esset feruus, acquireretur. Exceptio tamen doli subsidiaria hoc casu dabitur^b.

6 Pactum à patre factum, ne à filio petatur, non prodest filio, etiam si postea hæres patri extiterit^c. Quod est accipiendum, vt pacti exceptione directa vtatur. Nam doli exceptio ei deneganda nõ est^d. Sed si pater filio paciscatur, vt hæredi futuro, quod tum facere intelligitur, cum super ea obligatione paciscitur, ex qua nõ potest filius, nisi vt hæres cõueniri exceptio pacti ei dáda est^e. Hoc autem pactum patri, nomine filii cõuento, vtile est, si in paciscendo id actū sit, id est, si timens filii nomine cõueniri, eo animo pactus sit, vt sibi ipse prospiceret^f.

7 Pactum factū à procuratore meo, ne à me petatur, mihi prodest, scilicet vt doli tantum, non etiam directa pacti exceptio detur^g.

8 Pactū à procuratore meo factū, ne ego petam, mihi non nocet præter quàm in tribus casibus. Primus, si mandauit ei, vt pacisceretur. Alter, si sit procurator is, qui à Iurecõsultis Omnium rerum, Totorum bonorū, Vniuersorum bonorum dicitur^h. Quibus verbis dubium non est, eum significari cõpendio sermonis, cui plena, liberáque rerum administratio cõcessa estⁱ, vt alibi fufius differemus, De quo M. Tullius in Orat. pro Cecinna, Nõ alia, inquit, ratio iuris in hoc genere dütaxat, vtrum me tuus procurator deiecerit is qui legitimè procurator dicitur omnium rerum eius, qui in Italia non sit, ab itue reipub. causa quasi quidam penè dominus, hoc est alieni iuris vicarius, aut tuus colonus, &c. Huius tam ampla est potestas, vt exigere, nouare, aliud pro alio permutare, eaque omnia facere possit, quæcunque ad administrationem magis, quàm profusionem, dissipationemque patrimonii pertinent. Nam donationis causa pacisci non potest, ac ne eas quidem res vendere, quas diligens attentusque paterfamilias vèdere non solet, quasque dominus ipse verisimiliter distracturus non fuit^k.

Tertius casus est, cum quis procurator in rem suã consti-

i iiii tuitur,

l. cū seruis. de reg. iur.

b l. & hered. §. j.

c l. si tibi. §. si pactus sim.

d l. & hered. §. nos aut. l. quodcūq; §. j. de ver. ob.

e l. auus.

f d. §. nos aut.

g l. rescriptum, §. ult.

h l. nam & no cere. hic.

i l. procurator cui generali ter. l. procura tor totorum.

de pcur. l. ius iur. ad. §. ult.

de iure iur. ad. l. contra iuris.

§. j. hic. d. l. procurator totorum. l. si con sensit. §. vi de anus. l. si cut. §. an pa cisci. quibus mo. pig.

de iure iur. ad. l. contra iuris.

§. j. hic. d. l. procurator totorum. l. si con sensit. §. vi de anus. l. si cut. §. an pa cisci. quibus mo. pig.

de iure iur. ad. l. contra iuris.

§. j. hic. d. l. procurator totorum. l. si con sensit. §. vi de anus. l. si cut. §. an pa cisci. quibus mo. pig.

de iure iur. ad. l. contra iuris.

§. j. hic. d. l. procurator totorum. l. si con sensit. §. vi de anus. l. si cut. §. an pa cisci. quibus mo. pig.

- tuitur, id est, cum ei actio mandatur: habetur enim loco domini, ut Paulus ait^a. Sed cur Procurator is dicitur, non dominus, cum propria magis, quam aliena negotia administret? Respondeo, ita ius olim constitutum fuisse, ut solius prætoris esset actionem alicui dare, non hominis privati, cui competeret ea actio. Dabatur aut ab eo, directa saltem, ex verbis tantum edicti, quo eam proposuerat, ut exempli causa, edicto ita proposito, **QVOD QVIS COMMODASSE DICETVR IV DICIVM DABO**: Commodatori solum actio dabatur, non alii, cuius interesset, etiam si maxime id vellet commodator, ne à verbis edicti recederetur. Itaque si quis ius agendi sibi competens in alium transferre cuperet, imaginaria quadam procuratoris constitutione operaretur, ut nomine alieno institui videretur actio.
- a** *l. sed si tantū hic.*
- b** *l. act. de neg. gest.*
- c** *l. tutoris. hic.*
- d** *l. iterā §. qui tutelā. de fur. l. pactū curatoris. C. eod. l. tutor. ff. de iureiu.*
- e** *l. ipatores. hic l. præses. C. de transactio.*
- f** *l. item magistri. hic. l. a. Etor. ff. rem rat. hab.*
- g** *l. q. b. p. cipua. de verb. sig. l. sco. ped. in p. so.*
- h** *l. per quos hic*
- i** *l. conuentio num. hic.*
- Ac licet hodie in extraordinariis iudiciis formularum cōceptio non obseruetur, ideoque subtilitas hæc superuacanea sit^b, priscam tamen appellationem adhuc retinemus, Procuratorem vocantes eum, qui re vera nihil minus quam procurator est.
- Pactum tutoris aut curatoris minori prodest^c. Sed & si transactionis causa non donationis, pactum factum sit, etiam nocet^d.
- Curator, siue administrator reipublicæ, aut ciuitatis paciscendo non magis ei quam tutor pupillo obesse potest. ^e: Eadem est causa eius, qui societatis, vel vniuersitatis magister dicitur^f: adeo ut inter hunc & procuratorem vniuersorum bonorum, tutorem pupilli, curatorem adulti, reipublicæ administratorem nihil intersit. Et ita accipiendum est quod Vlpianus magistri pactum prodesse & obesse ait. Magistri autem: inquit Festus, non solum doctores artium, sed etiam patrum, societatum, vicorum, collegiorum, equitum dicuntur: quia omnes ii magis cæteris possunt^g Quicumque stipulando aliis acquirunt, iudem & paciscendo acquirere possunt^h.
- Personæ publicæ de negotiis publicis pacisci possuntⁱ.

De quibus

De quibus rebus pacisci
possimus.

CAP. IIII.

DEre tantum priuata & familiari pacisci licet, vt si quis paciscatur, ne iudicati, incensarum ædium, depositi, furti, agat: ne operis noui nütiationem exequatur^a: ne vtatur fori præscriptione^b: vt quatenus facere possit debitor, eatenus agat^c: vt ab hærede hæreditatem adituro minus perat^d: ne ab hærede satisfactionem nomine legatorum sibi relictorum exigat^e: Nam & diuus Marcus consultissimus sapientissimisque princeps, ipsis rerum experimentis se cognouisse rescripsit, ad publicam vtilitatem pertinere, vt huiusmodi satisfactiones testatorum voluntate remitti possunt^f. ob eandem rationem valet pactum, ne iumenti vitiosi aut morbofi venditor teneatur emptori actione redhibitoria^g: licet enim contra edictum ædilitium id pactum fiat, ad rem tamen paciscētis priuatam, & familiarem, tantum respicit. Item si fideicommissi onere inuicem grauati sint filii, rescripsit Diocletianus, mutuo consensu hæc remitti posse, quia iuri suo renuntiare nemo prohibetur^h. Simile huic exemplum est ex rescripto Seueri cum fidei commissum ab hærede relictu est, si decesserit sine liberis, ei que renuntiat fideicommissarius, representata sibi ab hærede ante susceptos liberos pecunia. Nam ne liberis quidem postea susceptis, quod ita gestum est, irritu efficiturⁱ. Ex eadem regula illud quoque consequitur, si inter emptorē & venditorem conueniat, vt venditor re euicta non teneatur, pactione seruanda esse^k. Quod adeo verum esse existimo, vt ne ad pretium quidem restituendum eo casu teneatur venditor: idque aduersus Iuliani sententiam, quam negat veram esse Vlpianus, nisi dolus venditoris arguatur, qui sciens, prudensque rem alienam vendiderit^l. Et hæc quidē species cum ex facto incidisset, atque ego consultus à celeberrimis quibusque causidicis & pragmaticis dissentirem, qui non satis accuratè perpēsis Vlpiani verbis contendebāt pretiū deberi, prolato à nobis Codice

Norico

a *l. iurisgentiū.*§ *si paciscar.*b *l. penul. C. eo.*c *l. si quis credi derit.*d *l. iurisgentiū.*§ *vit.*e *l. pactū inter**hæredem.*f *l. ii. C. vt i poss.**leg.*g *l. pacisci. h. c.*h *l. cum propo-**nas. j C. eo.*i *l. j. C. eodem.*k *l. j. emp. h. c. l.**ex empto. de**actione empt.*l *emptorem. §.**qui aut. ff. de**act. emp.*

Norico qui ceteris non paulò emendatior est, vltro in nostram sententiã iuerunt seniores nonnulli, sed ita tamen, vt à contraria opinione, quæ vsu iam recepta esset, respondendo deflectere non auderent. Quibus ego nõ sine stomacho occinere cœpi, quod Stasimus seruus festiuè apud Comicum ait,

—mores

*Leges perduxerunt iã in potestatem suã, magis qui sũt
Obnoxii, quã parentes liberis: eã miserã etiam
Ad parietem sũt fixã clauis ferreis, vbi malos mores
Affigi nimio fuerat æquius.*

- De eo quod ad rēpublicã magis quã familiarē respicit, pacifici nõ possumus: vt si quis paciscatur, ne operis noui nũtiatione, quæ reip. causa facta est, exequatur^a. Nam ius publicũ priuatorũ pactis mutari nõ potest^b. Vnde Vlp. generaliter ait, quoties pactũ à iure cõmuni, id est priuato remotũ est, seruari nõ oportere^c. Itaq; si is, cui oppigneratur prædium, paciscatur cum debitore, vt is onera tributorum agnoscat, hoc pacto ius fiscale non conuellitur, tametsi, quod ad paciscentes attinet, iustum, ideòque seruandum sit^d.
- Pactũ de re turpi, & inhonesta, bonisq; morib⁹ ac legib⁹ 3 cõtraria, factũ, nulli⁹ momenti est^e: puta de furto faciẽdo, vel alio quouis maleficio. Sed & si quis paciscatur cũ aliquo, ne ob dolũ suũ aut furtũ teneatur si postea admissum fuerit, eque reprobatum hoc pactũ: cùm spes impunitatis, illecebra quãdam peccati sit^f. Diuersa causa est ei⁹ pacti, quo cõuenit, vt ne quod maleficiũ ppetretur. Nã quod lege cauetur, quæ vt Demosthenes ait cõuẽtio quẽdã & pactio est^g, cur de eo pacisci hominib⁹ priuatis nõ licebit^h? si tamen ob eãdẽ causã pmittatur pecunia, nulla nascitur obligatio, propter turpitudinẽ cõuẽtionisⁱ. Inter ea pacta, quæ cõtra bonos mores fiunt, duo præcipuè à Iurecõsultis memorãtur: vnum est, pactũ de successione futura. Apud priscos enim Romanos turpe ac impudens habitũ est, de hæreditate viuẽtis quẽquã sollicitum esse, quod & versus Horãtiani indicant, Sermo lib. 11.
- Qui

a d. §. si paciscar.

b l. ius publicũ. hic.

c d. §. si paciscar. l. si vnus. §. pacta.

d l. iter debito. rem. l. epistola. §. pactũ.

hic. l. vlti. C. sine cen. vel

reliq.

e l. pacta quæ contra. C. eo.

f l. si vnus. §. pacta.

g l. ii. de legib.

h l. nõ impossibile. hic.

i l. iurisgentiũ. §. si ob maleficiũ.

Qui testamentum tradet tibi cumque legendum
 Abnuere & tabulas à te remouere memento
 Sic tamen vt limis rapias, quid prima secundo
 Cera velit versu, solus multis ne cohaeres.
 Veloci percurrere oculo, &c.

Talis ergo pactio, quae hereditatis captandae mortis alienae & more vulturum cadauer, vt aiunt, expectandi occasionem praebet, vt odiosa, ac periculosa, merito legibus improbat, nec libertatem testamèti faciendi auferre potest^a. Aliud in testamento dicendum est, quòd cum secreto fiat, nemine quid contineat intelligente, sicque ambulatorium, & reuocabile quoad superstes fuerit testator, absque periculo hereditas eo cuius defertur in militibus sanè ad praelium pergentibus constitutum est, hoc pactum valere, vt ad superstitum alterius bona perueniant. Nam voluntas eorum quoquomodo declarata testamenti vim obtinet.^b Alterum pactum est, quo caufidicus à litigatore litem redimit, conuenitque vt is nomine mercedis certam partem eius pecuniae quae adiudicata fuerit, vel maiorem aliquam summam in euentum litis accipiat.^c Nam haec pactio caufidicis calumniosè litigandi occasionem praebet, & iis artibus, ac strophis veritatem oppugnandi, quas homines in foro, ac litibus triti (vt ait Plinius) vel nolentes ediscunt. Quoties enim spes aliqua vberioris quaestus certa ipsi ostenditur, Tunc im mensa caui spirant mendacia folles. &c. Quod vt verissimè, ita parcissimè de eisdem scribit Satyricus poeta, si ex nostri seculi moribus superiorum aestimatio fiat.

^d Ius agnationis pacto tolli non potest^d: vt si quis cum alio pacifcatur, ne eius frater sit. Est enim necessaria ac naturalis haec coniunctio, quae ex voluntate, arbitrioque nostro non pendet. Hinc Isocrates amicitiam consanguinitate potiorè esse demonstrat, quod haec in τῆς ἀπαρχῆς illa, τῆς προαίθετος proficiscatur. Eademque est ratio sententiae si forte iudex adeo vecors sit, vt agnationem inter duos existen-

^a l. pactum data-
 li. l. ult. C. eo.
 l. stipulatio
 hoc modo de
 verb. ob. l. ex
 eo. C. de inu-
 tu. stip. l. haerè
 di. C. de pac.
 cõuen. l. de si-
 deo. de trasf.
 l. quidam. de do
 na. l. ii. §. in-
 terdum. de
 vulg.
^b l. licet inter
 priuatos
^c l. sumpt^o hic.
 l. salariũ. l. si
 remuneradi.
 §. maurus. ff
 manda.

^d Ius autem
 agnationis hic
 i iura sangui-
 nis. de re. iu.

- existentem ratione aliqua motus dirimat: aliter atque si nullam inter eos agnationem esse pronuntiet: quo casu merito ius facit sententia & pro veritate habetur^a.
- a l. siue contra. de libe. agnos.* Ac sicut pacto effici nō potest, vt is agnatus non sit, qui agnatus est, nec contrā ita etiam vt cohaeres sit aliquis, cui neque ex testamento, neque ex lege delata est hæreditas. frustra cauemus, atque paciscimur.^b
- b l. epistola. in prin. hic.* Quodcunque pactum in traditione rei factum fuerit, valet^c. Excipitur pactum, quo conuenit, vt ei qui decem mutua dat, viginti debeantur, siue id de pecunia numerata, siue aliis rebus in pondere, numero, vel mensura consistentibus intelligamus. Re enim non potest obligatio contrahi, nisi quatenus datum sit^d. Immo ne stipulatione quidem id fieri posse existimo: licet vulgò interpretibus diuersum videatur. Qui enim ita paciscitur, aut stipulatur, totam summam, velut ex mutuo debitam pacisci, ac stipulari videtur. At si quis præter rem, quæ mutuo data est, aliquid paciscatur, vsurarum nomine, vel stipuletur, in quibus casibus stipulatio est necessaria, nō re, sed cōuentione contrahitur obligatio: nec dubito, quin ea accessio peti possit. Itē excipiuntur pacta de his interposita, quæ nostranō interest fieri, veluti ne per fundū tuum eas, ne ibi consistas, ne inuito me alienes, ne mortuum in eo sepelias^e. Verū vbi interest paciscentis, quæ res futura sit ei utilis, aut certē vsui esse possit, seruanda erit conuentio. ^f Quid enim si paciscar, fundū me inuito non alienari, ne malus mihi contingat vicinus, qui interdum hominibus plurimum incommodi afferre solet^g: vt enim inquit Hesiodus.
- c l. nemo. hic. l. quoties. de seruitut.* *μηδ' ἄμ' ἄλλοις ἐπέλοιτ' ἡμῶν γέτωρ κραιὸς ἰὴ.*
- f l. vlt. C. de pact. inter emp. l. venditor. ff. cōmunia. præd. l. si creditor. de distrac. pig. l. ei fundo. de seruit.* Cuius dictum non minus, quā Themistoclis factū laudatur, qui fundum venditurus, vicinos bonos eum habere proseripxit. Cæteras exceptiones prætermittimus, quæ ex iam dictis facillè colligi possunt.
- g d. l. vlt.*

Quomodo paciscendum sit.

CHAP. V.

Imprimis

Imprimis videndum est, ne dolo malo pactum fiat^a. *a* *l. iurisgentiu.*
 Secundo loco, ut à forma legibus præscripta non re- *§. prator ait.*
 cedatur. Itaque pactum de pecunia non petenda, à pu- *hic l. cū post-*
 pillo factum sine tutoris autoritate ratum non est^b. *eaque. C. eo.*
 cut nec transactio de alimentis testamento relicta, sine *b* *l. contra. hic.*
 prætoris decreto^c. Præterea cū hæres ante aditā hæ- *c* *l. cum hi de*
 reditatem pacisci vult, ut minus quàm debitum sit, eis *transactio.*
 soluat. alioquin nō aditurus hæreditatem, forma Diui *d* *l. iurisg. §. ho*
 Marci rescripto data, quam Vlpianus, Papinianus, Pau- *dic. l. maiorē.*
 lus eleganter declarant, seruanda est^d. An autem pa- *l. si plures. l.*
 ctum in scripturam redigatur nec ne, nihil interest^e. *rescriptū hic.*

*De effectu, & potestate Pacto-
rum. CAP. VI.*

Pactum non parit actionem, Intellige si solum, ac- *f*
 nudum sit. Nam si pacto accesserit stipulario, vel *sed cū nulla.*
 traditio, aliāue iusta causa, actio dabitur^f. Causa *l. diuisionis.*
 cessante, nulla competit actio, nisi lege confirmatum sit *l. si intra. hic.*
 pactum, vel post contractum bonæ fidei statim interpo- *l. de bitori. l.*
 situm sit^g. Quod adeò verum est, ut & si certis annis *pascenda. l.*
 quod nudo pacto conuenerat, datum fuerit, nihilo ma- *legem. l. pe-*
 gis competat actio.^h *tens. l. cū ppo*

Ex pacto licet actio non nascatur, nascitur tamen ex *g*
 ceptioⁱ. In cuius locum succedit nōnunquam exceptio *l. legitima. l.*
 doli^k: & vtraque actionem inutilem, atque inefficacem *iurisg. §. qui-*
 reddit^l. Proinde eum, qui liti de prædico motæ renuntia- *mo. l. si. tibi.*
 uit causam finitam instaurare nō posse, certi iuris est, nisi *§. de pignore*
 dolo aduersarii circumuentus fuerit^m. Quod autem dicitur, *hic l. in bone*
 pactum exceptionem parere: nō de quouis pacto, *fidei. C. eo.*
 sed de eo, quod de non petenda pecunia interponitur, *b* *l. si certis an-*
 aliōve simili accipiendum est. Nam si pactus sim tecum, *nis. C. eo.*
 ut fundum meum, quē possides, Titio tradat, Proculus *i* *d. l. iurisgē. §.*
 respondit vindicantem me eum fundum à te non aliter *sed cū nulla.*
 exceptione conventionis excludi, quàm si iam à te tradi- *l. x. rescriptū. §.*
 tus sit, & cⁿ. Ceterum etsi ex pacto non detur actio, pœ- *plerūq; l. si cū*
 na tamen, si placitum non seruetur. promissa per stipula- *emptore. hic.*
l. nihil refert.

de reg. iur. m l. postquam liti. l. cū postea. C. eo. *n* l. sicū fundū hic

- tionē, peti potest, si quis ita agere, quā agentis excep-
 tionem obicere maluerit^a.
- a** l. rescriptum. §. si pacto. Nudo pacto dominium rei in alium transferri non po-
 test. Et ideo si quis vendat rem pacto adiecto, vt em-
 ptor statim eius rei dominus fiat, id pactum nullius mo-
 menti est, quantum ad dominii translationem attinet^b.
- b** l. traditionibus. C. eo. Pactum ipso iure actionem, aut obligationem non tol-
 lit^c. Nam ipso iure, id est iure civili, ac Pop. Romani
 lege certi obligationum tollendarum modi comparati
 sunt, veluti solutio accepti latio nouatio^d.
- c** §. praterea. Insti. de exce. In hunc verò numerū nō refertur pactū, nec vlla lex de
 d. ut. quib. mo. tol. obli. Insti. pacto Romæ lata est, sicut de stipulatione, vt fufus fu-
 tu. l. obliga- tionū fere. de tionibus ius versari, cū in pactis nudum tatum modo
 e. act. & oblig. factum absque iure civili versetur^e. Itaque fieri non potest
 l. si vnus. §. pa- ut ipso iure, seu iure civili obligationem tolli rectē dica-
 ctus. hic. l. nec mus. Quod cū ita sit, is qui pactus est ne petat, ipso iu-
 feru^o. de pecul. re nihilomags petere, atque agere prohibetur: sed iure
 prætorio quod subsequitur, emendat, & ex bono & æ-
 quo interpretatur ius civile, inhibetur vt iniqua ei^o pe-
 titio: idque fit exceptione data: quia prætor actionē de-
 negare non ausus, ne apertē legis authoritatē conuelle-
 re videatur cōditionem seu exceptionē addit ex iuris-
 dictione sua extra quam si pactus sit, &c. Ac si ad effe-
 ctum respiciamus, huius exceptionis vi omnino inutilis,
 f. l. si cum te. l. si & inefficax remanet obligatio, adeo vt ei qui ita pactus
 pactus sim hic. est, absque errore tamen mora nulla fieri intelligatur^f.
- g** §. vlt. Insti. Hinc Cicero pacta sic iusta esse ait, vt iuri præstare di-
 qui mod. tol. cantur. prætor siquidem eum, cui ius ipsum aduersatur,
 oblig. l. iuris- exceptione pacti conuenti nihilominus tuetur. Excipiū-
 gen. §. adeo. l. tur aliquot casus, in quibus non tantū iure prætorio,
 emptor. in pri. sed ipso etiam iure, per pactum tollitur obligatio, veluti
 l. ab emptione si super eā obligatione interpositum sit, quæ solo con-
 hic. sensu contrahitur. Contrario enim consensu eam dissol-
 uuntur. b. l. si tibi. §. si si æquum est, modo res adhuc sit integra, nec tali obli-
 quædam. l. si gationi accesserit stipulatio^g. Item actio furti atque in-
 vnus §. pact^o iuriarum ipso iure per pactum tolluntur^h. quoniam id
 i. l. legitimæ. lege veteri, quæ ipsum ius *ἰμφορικῶς* appellatur, diserte
 hic. ubi dixi. cautum, atque expressum fuitⁱ. Sed queritur, pactus ne
 nus. peteret,

peteret, postea conuenit vt peteret, vtrius pacti maior potestas erit? Nam constat ex iam dictis, ipso iure neutrum quicquam virtutis habere, ideoq; prius pactum per posterius ipso iure non elidit, siue tolli. Verum quia æquitas suadet, nouissimam cõuentionem seruari debere, ad prætoriam iurisdictionem recurrendum erit, & replicatione posterioris pacti exceptio prioris elidetur, vt Paul^o ait^a. Eadem est ratio fideiussoris, si quis cum eo, vt dictum est, pactus sit, que & rei principalis^b. Alioquin paciscete reo solo vt petere liceat, vtilitas prioris pacti semel quesita fideiussori nõ aufertur^c. Nec mirum est, si actio ea, quæ pacto extincta non fuit, sed tantum ab eo impedita, ne vim suam exereret, eliso pacto, summoq; impedimento conualescat. Quare in iis pactis, quæ actionem ipso iure tollit, de quibus supra diximus, aliud dicendum est; id quod idem Paulus subtiliter & eleganter explicat^d.

⁵ Pactum generaliter conceptum in omnibus nocet, licet ea specialiter expressa non sint. vnde pactus ne hereditatem petat, nullam rem hereditariam petere potest^e. Hoc accipiendum est, nisi verisimiliter aliud actum esse appareat: vt si post computatam accepti & expensi rationem adscripta sit epistolæ, siue cautioni hæc clausula, Si quod instrumentum à te emissum, cuiuscunque summæ, ex qua eunque causâ apud me remanserit vanum, & pro cancellato habebitur, quamuis hæc verba generalia sint, tamen ex coniectura voluntatis paciscentium ceteræ obligationes manent in sua causâ, quæ ad expensam acceptaque non pertinent. Præterea inter cohæredes facta diuisione, & interposito instrumento, quo cautum est, nihil commune remansisse, si ab vno subtracta sit, cæteris ignorantibus, pecunia, cuius in instrumeto nulla sit facta mentio, generalis pacti conuenti exceptio doli replicatione elidetur^f.

⁶ Pactum de vna re factum, ad aliam non porrigitur^h. Proinde si conuenerit, ne dominus à colono petat, colonus à domino nihilominus petere potestⁱ. Item si cum mihi

l. si vnus. §. pactus. hic. l. pacta nouissima. C. eo.

d. §. pactus. vers. eadem. ratione.

l. vt hic.

d. §. pactus.

e. l. si vnus. §. item. si pactus.

f. l. emptor. §. lucius.

d. l. tres fratres. hic.

g. d. l. si vnus. §. ante oia.

h. l. si conuenerit hic.

- a l. si vnus. §. si cum mihi. mihi xx. d. eberes, pepigerim, ne decem petā, reliqua decem à te petere non prohibeor^a. Sed & si cum eo, qui mihi hominē debet, paciscar, ne Stichum petam, alium hominem petenti non nocet exceptio: tamen si in eo, qui stipulatus est decem aut Stichum, deinde pactus ne decem petat, aliud responsum sit^b. Quod si pactus sim, ne hereditatem, aut fundum petam, singulas res hereditarias, aut vsumfructum fundi petere non possum: quia non aliam rem, sed eandem petere videor.

Pactum cū reo factum ad tempus, vltra neque reo 7, neque fideiussori prodest.^c

- e l. si vnus. §. si cum reo. Pactum factum cum vna persona, ad aliam non extenditur^d. Itaque debitorum pactionibus creditorum petitio nec tolli nec mutari potest, vt Diocletianus rescriptit^e. Item si vnus ex duobus reis stipulandi vel argētariis sociis, pactus sit cum debitore de non petēda pecunia, alteri non nocebit^f. Interdum tamen pactum aliis præter paciscentes nocet, vt puta si maior pars creditorum, seruata rescripti forma, paciscatur cum hærede de certa parte debiti non petenda, qui alioquin hereditatem adiutus non erat. Nam hæc conuentio cæteris dissentientibus obest, cui perquam affine est quod Scænola respondit, cū res in eo statu esset, vt pupillus ab hereditate patris abstineret tutorem qui cum creditoribus pupilli decedit, vt certam portionem acciperēt, eadem parte contentum esse debere^h. Sunt & alii casus, qui ex iam dictis obseruari possuntⁱ. Vt autem commodius tradatur quæ ad hanc regnlam pertinent, pacta in rem, ab his quæ in personam cōcipiuntur, distinguemus. Igitur pacta in rem ad hæredes transeunt, præsentque omnibus, quorū obligationem dissolutam esse eius qui paciscebatur interfuit^k. Itaque debitoris pactum prodest fideiussori, quia ipsius interest à fideiussore pecuniam non peti, ne postea actione mandati ab eodem conueniatur. Ex quo apparet, ei qui donandi animo fideiussit, pactum debitoris, vtpote cuius nihil interest, non prodesse^l. Eadē ratione fideiussoris cōuetio nec reo nec cū fideiussoribus pfit. Sed sige κατ' ἰποθίση reū fideiussoris consanguineum
- d l. si vnus. §. ante oīa. l. si actio. C. eo.
- e l. tale. §. post diuisionē. hic l. debitorū. l. pacto. C. eo.
- f l. si vnus. in prin.
- g l. & suū. §. vlt. cū legib. seq. hic.
- h l. cū eo. hic. l. cū hæreditas. de admini. tuto.
- i supra. cap. iiii. l. si cū cōptore cū similib.
- k l. tale. l. & hæredi. §. vlt.
- l l. quod dictū. hic.

nem aut intimum amicum esse, cuius opes non minus fideiussoris magnopere interest, cum si egeat, eisdem iuari su stentarique possit; κοινὰ γὰρ τὰ τῶν φίλων vt ait Euripides. In hac specie, an conuentio fideiussoris proficiat reo, quæri potest. Et responsum est, non proficere. Nam quod ante diximus, pacta omnib⁹ proficere, quorum obligationem, &c. sic accipiendum est, si conuentio principaliter ei, qui pactus est, proficiat: non si quoquo modo interfit. Et hic est sensus verborum Pauli, quæ in Codice Norico non rectè punctis distincta esse arbitror ^a.

Quod ad pactum personale attinet, animaduertendū est, cum persona id extingui, nec ad heredem transire. Sed nec ad alium quemuis producitur, nisi ad singularem successorem, puta emptorem, aut donatarium, quando viuuit is, qui pactus est ^b. Excipe, nisi contra paciscentium voluntatem verisimiliter id fiat: vt cum pater in dote constituenda filia suæ, pactus est, vt ea sine liberis defuncta dos fratri suo redderetur, quem sibi heredem fore sperabat. Nam ea conuentio liberis præter spem à focero susceptis, & hæredibus institutis, proderit ^c.

9 Pacti taciti eadem est virtus quæ expressi. Istius regule aliquot exempla secundo capite collegimus: quibus & alia quædam nō inuilia accedere possunt: veluti si quis pecuniam ab vno stipuletur, quam alius debet, videtur enim tacitè pacisci cū debitore, ne ab eo petat, nisi fortè stipulatus sit sub conditione quod sibi purè debebatur, & ea conditio non extiterit. Idque etiam tum procedit, cum à seruo quis stipulatur, qui iustam intercedēdi causam habet: quo casu dominus de peculio potest cōueniri, aliàs non potest. Nā licet dominus ex contractu serui, quatenus est in peculio, rectè cōueniatur, ex fideiussione tamē, cuius merito veteres innoxā comitē esse dicebant, nō tenetur ^d. Præterea si creditores hereditarii actiones suas aduersus emptorem hereditatis instituerint: ii que venditorem postea conueniant exceptione taciti pacti submouebuntur ^e. Eadem exceptio & creditoribus iis obstat, qui debitores in solidum obligatos

a l. fideiussoris.
hic.

b l. si tibi. §. si quis. §. pactū
l. & heredi.
§. i. lidem in duobus. §. i. l. epistola. §. vlt. l. qui i futurum. §. vlt. hic.
c l. tale. §. vlt.

d l. in persona.
§ qui pecunia. Plutar.
in lib. πικρῆ & σοφιστικῆς.
e l. i. C. eo.

lz pro e

pro sua quenque persona soluentes admisisse pro-

a l. si creditores

C. eodem.

b l. veteribus.

hic.

c l. in contra-

heda. de reg.

iur. l. cum in le-

ge de contra-

hen. empr.

bantur.^a
 Pactum Ambiguum, vel obscurum, in contrahenda
 emptione aut locatione, contra venditorem, aut loca-
 torem interpretandum est.^b Et quanquam vulgo inter-
 pretibus idem dicendum videatur in emptore & condu-
 ctore, si forte legem dixerint contractui, tamen ex ver-

bis Vlpiani sub titulo de diuersis regulis iuris anti-

qui, luce clarius apparet, veteres iuris auto-

res hac in re emptori ac conductori

magis, quam venditori aut

locatori fauere

voluisse.^c

20 EPISTOLA FRANCISCI DVARE-

NI AD ANDR. GVILLARTVM,
clarissimi viri Andr. Guillarti, libel-
lorum in regia magistri, filium,
De ratione docendi, discen-
dique iuris con-
scripta.

*SE*PE mecum egisti, Guil-
larte, ut quæ tu & ex equali-
bus tuis nonnulli civis discipli-
na studiosi iuvenes, me aliquã-
do de ratione docendi, ediscen-
dique iuris, ex tempore disserẽ-
tem audieratis, ea vobis paulò
accuratius descripta traderem,
ac communicarem: quæ & diu-
tius permanerent prodita lite-
ris, & facilius etiam à vobis repeti, ac per otium considerari
possent. Quòd autem expectatione tua id tardius effecerim,
vna hac causa me hercule fuit, quia verebar, ut satis man-
rum nostrum istud consilium esset, quod in gratiam potissi-
mum tuam à nobis descriptum, ad multorum manus peruen-
tuum augurabar. Itaque ego aliquantisper cunctandum
esse duxi, ut non solum in eius rei cogitatione diutius ver-
sari, verumetiam cum viris sapientibus, & eruditiss, de to-
to hoc genere colloqui, ac commentari possem: haudqua-
quam ignarus, quantum ea utilitas, & communicatio opi-
nionum, ad quanque rem cognoscendam percipiendam que
momentum habeat. Illud verò percommode cecidi, quòd si-
cut M. Cicero de optimo Reipub. statu scripturus, Rema-
nam tantum rempublicam sibi describendam esse putavit,

quod ea omnibus aliis antecelleret, ita & mihi quodnam esset optimum illud iuris docendi genus inquirenti, quo etiam magna ex parte eiusdem discendi ratio videtur contineri, non aliud tandem mihi hoc tempore praestantius occurrit, quam quod in nostra schola haud ita pridem institutum, & à te ceterisque felicioris ingenii atque indolis iuuenibus magno cum plausu exceptum fuit. Sic enim futurum spero, aut confido potius, ut nostrum hoc institutum, quod vel primoribus degustatum labris tantopere placuit, ubi variam, multiplicemque eius utilitatem, ac suauitatem ostendero, singulari quodam studio & amore complectamini. Atque vix iam ego tam graphicè rem totam depingere vobisque velut oculis spectandam proponere possim, quam vehementer, quamque ex animo de vestris, omniumque proborum adolescentium studis bene mereri studeo. Non enim sum nescius, quam personam in hac celebri schola sustineam, & quantum expediat iuuentuti, de his rebus, quae ad studiorum rationem pertinent, subinde admoneri: cum praesertim hodie quam paucissimi sint, qui ea recto consilio aggrediantur, & in quos illud non conueniat, καλῶς μὲν τὴν ἐπιχορηγίαν ἔχοντες τῆς ἰδέας. Indefit, ut sedulo quidem plerisque, sed irritò labore, & admodum infeliciter moliri videamus: quos ab errore in viam reuocare, boni praeceptoris esse existimo. Sed cum vos iam cohortatione nostra excitati, rectam (nisi fallor) viam ingredi cœperitis, non adeo fortassis necessarium vobis hoc nostrum officium videri possit. Attamen ut currentes (quod aiunt) instigemus, dabimus operam ut quae nos ad rectam studiorum institutionem idonea, atque vtilia esse comperimus, ea si minus elegantia, & splendida oratione, simplici certe, & non nimis, ut speramus, abiecta, nunc breuiter exponamus. Verùm antequam ad eius rei tractationem aggredimur, quaedam de vulgari illo professorum in legibus interpretandis more, qui etiamnum ubique in scholis retinetur, dicturi sumus, Ismeniamque tibicinem imitaturi, qui discipulis suis non tantum bene, sed etiam male canentes ostendebat, dicens, Hoc modo canendum est, illo nequaquam. Nam & hac ratione aduersariorum calumnias refellemus, quos utique nobis equio-

res fore confidimus, vbi intellexerint veterem, receptamque docendi consuetudinem non temere à nobis, nec qualibet de causa, immutatam fuisse. Scimus enim quanta nos premant inuidia apud imperitam plebeculam nonnulli, duorum scilicet vitiorum insimulantes, quorum vnum Graeci *κίσιος*, id est, nouarum rerum appetentiam, alterum hinc germanum ac propinquum & *κίσιος* vocant, quo mox fastidiuntur paulo ante adamata. Quibus vitiis haud scio an aliud in republ. sit periculosius. Et vtinam accusatores nostri à maledicentia, & obrectandi libidine tam alieni essent, quam nos hac vitia odimus, ac detestamur. Etenim tantum abest, vt res bonas, atque viles in nouantibus saueamus, vt ne eas quidem, quæ aliquid habent incommodi, modo nimis intolerabile non sit, facile mutari patiemur. Nec aded Plautinum illud vsquequaque improbamus, quod à quibusdam accepimus nobis obici solere, Nota res mala, optima est. Verumtamen si quid, tempore ipso ad moniti, in veteribus institutis deprehendimus, quod seculi nostri moribus parum conueniat, idque emendatione aliqua dignum iudicauimus, equidem non arbitror iure id nobis vitio verti posse. Nam & in legibus publicis idem vsuuenire scimus, quæ (vt ait Lucretius) mortales, ac temporibus ipsis mutabiles sunt, vt quæ in bello lata sunt, pax: quæ in pace, bellum plerunque abroget. Sic & in nauis administratione, alia in secunda, alia in aduersa tempestate vsu esse videmus, & experimur. Iam verd cum inter omnes sanos, & eruditos homines, qui se huc studio dediderunt, constet, eam interpretandi iuris consuetudinem inoleuisse, vt nullo vnquam seculo ferri à quoquam debuerit, nedum hoc felicissimo, & præcellentium ingeniorum feracissimo tempore, quis tam iniquus in nos iudex, vt causam nostram, bonorum omnium fauore ac patrocinio magis, quam in seclatione dignam esse non protinus iudicet? Nec sanè opus est, quæ peccantur in ea re, singula copiosius hic recenseri, quæ vobis non ignota esse reor. Memini siquidem ex vobis audire, cum nuper in huiusmodi Doctores incidissetis, tantum istius corruptissimæ doctrinæ odium animo concepisse, vt parum abfuerit, quin studio iuris, multa salute dicta, ad quamuis aliam ex inferioribus, ac

ac leuioribus disciplinis, animum applicaretis: idque vos facturos fuisse, nisi noua nostra docendi ratio, aut, vt verius dicam vetus, sed à nobis longo interuallo repetita, ac renouata, cuius fama vos in scholam auditoriumque nostrum pertraxerat, eosdem repressisset, & continuisset. Dicam igitur ex multis, ac propemodum infinitis pauca, ex quibus nostrum de ea re iudicium à vestro non multum discrepare cognoscetis: & vos istius incepti, quasi ex certa ratione magis, quam errore aliquo, ac leuitate iuuenili profectum sit, minus (vt spero) pœnitebit. Ac imprimis illud magnopere improbandum ducimus, quod proprietates Latini sermonis, cuius merito tribuitur laus veteribus Iureconsultis, hodie in omnibus fere gymnasiis negligitur. Nam pro Latinis, propriis, & elegantibus vocabulis, noua, eademque inepta, & monstrosa à professoribus cuduntur, ex quibus conflatata oratio, quia præ nimia obscuritate non intelligitur, idonea ad docendum esse non potest. Idque factum à plerisque scio quicumque verbis propriis, & apud scriptores probatos, quos quotidie manibus tenerent, vsitatis, satis commode & dilucide cogitata sua efferre possent, tamen quò disputationes suas obscuriores redderent, & offusa rudioribus caligine maiori in vulgus essent admirationi, noua, atque inaudita comminisci maluerunt, quæ nemo, nisi ab ipsis permultos annos edoctus, aut in huiusmodi scriptis diu multumque versatus, intelligeret. Erunt fortasse, qui dicent, rudi adhuc, & impolito seculo verbis ex medio sumptis vtendum fuisse, quæ ab idiotis & plebeis hominibus, quales tum plerique huius artis studiosi erant, minore negotio perciperentur. Balbus enim, vt in prouerbio est, balbum rectius intelligit. Sit ita sanè: Non enim summo iure cum iis, qui ista defendunt, contendere cupio. Sed quæ, malum, dementia est, vobis, vestrique similibus id est bonarum artium linguarumque peritia non leuiter instructis iuuenibus, quales hodie magna ex parte videmus, eos qui ad iuris ciuilibus studia se conferunt hæc, ineptias obrudere, & ea oratione vt, quæ rebus obscuris nullam addat lucem, claris verò & perspicuis tenebras obducatur. Accedit hoc etiam mali, quòd ea sermonis
rusti-

rufficitas & plusquam Scythica barbaries, auditores ipsos elegantioribus perpolitos literis, ab hac disciplina prorsus alienat, & auertit: quos ad eam potius, utpote seueriores, & primo aspectu inamenam, orationis nitore & puritate, velut illecebris quibusdam, & lenociniis, alluci conueniebat. Nec tantum ideo nocet iuuentuti horrida, incultaque istorum oratio, quod nullis eam blandiciis demulceat, verum etiam quia nullius fere creduntur esse iudici, qui tam ineptè, & inquinatè, siue scribunt, siue loquuntur. Nam incredibilis illa infantia, eos in rectè dicendi studio, & iis auctoribus legendis, quibus prudentia & iudicium acquiritur, & confirmatur. scriam operam non posuisse, ac ne puerilibus quidem disciplinis imbutos esse satis arguit. Itaque talibus professoribus si qui dant operam, vel inopia meliorum, vel aliqua fortassis necessitate adacti, quia contemptim, & ositanter audiunt magis, quam auscultant, minore cum fructu id faciunt necesse est. Caterum ista corruptè loquendi, ac scribendi consuetudo quos errores, quasque contentiones pariat, tam facile mihi esset hic demonstrare, quam liquidò confirmare possum, ingentem illam commentariorum molem, qua totum penè ius obrutum est, magna ex parte ex futilibus & ociosis altercationibus, quas puri sermonis contemptus & ignoratio peperit, natam esse. Sed quia instituti nostri ratio fusius hæc differi non patitur, ad reliqua iuris professorum vitia atque errata iam nostra festinat oratio. In quibus illud non minimum est, quod methodus, & ars docendi non minus, quam sermonis proprietas apud eos contempta iacet, licet utraque res ad docendum æquè sit necessaria. Nam, ut præclare inquit Cicero, non solum aliquid scire artis est, sed est quedam ars etiam docendi, in qua Seruum Sulpicium valde exercitatum fuisse, ideoque cæteris excelluisse iureconsultis, idem auctor est. Fieri enim non potest, ut sine ea methodo, quam Aristoteles, Galenus, & alii eruditissimi viri docuerunt, quaque in scriptis suis nunquam non vsi sunt, quicquam rectè doceatur. At in istorum doctrina, diu boni, quàm confunduntur, quæ vere dicam) mōstrosa sunt oīa? Miscētur, & cōfunduntur, quæ oportebat secerni, & quæ natura cōiungi postulat, seinguntur, ac distrahuntur

strahuntur: ut quod de veteribus quibusdam Iureconsultis
 scriptum reliquit Cicero, multò rectius in istos torqueri pos- 9 c
 se videatur: Sed Iureconsulti, inquit, siue erroris obuciendi 1 c
 causa, quò plura, & difficiliora scire videantur: siue, quod 2 c
 similis veri est, ignoratione docendi saepe quod positum est 3 c
 in vna cognitione, id in infinita dispertuntur. Nonne vi- 4 c
 detis, ut omnes in omnium interpretum, qui propè innumera-
 biles sunt, commentatus magis, quàm legibus interpretandis
 occupati, de re paucissima, præter rem infinita tum scribunt,
 tum loquuntur? ut alienissimis locis inculcant quæcunque li-
 bet: ut vnius vocule arrepta occasione, euagantur à propo-
 sito, nihil pensi habentes ut rectè quidam ait quid quoque loco
 aut dicatur, aut scribatur? ut denique Bartolis, Baldis, Pau-
 lis, Fulgosis, Alexandris, Iasonibus, Socinis, Curtus, De-
 cius, Purpuratis, aliisque multò ignobilioribus appellandis,
 eorumque recensendis opinionibus, sibi placent: quasi verò
 non cuius homini ingenioso, & mediocriter in his studiis ver-
 sato, id factu perquam facile sit: aut obscurum sit, eos ad ina-
 nato quandam memoriæ ostentationem, non ad studiorum
 utilitatem id facere, Titus Quintus imperator Pop. Rom.
 cum Aetolorum legati in concilio quodam Achæos à fide
 Roma. abducere volentes, vires suas supra modum extolle-
 rent ac variis generibus armorum & inauditarum gentium
 nominibus commemorandis ipsos terrerent, faceret sic eos elu-
 sisse fertur: Res, inquit, simillima est cœnæ Chalcidensis ho-
 spitis mei, hominis & boni, & sciti conuiuatoris, apud quem
 solstitiali tempore conuiuio accepti, cum miraremur, vnde illi
 eo tempore anni tanta suppeteret venatus copia: tum aridens
 homo non, quàm isti sunt, gloriosus, ex vno sue domestico
 varietatem illam & speciem ferinæ carnis factam esse con-
 fessus est: non secus isti faciunt, inquit, qui variis, & horren-
 dis nominibus vos territant, cum vna gens sit. Hi enim om-
 nes, Syrii sunt, sed, armis inter se ad speciem ingentis exerci-
 tus distincti. Idem & vos de hac tam magnifica & fastuo-
 sa variorum iuris interpretum, librorum, tractatum, com-
 memoracione proculdubio existimare debetis: quæ sine vllò
 fructu & commodo ad miraculum excitandum fieri solet.
 Eadem enim descripta sunt à pluribus, sed paucis commu-
 tatis

tatis verbis, ac plerunque ne commutatis quidem, toties, repetita, vt non dubitem, quin omnia huiusmodi scripta quamlibet proluxa & verbosa, si quis in eò modicè sibi elaborandum esse duxerit, ad paucissimum numerum librorum facile redigi queant. Est & aliud, idque tertium, in quo ita grauius, meo iudicio, peccatur à multis, vt cætera, quæ per se grauius sunt, errata, præ hoc vno leuia, ac prope contemnenda videantur: nempe quòd illis impostoribus non satis est barbare, & confuse omnia tractare, nisi etiam disputationibus suis sophisticen perpetuò admisceant. Summam enim ingenii laudem esse ilucunt, non verà explicare, sed bonas, viles, & receptas aliorum sententiâs petulanter euertere, quasi ipsos pudeat vsquam cum quoquam consentire, & nihil verum, nisi idem diuersum sit. Et quia turpe sibi existimant homines plus satis ambitiosi, quæ recta, & simplicia sunt, quia nimium scilicet vulgaria & facilia sequi, quibus præstigiis (diu boni) & commentis veritatem obruunt, quo aliquid paulò argutius, nec ab aliis ante excogitatum (id enim palmarium est inter eos) in medium adduxisse videantur. Itaque de huiusmodi doctoribus illud verè dici potest, quod Antonius apud Ciceronem de Philosophis scribit: Ipsi se compungunt suis acuminibus, & multa quærendo reperiant non modò ea, quæ iam non possint ipsi dissoluere, sed etiam quibus ante exorsa, & potius detexta, propè, retentantur. Hæc quia non intelliguntur à iuuenibus, nec ad eò intelligi possunt, videntur plerisque ingeniosa, qui ea sola, mirantur, & habent in pretio quæ non intelligunt, & subtilissimam oportere rem esse arbitrantur, quam ipsi non cerant. Quæ verò simplicia, atque perspicua sunt, quæque plus operis habent, quam ostentationis, ipsis vt puerilia sordent, ac nihili sunt. Ego verò, tantum abest vt acumen istud magnopere mirer, vt etiam bonorum omnium virorum, & eruditorum odio, & insectatione dignum esse putem. Nam pleraque id genus inuenta, quæ magno illi cum fastu, vt noua, atque inaudita in cælum efferunt, huiusmodi esse certò scimus, vt mirum videri non debeat, si homini sano, & integri iudicii, nullo vnquam tempore in mentem venerint, Quæquidem vt arguta sint, atque ingeniosa, quia tamen in-

anissima

niissima prudentiæ sunt, nullum adferunt studiosis fructum: quin potius ita iudicium omne peruertunt, & corrumpunt, ut vulgus hominum rectius, ac sincerius, quam qui talibus argutus, sophisticisque cauillis assueuerunt, de ciuilibus, ac seriis rebus iudicare soleat. Quid enim aliud eos facere videas quam *λεπτολογεῖν*, uti *πρὸς κατὰ σύνθεσιν*, ut de philosophis Aristophanes ait: id est, non tantum de rebus tenuibus ac frivolis disputare, sed etiam de meris nugamentis anxie torqueri. Euclidis schola, quod arguta quidem, sed ad rectè viuendum inutilia docere videretur, *χολὰ*, id est bilis ac molestia, à quodam vocitata est: cum tamen discipulis suis ea traderet, quæ si minus ad mores, & rectam vitæ institutionem, saltem ad id ipsum, quod profitebatur, magnopere pertinerent. Quo igitur nomine istorum scholam vocari par est, qui veram, germanamque philosophiam, id est, boni & æqui scientiam professe, non tam iustitiæ & æquitatis, quam litigandi monstrant, vias? Quædam fortassis augendi criminis causa nonnullis confixisse videbor. verum non dubito, quin homines sani & eruditi, quibus hæc σοφιστικὴ ignota non est, multò parcius, quam res tanta postulet, se ea me loqui existiment. Ac breui futurum auguror, ut, fucus ille quem pauci tantum hodie perspiciunt: non minus innotescat hominibus, quam Aristoteli (ut de christiana taceam) philosophiæ professorum impostura, nostro seculo omnibus patefacta atque explorata est. Eò enim iam euaserunt istorum præstigiæ, ut nulla dissimulatione regi diu possint, quas ne ipsi quidem omnino probant: sed eos id piget confiteri, tum quia seram esse penitentiam credunt, tum etiam quia nisi omnia perturbent, & de industria nebulas offundentes, artem reddant obscuriorem, verentur, ne in tenui, & exposita omnibus scientia versari, nec tanta mercede, quanta plerique eorum docent, id est, amplissima, digni videantur. Scitum est illud Catonis, qui mirari se aiebat, quòd non rideret aruspex, quoties aruspiciem vidisset: sentiens hoc genus diuinationum nihil aliud, quam meram imposturam esse. Nobis verò longè aliud accidit, quam Catoni, qui iuuentutis imperitiæ stultitiam, & patien

& patientiam facere, & suauiter eos videre solitos non ignoramus. Malam eorum mentem, atque improbitatem magis demiramur, quos non pudet studiosorum iusenum simplicitate sic abuti, & in ea re, quæ maximè omnium seria est, maximèque momenti, tam procaciter ludere: idque vel in ipsis Institutionum libris, qui elementa iuris ciuili, via, & ratione perquam eleganter, accurateque descripta, continent. Quo quid indignius dici, cogitari potest? Hæc sunt mihi Andrea, quæ de corruptissimâ illa iuris interpretandi consuetudine, quæ vulgò in gymnasijs hodie recepta est, quantum instituta breuitas, & modus epistolæ patiebatur, immo verò magis quàm patiebatur, dicenda putauit. Ex quibus (opinor) intelligis, quantopere hæc pestis discentium studia remoretur, quantumque detrimenti qua publicè, qua priuatim adferat. Vnde fit, ut cum scientia iuris omnium facilima merito à veteribus existimata sit, nullus tamen labor, nulla ætas ad percipiendam eam satis esse credatur. Menedemus quidam Heretriensis dicebat, Plurimos nauigare Athenas studiosorum gratia, qui primùm essent sapientes. Deinde philosophi, hoc est sapientiæ amantes, postea Rhetores, demique progressu temporis euadere idiotas. Idem de huius discipline studiosis vulgò iactari solere quis nescit? nimirum, quòd primo anno sint. Doctores, alterò Licentiati, tertio Baccalaurei, postremò rerum omnium imperiti. Quod utique de his qui à Lycophantis istis & præstigiatoribus instituuntur, qui frigidissimis nescio quibus argutus instructi arcem iuris prudentiæ solos se tenere iactitant, verissimam esse puto. Nec tamen inficias eo, ex illis tenebris quamlibet densis, ac planè cymmeriis, quosdam fortassis emergere, & ad culmen eruditionis aliquando aspirare: id quod si fortè nobis abiiciat aliquis, in promptu est quod respondeam, qui hoc exemplo adducti à methodo, & recta discendi ratione abhorrent, iis hominibus persimiles videri, quos accepimus, cum ipsis Romam contendentibus tuta plana, compendiaris, & facilis monstrata esset via, per aliam nihilominus asperiores, longioremque, ac longè periculosiorè iter facere maluisse, quod

coitine

eo itinere plerisque cum ingenti sudore, ac summis difficultatibus eò peruenisse intelligerent. Superest ut illam ipsam nobis commonstremus viam, quæ facillè, & sine villo, aut certe quàm minimo errore, ut quidem nostra est opinio, ad summum doctrinæ civilis fastigium conscendere possitis. Quæ in re vereor, ne si fortè reconditum quiddam, aut valde difficile, & magnificum à me expectatis, intellecta oratione, consilioque nostro, protinus audiam, & diuipòvepos hira mōp òxixtēxiip. At videndum est vobis, ne quod plerique faciunt, rei utilitatem & fructum ex specie eiusdem metiamini, idemque nobis eueniat quod cani Aristopico, qui umbram carniū, quòd ea maior appareret, captans, veras amisit carnes. Quæ enim hoc de re à nobis dicantur, & si primo aspectu tenuia fortè appareant, ea tamen multò plus habere in recessu quàm in fronte polliceantur, confirmare ausim. Sed iam ad institutum reuertor meum. Si igitur mihi iuuenis in iure civili datur instituendus, explorabo primùm, ac perspiciam, an his literis, quibus tinctum esse eum oportet, qui non tam leguleius, quàm Iuriconsultus, ac (ut Græci dicunt) οὐδὲν ἄλλο σὺν ἑαυτῷ ἔχει, si futurus, mediocriter saltem instructus sit. Nam sicut Arcesilaus dicebat, in officinam fullonis lanam deserendam non esse: ita magno in errore versari eos existimo, qui cùm literis Græcis ac Latinis ne imbuti quidem sint, in tempestate & illotis (quod aiunt) pedibus ad iuris civilis studium irrumpunt. Ac si mihi quidem videbitur ab iis rebus non omnino imparatus esse, quæ viam ad cognoscendum ius civile muniunt, hortabor eum ante omnia, ut libros quatuor Institutionum accuratè legat, atque edifiat, quos magna ex parte vel absque doctoris opera perse ipse assequi, & intelligere poterit. Quia tamen viua præceptoris vox maiorem ferè vim habet, quàm lectio, nec sicut præceptor, ita libri dubitantibus nobis (ut ait Plato) satis commodè respondent hoc quoque adiumento laborem eius minuere, ac subleuare conabor: sed ita, ut præter simplicissimam quandam, & breuissimam obscuriorum vocum & propriarum huius artis explanationem nihil à me accipiat. Quod cùm paucis mensibus perceptum à nobis fuerit, is si me audiet, eandem crebro repetet lectionem, ac tandiu leget, relegetque, quoad memoriæ pe-

nitus

nitus haeserint, quaecumque illis libris descripta sunt. Est autem
 ea Lusitiani isagoge tam artificiosè contexta, ut si quis ordo-
 vocia eius, atque ordinem, quo nihil est ad memoriam iu-
 uandam vtilius, considerauerit, adhibita mediocri diligentia,
 faciliè totam recitare memoriter queat. Hoc veluti iaculo gra-
 du, ad Pandectarum lectionem progrediendum erit, quae ut
 nomen ipsum indicat, vniuersam boni & aequi scientiam, at-
 que doctrinam complectuntur. Sed ne rerum infinita prope
 multitudine & varietate, obscuriorum praesertim, & perple-
 xarum, quae iis libris disputatae sunt, paulò rudiùs adhuc in-
 genium obruatur, facturus mihi videor operae pretium, si ti-
 tulos ipsos, eo quo descripti sunt ordine à Triboniano, leui ac
 simplici interpretatione percurrero, & itaquam in tabula de-
 pinxero, quid sub quoque summam contineatur. Ac in sin-
 gulis serè edictum aliquod à praetore propositum videas, cui ex
 Vlpiano, aliisque veteribus consultis subiecta sit interpreta-
 tio. Quod qui non animaduertunt, quia scopum non vident,
 ad quem referenda sint omnia maximis saepe, & grauisimis
 erroribus implicantur. Itaque demonstrata serie ac disposi-
 tione titulorum, quam vulgò continuationem vocant, eius edi-
 cti tum auctorem admoneri, tum verba, si quae sint quae luc-
 cent interpretationis desiderant, breuiter & perspicue decla-
 rari sufficiet. Quod munus in nostro gymnasio quanta cum
 laude obierit collega meus Doctòrque vester, nomine B A R O,
 sed doctrina, & eruditione Varro, nemo vestrum est, qui
 ignoret. Earum verò quaestionum omnium quae ex singulis
 edicti verbis existunt, & ab Vlpiano, ac ceteris diligentissi-
 mè explicantur, in aliud tempus tractatio reuocanda est. Hu-
 iusque consili mei sanè grauisimas causas habeo. Nam cru-
 ditorum consensu receptum est, In docendis artibus, ab iis,
 quae vniuersalia, & nobis notiora sunt, ad singularia proce-
 dendum esse. Ac saepe numero expertus ipse sum, quantum ea
 res fructum studiosis adferat. Legendo siquidem, ac docendo
 in pleraque Iureconsultorum responsa crebriò incidi, quae &
 si breuissima sint, & ad titulum vnum specialem maxime
 pertineant: nemo tamen ex eis sensum aliquem idoneum, nisi
 perceptis quinque, sexue aliis titulis, elicere potest. Titulos cũ
 dico, capita, & summas rerum intelligo, quas tenere, ac velut

in conspectu habere, mirum in modum prodest iuris studio-
 so, ante quam vastissimum illud pelagus præceptionum, quæ
 circa singula versantur, ingressus fuerit. Tantâque est huius
 rei vilitas, ut confirmare non dubitem, si quis ita se bona fi-
 de exercuerit, eum in iure civili rudem habendum non esse.
 Verùm ut operi inchoato fastigium imponatur, nihilque præ-
 termittatur eorum, quæ iuris nostri autores prodiderint, quæ-
 que ad cumulandâ iurisprudentiam pertineant, conabor equi-
 dem eum, quem (ut dixi) institueundum suscepero, quasi decur-
 so spatio à calce, ut ita dicam, ad carceres reuocare. Itaque iam
 inde ab initio repetita Pædectarum prælectione, omnia sic ex-
 cuti, ut nihil tam minutū sit in his libris, quod nõ persequar,
 & explancm. Nam etsi prima illa, de qua iam diximus, in-
 formatio mirè utilis sit, non tamen ea est, ut hominem civilis
 discipline audissimū omnino explere, & satiare queat. Nec
 verò hæc paulò subtilior disputatio, ut ingentem eius fructum
 mittam, aut inuicunda, aut omnino difficilis ei futura est, si ra-
 tione, ac modo gubernetur: id est, si explosis primùm argumē-
 tis illis (si dys placeat) interpretum nugis, omnia ad boni &
 æqui normam sincera, & commoda interpretatione exigantur:
 deinde disponantur, & artificiosè digerantur ea, quæ spar-
 sim, & sine ullo ordine à Triboniano sub singulos Pædecta-
 rum & Codicis Iustiniani titulos congesta sunt. Tametsi
 enim de titulorum collocatione neminem iure conuerti posse
 arbitror: tamen res ipsa loquitur, Tribonianum in tractando
 cuiusque tituli argumento, nullam ordinis, aut methodi ratio-
 nem habuisse. Quamobrem ad professoris munus maximè
 hoc pertinere existimo, ut quæ sic diffusa, ac dissipata sunt, ge-
 neratim describere, & tum diffinitionibus, tum diuisioni-
 bus ex arte petitis digerere, atque illustrare studeat. Ita enim
 fiet, ut quæ infinita, ac innumerabilia videntur, in certa, ea-
 demque paucissima cogantur genera, nec solùm commodius do-
 ceri, & percipi, sed etiam multò facilius memoria cõprehendi
 possint. Idque ego pluribus ostenderem, nisi ad quos hæc à me
 scribatur cernerem. Nam ex quo hanc iuris discendi viâ in pu-
 blico auditorio iuuentuti præmõstrare, atque ad eam præire cõpi,
 equidem faciliè animaduerti, quam cupidè eam secuti sitis: ut
 iam non possit tota nostra ratio vobis perspecta nõ esse, quàm
 quo

quo vehementius amare, & amplecti in animum induxeris, eò maiorem, ac vberiore ex ea fructum vos percepturos speramus, atque confidimus. Confectio enim hoc cursu, librisque Pandectarum & Codicis Iustini hac ratione atque arte compositis, & conclusis, si quis tertio, aut quarto quoque mense non oscitanter eos perlegerit, quod fieri commodissimè posse non semel expertus sum, non dubito, quin omnia tandem, quaecunque eisdem voluminibus continentur, velut vngues, digitosque suos in memoria, & tanquam in numero habiturus sit. Itaque quod ceteri toto vita sua tempore vix credendu laboribus, & vigiliis, ac permagno valetudinis incommodo, aut raro, aut nunquam assequuntur, facile & cum tanta voluptate, quanta ex cuiusque artis studio maxima percipi potest, breui tempore perueniet. Quod tamen non ita accipi velim, quasi eò aspirare quenquam hoc studio posse contendam, ut omnes casus, qui quandoque inciderint quidque de singulis respondendum sit, in promptu habeat. Natura enim rei non patitur hæc vllis literis, aut scriptis, comprehendit tantum abest, ut hominis memoria contineri possint. Quapropter eorum stultitiam admirari soleo, qui in vulgatissimis interpretum commentariis omnem atatem terunt, ut inde singulorum negotiorum cognitionem hauriant: ei profectò non absimiles, cuius meminit Lucianus, qui in maris litore sedens, conabatur singulas vndas pernumerare, donec vndas vndis trudentibus obrueretur, animoque angeretur, quòd eas numero complecti non posset. Nam ut quis memorie, mandet quæcùq; à Bartolo & ceteris scripta sunt, quod fieri profectò nequit. Quota tamè erit portio eorù, quæ quotidie inter mortales cõtingunt, nec vllis adhuc scriptis definita sunt? Ex hoc igitur studio præceptionù quarundà & theorematù vniuersaliù, quibus ad iudicandù ex bono & æquo de singulis negotiis præparemur, & informemur, cognitio tantù speranda est. Nam singularia, quia infinita sunt, sub nullà arte aut præceptionem cadunt. Verùm ut certius atq; expeditius boni & æqui artem ad negotia singula accomodare queamus, adhibendus est vsus, sine quo discipline fructus omnis perit: ut vice versa vsus absq; methodo & via minimù valer: alterius sic altera possit opem res, & conurat amicè. His igitur qui ad perfectionem huius artis consequendam

consequendam acervum ingentem librorum sibi parant, periculum est, ne idem quod illi medico eueniat, quem Galenus scribit, cum nullam vnquam methodum componendorum pharmacorum didicisset, amissis libris, quibus multa huiusmodi compositiones descriptae erant, tabe confectum periisse. Sed verba ipsa Galeni, quibus ille diuinus vir nos docet, quam infelicitate in quibusque artibus & disciplinis versetur, qui duabus hisce rebus non utitur, in vniuersalibus methodo, in singularibus exercitatione subiciat. Τῆς προκειμένης πραγματικῆς σκοπῆς ἔχουσας σὺν τοῖς ἄλλοις ἡ πόρον, ὡς ἐὰν ἀπολιπῶμεν ποτὶ τὸ βιβλίον, ἢ δὲ τῶν φαρμάκων οἷς χρῶμεθα τὰς συνθέσεις γεγραμμένας ἔχομεν, αὐτοὺς ἡμᾶς δύνασθαι συνπεθεῖναι παραπλήσια τοῖς ἀπολλυμένοις, ἀνακῶρον ἴσιν, πρῶτον μὲν ἡμᾶς καθόλου πᾶν τύπον ὁδῶν μετακινεῖναι, διὲς ἐνερθεομεν ὁ προειρημένα. Διῆτιον δὲ γεγυμνάσθαι κατὰ τὴν ὁδὸν ταύτην ἐπὶ πολλοῖς τῶν κατὰ μέρος, ἰδίως ὅτι χωρὶς τοῦ γυμνασθῆαι ὃ τοιοῦτο γυμνάσιον, οὐδέ μὲν τῶν ἔργων ὀρθῶς περὶ γίνεται. Διὲν δὲ ἢ ὃ συμβᾶν ἡδὴ ποῖν, ὡρ ἐγὼ γυνώσκω, διῆτιον ἰατροῖν ὁ μὲν ἢ ὑπὸ λύπης, ἐπὶ τῇ τῷ τοιοῦτων γραφῶν ἀπολλεία συντακίς, ἀπέθανε, ὁ δὲ ἀπέτη τῷ ἰατρικῶν ἔργων, ὡρ ἀρχὴ δὲ τοῖς γυμνασίοις, ὡς ἐγὼ λέγω, πρὸς τῶν δύνασθαι συνπεθεῖναι φάρμακα, χρίσιμα, ἢ ὃ κριτικοῖς ἵεναι τῶν γεγραμμένων τοῖς ἐπὶ ἡμῶν ἰατροῖς, ἰπιτῆδῆως τε χρῆσθαι πᾶσι τοῖς ὡρ κείνων γεγραμμένοις, οἷς τ' ἂρ ἀκρὸς ἔυρη κατὰ τὴν διδασκαλῆς οὐκ ἐπιμεθόδου. *Expectas forsitan à me, ut quid de Bartolo, Baldo, Iafone, & aliis eiusdem notae scriptoribus sentiam, quoque in numero apud me sint: & an eorum scripta existimem ad id, quod institutum profutura, planius explicem. Quod an facturum essem, hoc tempore multum addubitavi. Qui enim istorum auctoritatem aut conellere omnino, aut labefactare student, quanta etiam nunc flagrent inuidia, quantaque tum inscitia, tum arrogancia, & temeritatis suspitione laborent, non sum tam imperitus rerum, ut non intelligam. Quosdam item scio clari nominis Iureconsultos mādasse literis, adeo necessaria huiusmodi commentaria esse, ut sine illis tueri se non possit iuris ciuili disciplina. Quorum auctoritatem, ac iudicium eleuare, hominis confidentis, atque impudentis esse videtur. Attamen quia non ego is sum, qui me falli non putem posse, neque hoc mihi assu-*

mo, ut quenguam ex his, qui aliter quam ego sentiunt, ad meam opinionem traducam, equidem in nullius hominis iustam reprehensionem incursum me putavi, si de rebus vtilissimis & cognitione dignissimis, qui meus sit sensus, tibi id efflagitanti familiariter & humaniter, ut singularis tua in me beneuolentia, atque obseruantia, & meus in te amor postulat, explicarem, ac patefacerem. Hac igitur mea ratio est, ut quamuis non nemo ex eorum autorum lectione aliquid forte vtilitatis referre possit, si quis tamen via à nobis monstrata ad vera solidaque eruditionis laudem grassari volet, nulla re vehementius cursum eius tardari, atque impediri existimem, quam si in huiusmodi scriptis hæreat. Quæ qualia sint, quis abundè iam à nobis disputatum est, hoc loco nihil attinet dicere. Ne tamen hæc ad viuum (ut dicitur) refecare videamur, Platonicæ cuiusdam legis in hac re exemplum secuturi sumus. Sicut enim in legibus suis aquam alienam vicinis haurire prohibet, antequam in suis fundis ad argillam vsque terram effoderint, regionemque aqua carentem inuenerint, ita & nos huius disciplinae studioso permittimus: ut cum se in veterum iuris autorum lectione diligenter exercuerit, si doctrina eorum suauissima non vorata modo, sed concocta etiam, & in succum ac sanguinem conuersa, nondum expletus fuerit, ad præclaros hosce magistros se conferat, eorumque doctrina arbitrio suo se ingurgitet. Verùm nõ puto, ut dicam ingenuè, cuiquam mortalium hoc accidere posse, ut tam lautis innutritus epulis, istorum mensas vnquam expetat. Quamquam enim homini in veterum scriptis feliciter versato, multa ex facto proponi poterunt, in quibus hæere videbitur subsidium ratione non ab huiusmodi commentariis, sed ab usu, & exercitatione magis petendum sibi esse cogitabit. Rectè siquidem, & verè Anaxagoras dixit, manum esse causam sapientiæ: his verbis innuens, eam sine usu & experientia parari non posse. Sed quia non paucos huic nostræ sententiæ aded refragaturos esse satis perspicio, ut nullis possint rationibus flecili, quibus videlicet persuasum est, omnia quæcunque in questionem venire possunt, ex lectione & libris discenda esse: autoris grauissimi, & locupletissimi Ciceronis iudicium ipsis opponam, qui lib. 11. de Orato, ita scribit: Sic statuo, ut in cæteris
 l. artibus,

artibus, cum tradita sunt cuiusque artis difficillima, reliqua, quia aut faciora, aut similia sint, tradi non necesse esse: ut in pictura, qui hominis speciem pingere perdidicerit, posse eum cuiusvis vel formæ, vel ætatis. etiam si non didicerit, pingere neque esse periculum qui leonem, aut taurum pingat egrege, ne idem in multis aliis quadrupedibus facere non possit: neque est omnino ars illa, in qua omnia, quæ illa arte effici possunt, à doctore tradantur: sed qui primarum, & certarum rerum genera ipsa didicerint, reliqua persequuntur. Similiter arbitror in hac siue ratione, siue exercitatione dicendi, qui illam vim adeptus sit, ut eorum mentes, qui aut de repub. aut de ipsius rebus, aut de iis, contra quos, aut pro quibus dicat, cum aliqua statuendi potestate audiant, ad suum arbitrium mouere possit, hunc de toto illo genere reliquarum orationum non plus quaesitum esse quid dicat, quam Polycletum illum cum Heretem tingebat, quemadmodum pellem, aut hydram fingeret, etiam si hæc nunquam separatim facere didicisset.

Habes mi Andrea omnem rationem consilii mei, quæ ut grauior sit apud vos, atque etiam gratior, illud verè dixerò, non tantum me, si ita tulerit occasio, libenter ea vsurum, ut illa apud Homerum Calypso loquitur,

ἄλλὰ τὰ μὲν νότα ἢ παρὰ σομαι ὄσο' ἔρ' ἰμοίγε
δὲντὶ μανδολίμῃ, ὅτ' ἐμὲ χρεώ τοςοῦτοί

Verum etiam post quindecim, & eo amplius annos, quos euoluendis interpretum omnium quamlibet leuium, ac plebeiorum commentariis consumpsi, cum me profectus mei maxime pœniteret, aliis prius tentatis diligenter omnibus viis, in hac vna tantum me conquiesse, nec portum vllum adhuc, qui me tantam ex longo errore diu iactatum exciperet, alium reperire potuisse. Cum igitur tantum in hac studiorum ratione commodi deprehendisse mihi videar, quantum vix eloqui possim, non solum tibi sepius idem roganti consilium impertiri meum volui, sed hortari etiã, & admonere, ut ab ea, quam pleno iam gradu me autore ingressus es, via ne vnquam deflectas. Tametsi enim me errare, & labi posse cogito: tamen quia te propter suauissimos mores, eximiamque tuam, ac verè heroicam indolem vnice diligo, meque tibi charissimum esse sentio, facere profectò non possum, quin te ad id studiorum genus extimulem, atque incendam,

incendam, quod cum longo usu & meditatione optimum esse iudicavi; tum usque eo mihi probatum est, ut praeter ceteris id mihi amplectendum esse duxerim. Excitat me praeterea non mediocriter hinc muneris mei, illinc generis ordinisque tui recordatio, ut tibi, quem sapientissimus, clarissimisque pater mihi in disciplinam tradidit, honestissima quaeque, & utilissima suggeram. Si enim longè utilior estis, qui multos reddidit idoneos gubernanda reipub, quam qui ipse rectè gubernat, ut Socrates dicebat, tanto certè felicius operam in studiis tuis promovendis positurus sum, quanto doctrina tua ob splendorem fortunae patriamque simul & auitam amplitudinem illustrior, & magis conspicua futura est, eiusque fructus & utilitas latius diffundet. Marcus Cicero quòdam Romae Senatù decreuisse scribit, ut de principum filii sex singulis Etruria populis in diuinandi arte instituendi traderentur, ne ars, ut ipse inquit, tanta propter tenuitatem hominum à religionis auctoritate abduceretur ad mercedem, atque quæstum. Sic mihi videtur iurisprudencia, (quam eorum hominum conditione, qui lucri tantum causa illi se dedunt, vulgò obsolescere videmus) non aliter dignitatem, maiestatemque suam retinere posse; quam si nobilitas capeSSendae reipub. auida, studio iuris praecipuè excolatur, & velut interdicto aliquo in veterem restituatur possessionem. Nam priscis temporibus ita se huic studio nobiles adolescentes dabant, ut eius ordinis propriū quodammodo esse videretur. Quod ut summè optandum est hoc tempore, ita maiore quodam studio & alacritate in id incumbendum esse duximus, ut iritam à maioribus viam, quae a spe ritate sua non te solùm, sed quoscunque alios generosioris animi iuvenes ab itinere suscepto deterrebat, aut industria nostra complanaremus, aut certè quemadmodum id commodè perfici queat, ostenderemus. Quod & si fortè nos usquequaque assecuti non simus, honestam tamen voluntatem nostram, & conatum, qui in magnis rebus plerumque laudari solet, te alumnium disciplinae nostrae boni & aequi consulturum non desidemus.

Vale.

l ii AD

AD LECTOREM.

VR has duas Gulielmi Budæi epistolas cum opusculis meis ediderim, si nosse libet, paucis tibi amice lector exponam. Posteaquàm Budæi facta nobis eripuerūt, amici quidam mei, eius cōsuetudinis non ignari, quæ mihi quondam magna cum eo viro intercesserat, vehemēter à me cōtēderunt, vt si quid scriptorum eiusdem esset apud me, quòd fortè nondum exiisset, id in gratiam studiosorum Typographis excudendum traderem. Quod non semel me facturum negaui. Nam præter aliquot epistolas, & pauculos versus, nihil ex eius monumentis asseruabam, quod publicum non multo ante factum esset: subuerebārque, ne Budæi liberis, ac hæredibus id non probaretur. Verùm vbi commentarios quosdam eius, quos paulò antè quàm excessit è vita, ad me scripsit, non in hoc à se confectos, vt donec eis extrema manus accessisset, ederētur, de ipsorum voluntate, in lucē, emissos necdum ab eo emendatos esse rescui, religione ea, quæ me diu suspensum tenuerat, aliqua ex parte exolutus sum. Itaque harum epistolarum participem te fieri volui, quædam alia fortassis communicaturus, si id è re studiosorum esse videbitur. Vale.

G. BVDAEVVS IOANNI
DVARENO S.

RANCISCVS Duarenus filius tuus, & industria sua merito, & doctrina commendatione mihi notus, & iã familiaris, ad me paucis diebus cum venisset, longè tristiore vultu, quàm solebat, mutationis causam rogare eum cœpi, suspicatus incommodè valere: cum respondere cunctantem vrgerem, is quasi postremum me salutaturus iuuitum se facere dixit, vt à liberorum meorum consuetudine, & iam propemodum contubernio diuelleretur. Ibi cum improviso eius consilio nōnihil commotus, (nihil enim minus suspicabar) porro percuuctari insisterem, satim salutē aut istic tecum, aut hic cum eo ageretur: ac deinde alia, qua in huiusmodi assolent casibus, addidissē, ait se nuper istic, & in patria malè audire cœpisse, quasi apud nos nugis feriretur magis, quàm pro tua spe, atque expectatione studiū Iuris coleret. Rē intellecta minus atrocī, quàm quantam euenissē verebar, abruptum iuuenis hic iam florentis propositum imbibere auctoritate conatus sum, verbisque non paucis reprehendere. Ne multa, eō sermo mens euasit, cum ille ad extremum in auctoritate mea futurum se diceret: literis vt potius, quàm coram purganda suspitionis, ac diluenda criminationis fiduciam susciperet. sperare enim auctore

me potius esse censuit, literarum patrocinium apud pa-
 trem egregiè literatum pro filio de literis civilibus in-
 dies magis ac magis merenti, nec ingratiù tandem fu-
 turum, nec irritum. Porro autem cum ipse ad opinio-
 nem tuam labefactandam (si forte alius insederit) te-
 stimonium meum continuo flagitare institisset: nega-
 re non sustinui operam succisui tempusculi. Ac ne id
 quidem modò, sed in causam eius etiam defensitan-
 dam subscriptorem me obtuli: ne putes hoc officium
 persunctorium esse, atque ab inuito efflagitatum, &
 expressum. Equidem vir clarissime, testificanti mihi
 velim credas, tãquã iuratisimo, hõr viiq; etate certè
 graui, & aliàs veritatis amanti ac reuerenti, hunc ip-
 sum tuum Duarenum, studiorum suorum rationem
 ita inëtuuisse, studio vt iuris operam impendat iu-
 stam, & inculpata, & vero bonarum (qua dicun-
 tur) literarum cultui quod satis est impertiat, sine tua,
 aut sua captione: quippe ijs, diebus, horisq; quæ &
 publica praelectionis, & impensioris studij vacatio-
 nem indulgent. Hoc meum testimonium ne aut eblã-
 ditum putes, aut à me ambitiosè perhibitũ, aut etiam
 incompertè, tres ipsos filios habeo, quos iuris vtriusq;
 disciplina sic destinavi, post vtriusque linguæ modi-
 cam cognitionem, nihil vt antiquius ipsis esse eo stu-
 dio etiam etiãque iusserim. Hi aliis cum multis a-
 dolescentibus operam dant huic tuo quotidianam,
 volumen alterum Pandectarum feliciter interpre-
 tanti, atque plausibiliter. Cuius rei merito officii vi-
 cissitudinem lubens ipsi rependo, diebus festis ad me
 cum meis venditanti. Neque verò quicquam est om-
 nino,

nino, cur suspicari debeas, aut inanem falsamque gra-
 tiam inire me à te voluisse, commendanda filij tui in-
 dustria, & scribenda hac epistola: aut ab eodem ip-
 so, cuius precibus id facio. Quid enim ille aliud ob hanc
 operam rependere mihi potest, nisi liberos meos in eo stu-
 dio (quod nunc industriè facit) adhuc tyrocinij nõ ni-
 hil redolentes, impense adiuuet, & propense: vt mittam
 etiã (quod tu apte ipse spõte reputas) quod septem filio-
 rum parens, omniumque superstitum, ægè animũ in-
 duxissem, parentem te fallere, hominem (vt audio) a-
 lioqui mihi obseruandum: siquidem diuinã providen-
 tiam credo, huiuscemodi admissi vlticem seuerissimã.
 Vale vir doctissime, & filij tui merito profectique
 gratulare felicis istius senectuti. Parisijs ve-
 speri diuulhorum, aut pridie se-
 raliũ, Anno

1536.

Budeus tuo, filiisque tui merito tibi amicissimus.

l iiii

G. BVDAEVS FRAN.
DVARENO. S.

VO die literas tuas accepi, is dies mihi negotiosissimus fuit : sed nihil antiquius habui, iis perlectis à prandio, quàm ut iisdem rescriberem. Non mediocrem enim lætitiā accepi è reditu tuo. quem mihi non dubium & propinquum significabant. Accessit quòd in ipsis libenter, & hilariter admiratus sum singularem, & luculentum tuum in disciplinis nostris profectum, què earum literarum phrasis non leuiter significat, sed apertè declarat. Quo argumento vehementius adductus sum, ut crederet, te bona fide hætenus, & plena penè contentione operam impendisse vtriusque linguæ studio. Nam ante arbitrabar hominè te leguleorum, magistrum & iurisprudentum æmulum & cultorem, in speciem magis, quàm re ipsa literarum elegantiam cōsecrari, ingenioque potius, quàm studio loquendi ac scribendi facultate esse præditum. Nunc verò, ut video, periculum est, ne ii, qui de tui animi sententia iudicium è stylo tuo facient nec esse tot tibi retinacula, tantaque pristini studii nouerint, valere iussisse iura ciuilia, pontificiaque cum eorum interpretibus dicent, putidi

ridi ipsis, & alliatī sermonis amantibus. Memini me aliquando audire de te ipso, in suspicionem te illuc venisse apud patrem tuum, & propinquos, deserti studii iuris, ob philologiam olim nostram, nunc penè omnium ingeniosorum communem, quasi eam deperire hic cœpisses, quod mihi molestum fuit, vt noſti. vereor igitur si huiusmodi multa dederis documenta nauatæ in literis lautioribus operæ, ne iterum te calumniatores, quasi è reis exemptum, denuò, atrociusque repetant. Id quòd si euenerit, alius tibi quærendus patronus erit, qui parem afferre facundiam tanto crimini possit in iudicium hominum, apud quos id criminosisimum futurum est: vt & ex literis tuis intelligo, & de futuro ex præteritis coniecturam facio. In priore autem illo patrono, id est, in me, qui tibi haud ita pridem affui per epistolam apud indulgentiorē parentem, exiguum tunc subsidium erit defensionis: maiore enim organo agenda tum erit tibi causa, quàm vt viribus nostris tractari possit. Sed enim post iocos iam *σπασθαι λογίεμ*. Velim igitur isto vt esse animo pergas, id est vt ingenii tui contentionem ea ratione temperes, vt (quod hæcenus, vt sentio, fecisti) quod *τῆ φιλολογίᾳ* temporis imparties, id sine captione *τῆς νομικῆς παιδείας* factum esse, susceptumque intelligatur tandem. Sic autem optimè fiet, atque commodissimè, *τὸ μὲν ὡς ἔργον σοι*, iuris dico studium,

τὸ δι' αὐτῆς παρέργον erit, τὰ τῆς τῶν δεξιῶν καὶ κορυφῶν λόγων
 φιλοπονίας scilicet: siquidem hanc bipartiti studii
 rationem, cū tibi natura ista benigna & felix
 indulserit, tum assidua contentio & sibi
 semper instans facilem iucundamque
 reddiderit. Vale. Parisiis Idi-
 bus Octobris, qui dies fuit
 acceptarum tuarum li-
 terarum,

FRANCISCVS
 DVARENVS DE-
 CVRIONIBVS, ET ECDICIS
 CIVITATIS BI-
 TVRIGVM VIRIS CLA-
 RISSIMIS
 S. D.

VM partim vestro monitu, partim quorundam iuris studiosorum iuucnum precibus adductus, veterem scholas habendi annuversarias cōsuetudinem repetere vellem, selegi in eam rem ex commentariis meis, retulique in hoc volumen aliquot locos breui tempore, quos vel nouitate sola, ac varietate plausibiles fore confido, Hic enim pleraque iuris doctoribus (quorum cerè ad nos scripta peruenerunt) incognita profus, atque inaudita: nonnulla, ne à Grammaticis quidem aut Rhetoribus, nisi vehementer fallimur, adhuc satis intellecta, quamuis ad ipsorū artem professionemque maximè pertinent, in aperium proferrimus. Quod ne quis temerè fortassis, & arroganter à me dictum putet: fateor equidem, nec solum fateor, sed profiteor etiā, ac prae me sero, tumultuaria hac scripta mea vsque ad eò mihi non placere, ac blandiri, vt falli me posse in plerisque non existimem, & eo me homi

hominem ingenio esse, vt errata mea, si qua sint, detegi ab alijs acutioribus fortè, aut doctioribus, non a quo tantum, sed etiam lubenti animo patiar. Quamquam enim multis de causis magnum istud, ac difficile opus aggressus sum: tamen hic præcipuè scopus mihi propositus fuit, vt veritas ipsa (cuius mihi amor natura insit^{us} est) magis ea disputatione limata splenderet. Quòd si mens alia mihi fuisset, vno sanè, aut altero insigniore loco ad concertationem propositio, qualis est de Iurisdictione & Imperio, aut de Factis indiuidus, hac omni molestia & cura, tot themata de tam varijs rebus, cum fame mea periculo fortè defendendi sine cuiusquam fraude captionèque defangi poteram. Eò autem pertinet hæc oratio mea, vt vos primùm, quibus facta mea approbare omnia cupio, deinde ceteri, qui nostra hæc legent aliquando, rationem consilio inceptòque nostro quemcunque tandem exitum res habuerit, constare intelligatis. Valete.

AD LECTOREM.

ANNVS iam agitur no-
nus, ex quo in hanc ciui-
tatem iuris docendi cau-
sa publicè accitus sum.

Quod cū labore & molestia obie-
rim, nunc pluribus expo-
nere nihil attinet. Certè

operam dedi, vt industria qualicumque mea, iu-
uētutis studia promouerē: nec me conatus mei
adhuc pœnitet. Nām quò fuit nobis grauius, at
que odiosius, toto ferme eo tempore cum So-
phistis & barbaris hominibus certamen, qui om-
nia peruertere nos, & corrumpere vocifera-
bantur, quòd à vulgari, & recepta iuris inter-
pretandi consuetudine nonnihil recederemus:
eo nobis gratior est, & iucundior victoria, quā
nunc minimè dubiam consequuti esse videmur
Et enim quæ res quondam nobis crimini dabā-
tur Latini sermonis aliqua puritas, rerum tractā-
darum dispositio, & ordo, locorum obscuriorū
breuis & dilucida interpretatio nonnunquā ab
antiquitate repetita, eas hoc tēpore passim am-
plectuntur omnes, quicumque iuris ediscendi
gratia vndique huc confluere solent, & ita aui-
dè arripiunt, vt plurimum verear, ne explendæ
eorum sitinostra tenuitas & inopia tandem mi-
nimè sufficiat. Quid opus est verbis? Eam equi-
dem

dem rerum conuersionem, & vicissitudinem, in nostra professione hic experimur, quam superioribus annis in Philosophiæ studiis, in quibus tum versabamur Lutetiæ Parisiorum ipsi vidimus, & vix quisquã est hodie rerũ adeo im- peritus, vt non intelligat. Quod si quis tanto successu nos mediocritet affici putat, nã vehementer is fallitur, cùm præsertim aliarum Galliæ ciuitatũ doctores (absit inuidia verbo) exemplo nostro, id est, non meo tantũ, sed meorum etiam collegarum singulari iudicio & doctrina prædicatorum hominum excitatos, veterem exuere barbariem, sophisticemque cœpisse compertum habeã. Quaquidem gloria (maior enim vlla quæ potest homini scholastico cõtingere?) sic commoueri nos & incendi non dissimulamus, vt maiore, quam vnquam ante hac studio & alacritate operi iam affecto, & profligato insistamus, nec vllam de literis ciuilibus bene merendi prætermittamus occasionem. Itaque cum à studiosis quibusdam nuper admoniti essemus, crebriorem de rebus in iure controuersis & obscuris *συζητήσιμ*, & disputationem publicam ac solennem in schola nostra desiderari, primo quoque tempore in eam curam incubuimus, speramusque breui futurum, vt ne ea quidem in re cæteris siue Galliæ, siue Italiæ, Germaniæque gymnasiis nostrum concedat. Quamobrem ego, qui non eruditionis, sed temporis beneficio principẽ in nostro ordine

dine collegioque locum teneo, reliquos non tam oratione, quàm exemplo ad hoc præclarum facinus, & hoc tempore adeò necessarium, prouocari institui: Idque eò libentius, quòd non ignorem, veterem omnium penè ciuitatum Galliaë, in quibus ciuile ius docetur, consuetudinem esse, eamque Parisiensis curiaë decretis sæpe confirmatam, vt iuris doctores quot annis theses aliquas ex medio iure depromptas, palamque propòsitas defendant, easque oppugnantibus ac contradicentibus respondeant. Nec verò satis habui, nuda, vt vulgò fit, themata proponere: sed breuè singulorum explicationem, confirmationemque adscripsi, coniecique in vnum librum, vt sententiam meam facilius percipiat iuuentus, paratiorque & maiore cum fructu ad disputationem accedat. Quo in negotio vix decem totos dies consumere mihi licuit, vndique colligenti, quæ proximo anno contra plerasque in vulgus probatas opiniones à me defensa auditoribus nostris è suggesto recitauerã, æditionẽque perinuitus maturavi, vt aliquãto ante solẽnis disputationis tẽpus diuulgarẽtur. Ac molestissimè fero maius spatium, quo ad ea recognoscẽda expoliẽdaque opus erat, nobis defuisse. Anniuersarias disputationes totum opus ideo inscribere volui, cuius hic primus liber est, quòd ex clarissimi senatus Parisiensis præscripto consilium nobis sit, singulos huiusmodi libros annis

singulis

singulis scholasticæ disputationis causa (si vi-
ta suppetat, nec grauiore aliò nos auocent
occupationes) emittere. Quod institutum
nostrum, cum iuris civilis studiosos, tum etiam
Philologos omnes, & qui studia humanitatis
amplectuntur (nam & hos quoque lucu-
brationibus nostris nonnihil iuuare
studuimus) rogo, atque obsecro
in bonam partem accipiant.

Vale Biturigibus. an-
no 1547.

INDEX CAPITVM

HVIVS LIBRI.

- I**n ius vocare quid sit: & de veteri more in ius vo-
 candi, quædam non vulgaria. Cap. 1.
 Liquidò iurare, apud Vlpianum quid sit, ex veteribus
 Latinis authoribus declaratum. Cap. 11.
 Literas nescire, quid sit, apud veteres iuris autho-
 res. Cap. 111.
 Locus Pomponii emendatus, lib. 10. Pandect. titu.
 Commu. diuid. Cap. 1111.
 Emendatus Vlpiani locus, qui in exemplaribus Halo-
 andri corruptus legitur. Cap. v.
 Quæritas quid significet apud Iureconsultos. Cap. vi.
 Citare quid sit apud Iureconsultos veteres, in libris
 Pandectarum. Cap. vii.
 Locus Martiani explicatus aliter quàm à cæteris. lib.
 48. Digest. tit. de requiren. re. Cap. viii.
 Explanatus Callistrati locus per quam obscurus, de ca-
 pit. diminutione. Cap. ix.
 Reparare verbum apud Iureconsultos, quo sensu acci-
 pi debet. Cap. x.
 Vtile, & Inutile, quo sensu accipiantur apud Iurecon-
 sultos: & locus Vlpiani declaratus lib. 16. Digest.
 tit. depo. cap. 1. Cap. xi.
 Quid sit Finis, apud Iureconsultos: & responsa quæ-
 dam Papiniani elucidata aliter, quàm ab interpreti-
 bus factum sit. Cap. xii.
 Producere aduersarium, quid sit, apud Vlpianum.
 Cap. xiii.
 Interpretatio §. mutui datio. cap. 2. de reb. cred. lib. 12.
 Pandect. Cap. xiiii.
 De hac conditione, Si in capitoliū ascēderit. Cap. xv.
 De noui operis nuntiatione. Cap. xvi.
 De dominio quòd Directum, & Vtile, Vulgò dici-
 tur. Cap. xvii.
 De possessione tam Naturali quàm Ciuili. Cap. xviii.
 m De inter

- De interdictis. Cap. xix.
 De interdicto Vnde vi, disputatio aduersus aliorum
 sententiam. Cap. xx.
 Explanatum Diocletiani rescriptum de interdicto Vti
 possidetis, lib. 8. Cod. Iustiniani. Cap. xxxi.
 Publica vis, ac priuata, à iuris authoribus quamobrem
 dicatur. Cap. xxxii.
 Cæcum posse iudicem dari, aduersus Accursii, & alio-
 rum omnium sententiam. Cap. xxxiii.
 De fumi immisione, ex Aristonis, Pomponiique sen-
 tentia. Cap. xxxiiii.
 De fumorum venditoribus, & qua pœna plectan-
 tur. Cap. xxxv.
 Apud Papinianum sub tit. de compensat. Edulitatis,
 legendum esse: non Aeditatis, contra Budæum &
 Alciatum. Cap. xxxvi.
 Probationis diffinitio, atque diuisio, ad tractatum de
 probationib⁹ intelligendū perneccessaria. Cap. xxxvii.
 Fratris testimonium iure ciuili admittendum non esse,
 contra receptam opinionem. Cap. xxxviii.
 Explanatus Venuleii Iurecōsulti locus. ca. 23. de testib.
 reiecta Budæi lectione, & interpretatione. Cap. xxxix.
 Quid Testari sit, & Testatio apud iureconsultos: & de
 Signatoribus. Cap. xxx.
 Differentia itineris, Actus, Viæ, aliter explicata, quam
 vulgo soleat. Cap. xxxxi.
 Explicatum Scauolæ responsum, sub tit. de seru. vrb.
 præd. cap. vii. Cap. xxxxi.
 Locus Pauli enucleatus. cap. 15. titu. de seru. vrb.
 præd. Cap. xxxxi.
 De vsucapione seruitutum: & an titulus in ea sit neces-
 sarius. Cap. xxxxi.
 Ciuile iudicium, & Criminale, quid sit. Cap. xxxv.
 Ciuiliū iudiciorum diuisio. Cap. xxxvi.
 Criminalium iudiciorum diuisio. Cap. xxxvii.
 Falsum esse quod vulgò dicitur, Neminem sine accusa-
 tione damnandum esse. Cap. xxxviii.
 Plures simul ad accusandum admitti posse, si inter ipsos
 conueniat

- conueniat, contra receptā opinionē. Cap. xxxix.
 Theodosianæ constitutionis de iure liberorum interpretatio. Cap. xL.
 De iuris & facti quæstionibus, & explicatus vlpiani locus. c. 79. tit. de iudiciis. Cap. xLi.
 Conciliatio duorū locorū Domitii Vlpiani de crimine stellionatus in speciem pugnantium. Cap. xLii.
 Explicatus præter aliorum sententiam tractatus de interrogatoriis actionibus. lib. 10. Pandectarum. Cap. xLiii.
 Cur de alimentis, ex contractu debitis, rectè transigatur absque Prætorē: de iis, quæ testamento relicta sunt, non item. Cap. xLiiii.
 Quid sit Epistola, apud iuris authores. Cap. xLv.
 Causæ coniectio quid sit apud Paulum. ca. 1. de diuersis regulis iuris antiqui. Cap. xLvi.
 Dicis causa aliquid facere, apud Iureconsultos quid sit. Cap. xlvii.
 De actione quæ aduersus corruptentes edicta publicè proposita datur. Cap. xlviii.
 Ad edictum à Prætorē propositū, de eo qui nouum ius aduersus alium statuit, vel impetrauit. Cap. xlix.
 Breuis & dilucida interpretatio Edicti Prætorii, de eo qui ius dicenti non obtemperat, ex vlpiano. Cap. L.
 Patrē filio, aut filiū patri rectè iudicē dari, quāuis magistrat⁹ liberis suis ius dicere nō possit. & cōciliatio locorū Vlpiani, atq; Africani pugnantiū. Cap. Li.
 An absq; principis permisso aqua publica duci possit: & explicata subdifficilis Antinomia. Cap. Lii.
 Quid sit Iurisdictio. quidque Imperium tam merum, quàm mixtum. Cap. Liii.
 Quid sit Imperare apud Alphenum, & locus Annei Senecæ declaratus lib. 6. de Benef. præter aliorum sententiam. Cap. Liiii.
 De Pandectarum compositione, ordine ac methodo. Cap. Lv.
 Dotem, certa quantitate non expressa, inutiliter promitti à muliere, non tantum pacto, sed etiam simulatione,

pulatione, contra receptam opinionem. Cap. LV I.
 Capituli primi, de episcopali audient. lib. 1. Cod. Iustini-
 niana. noua interpretatio. Cap. LVII.

Restituta sue integritati Lex Falcidia, quæ apud Pau-
 lum nec integra, nec satis emendata hodie legi-
 tur. Cap. LVIII.

De factis diuiduis atque indiuiduis sententiis Raphaëlis
 Cumani à calumniatoribus defensa. Cap. LIX.

De diuisione fructum inter coniuges soluto matrimo-
 nio. aduersus aliorum qui de ea rescripserunt senten-
 tiam. Cap. LX.

FINIS INDICIS.

FRANC. DVA-
 RNI IVRE CONSUL-
 TI DISPUTATIONVM
 ANNIVERSARIARVM
 LIBER PRI-
 MVS.

*

*In ius vocare, quid sit: & de veteri more in ius
 vocandi, quaedam non vulgaria.*

CAPVT. I.

IN IUS vocare (vt Paulus
 definit) est iuris experiundi
 causa vocare^a: vel (vt Tri-
 bonianus) ad eum vocare,
 qui ius dicitur sit^b: vel (vt
 alii) ad eum locum vocare,
 in quo ius dicitur^c. Sed no-
 tandum est ius hic ad pæ-
 torem dūtaxat, & magistra-
 tum, nō ad datum iudicem,
 qui Pedaneus dicitur, referri. Ac rectè donatus In ius
 ire interpretatur, ad sellam Pratoris ire. Nam & hoc
 sensu apud Ciceronem non vno in loco hoc verbū acci-
 pitur, vt Budæus noster annotauit, Paulus quoque tit.
 de iusti. & iure. c. xi. Ius, inquit, dicitur locus in quo ius
 redditur, quem locum determinare hoc modo possu-
 mus. Vbicunque Prator salua maiestate imperii sui, sal-
 uoq̄ue more maiorum ius dicere constituit, is locus re-
 ctè Ius appellatur. Plautus in Menech. act. 4. Aut ad
 populū, aut in iure, aut ad iudicem res est. Vnde Vlpia-
 nus hæc verba Pratoris interpretans: **NE QVIS** eū,
 qui in ius vocabit̄, vi eximat: Si quis (inqt) ad pedaneū
 m iudicem

^a l. i. ff. de in ius
 vocan.

^b §. omniū. In-
 stit. De pæ-
 tem. litgan.

^c l. pen. ff. de Iu-
 sti. & iure.
 Douatus in
 Phor. Teren-
 tit.

d l.iii. Neq. eū iudicem vocatum eximat, pœna huius edicti cessabit^d.
 q in ius voc. Sed & idem Vlpianus in interpretatione edicti Pratoris, quo certis personis ne apud se postulent prohiber, dignitatis suæ videlicet & decoris tuendi gratia: P O S T V L A R E, inquit, est desyderium suum, vel amici sui, in iure apud eum, qui iurisdictioni præest, expone-
 e l. j. ff. de po- re, vel alterius desyderio contradicere^e. Sic enim Po-
 stul. stulare verbū interpretatus est ex mente Pratoris, quā-
 vis alioqui latiore habeat significationē. Proinde eos qui apud iudices datos, siue pedaneos postulant, edictū cotineri negamus. Tametsi Accursius, caterique vulgò aliter sentiant. Nam vt calumniæ causā publico iudicio damnatus, ne apud eos quidem postulet, non eo edicto, sed S. C. quodam effectum est^f. Caterum hæc vocatio iure Romano veteri sine vllō apparitore ac iudicis præcepto fieri solebat. Vocatūsq; ab aduersario, nisi cōfessim iret, & vocantem sequeretur, inuitus ab eo ducebatur. Et hic quidem mos vsque ad tempora Iurisperitorum (ex quorū monumentis libri Pandectarū confecti sunt) durauit, donec eū constitutione sua sustulit, & antiquauit Theodosius^g. Cuius rei argumētum est, quòd actio aduersus eos, qui in ius vocatos vi eripiunt, id est, è manibus vocantis, siue ducentis auferunt, à pratore proponitur^h. Cicero lib. i. R. heto. ad Herennium: Lege ius est id, quod populi iussu sancitum est. Quod genus est, vt in ius eas, cum voceris. Pl. in Paneg. Dicitur actori atque etiam procuratori tuo, in ius veni, sequere ad tribunal, &c. Cicero in Quintiana: debere tibi dicis Quintinm, Procurator negat: vadari vis, promittit: in ius vocas, sequitur: iudiciū postulas, non recusat. Terent. in Eunuc. act. 4. Sce. 6. Si vim faciet, in ius ducito hominem. Idem in Phor. act. 5. Sce. 8. In ius ambula. Et paulò post in ius eamus. Cui simile quiddā legitur apud Plautū in Persa, Penulo, & Curc. Hora Sary. 9. lib. i.

- Casu venit obuius illi
 Aduersarius, & quo turpissimè magna
 Exclamat voce, & licet amestari ego verò
 Oppono

*Oppono Auriculam: rapit in ius, clamor utrinque;
Undique concursus &c.*

Huius concursus meminit Paulus cum ait c. 4. ad I. Iuliam de vi priuata. Legis Iuliae de vi priuata crimen committitur cum cœtum aliquis & concursum fecisse dicitur quo minus quis in ius produceretur, &c. Valerius Maximus lib. 2. titu. de Instit. ant. de Spur. Carbilio loquens, qui primus omnium Romanorum uxorem suam repudiavit: In ius vocanti matronam, inquit, corpus eius attingere non permisit, &c. Nonius Marcellus, vocare positum, pro trahere & ducere, ait Huc accedit Cæcilius iurecõs, apud Gell. disputatio de lege XII tab. que lex in ius vocato, si morbo impeditus ambulare nequirit, iumentum dari præcipiebat: Et quia non mediocriter vtilem iuris studiosis totam illam disputationem deprehendimus, vnumquemque monemus, & hortamur, ut eam diligenter inspiciat, & consideret. Quod cum ita sit mirum profecto videri non debet, si filius patrem in ius vocare prohibeatur absque permisso prætoris^l. Quid enim turpius ac magis indecorum, quam parentem a filio, ad tribunal magistratus inuitum rapi? Aliquando tamen iubetur dimitti vocatus, nec inuitus ducitur, I. Si quis eius personam defendat, vel si eundo in ius de re controuersa transactum fuerit^k. II. Si intra domum suam, l. i. Neq. ff. de in ius voc. ceu Asylum quoddam, se receperit: Ex ea enim inuitus extrahi non debet, quamuis si ex publico conspiciatur, l. i. Pleriq. & diem ei dicere liceat^l. III. Si iudicio sistendi causa satisfecerit, aut cauerit vocati: Satisfactas enim ex numero eorũ est, de quibus in quadam epigraphe loquitur Caius, qui videlicet neq; sequuntur, neque ducuntur^m. Id est (ut obiter caui locũ a cæteris malò intellectu explicemⁿ) qui tamen si vocantẽ nõ sequitur, inuiti tamẽ in ius duci non possunt. Huc pertinet tit. In ius vocati ut eant, vel satisfident. Et quod idẽ Caius scribit, tit. Qui satisf. co. c. 5. Aduersus eũ qui locupletẽ sibi iudicio sistẽdi causa nõ accepit, iniuriarũ actionẽ esse, quia nõ sibi, id est, nõ legis, seu nõ vulgaris iniuria est, duci in ius eũ, qui sa-

l. iiii. ff. de in ius voc.

l. Neq. ff. de in ius voc.

l. Pleriq. & seq. ff. de ius voc. l. Nemo. de reg. iu. Cicerone p. domo sua, & in vatiniũ.

l. qui neque alias. l. Solutum. de verbo. sig.

tis idoneum fideiussorem det. Qui locus etiam magnopere nostram de veteri in ius vocandi more sententiam confirmat. Qui autem in iudicio sisti aliquem promittebat, Vas dicebatur, auctore M. Varro. vnde & Vadimonium. Sed de his fusius in commentariis nostris ad 1. lib. Pandect.

*Liquidò iurare, apud Vlpianum quid sit,
ex veteribus Latinis auctoribus declaratum.*

CAPVT II.

SVB titulo de iureiurando, lib. Pandectarum XII. Sextat locus Vlpiani ex lib. 26. ad edictum, quem vnus vocula significatio vulgò non percepta, valde obscurum reddit. Nam cum dixisset Paulus, quod procurator iusurandum detulerit ratum habendum esse, si aut vniuersorum bonorum administrationem sustineat, aut si id ipsum nominatim mandatum sit, aut si in rem suam procurator sit, mox adiectum est ex Vlpiano quod sequitur: Aliàs autem procuratorem deferentem iusurandum non esse audiendum, Iulianus lib. x. dig. scribit, ne postea reus, qui semel iurauit, à domino conueniatur. Nec multum ei proficere, si fuerit ei de rato cautum. Siue enim dominus petat, cogetur docere reus liquidò se iurasse, posita scilicet exceptione. Siue ex stipulatione de rato agat, necesse habebit ipse de periurio suo docere.

Quæstio igitur est, quid sit Liquidò iurasse, in hoc Vlpiani loco. Accursius & cæteri interpretantur, Liquidò, id est, manifestè. Quæ interpretatio quam inepta sit, & huic loco parum conueniens difficile non est iudicare. Quid enim quæso hoc significat Manifestè iurasse? Liquidò autem iurare, (vt paucis quod sentio dicam) nihil aliud est, quam verè iurare. Cicero in Verrè lib. 6. Confirmare hoc liquidò, iudices possum, valus magnificentiores ex auro atque ebore perfectiores nullas vnquam vllò tempore fuisse. Plinius lib. 37. c. 2. Nos Liquidò affirmare possumus cautibus Alpium nasci adeò
iuuuis,

iuuvis, vt plerunq; fune pēdentes eam extrahant. Ouid.
lib. 3. de Ponto Eleg. 3. ad Maximum.

Scis tamen, & liquidò iuratus dicere possēs

Non me legitimos sollicitasse toros.

Idem lib. 4. Eleg. 6. ad Brutum.

Te quoque idem liquidò possum iurare precari

O mihi non dubia cognite Brute nota.

Terent. in And. actu. 4. Scē. 4. Quia si fortè opus sit ad
herum iurandum mihi non apposuisse, vt liquidò pos-
sim. Quem locum non rectè interpretantur Grammati-
ci. Seneca lib. 7. de benef. c. 9. Video sericas vestes, si ve-
stes vocādæ sint, in quib⁹ nihil est quo defendi aut cor-
pus, aut denique pudor possit. Quibus sumptis mulier
parum liquidò nudam se non esse iurabit. Videtur autē
hinc manassè hæc locutio quod veteres nihil vt verum
affirmare auderent iurati præsertim nisi quod liquidum,
id est clarum certumq; esset vt docet Cicero in Acade.
quæstio. & in oratio. pro Font. Hinc liquida fides apud
Valerium lib. 6. c. 5.

*Literas nescire, quid sit apud veteres
iuris Autores.*

CAPVT III.

RE F E R T Iustinianus lib. 1. Insti. tit. de excus. tu-
to. Diuum Pium rescripisse, eum qui literas nescit,
à tutela esse excusandum^a. In cuius loci interpretatione
cū aliquando versārer, illud me malè habebat, quòd
doctrinam, & literarum peritiam, ad id munus necessa-
riam esse nō videbam. Nam qui studiis literarum se de-
diderunt, ad res gerendas ferè ineptiores cæteris esse
quotidie experimur. Sed nihilominus asserere, talem,
tantūmq; principem id temerè, & sine graui ratione,
aliqua rescripisse, nimis audax mihi videbatur, cū præ-
sertim Iustinianus id rescriptum comprobet, nec dissen-
tiat Paulus Iureconsultus, quamuis exceptionem adii-
ciat.

a §. Similiter.

b l. Athleta. ff.
de excu. tuto.

ciat^b. Verùm animaduerti tandem ex aliorum locorum collatione, literarum imperitum, plerunq; cum dici, qui legere, ac scribere nō didicit. Quod vitii nō mediocre est in eo, qui negotia administrat. Nā & Vitru. Pollio, hāc literarū sciētiā Architecto necessariā esse scribit: Et villico Columella, nisi tenacissimē memoriæ sit. Ac satis cōstat ex Asconio, & aliis autorib⁹, qui hodie in oīm manibus sunt, quanta fuerit veterum diligētia in cōficiēdis tabulis. Vitru. lib. 1. cap. 1. Literas Architectū scire oportet, vt cōmētariis memoriā firmiorē efficere possit, &c. Columel. lib. 1. ca. 8. Potest etiā illiterat⁹, dūmodo tenacissimē sit memoriæ, rē satis cōmodē administrare. Eiusmodi villicū Cornel. Cels. ait, sepius numos dño q̄ librū adferre, quia nescius literarū, vel ipse min⁹ possit ratios cōfingere, vel p̄ aliū ppter cōsciētiā fraudis timere. Huc p̄tinet qđ Paul⁹ de libello inscriptiōis loquēs. c. 3. tit. de accus. ait. Itē subscribere debebit is, qui dat libellū, se p̄-

c l. Libellorum
ff. de accus.

fessum esse, vel ali⁹ p̄ eo, si literas nesciat: id est, si scribere, ac pingere nō didicerit. & Seneca lib. 2. de Clemētia ad Nero. vt de clementia scriberē, Nero Caesar, vna me vox tua maxime cōpuler: quā ego nō sine admiratiōe, & cū diceretur, audisse memini, & deinde aliis narrasse. vocem generosam magni animi, magnæ lenitatis: quæ non composita, nec alienis auribus data subito crepuit, & bonitatem tuam, cum fortuna tua litigantem in medium adduxit, Animaduersurus in latrones duos Burrus p̄fect⁹ tuus vir egregius, & tibi p̄ncipi notus, exigebat à te scriberes, in quos, & ex qua causā animaduerti velles.

d l. pater.

e l. discretis. C.

qui test. fa.
pos. l. hac cō
sultissima. l.
inbem⁹. l. no
stra. l. vlt. C.
de test.

tus inuito cū chartam protulisset, traderetque, exclamasti, Vellem nescire literas, &c. Sic literarum sciētia apud Paulum accipitur sub ritu. de acquir. hered^d. & in Codice Iustiniani creberrimē. Eandemque formam loquendi vsurpauit Græcē Iustinianus lib. 6. τὸ π̄ v̄ap̄sp̄, nouel. 44. & 73. Vnde literata militia apud

f tit. de px. sa.
cro. sacri. l.
proximos.

Theodosium^f & in indice civilium, militariumque officiorum quem non ita pridem edendum curauit Alciat⁹ Quod verbum nō recte vulgo intelligitur. Cicero quoque in Partit. orat. eodem sensu memoriā literaturæ ger

manam dixit, Cuius verba hæc sunt: Nihil sanè præter memoriam, quæ est germana literaturæ quodammodo. & in dissimili genere persimilis. Nam vt illa constat ex notis literarum, & ex eo, in quo imprimuntur illæ notæ: sic confectio memoriæ, tanquam cera, locis vtitur, & in iis imagines, vt literas collocat. hæc ille. Qui in ea re instituit pueros magistri (quos Lampridius in Severo Literatores vocat) Primas literas docere dicuntur ab Ulpiano, nec vt caeteri professores munerû vacationem habent. Snb tit. de Vacat. & excusa. mun. cap. 2. A Græcis γραμματα διδασκῆν, Plutar. in Alcib. τίρου δὲ φήσαντος ἵχερ ὄμιρον ὅφ' αὐτοῦ διωρθομίνον. ἵτ' ἴφ' γραμματα διδασκῆν ὄμιρον ἰπανωρθῶν ἱκανὸς ὄρ' οὐχι τοὺς νόους παιδίνεις. Cum quidā alius Homerum se habere diceret à se emendatum, Literas (inquit) doces ad castigandum Homerum idoneus. nec iuuenes instituis Hinc vetus illud prouerbium cuius meminerunt * paræmiographi, ἤτοι τίδ' ἔκκερ ἢ διδασκῆν γραμματα, usus est hac locutione Aristot. lib. 8. polit. 3. & Laërtius non malus author, in Epicuro. hinc dicuntur homines indoctissimi μητε νεμμητε γραμματα ἰδῆναι, veteri prouerbio, quo vsus est Plato lib. 3. de legibus. Nam olim pueri hæc duo primum discabant. Suetonius in Augusto: Ne potes & literas, & natate, aliæque rudimenta per se plerunque docuit. Qui locus planum facit, nō de bonarū artium scientia accipiendū esse adagiū, vt quidā primi nominis authores existimasse videtur. Tacti autē probabilis sit ea ratio, quæ Diuū piū ad id rescribendū impulit: nec contēnda tamē, si homo sit nō hēbeti ingenio, nec expers negotiorum, qui literarū sit ignarus, tutela onus subire nihilominus cōpelleretur. Nā ipse vicaria Amicorū opera, aut ministrorū in cōmentariis suis & Ephemeridibus conscribendis, vti poterit. Quid quod memoriæ creditur mitū in modū officere scripto, & enim plerisq; accidit, vt literis confisi minus memoriæ studeant) vt Cæsar, de Druidibus loquens, scribit in Cōmentariis de bello Gallico) & præsidio literarū diligentia in perdiscendo ac memoriā remittat.

Locus Pomponii emendatus lib. X. Pandectarum. Tit. Commu. diuid. C. AP. IIII.

* paræmiographi

g Fab. lib. 2.
cap. 2.

APVDPomponium lib.10. Pandectarum, tit. com mu. diuid. hæc verba in vulgariis codicibus leguntur: Si is, cum quo fundum communem habes, ad delictum non respondit, & ob id motu iudicis villa diruta est, aut arbuta succisa, præstabitur tibi detrimentum, Iudicio communi diuidendo, Ex quibus verbis collegerunt interpretes eius, qui edicto magistratus per contumaciã non paret, domum dirui posse. Quod sanè mihi durum, & Inciuile semper visum est, Sufficit enim pign⁹ aut multa, ut Cicero in Antoniũ disputat, aut alia genera coercionis legibus prodita^a. Cum præsertim Reipublica: interfit, ne ædificia diruantur^b. Haloander (quem iuris Romani instauratorem verè possum nominare) ita legit. Si is, cum quo fundum communem habes, ad delictum non respondit &c. Quam lectionem vt planè absurdam, & nullius sensus passim respuunt omnes. Nos verò maximam optimo viro, & de iurisprudencia quàm optimè merito, gratiam habemus, quòd eam nobis integram seruauerit, ac communicauerit, quam in veteribus exemplaribus deprehenderat. Nam tametsi nullus inde possit nõ absonus elici sensus: ea tamen verba ansam nobis præbuerunt, veram lectionem inquirendi. Et quidem initio suspicatus sum, ad delectum legendum esse non ad delictum. Qua de re cum adhuc nonnihil hesitarem, omnem mihi scrupulum exemit Arrianus. Cuius hæc verba sunt, sub tit. de re militari cap. 4. in codicibus emédatis. Grauius autem delictum est detrectare munus militiæ, quàm appetere. Nam & qui ad delectum olim non respondebant, vt proditores libertatis, in seruitutem redigebantur, &c. Accedit ad confirmationem nostræ sententiæ quod Fabius Quintilianus Declam. 3. pro milit. Mar. aut quisquis est alius earum declamationum author, scribit in hunc modum: Eo tamen vsq; Pop. Rom. vindicta processit: vt ardentibus bello finibus, ad delectum nemo responderet, nisi & pœna corruptoris, & abrogatione legis satisfactum esset. Quem locum ideo citare volui, vt quorundam errorem, alioqui doctissimorum, conuincerem: qui Ad delectum respondere, apud idoneos autho

res

^a Li. Si qui:

*Ius dicen. nõ
obit. & ti-
tu. quibus
ex caus. in
poss. eatur.*

^b l. i. de Ti-
gno luncto. l
iii. C. de a-
dis. priuat

res non reperiri nobis aliquando hæc commentantibus responderunt. Cùm igitur iuris huius asperitas aduersus eos tantùm, qui ad delectum scilicet militum non respõ dent, & qui (vt Arrianns scribit) proditores libertatis habentur, exerceri dicatur à Pomponio, idque ius singulare esse appareat, nulla ratio permittit, vt ad quoscunque contumaces, qui edicõ magistratus non obtemperant, producatur. Quanta autem seueritate fuerint vsi veteres, in delectu militum habendo, præter iam dicta Liui quoque testimonio, ac Varronis confirmare possumus. Liuius lib. 7. Qua de causa, inquit, creatus L. Mælius per inde ac reip. gerendæ, ac non soluendæ, religione gratia creatus esset, Bellum Hænicum affectans delectu acerbo iuuentutem agitauit: tandemque in omnibus tribunis plebis coortis, seu vi, seu verecundia victus, Dictatura abiit, Neq; eo minus principio in sequentis anni Q. S. uilio Hala, L. Genutio. 11. Cos. Dies Manlio dicitur à Marco Pomponio tribuno plebis, acerbitas in delectu non damno modò ciuium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis cæsis, qui ad nomina non respõ dissent, partim in vincula ductis inuisa erat. Varro apud Non, Marcëllum. Manius curius couful, cum delectum haberet, nec citatus in tribu ciuis respondisset, Vendidit tenebrionem. Huius rei meminit etiam Valerius libro sexto, cap. tertio.

*a l. quod vero
l. in iis. l. ius
singulare. ff.
de leg:*

Emendatus Vlpiani locus, qui in exemplaribus Haloandri corruptus legitur.

CAP. V.

SI QVIS (inquit Vlpianus, tit. de petit. hæred. cap. 28.) re sua latius vsus sit, contemplatione delatæ sibi hæreditatis. Marcel. lib. 5. digestorum putat nihil eum ex hæreditate deducturum, si eam non attingat, &c. Gregorius Haloander Lautius legit, non Latius. & paulo post

post lautius impéere, & lautius ero gare. Ego verò Lautius, & Latè, vbi que legendū cōten do: nec dubito, quin ea sit germana lectio. Horat. lib. Ser mo. 2. Sat. 2.

*Quo magis his credas puer hunc ego paruus ofellit
Integris opibus noni non lautius vsus
Quam nunc accisis, &c.*

Seneca de breuitate vitæ. c. 3. Annuæ congiariæ homines charissimi accipiunt: & in his aut laborem, aut operam, aut diligentiā suam locant. Nemo æstimat tempus, vruntur illo lautius, quasi gratuito. Sallustius in Catil. largius vti dixit eodem sensu: Plerique Syllani milites largius suo vsu, rapinarum & victoriæ veteris memores, citiule bellū Exoptabant eiusdem significationis est lautius viuere, a quod Liviū lib. 8. dec. 3. in hostico. lautius raptō fueris viuere, arctiores in pace res erant. Et hæc quidem emendatio mihi eo magis probatur, quod eam plerisque eruditissimis mirum in modum placere intellexi ac præsertim R. Hayo nostro cuius ego iudicium & doctrinam minime vulgarem plurimi facio.

*Quantitas quid significet apud
Iureconsultos.*

CAPVT VI.

ANte quinquennium, cum de in litem iurādo cōmentarium conscriberemus, in locum illi Pauli nobilem, de emendi & vendendi origine incidimus, in quo hæc verba leguntur: Electa materia est, cuius publica ac perpetua æstimatio difficultatib⁹ permutationum æqualitate quantitatis subueniret, eaquæ forma publica percussa, vsus dominiumquæ præbet, non tam ex substantiā, quàm ex quantitate. Cumque dubitarum à plerisque intelligeremus de significatione huius verbi Quantitas, quo non semel vsus est ibidem Paulus, & doctissimis nostri sæculi placere, Qualitatem potius quàm Quantitatē dixisse

dixisse Paulum² admonuimus obiter, Quãtãtatem num- *a Bud. in An-*
 mi propriè & rectè dici æstimationem illam publicè cõ- *no,*
 stitutã, qua quãti locabilis sit, intelligitur. Cuius quan-
 titatis nota & signum est character, qui nummo imprimi
 tur. vt Aristor. lib. 1. Politi. ostèdit his verbis ἡ χαρακτήρ
 ἐν τῷ ποσῷ σημεῖον Non me latet quosdam ex Neote-
 ricis interpretibus Aristotelis τὸ ποσὸν pondus intellexi-
 se, atque ita vertisse, forma enim ponderis nota fuit, sed
 quàm rectè viderint alii. Cæterum Iuliani autoritate,
 nostra quoque confirmatur opinio, qui denarios stipu-
 lanti eiusdem quantitatis aureos spondentem obligari
 scribit *b*. tit. de verb. oblig. cap. 65. Ex quibus locis (ni *b l. quæ extrin-*
 fallor) facillè colligi potest interpretatio verborum Vl- *secus.*
 pianii tit. de re iudi. cap. 15. *c* Si pignora quæ capta sunt *c l. à diuo Pio.*
 èptorè non inueniãt, rescriptũ est ab Imperatore nostro
 & diuo patre eius, vt addicantur ipsi, cui quis condem-
 natus est: Addicantur autem vtique ea quantitate quæ
 debetur. Quæ verba quantum negotii exhibuerint om-
 nibus interpretibus, satis norunt, qui in legendis eorum
 scriptis versantur^d. Quod igitur Vlpianus ait, Addican- *d Alciat. lib.*
 tur vtique ea quantitate, &c. eò pertinet, vt pignora ad *Parad. 6. cap.*
 dicantur tanta quantitate, id est, valore, (vt vulgo loqui *3. Idem in l. cre-*
 mur) & æstimatione quãta est summa quæ debetur: ne si *ditor. de reb.*
 fortè pluris aut minoris valeant, alteruter, id est, debi- *cre.*
 tor, aut creditor, afficiatur iniuria. Alii sic interpretan-
 tur vulgò, Addicantur ea quantitate, &c. id est pro ea
 quantitate, seu summa, quæ debetur. Qua interpretatio
 ne nihil est ineptius, nec iniustius. Nostra autem æqui-
 tate maxima nititur, nec à proprietate verborũ recedit,

*Citare, quid sit apud Iureconsultos veteres in
 libris Pandectarum.*

CAPVT VII.

VVLGVS interpretum iuris, Citare nihil aliud
 esse putat, quàm in ius vocare: quòd Gallicè dici-
 m^o Adiouner, quasi diè dicere: Cùm tamè lōgè diuer-
 sa hæc sint. Nã Citari dicif reus, cū ipsa die cognitiois,
 quæ

quæ ante ei dicta fuit in foro, ac tribunali, per præconem euocatur, vt præfens fit, nec ne, appareat. Cuius rei igno-
 ratione pleraq; Pandectarum loca perperam ab ipsis intelle-
 cta, atque explicata sunt. Ex quibus duopræcipua nunc ve-
 niunt in mentem. Vnus est Vlp. tit. de iud. cap. 37. Et post
 edictum peremptorium impetratum, cum dies eius su-
 peruenerit, tunc absens citari debet, & siue responderit
 siue non responderit, agatur causa, &c. In cuius enarra-
 tione existimant interpretes, post edictum perempto-
 rium impetratum, denuo absentem in ius vocandum esse,
 itaque quarto opus esse edicto. Verum hæc oïno repu-
 gnantia sunt, & contraria, Cum ideo Peremptorium vi-
 catur edictum, quod perimat disceptationem, nec ultra
 patitur aduersarium tergiuersari eod. tit. cap. 70. Alter
 locus est Papiniani sub tit. de publ. iudi. cap. 10. Inter
 accusatorem & reum cognitioe suscepta, excusatio pro
 absente iustis rationibus admittitur, nec per triduum per
 singulos dies ter citatus reus damnatur &c. Quem locum
 elucidare dum conantur, sic obscurant & peruertunt, vt
 nihil à mente, sententiaque Papiniani excogitari possit
 alienius. Snperest vt nostram sententiam veterum lingue
 Latine scriptorum autoritate defendamus. Marcel. tit.
 de in integ. restit. cap. 8. Et si nihil facile mutandum est
 ex solennibus, tamen vbi æquitas euidentis poscit, subue-
 niendum est. Itaque si citatus non respondit, & ob hoc
 more solito pronunciatum est, confestim autem pro tri-
 bunalis te sedentem adiit, existimari potest, non sua cul-
 pa, sed parum exaudita voce præconis defuisse, Tranq.
 in Tiber. Citatum pro tribunali voce præconis conui-
 tiatorem rapi iussit in carcerem. Fab. lib. 6. cap. 5. In publi-
 ciscertè iudiciis vox illa præconis præter patronos ipsi
 qui egerit citat, Gel. lib. xi. cap. 1. atque ita M. Varro ver-
 ba hæc legitima quibus minima multa diceretur conce-
 pit: Marco Terentio, quando citatus neq; respodit, ne-
 que excusatus est, ego ei vnum ouem multam dico. Li-
 ui. libr. 5. dec. 3. Plebs ita sciuit, si posthumus ante Cal.
 Maias non produisset, citatusque eo die non respondi-
 set, neque excusatus esset, videri eum in exilio esse. A scon-
 pedia-

pedianus 3. actio. in Verrem: Apud veteres, & iudices, & rei, & accusatores citabantur à præcone Prætorio. Ita enim locus ille in omnibus impressis codicibus emendandus esse mihi videtur. Possẽm alia non pauca ex Cicerone & aliis probatissimis authorib⁹ exempla huc afferre: verum aut hoc testium satis est, aut nescio quid satis sit, vt Varus ille iudex dicere solebat, cuius meminit Cicero lib. 2. de Finibus. Obiiciet aliquis fortasse in Põtificum rescriptis & constitutionibus, atque, adeo ipsius etiam Iustiniani, nonnunquam aliter hoc verbum accipi Sed ego de proprietate, & vsu loquendi eruditorum, non de imperitorum abusu hic loquor.

*Locus Martiani explicatus aliter, quàm à
ceteris. Lib. XLVIII. Digest.
tit. de requir. re.
CAPVT. VIII.*

VERBA hæc sunt Martiani. tit. de requiren. re. cap. 1. Diuiseueri, & Antonini magni rescriptum est, ne quis absens puniatur: & hoc iure vtimur, ne absentes damnentur. Neq; enim inaudita causã quẽquam damnari æquitatis ratio patitur. Si autem grauius quis puniatur, puta in opus metalli, vel similem pœnam, siue capitalem, hoc casu non est irroganda in absentem pœna: Sed absens requirendus adnotandus est, vt copiam sui præstet. Præsides autem prouinciarum circa requirendos annotatos & hoc debent facere, vt eos quos adnotauerunt, edictis adesse iubeant, vt possit innotescere, qui adnotati sint. Sed & literas ad magistratus, vbi cõsistunt, mittere, vt per eos possit innotescere, requirendos eos esse adnotatos, &c. Accursius Annotare reum, interpretatur, bona eius publicè describere. Quã interpretatio ab Accursianis est schola in forum perducta est, & adeo recepta, vt descriptionem obsignationemq; bonorum hodiẽ qui in foro versantur vocent, *Annotation de biens*. Verum eos hallucinari in Latina dictionis signifi

gnificatione non dubito: Nam Annotare dicitur iudex reum requirendum, cum decernit, & in acta, seu commē tarios referendum ac perscribendum curat, vt is requiratur. Quod genus loquendi non à Iuris authoribus modo, sed ab aliis quoque vsurpatur. Pli. lib. 10. Epistol. de Christianis loquens: Fuerunt alii similis amentia: quos, quia ciues Romani erant, annotari in urbem remittendos. Tranquil. in Calig. Cùm ad faginam ferarum muneris preparatarum carius pecudes compararentur, ex noxiis laniandos adnotauit, & custodiarum seriem recognoscens, nullius inspecto elogio stans tantummodo intra porticum, mediam à caluo ad caluum duci imperauit. Hinc Annotatio, & Annotationis decretum, Annotare insulam alicui, & alia id genus locutiones crebro leguntur apud iuris Authores.

l. j. C. de preci
imperat. offe
rend. l. vi. C.
de diuers. res.
l. i. ff. de le. iiii
l. i. ff. quā ap.
li. C. de qui
mu. vel. pres.
l. i. C. de his
qui a preci. l. i.
fran. ff. de iu
re fisci. l. i. ff.
nil. inn. apel.
li. C. si nu
ptia ex re
scrip. petat.

Tit. quib. mo.
ius par. pot.
mittit. &
tit. de ca. di
mi. lib. instit.
i. l. s. de bo.
damnat.

*Explanatus Callistrati locus perquam ob-
scurus, de capit. diminutione.*

CAP. IX.

CONSUMITVR existimatio (inquit Callistra
tus, tit. de extraord. cognit. cap. 5.) quoties magna
capitis diminutio interuenit: id est, cum libertas adimi-
tur: veluti cum aqua & igni interdicitur, quod in perso-
na deportatorum euenit: vel cum plebeius in opus me-
talli, vel in metallum datur, &c. Illud sanè mirum hic vi-
detur, quod deportatis adimi libertatē ait, sicut & iis qui
in metallum damnati sunt, cum ab aliis iuris authoribus
non vno in loco scriptum sit, deportatos ciuitatem tan-
tūm, in metallum verò damnatos, libertatem etiā amitte-
re. Quare non similiter ab eisdem Capite minui dicun-
tur vtrique: sed hi maximam, illi verò minorem seu me-
diam capitis diminutionem pati, quamuis hic non distin-
guat eas capitis minutiones Callistratus. Verū Ancino-
miæ vitandæ causa quam in libris suis non reperiri testa-
tur Iustinianus, dicendum est vtramque capitis dimi-
nutionem rectè magnam dici, tametsi vna sit maior altera.

Vnde

Vnde Vlpian^o tit. ad S. C. Tertul. c. 1. Si quis, inquit, antè delatâ, siue post delatâ capite minuât, ad legitimâ hereditatè admittetur, nisi magna capitis diminutio interueniat, quæ vel ciuitatè adimat, vt puta si deportet. & quod ait, libertatè adimi deportato, verum est, licet nõ omnino redigatur in seruitutem. Nam & dolorem & senectâ vires adimere ait poëta, quamuis minuant tantû eas, nec penitus auferât. Deportatus enim, qui peregrinus est, nõ ciuis, iustam, ac plenam libertatem nõ habet, vt pote qui nec testamentum facere, nec ex alterius testamento capere quicquàm possit: nec eorû omnium aliquid habeat, quæ iuris ciuili magis quàm gentium sunt^b. Etenim iure ciuili (vt Boëtius in Topic. Cic. ait) fieri aliquid nõ inter alios, nisi inter ciues Romanos potest. Quod & Theophilus docet, tit. de fideicommissar. hered. lib. instit. 2. Id autem Ciceronis malè verbis confirmare, quàm meis, in Oratiõne pro cecinna: Nihil, inquit, rationis adfers, quam obrem si libertas adimi nullo modo possit, ciuitas possit. Nam & eodem modo de vtraque re traditum nobis est: Et si semel ciuitas adimi potest, retineri libertas non potest. Qui enim potest iure Quiritum liber esse is, qui in numero Quiritum non est? & c. Boëtius tamen in Top. Ciceronis Deportationem dicit, maximam capitis diminutionem esse. Sed quia in mentionem peregrinorum incidimus, sciendum est Peregrinum dici eum, qui ciuis non est, siue nunquàm fuerit ciuis, siue amiserit ciuitatem, Eiusque conditio & status, Peregrinitas dicitur. Quod à nostris interpretibus animaduersum non fuit. Qui deportantur (inquit Aelius Antoninus) si hæredes scribantur, tanquàm peregrini capere non possunt. Vlpianus tit. de in ius vocan. c. 10. Si per poenâ deportationis ad peregrinitatem redactus sit patronus, putat Pomponius eum amisisse honorem & c. Dicuntur & *ἀποκίς* A Iureconsultis, quòd ciuitate careant^d. Planè verbum hoc Peregrinus in peruulgata constitutione illa Fœderici, cuius initium est, Oes peregrini, aliter accipi fateor, sed per abusionem, vt & in

n ii alius

b l. Si quis filio
de iniusto rnp.
li. de le. iii. l.
Quidam, de
pœnis.

c li. C. de hæ-
re. in sti.

d dic. l. quidã.
de po. c. li.
de leg. iii.

aliis quibusdam locis: pro eo scilicet, qui peregrinatur, & peregrè abest à domo sua. Nec aliter indoctorum & barbarorum hominum scripta (quales ferè seculo Fœderici extitere) interpretari debemus, ne eorù volùtas, quæ verborum proprietati, si de ea constet, proculdubio anteponenda est, peruertatur e.

e Arg. leg. nõ
aliter. de leg.
iii.

*Reparare verbum apud Iureconsultos, quo
sensu accipi debeat.*

CAPVT X.

CELEBRE est Scauolæ responsum sub tit. de verb. obli. cap. 122. ^a in quo hæc verba leguntur. Callimachus mutuam pecuniam nauticam accepit à Sticho seruo Seii in prouincia Syria, in ciuitate Beryto, vñ que Brentesium, idque creditum esse in omnes nauigii dies ducentos, sub pignoribus & hypothecis, mercibus à Beryto comparatis, & Brentesium perferendis, & quas Brentesio empturus esset. & per nauem Beryto inuecturus. Conuenitque inter eos, vt cum Callimachus Brentesium peruenisset, inde intra Idus Septembres, quæ tunc proximæ futuræ essent, aliis mercibus emptis, & in nauem missis, ipse in Syriam per nauigium profiscatur, aut si intra diem supra scriptum non reparasset merces, nec enauigasset de ea ciuitate, redderet vniuersam continuo pecuniam. Quæsitum est in eo responsio, quid sit Reparare merces, quod à nullo adhuc, nec Iureconsulto, nec Græmatico explicatum comperi, eoque libentius feci, vt nostram hic sententiam adscriberem. Igitur Merces reparare dicitur à scauola, qui earum loco, quas in aliquem locum importatas vendidit, alias comparat, aut eas aliis mercibus commutat: quasi iterum parare, seu comparare. Horat. car. lib. 1. Od. 51.

*Premant calena falce quibus dedit
Fortuna vitem diues & aureis
Mercator exsiccat culullis
Vina syra reparata mercè.*

Alfenus

Alfenus tit. de in rem verso. c. 16. Quidam fundum colendum seruo suo locauerat, & boues ei dederat. Cum hi boues non essent idonei, iusserat eos vanire, & de his nummis, qui recepti essent, alios reparari. Vlpianus cap. 28. tit. de Pact. Prima actio sublata est & posterior pactum ad actionem reparandam inefficax est. Sene. ad Lucif. ep. 64. lib. 8. Satius est amicū reparare quā flere.

Vtile, & inutile, quo sensu accipiantur apud Iureconsultos: & locus Vlpiani declaratus. lib. x v i. Dig. tit. de pos. c. 1.

CAPVT XI.

VLPIANVS edictum Prætoris interpretans, quo in duplum actio proponitur rerū ob tumultum, incendium, ruinam, naufragium depositarum nomine, cæterarum verò in simplum, ita scribit: Cum exigente necessitate deponat, crescit perfidie crimen, & publica autoritate coercendum est, vindicandæ Reipub. causa. Est enim inutile, in causis huiusmodi fidem frangere. Atque ita ferè in codicibus non solum manuscriptis, sed etiam excusis per Typographos legitur, præterquam Haloandri, qui in ciuile, pro inutile reposuit, cum vim eius verbi non satis (opinor) perciperet. Itaque animaduertendum est, iura ad ciuium, & populi vsum, ac vtilitatem constituta esse, ad eundemque finem & scopū referri, quæcunq; tot, tantisque iuris voluminibus continentur. Quæ ratione vtilitatis iusti & æqui, a l. pe. ff. de Iustit. & iure. matrem scitè admodum vocat Horat. Ser lib. 1. Saty. 3.

Atque ipsa vtilitas iusti propè mater & æqui.

Huius rei sexcenta possem ex libris Digestorum exempla in medium adducere. Sed quia passim legentibus obuia sunt, his impresentiarum contentus ero, quæ sequuntur. Iulianus titu. ad leg. Aquil. capit. 51. Multa iure

ciuili contra rationem disputandi, pro vtilitate communi recepta esse innumerabilibus reb⁹ probari potest, &c. pomponius titu. de præscri. verb. cap. 1. Prætor reddit actiones in factum accommodatas legi Aquilia, idque vtilitas eius legis exigit. Paulus titulo de pig. cap. duodecimo. Quæ sententia propter vtilitatē cōtrahentiū admittenda est. Ex quibus locis perspicuū est, hunc sibi finem proponere iuris authores, vt ciuium consulant vtilitati, & quæ eius rei gratia subtiliter inuenta, & excogitata sunt, quoties occurrit negotium, in quo deprehenduntur nocere, ab ipsis ea contemni, & reiici. Atque ita ius ipsum nonnunquā supplent, adiuuant, emendant, interpretantur. Quæ maxima pars est iuris Prætorii, quod & Honorarium dicitur^b. Hinc Vtilis actio appellata est quæ ex summo directioque iure non competit, ideoque directa non dicitur, sed propter vtilitatem aliquam, & æquitatem datur^c. Quod autem huic, de qua loquimur, vtilitati contrarium est, Inutile est in huiusmodi cau-
 sis fidem frangere. Nam sicut inimicus dicitur non is tantum, qui amicus & beneuolus nō est, sed etiam maleuolus: ita Inutile non id modo significat, quod non prodest, sed etiam quod nocet^d. Cic. in Partit. orato. Quærenda etiam ratio, si qua poterit inueniri, quare non sit
 exceptum, aut iniqua lex, aut inutilis futura dicitur, &c. Paulus. cap. 13. tit. de adm. tut. Nam & inutile est pupil-
 lis si administratio eorum non seruetur nemine scilicet emēte, vtūtur hoc verbo sæpe veteres authores qui de medicina latine scripserūt, vt Plin. & Cels. e. Plinius lib. 21. c. 20. Stomacho tamen inutile esse caputq; eo im-
 pleri aliqui negant. Idem lib. 23. cap. 10. Vinum ieiunios bibere nouitio inuento inutilissimum est Idem eodem lib. cap. 4. Hyoscyaminum emolliēdo vtilius, neruis in-
 utile. & c. 6. Ex his verba, acerbis stomacho inutilia sunt Cornel. Cel. lib. 10. c. 5. omnibus inutilis est post cibū, aut contentio aut cogitatio animi. Idem eodē lib. c. 2. Sæpe inutilis nimia abstinētia, & paulo post, Cōdita oīa duab⁹ de causis inutilia sunt. Sed quid opus est plura ex eodē
 auctore

- b l. ius. autē ciu
 le. ff. de iust
 et iu. §. i.
 inst. de bono.
 poss.
 c. l. quia actio-
 num. de præ.
 ver. l. 4. Si
 quadrupes
 paup. fec. dic.
 l. si vsuffrue.
 de aqua plu.
 arcen.
 d Moschis. ff.
 de iure sisci.
 e l. cum plures.

authore hic citare, cum his sexcentis in locis hoc verbum vsurpet pro eo quod nocet, & inimicum dici solet, a latinè loquentibus. vt apud Horat.

Namque pila lippis mimicum & ludere crudis.

Quantò autem nocentior sit is, qui in huiusmodi causis fidem frangit, quàm qui rem absque vlla necessitate, & periculo depositam suscipit, obscurum non est, cum de se non nihil quæri debeat, qui nulla necessitate adactus rei suæ custodè non idoneum elegit. At imminens periculum cogit nos ad quamlibet personam confugere. Adde quod Cicero in oratione pro Roscio Amerino scribit, ea maximè animaduertenda esse peccata, quæ difficilimè præcauentur. Porrò quod diximus sinè huius iuris, totiùsque artis boni & æqui esse utilitatem, sic accipiendum est, vt minimè secludatur honestas, sine qua nihil omnino potest esse vtile. Cuius honestatis gratia pleraque legibus cõstituta esse animaduertimus, Vt filio, fratri, alumno, familiari, liberto & aliis huiusmodi personis denegetur accusatio^f. vt filius patrem in ius non vocet, absque permisso prætoris, vt filius à patre libertus, à patrono, vxor à marito, non quicquid g habet per iudicem extorqueat, sed victum ei relinquat necessarium, &c. id genus^g. Non enim hoc tantum spectant authores iuris nostri, vt nemo lædatur, & cuique tribuatur suum, sed interdum etiam, vt honestè viuatur. Quamuis non quicquid honestum est, iure & legibus præcipi, alias à nobis dictum sit^h.

^f C. de his qui accus. non pos.
^g l. iiii. ff. de iniur. noc. l. in cõdénatione. de reg. iur. l. Sunt qui. de re iud. l. maritum sol. matri.

^h l. iustitia. ff. de iusti. & iure. Notavi in l. i. de pactis.

Quid sit finis, apud Iureconsultos: & responsa quadam Papiniani elucidata aliter quàm ab interpretibus factum sit.

CAPVT XII,

n iiii

PAPI

PAPINIANVS libro 16. Pandectarum, tit. de compensatio, ita scribit in codicibus emendatis ab Haloandro. Debitor si pecuniam publicam seruo publico citra voluntatem eorum solui, quibus debitum rectè solui potuit, obligatio pristina manebit, sed dabitur ei compensatio peculii fini, qua seruus publicus habebit. Quæ verba adeò obscura vulgò existimantur, vt veteremque: quamuis mendosissimam sequi malit. Ita que operæ prætium me facturum putavi, si elegantem hanc, & iurecōsultorum principe dignam phrasim, quæ non indoctis modo sed mediocriter etiam eruditis durior & insolens videtur, iuris studiosæ iuuentuti ostenderem ac explicarem. Idque eò libètius feci, quod eius rei cognitio quàm necessaria ad aliorum locorum elucidationem esset, non ignorarem. Sed quid lector è dicendi fortassis auidum pluribus moror? Hæc verba peculii fini qua seruus, &c. hoc significant, dari compensationem ad eum finem & modum, ad quem seruus habebit, scilicet peculium, & (vt vulgo solemus dicere) quatenus erit in peculio serui. Quo genere loquendi vsus est idem Papinianus lib. 20. Pandect. tit. de pigno, c. 1. Pacto placuit vt ad diem vsuris non solutis, fructus hypothecarum vsuris compensaret fini legitimæ vsuræ, id est, vsque ad modum legibus præscriptum stipulationi vsurarum, Idem Papinianus cap. 5. titu. de dot. coll. Dotem scripto fratri conferre non cogetur, cum ea possessio frustra petita sit, & filia fratris voluntatem sequuta, fini virilis partis retineat, &c. Idè Papinianus, c. 15. ad leg. falcid. Quod filio deberur si ratio falcidiæ poni cœperit fini quadrantis compensabitur &c. Sic etiam veteres non solum iurecōsultos, Sed alios etiam scriptores Latinos crebro loquutos fuisse comperimus, Gell. lib. 1. noct. Att. c. 3. Quatenus quaque fini amicitiæ venia dari debeat, &c. Idem eodem cap. hac fini ames, tanquam fortè fortuna osurus, hac itidem tenus oderis, tanquam fortasse post amaturus. Sext. Pompo. lib. 16. Quatenus, significat qua sine. Haftenus, hac sine.

Cato

Cato de re rust. c. 149. Qua vendas fini dicitur. Senec. lib. 7. epist. Si hoc sine quasi bona valetudine delector, tam ridiculè facio, quàm ille quisquis se vicissè putat, cum vadimonium distulit. Ex quibus locis satis nisi fallor perspicuum est in his duabus dictionibus Quatenus & Haftenus, ablatiuum fini vel sine subaudiendum esse. Verùm id Grammaticis discutiendum relinquamus. Cæterùm aliquot in locis loco ablatiuui huius fini, accusatiuus cum præpositione ad, legitur apud Iureconsultos eodem sensu. Pompo. tit. de adimen. leg. c. 25. Alteri ex hæredibus præceptionem prædii dedit, mox alteri præstari aduersus debitorem actiones, ad eum finem mādauit, quo prædium fuerat comparatum. Papini. tit. Solutio matrimo. c. 42. Sumptus verò necessarios & utiles in prædia, quæ dotalia videbantur factos, compensatis fructibus perceptis ad finē superflui seruari conuenit. Quæ duo loca aliquanto postquam à me annotata hæc, & scripta sunt, reperi citata ab Alciato eximio nostræ tempestatis iureconsulto. libr. Parerg. 10. cap. 17. Huic simile est quod idem Papinianus scribit. c. 16. tit. de castrè. pecul. Legitimi hæredis exemplo cogetur ad finem peculii perpetuò legata præstare^a. Alibi idem author admodum exilii dicit, pro ad finem exilii^b. Ac eodem, vt opinor, sensu finem pretii excedere & finem facere erogationi apud eundem legimus^c. finem quoque expensarum, & finem præstitutum, & finem certum actionis dixit Vlpianus, eadè vt videtur significatiõe^d.

*Producere aduersarium quid sit
apud Vlpianum.*

CAPVT XIII.

ALCIATI mentio facta in superiori capite nos admonet, vt in quandam eius sententiam inquiramus quâ non cõtentus. lib. 2. Dispunctiõnũ suarum scripssisse, denuò in librũ cum retulit, cui tit. *paepetæ iuris*

^a l. pater qui ca
strens.

^b l. cui necessi-
tas de libe.
causa.

^c l. si cum vendi
tor. §. vlt. de
euct. l. qui a-
liena de neg.
gest.

^d l. i. de curato.
furio. l. cũ hic
status de do-
nat. int. vi. &
vxo. l. i. si quis
test. lib. es. iu-
ß. sue.

iuris, lib. 8. cap. 7. Quæstio autem est, quo sensu hæc Vlpiani verba accipienda sint lib. 1. Pandect. tit. de eden. c. 1. Eum quoque edere Labeo ait, qui producat aduersariū suum ad albū, vt demonstrat, quid dictatur^o sit, &c. Et existimat Alciatus non pro eo cum quo lis est Aduersarium, sed pro tabulis rationum tumultuariè, & ad memoriæ subsidium confectis accepisse Vlpianum. Cui sententiæ suæ ad stipulatum fuisse Erasmum Rote. in adagiis tantum non gloriatur. Ego verò tametsi vtriusque autoritas non parum me moueat, studium tamen veritatis, quæ longè mihi antiquior est, ab eis me dissentire cogit. Nam, vt quæ Alciatus nullo negotio refellit, missa faciam, vt potè leuia, & causæ (vt ita loquar) iugulum minimè prementia: imprimis velim mihi is respondere, apud quem Latinum authorè. Aduersarium, numero singulari vnquam, pro tabulis illis tumultuariis legerit. Nam Aduersaria, vbiq; apud Ciceronem & veteres omnes, in numero multitudinis, non aduersariū, in omnibus quæ mihi videre contigit exemplaribus, legitur. Quod ne ipse quidem (opinor) inficiari poterit. Deinde non vt Producere testes, ita etiam Producere literas, tabulas, instrumeta, rationes, aduersaria, sed Proferre potius latinè dicimus: Idque adeò notum omnibus esse arbitror, quicumque priscos Romanæ linguæ authores non oscitanter lectitât, quales hodie sunt vbiq; terrarum non pauci, vt eius rei probatio minimè necessaria videatur^a. Nam quod inter hæc duo verba Ducere, & Ferre interest (quorum hoc de rebus inanimis, illud de animalibus dicitur) hoc verbum Producere, à verbo Proferre differt^b. Neq; me læret quid de productione chartulæ scripserit Iustinianus. Verùm ego consuetudinem loquendi imperitorum Latini sermonis, cuiusmodi eos fuisse constat, qui nomine Iustiniani illas cōstitutiones ediderunt, in purissimo, nitidissimoque anthere enarrando, id est, Vlpiano spectandam esse nego. Accedit eòdem, quod in eius capitis initio Vlpia. de Editione actionis loquitur, quæ cum Editione rationum nihil prorsus commune habet. Itaque Aduersarium

a Vide Budæū
in Annot.

b Li. ff. si quis
ius dicen. non
obtem. l. ferri.
ff. de verb. si-
gni.

farium intelligimus eum, vnde petitur, id est reum: quem qui ducit ad album Prætoris, in quo scilicet actionum descriptæ sunt formulæ, eique demonstrat, quæ actionem dictaturus sit, edere intelligitur.

*Interpretatio. §. Mutui datio. c. II. de
reb. cred. lib. XII.
Pandect.*

CAPVT. XIII.

CV M vtilitatum inter homines communicandarum causa contractus omnes comparati sint ^a, ad hunc semper finem eos referri necesse est ^b, vtilitas autem ea variè; vt in variis, diuersisque rebus, de quibus homines contrahunt, consideratur. Quarundam enim rerum vsum concedimus aliis, quæ vtendo non pereunt, vt hominis, equi, libri, vestis. Et hoc agitur tametsi expressum non fuerit, vt ipsum corpus, quod concessum est, reddatur. Quod ita fieri debere suadet vtilitas, cum id sine concedentis, qui alteri gratificari voluit, incommodo fiat, & cum aliquo eius, qui rem vtendam accepit, commodo. Nam si aliud redderetur, vel generis eiusdem, veluti pro Sticho Pamphilus, id non sine captione ac damno concedentis fieret cui vel magis expedit fortasse, vel gratius est rem suam, quam aliam quamuis maioris pretii obtinere ^c. Et hoc genus contractus. Commodatum dicitur à Iurisperitis, vel Precarium. &c. Sunt & aliæ res, quæ vtendo pereunt, & consumuntur, & quarum nullus ferè citra consumptionem est vsum, vt vinum, frumentum, oleum, & aliæ res pondere, numero, mensura constantes ^d. Huiusmodi res vtendas aliis damus, non eandem speciem, sed idem genus, id est, eiusdem generis rem aliam recepturi. Quod genus contrahendi, Mutuum à iuris authoribus appellatum, ad vtriusque contrahentium vtilitatem pertinet. Accipientis quidem, qui rem vtendo consumptam reddere nequit: Dantis verò, cuius nihil interest, modo

*a §. in autè gē
tuum. Inst. de
iur. nat. l. qd
si minor. §. nō
semper. de mi
norib.*

*b l. sed an vie.
de pignorb.*

*c § huic autem.
Inst. de actio.*

*d l. §. de vsuf. ear
re. que.*

- e l. cū quid. de reb. cred. modò vt eiusdē generis, & bonitatis rem accipiat^e. Idq; propter naturalē harum rerum similitudinem, atq; adeò (vt vulgari verbo ytar) quasi identitatem quādam, quæ in aliis rebus non æquē reperitur. Et hæc contractuum distinctio magnoperè confert ad explicationem Pauli verborum c. 2. de reb. cred. quæ ideò hīc adscripsimus cum breui & dilucida interpretatione nostrā, quòd ab interpretibus nondum satis explanatus ille locus videretur. Mutui datio consistit in his rebus quæ pondere, numero, mensura constant. Quoniam earum rerum datione possumus in creditum ire, quæ in genere suo functionem recipiunt (per solutionem) quā specie. Nam in cæteris rebus, ideò in creditum ire non possumus, quia aliud pro alio inuito creditori solui non potest.
- g l. singularia. l. non omnis. §. CONSTANTINI vini, olei, frumenti, pecunia, & vlt. de reb. cre. aliarum huiusmodi rerum ea natura est, vt alia res ab aliis, quæ eiusdem generis sunt, non differre, sed eadem potius esse videantur: adeò vt vnā non possis ab alia, nisi sola quātitate, discernere. Quātitas autē quia pōdere, nūero, vel mēsurā definitur. Ideò pōdere, nūero vel mēsurā, cōstare dicūtur. Quapropter si eadē mēsurā, (vt curatoris. §. p̄cipit Hesiodus) numero vel pōdere mutuū reddatur, idē redditū quodāmodo videri potest. IN CREDITUM IRE. Sicut verbū Credere, quāuis generalem habeat significationē^f, angustius aliquādo accipitur, ac mutuū dare significat^g: ita In creditū ire, more loquēdi à Iureconsultis recepto, mutuum contrahere specialiter hīc significat, vt & alibi sæpē^h: licet interdum paulò latius accipiatⁱ. QVAE RECIPIUNT
- k l. in metallū. FVNCTIONEM. Hoc verbum præter generalem & vulgò notam omnibus significationē, aliam quādam peculiarem & reconditiorem habet apud iuris auctores. Nam fungi pœna dicitur is qui pœnam patitur^k, fungi pignoris qui dat pignora^l, fungi depositione auri, qui aurum deponit^m, fungi collatione dotis, qui dotem confertⁿ, fungi tributione, qui tributum soluit^o p̄stitatque Reipublice^o. Nec solū ad personas sed ad res etiam hoc verbum refertur, quæ tunc fungi dicuntur cūm
- f d. leg. ij. §. creditum.
- g l. singularia. l. non omnis. §. CONSTANTINI vini, olei, frumenti, pecunia, & vlt. de reb. cre.
- b l. quod si ab initio de reb. cre.
- i l. iij. §. vlt. ad Maced. l. p̄ mēsurā, cōstare dicūtur. Quapropter si eadē mēsurā, (vt curatoris. §. p̄cipit Hesiodus) numero vel pōdere mutuū reddatur, idē redditū quodāmodo videri potest. IN CREDITUM IRE. Sicut verbū Credere, quāuis generalem habeat significationē^f, angustius aliquādo accipitur, ac mutuū dare significat^g: ita In creditū ire, more loquēdi à Iureconsultis recepto, mutuum contrahere specialiter hīc significat, vt & alibi sæpē^h: licet interdum paulò latius accipiatⁱ. QVAE RECIPIUNT
- k l. in metallū. FVNCTIONEM. Hoc verbum præter generalem & vulgò notam omnibus significationē, aliam quādam peculiarem & reconditiorem habet apud iuris auctores. Nam fungi pœna dicitur is qui pœnam patitur^k, fungi pignoris qui dat pignora^l, fungi depositione auri, qui aurum deponit^m, fungi collatione dotis, qui dotem confertⁿ, fungi tributione, qui tributum soluit^o p̄stitatque Reipublice^o. Nec solū ad personas sed ad res etiam hoc verbum refertur, quæ tunc fungi dicuntur cūm
- l. pretoria de præto. stipul.
- m d. l. pretoria.
- n l. iij. de colla. dor.
- o l. filij ad municip.

cum eas ad usum conferimus cuius gratia comparatae sunt, id est, cum eas damus, aut solvimus, aut consumimus, &c. Sic Ulpianus in fragmentis quibusdam, opera Ioannis Tili viri de literis optimè meriti nuper in lucem editis, tit. de dotibus. Dos, inquit, quae semel functa est, amplius fungi non potest, nisi aliud matrimonium sit, id est, res quae in dotem data est, & qua ut dotali usi sumus, soluto matrimonio desinit dotalis esse, nec amplius in eum statum revertitur, nisi denuo matrimonium contractum sit. Itaque res creditae consistentes in pondere numero, aut mensura dicuntur fungi, vel functionem recipere, cum dantur ad usum, cum solvuntur, &c. Sed huiusmodi res functionem in genere suo magis quam in specie recipiunt, quia sunt eius naturae ut praestando rem aliam eiusdem generis creditori satisfiat, ac inutiliter veteris concederentur, si speciem ipsam quae data est reddere cogere debitor. Sunt qui aliter Functionem hanc interpretantur, duosque alia Pauli nostri loca citat. c. 33. ad leg. Aquil. & c. 63. ad leg. Falcid. In quibus nulla functionis est mentio, certè in codicibus emendatis. Ait enim utrobique Paulus, pretia rerum non ex affectione, nec utilitate singulorum, sed communiter fingi, id est (ut ego interpretor) aestimari, ac iudicari. Cic. pro Roscio Amerino. Homines antiqui, qui ex sua natura ceteros fingent, crediderunt, &c. Quod autem dicitur per solutionem, id κατὰ ἀρίστην legendum censeo. Nam ea functio ac praestatio propriae, Solutio dici solet, cum videlicet non idem, sed tantundem redditur. Quod ex Ann. Seneca didicimus, libr. de Benef. 6. cap. 5. Cum dicimus (inquit) Beneficium illi reddidi: non hoc dicimus, illud nos, quod acceperamus, reddidisse: sed aliud pro illo reddere, est enim rem pro re dare. Quid nisi? Cum omnis solutio non idem reddat, sed tantundem. Nam & pecuniam dicimus reddidisse, quamvis numeravimus pro argenteis aureos, &c. NAM IN CAETERIS. In mutuo tamen res alia reuera reddat, tamen creditori satisfiat omnino, rem eiusdem generis recipienti, cum eandem quodammodo rem habere videantur, quam dedit.

L. dot. de vir.
dot.

Sed

Sed hoc genus satisfactionis in iis tantum rebus locum habet, quæ pondere, numero, mensura constant, quoniam in eis nulla reperitur dissimilitudo, In cæteris vero non sola quantitate differentibus, quæ pondere, numero, aut mensura circumscribatur, non contrahitur mutuum: quia cum non possit res usquequaque similis reperiri, aliud pro alio solui necesse esset. Qua ratione creditor nequaquam satisfaceret debitor. INVITO. Quod dictum est aliud pro alio solui non posse, &c. non eo pertinet, ut debitor volenti creditori rem aliam soluendo, liberari non possit. Nam hæc satisfactio, vim solutionis obrinet. Id quod his verbis Paulus perperam ab Accursio intellectis, & à nullo cæterorum commodè adhuc explicatis, haud dubiè significat.

¶ l. si rem. § om-
nia. de pigno-
ra. act.

*De hac conditione, Si in Capi-
tolium ascenderit.*

CAPVT XV.

CREBRA est apud Iureconsultos mentio huius conditionis, Si in capitolium ascenderit: eoq; ex-
plo ferè vtuntur, quoties de conditionibus differunt. Nam arcis Capitolinæ, quæ in Saturnio monte à Tarquinio superbo extructa fuit, solum præaltum erat, ad eò vt precaturi in eo, aut sacrificaturi ascendere cogeren-
tùr. Qua de re ex priscis autoribus ea quæ sequuntur loca inter legendum aliquando obseruauimus. Tacit. lib. 14. Exinæti Capitolium scandunt, deosque tandem venerantur. Idem lib. 19. Nec silti poterant scandentes per coniuncta ædificia, quæ vt in multa pace in altum ædificia solum Capitolii æquabant. Horatius Carm. lib. 3. ad Melpomenen.

*Non omnis moriar, multaque pars meæ
Vtabit Libitinam, vsque ego postera
Crescam laude recens, dum Capitolium
Scandet cum tacita virgine Pontifex.*

Plini.

Plini. in Paneg. Tibi ascendenti de more Capitolium, civium clamor ut iam principi occurrit. Idem in eodem libro. Vbi verò cœpisti capitolium ascendere, quàm lata omnibus adoptionis tuæ recordatio. Lamprid. in Alex. Capitolium septimo die, cum in vrbe esset, ascendit, tēpla frequentavit. Et alibi. Dimisso Senatu Capitolium ascendit, &c. Dion. Cassius in Nerua. Quare cum ob senectutem omnibus contemptui quodammodo esset, in Capitolium ascendit, atque Quod sc̄elix faustumque S. P. Q. R. & mihi ipsi sic, præfatus Marcum Vlpium Traianum adoptavit. Hæc autem observatio tametsi curiosi nimium hominis & minutissima quæque, ac leuissimum persequentis fortè quibusdam videatur, ea tamen est mea ratio, ut nihil esse in Romanis Antiquitatibus existimem, quod ius Romanum interpretantibus, quandoque vsui esse non possit.

De noui operis nunciatione.

CAPVT XVI.

DE OPERIS noui nunciatione copiosus extat & celebris tractatus lib. 39. Pandect. Cuius primum caput ab Accursio, Accursianisque omnibus, tātis obductum est tenebris, ut nusquam magis inscientiam suam, & inopiam iudicii prodidisse eos liquidò confirmare possim. Conabor itaque non illi tantum capiti, sed tractatui vniuerso aliquid, si poterò, lucis adferre. Atque ut ea prætermittam, quæ percepta nostra sententia facillè quiuus, ut spero, assequi poterit: illud imprimis sciendum est, Nunciare nouum opus eum dici, qui alteri ne nouum faciat opus, denunciat & prohibet. Nouum autem opus facere, quod Iustinianus lib. τῶν νόμων constit. 63. κεινοτομίαρ appellat, est edificatio, vel detrahendo aliqd pristinæ loci vel operis faciē mutare. Proinde qui vnū vel alterū cemētū imponit, aut qui vetus ædificiū ne corruat, suppositis tibicinib⁹, fulcit & sinet,

a. l. i. §. opus. de ope. no. nunci.

- b l. j. § si quis edi* stinet, nouum opus facere nõ dicitur^b. Cæterùm Nuntiatio noui operis, Speciem quandam appellationis habet. Nã vt interposita appellatiõe, siue iurè, siue iniuriã, nihil nouari oportet^c, Ita etiam à nunciatiõne, quamuis non iurè facta, nihil noui operis facere permittitur. Et si factum quicquam fuerit, id postea destruitur, eoque nomine aduersus eum qui fecit, interdictũ datur à Prætore, Cuius verba hæc sunt: In quem locum nuntiatum est, ne quid noui operis fieret qua de re agitur, quod in eo loco, antequam nunciatio remissa fuerit, aut in ea causa esset, vt remitti deberet, factum est, restituas^d. Quod si nunciatiõne sibi facta quieuerit, mox iudice cognoscente appareat iustam nunciãdi causam non fuisse, meritò condemnabitur nuntiator legitimis actionibus, si quæ fortassis ei competant plerunque integris manentibus^e. Nam si quis, exempli gratia, ob seruitutem viæ nouum opus nunciauerit, eoque succubuerit, quod ea seruitus iusta nunciatiõnis causã non videretur, non quod omninò ei non cõpeteret, actione confessoria vti non prohibetur^f. Verùm hæc res multas habet cautiones, suo ac plerunque spreta nunciatiõne ei qui confidit iuri cõceptum opus impunè perficere licet. Veluti cùm reip. interest, vt primo quoque tempore opus fiat. Vt si quis riuos aut fontes purgare, vel rescicere velit, quibus non resectis, vsus aquæ auferretur, & homines siti necarentur^g. Aut cloacas quarum immunditiæ (vt Vlp. ait. c. l. de cloacis) non modò cælum pestilens, sed etiam ruinas minantur. Id autem ad veteris Romæ situm referri debet, quæ tot, tantisque cloacis, & aquæ ductibus abundabat, vt eam ob causam pensilis à Plinio & subterna uigata dicatur lib. 36. ca. 15. Qua de re etiam librum Iulius Frontinus conscripsit. Sed & cùm iussu Prætoris, cuius iurisdictioni post nunciatiõnem sese subiiciunt litigatores^h, remittitur nunciatio: tunc ea perfectionem operis non impedit: idque verbis Prætoris significatur. Antequam nunciatio remissa fuerit. Quæ remissio his demum prodest, quibus iure non est facta nunciatio. Cùm enim ad obtinendam remissionem, Prætorem adire
- f l. qui viam. eo. tit.*
- g. l. v. §. si quis riuos. eo. tit. l. ult. de riuis l. de fonte*
- h d. l. j. §. et post operis. i d. l. prætor.*

adire sufficiat, ne contemni eius autoritas videatur: neque tum de iure litigatorum disceptetur, eatenus remissio facta intelligi debet, quatenus nuntiator ius nunciandi non habuerit^k. Quod formula illa, Prætoris de remissionibus satis expressum est. Quod ius sit illi prohibere ne se invito fiat, in eo nunciatio teneat. Cæterum nunciationem missam facio^l, vt mirum sit, tot interpretes in re tam aperta prorsus nihil vidisse. Præterea cõtenitur iure nunciatio, cù qs vexatiõ & molestia Prætorẽ ad eũ postulãdiq; vt missa fiat nunciatio, desungi volẽs satisfat se opus demoliturum, si postea iudicatum fuerit iure nunciatum esse, aut certè per eum non stat quominus satisfat^m. Quò pertinent verba Prætoris, Aut in ea causa esset, vt remitti deberetⁿ. Quamobrem Prætor eũ, qui ita satisfat, interdico tuetur, ne quis eum xdisficare volentem prohibeat^o. Sunt & aliæ exceptiones, de quibus in commentariis ad eum tractatum nostris disseruimus.

k l. j. in princ. l. v. §. his cui. l. non solum. §. sciendũ. eo. ti. l. j. de remiss.

m d. l. v. §. si is cui. d. l. prætor. §. si quis paratus.
n d. l. prætor.
o d. l. prætor. §. hoc interdictũ.

De dominio quod directum & vile vulgò dicitur.

CAPIT. XVII.

DOMINIUM sic diffinim^a, ius de re aliqua corporali plenè ac liberè disponendi, extra quam si quid lege prohibeatur. In qua diffinitione Ius disponendi, idcirco dicitur, quia licet pignus vel hypotheca, ius in rem sit^a, quia tamen creditor disponere non potest^c de re pignorata, non rectè dominus appellatur^b. Dicitur, Plenè ac liberè, quoniam tamen tutor & curator, aliæque similes personæ, procuracionem habeant & dispositionem alienarum rerum^c, plenam tamen & liberam non habent^d, quod dominorum proprium est^e. Dicitur, De re corporali, quia quamuis is, qui seruitutem habet, de ea pro arbitrio suo disponere non prohibeatur, dominus tamè non est, cùm traditio qua dominium acquiritur in res incorporales non cadat^f, Extrema diffinitionis verba, propter eos dominos adiecta sunt, quibus

a l. pignoris. §. de pignori. b l. pign. C. de pignori. act. l. interdũ. §. qui tutelã. ff. de fur. d l. qui fundũ. §. si tutor. ff. pro empto. e l. in re mada. ta. C. manda. f l. seruus. §. incorporales ff. de acq. re. do.

- bus bonorum administratione lex interdicit, & alios hu-
 g *l. is cui bonis.* iusmodi. Dominium vulgò partiūtur Accursiani in di-
 ff. *de ver. obl.* rectum, & vtile: quæ verba ab ipsis cōficta sunt, nec apud
 & *Inst. q. b.º* veteres vsquam legūtur. Sed vt rem ipsam percipiamus,
alic. nō lic. li. 2. quam hac nouitate verborum, exprimere & docere vo-
 h *§. nāq., Inst.* luerunt, sciendum est, Ius quoddam aliquando reperiri
de act. l. j. ff. si dominio proximum, quale est exempli causa ius Emphy-
ager vect. vel teuticum, ppter quod datur actio in rem vtilis, sicut di-
emphy. l. j. ff. recta ob verum dominium competit. Et quia per abu-
de suspicib. sionem hoc ius nonnunquam simpliciter Dominium ap-
 i *l. possessores.* pellatur. i. ne vnus atque eiusdem rei duo in solidū do-
C. de fin. pat. mini esse dicantur, contra rationem iuris^k, duplex con-
 k *l. si vt certo. §.* stituerunt dominium, quorū vnum Directum, ab actio-
si duobus. ff. ne directa quæ pro eo datur, alterum Vtile, pro quo vi-
commod. delicet vtilis actio competit, appellarunt^l. Proprietatem
 l *nor. i. l. si quis.* nihil aliud esse existimo, quàm dominium, si proprie do-
vi. §. differen- minium, accipiat, cum veteres iurecōsulti promiscuè
tia. de acqui. his verbis vti soleant^m. Ea autè est duplex, Plena vide-
pos. licet, & Nuda, Plena, quæ cum vsufructu coniuncta est:
 m *l. si procura-* Nuda quæ separata est ab vsufructuⁿ.
tor. l. cū i cor
pus. ff. de acq.
re. do.
 n *l. ij. ff. q. b. mo.*
vsus. amit.

*De possessione tam naturalis
 quàm Ciuili.*
 CAPVT XVIII.

INTER cæteras Possessionis definitiones, quæ vul-
 gò proditæ sunt, vt simplicissima, ita longè verissima
 mihi videt Theophili definitio, tit. de interd. lib. Inst. 4.
 Νομὴ ἐστὶ σωματικὴ πρᾶξις κατὰ τὸν νόμον. Possessio est rei cor-
 poralis detentio. Ac tametsi plerique non satis exactam
 eam esse putent: si quis tamen maioris cuiusdam decla-
 rationis causa hæc verba adiecerit, cui affectus tenēdi &
 opinio dominiū vel pprio nomine vel alieno inest, nihil
 in ea defyderauerim, Generis loco ponitur verbū κατο-
 χή, siue detētio, quod latè patet, & omnem possidendi,
 a *l. j. ff. de acq.* tenendiq; rationem complectitur^a. Quod si quis obii-
posl. stipula cio ista. §. pla-
ne, de verbo. tineri possessionē, nec tum vllam detētionē esse. Respō-
oblig. deo iuris interpretatione, rem detentā videri, licet cor-
 poraliter

poraliter non teneatur. Est enim quædam possessio quæ naturalis, siue corporalis, altera quæ ciuilis vocatur^b. Naturaliter dicitur possidere is, qui corpore incūbit rei, eo animo, vt vel suo, vel alieno nomine possideat^c. Quod genus possidēdi non minus in seruum quàm in liberum hominem cadit^d. Ciuiler verò, qui quamuis rei nō insitat, ciuilis iuris interpretatiōe eam tenere ac possidere intelligitur. Veluti cū quis proficiscitur ad Nundinas, nemine domi relicto, & nihilomin⁹ eundem animū possidendi, quem prius habuerat, retinet. Idque vtilitatis causā receptum est, ne testudinis more perpetuò domi nos cōtinere, aut ius nostrum amittere cogamur^e. Similis est eorum hominū ratio, quorum coloni, procuratores, filii, serui, naturaliter, seu corporaliter rem ipsam tenēt ipsorū nomine. Ciuili enim interpretatione hi possidere, plerunq; etiam ignorantes dicuntur, cū eorum nomine possideatur^f. Hinc cōsequitur, rem eandem ab vno naturaliter, ab alio ciuiler possideri posse, quod de eodem genere possessionis dici non potest^g. Rursus oppugnari potest hæc definitio, quasi ad eos quoq; pertineat, qui damni infecti nomine à Prætore in possessionem mittūtur, quos tamen veteres consulti nequaquam possidere aiunt^h. Verū huic obiectioni ita occurritur, & si naturaliter possideant, simpliciter tamē eos dici solitos nō possidere, quia velut rei custodes à Prætore cōstituūtur, ideoq; alieno nomine magis, quàm suo tenent. Nam & eadem ratione vsufructuarius modò naturaliter possidere, modò nō possidere absolutè diciturⁱ. Hu ius rei demonstrandę gratia, quę non satis vulgò percepta, multas altercatiōes peperit, vtar similitudine, vt mihi videtur, non inepta. Finge Titium iussu Sempronii librum mihi dedisse. Nōne Titium & dedisse librū, & nō dedisse verè dicemus? Dedit enim, quia rem sua manu

^b l. possessio quoque ff. de acq. pos. l. ij. §. qd vulgò. ff. pro hærede. l. ij. §. deicitur ff. de vi et vi arm.

^c l. naturaliter ff. de acq. pos. l. cōi. §. neq; ff. cōi diuid.

^d l. stipulatio ista. §. hac quoque, de verb. oblig.

^e l. iij. §. salt⁹. l. clam. §. q ad Nūdinas. ff. de acq. pos.

^f l. j. §. itē acquirimus. §. per procuratorem. l. quicquid. l.

generaliter. l. qd meo. l. si id quod l. qui pignor. ff. de acquir. pos.

^g l. iij. §. ex contrario. ff. de acq. pos. l. si vt certo. §. si

^h l. iij. §. vti. l. si quis ante. ff. de acquir. pos. i. l. naturaliter. ff. de acq. pos. l. acquiritur. ff. de acq. re. do. l. certē. ff. de preca. l. celsus. §. Iulianus. ff. ad exhibe. l. officium. ff. de rei vind.

tradidit. Nō dedit, quia nomine Sempronii res est data, qui in ea danda, Titii ministerio vsus est. Hoc igitur inter hæc duo interest, quòd cùm ab utroq; datam rem esse dicimus, Sempronius simpliciter dedisse intelligitur, Titius non simpliciter, sed alterius nomine. Cui sententiæ nostræ magnoperè cōsentiunt verba Theophili, tit. quib. mod. tollit. obligat. & tit. per quas pers. nob. acq. κρείττερον, ἢ ἰσὺς ἰσικῶς κρείττερον νυμφοδαί δε το φυχὴ διασβζοντος κρείττερον. Tenere est naturaliter detinere, Possidere verò dominantis animo detinere^k. Deinde adiicitur, Rei corporalis: quòd res incorporalis non possideri, sed quasi possideri dicatur^l, Tangere enim (inquit Lucretius) aut tãgi, nisi corp^o, nulla potest res. Atq; hinc iudicari potest, quàm rectè Neoterici quidam, AElium Gallum sequuti, definiērūt Possessionem vsum rei à iure separatum esse. Ea siquidem diffinitio quasi possessionem (quam à possessione discerni, rerumque incorporalium vsum, non detentionem esse, idem Theophilus ait) complectitur. Non ignoro, Possessionem aliquando rerum etiam incorporalium dici, sed κρείττερον, & improprie. At in diffiniendo (si vnquam aliàs) verborum proprietati maximè seruiendum. Postrema verba loco differentiae à nobis adiecta sunt, vt ostenderemus, nudam detentionem sine affectu & animo possidendi, vel sibi, vel aliū, possessionem non esse nec naturalem, nec civilem^m. Vt igitur breuiter & summatim ostendamus quid sit tenere, quidq; possidere tam naturaliter quàm ciuilitè & quemadmodum hæc inter se differant sic dicendum est. Tenet rem furiosus, infans, dormiēs, hospes, amicus, &c. quia corpore incumbit rei, sed nō possidet, quia vel omni affectu caret, vel nullum se ius in ea habere cōtēdit, aut aliū cui^o nomine teneatⁿ. Possidet is qui ita tenet vt se dominum esse contēdat, aut eum cuius naturaliter tenet^o, idq; vel naturaliter vel ciuilitè. Naturaliter tārūm dicitur possidere si corpore incūbit rei, nec ea possessio iure ciuili probatur, quia forè clandestina est, aut violenta, aut aliàs iniusta^p. Naturaliter & ciuilitè cū quis corpore insitit rei & iusta ex causa id facit,

^k l. possessio. ff. de acq. poss.
^l l. iii. de acq. poss.

^m l. j. §. adipisci mur. l. qui iure. ff. de acq. poss.

ⁿ d. §. adipisci mur. d. l. qui iure.

^o l. vlti. de itin. act. q; priua. l. si seruus de noxa. act.

^p l. j. §. de iur. tur. de vi & vi ar. l. si cū qui de donat. inter vir. & vxor.

facit, quamuis fortè nō sit dominus. Cū enim lex eam possessionem comprobet ciuili possessio cum naturali cōiuncta esse dicitur. Ciuilitè tantū cū quis corpore abest à re possessa, sed eius retinendæ adhuc animū habet. Nam iuris ciuili interpretatione is possidere intelligitur^q.

q l. clam possidere. §. q ad nundinas de acquir. poss.

De interdictis.

CAPVT XIX.

EX HIS, quæ superioribus capitibus continentur, perspicuum est, nihil habere proprietatem cum possessione commune, sed res omnino diuersas esse, adeo vt nihil prohibeat possessorem esse eum, qui dominus non sit, & contrā^a. vnde sit, vt sicut pro dominio ac proprietate varia sunt prodita iure ciuili iudicia, ita etiam pro possessione adipiscenda scilicet retinenda, aut recuperanda, quæ Interdicta dicuntur, tit. de interd. Inst. lib. 4. Nam interdicta, possessionis causa ferè comparata sunt. Quod vel Fabius ostendit, lib. 7. orator. Institutur. Quoties (inquit) poterimus: efficiendum est, vt de re quacunque bene sentiat iudex: Sic enim iuri nostro libentius indulgebit: vt in sponsonibus, quæ ex interdictis fiunt, & si non proprietatis est quæstio, sed tantum possessionis, tamen nō tantum possedisse nos, sed etiam nostrum possedisse dicere oportebit. Hæc ille. Quædā tamen reperiuntur interdicta, in quibus de dominio, & proprietate, seu iure queritur, vt de Itinere actuq; priuato, de Arborib^b cædendis^b. Interdictum igitur (si quis definitione requirat) formula est à Prætorè iudici pedaneo inter duos de possessione contendentes data, qua cognoscendi, pronuncian dique rationem ei præscribit: vt docet Theophilus tit. de interd. lib. Inst. 4. Ad quem locum rectè intelligendum, videnda sunt ea, quæ de veteri dandorum iudiciorū ritu apud Romanos, aliàs annotauimus^c. Atque hinc animaduerti potest, quid Edictum ab Interdicto differat. Nā Edicta generalia erant,

a l. naturaliter §. nihil. cōmune. l. exi^o. ff. de acq. poss. l. j. ff. vii. poss.

b l. ij. §. quædā. ff. de iterd. l. ij. §. hoc aut. ff. de itinere. act. l. j. ff. de arbo. Cæd. c in l. iuris gentium. vers. actione à Prætorè dādā. ff. de pact.

- d l. j. ff. de interd. non sicut Interdicta personalia^d. Quæ pponebant Pretores & magistratus vt intelligerent ciues, quod ius de quaque re quisque dicturus esset: id est, de quibus rebus actiones & interdicta daturi essent, aut denegaturi^e.
- e l. ii. §. eodem tempore. ff. de ori. iur.

De interdicto vnde vi, disputatio aduersus aliorum sententiam.

CAPVT XX.

- D**VPLEX fuisse interdictum Vnde vi, testatur Cicero in oratione pro Cecinna, & nos multis argumentis compertum habemus. Vnum de vi priuata, id est, sine armis, quam Cicero Quotidianam vocat. Huius præcipuum caput De restituendo eo, qui deiectus est, in possessionem, haud dubie fuit^a. Tametsi apud Vlp. nõ reperitur c. i. de vi & vi armata, videturque ita conceptum fuisse, Vnde tu, vel familia tua, vel procurator tuus, illum vi deiecit, cum nec vi, nec clam, nec precario, à te possideret, eò restituas. De eo quod tunc ibi habuit, & c. Hanc autem exceptionem adscribendam esse interdicto, præter Ciceronem in ea oratione, Paulus quoque lib. 5. sententiarum autor est. Qui vi, vel clam, vel precario possidet, ab aduersario (inquit) impunè deicitur. Quorum autoritas eò magis nos mouet, quòd Papinianum, Paulum, atque Vlpianum iureconsultos in plerisque Pandectarum locis idè sensisse obseruauim^{sb}. Alterum interdictum De vi publica, siue armata, apud Ciceronem integrum extat, cum luculenta singulorum verborum interpretatione. Est autem sine vlla exceptione conceptum hoc modo: Vnde tu hominibus coactis, armatisue, illum vi deiecisti, aut familia tua, aut procurator tuus deiecit, eò restituas. Eiusque interdicti expressissima etiam nunc apparent vestigia, cum in rubrica ipsa, quæ inscribitur, De vi & vi armata, tum in veterum iureconsultorum commentariis ad edictum^c. Quæ cum ita se habeant, quod Iustinianus lib. 4. Instit. scribit, tit. de interdicto^d. Interdictum vnde vi cõpetere deiecto de possessione,
- a l. videamus. §. in fauiana ff. de vsur.
- b l. j. §. vi possidere. §. qui à meuo. l. Sed si vi armata. l. cū fundum. vers. nõ enim ab ipso. ff. de vi & vi armata.
- c l. iii. §. armis. l. sed si vi armata. ff. de vi et vi armata.
- d §. recuperan-

fione, licet is ab aduersario vi, vel clam, vel precario possideat: facile adducor, vt creda: de eo qui vi armata deiectus est accipiendum esse nisi malis hoc ius quod in Pá dectas relarum est immutatum fuisse constitutione aliqua qua in codice Iustiniani, vt plareque alia, nunc desideretur. Nam Institutionum liber ad emendandú corrigendumque ius antiquum compositum non est.

*Explanatum Diocletiani rescriptum, de interdicto vti possidetis. lib. VIII.
Cod. Iustiniani.*

CAPVT XXI.

I N T E R D I C T V M Vti possidetis, ita conceptú fuit à prætorè, Vti eas ædes: de quibus agitur, nec vi, nec clam, nec precario alter ab altero possidetis, quomínus ita possideatis, vim fieri veto^a. Idque verbis rescripti Diocletiani, lib. 8. Iustin. Cod. significatur: Vti possidetis fundum, de quo agitur, &c. In quo rescripto cætera satis perspicua sunt. Illud non temerè inuenias qui ex plicet: Ac satisfationis, vel transferendæ possessionis edicti perpetui forma seruata, &c. Certè scriptorum nullus ad hanc diem eorum verborum sensum percepisse nobis videtur. Iraque admonendi sumus, Diocletianú his verbis officium iudicis, de hoc interdicto cognoscentis, demonstrare: quod tale est, vt iubeat eum, qui succubuit aduersario satisfidare, se nullam ei molestiam exhibiturú, nec eum impediturum, quominus ea re liberè vtatur, do nec de iure suo docuerit^b. Quod ita accipiendum est, si b l pen. ff de a qua quotidi.

Quo casu potest aliquando hoc interdictum competere aduersario, scilicet animo retinente ciuilem possessionem) curabit iudex in eum, qui deiectus est, possessionem transferri. Quod cū perfectú fuerit de proprietate cognoscetur,

o iiii Nec

l. 5. vt leg. no-
mi. cap.

Nec ad rem pertinet quod de transferenda possessione apud Papinianū legitur, quem citat Accursius & apud Paulum lib. 1. sentent. tit. de satisfat. Quia de possessione causa cust odia loquuntur quæ ab hoc interdictio aliena est. Nec vsquam scriptum extat eum qui vicit in hoc interdictio, satisfatere debere & eo nõ cauente possessione in aduersarium transferri. Sūt tamen qui pertinacissime id affirmant immodicum quendam suum contradicendi alius affectum non hic tātum, sed etiam alibi passim in scriptis suis mirabiliter pro dentes, tametsi eius vitii ceteros odiose admodum insimulare damnareque non dubitent.

Publica vis, ac Priuata, à iuris authoribus quamobrem dicatur.

CAPVT XXII.

CV M annos abhinc ferè septemdecim, in Gymnasio Tolosano iuris professoribus operam darem, ac quidam ex his primi nominis verbosissimè (vt fit) & magno cum fastu, de vi tum Publica tum Priuata differendo vociferandoque integram horam transegisset: memini consultum à nobis, cur Vim Publicam iuris authores vocarent, quæ armis, Priuatam quæ sine armis aduersus aliquem infertur^a, primùm obmutuisse: deinde cùm discendi cupiditate flagrans vrgerem, Respondisse (grauiter & acurate scilicet) nõ omnium, quæ à maioribus constituta sunt, rationem posse reddi^b. Quid enim aliud faceret homo vni addictus Accursio, vt arte aliqua ex manifesta inscitia suæ cõfessione, elaboreretur? Nam nec Accursius, nec Accuriano, quisquam de ea re verbum scripserat. Quos omnes venia fortassis aliqua, dignos iudicarem, si eius rei explicatio ex aliorum potius libris, quàm Iureconsultorum quos haberent in manibus, petenda fuisset. Verùm id à iuris Authoribus nullo negotio ediscere poterant. Nam Iustinianus in lib. τὸν νικῶν constit. 85. tit. περὶ τῶν ὑπὸ τῶν πρῶτων, priuatis hominibus interdicit armorum vsu, ac commercio: eaque

^a §. sed ex cõstitutionib⁹. In fit. de interd.

§. itē lex iulia. Inst. de pu. iud.

^b l. non omnium ff. de leg.

eaque in publicis armamentariis ad belli vsu reponi, & custodiri præcipit. Quod & lege Iulia cautum fuisse, scribit Martianus, tit. ad legem Iul. de vi publica. c. 1. extat etiam hac de re breuis admodum Theodosii constitutio in hæc verba. Nulli prorsus nobis infisci, atque inconsultis, quorumlibet armorum mouendorum copia tribuatur. tit. vt armorum vsus, lib. cod. XI. Cómemoratur & à vetustis authoribus magni Pompeii in tertio Consulatu Edictum, quo prohibuit, ne vllum in vrbe telum esset. c. *Pli. li. 34. c. 14.*

*Cæcum posse iudicem dari, aduersus
Accursij, & aliorum omnium
sententiam.*

CAPVT XXII.

VLPIANVS lib. 3. Pandect. titu. de postul. c. 1. de his personis differens, quas Prætor apud se pro aliis postulare prohibet, Cæcum, inquit, vtrisque luminibus orbatum Prætor repellit, videlicet quod insignia magistratus videre, & reuereri non possit. Refert etiã La-beo Publium cæcum Asprenati Nonii patrè auersa sella à Bruto destitutum, cum vellet postulare. Quamuis autem cæcus pro alio postulare non possit, tamen & senatorium ordinem retinet, & iudicandi officio fungitur. Nunquid ergo & magistratus gerere possit? Sed de hoc deliberabimus. Extat quidem exèplum eius, qui gessit. Appius denique Claudius cæcus consiliis Publicis intererat, & in Senatu feuerissimam dixit sententiam de Pyrrhi captiuis. Sed melius est vt retinere quidem dicamus iam acceptum magistratum posse, aspirare autem ad nouum penitè prohiberi, &c. Accursius autem quod ab Vlpiano dicitur, cæcum iudicandi officio fungi, sic interpretatur, Modò ante cæcitatem iudex datus fuerit. Veritus puto, ne aliter intellectus ille locus verbis sequentibus repugnaret de magistratu, &c. Quæ sententia mihi non probatur. Nam nec vlla lex est, quæ iudicè dari eum pro-

- prohibeat, nec iudicio caret, ut ceteri, qui à munere iudicandi idcirco remouentur. ^aAlba, fateor, & atra luminibus amissis discernere nequit: sed protinus ne ad iusti, atque iniusti cognitionem, discretionemque minus erit idoneus? Cuius rei exempla inquirere volentibus non deerunt ^b. Verùm Accursius ignoratione antiquitatis lapsus est, qui quid inter iudicem & magistratum interesset in hoc Vlpiani loco ne per somniū quidè vnquam cogitauit: Quod à nobis non indiligenter alibi demonstratum est ^c. Ratio autè huius diuersitatis hæc est: Quia in iudice priuato, nihil aliud, quàm iudicium, prudentiã, doctrinam, virtutem requirimus. In magistratu deligendo præter hæc omnia, decoris cuiusdam: & splendoris publici habendam rationem esse, sapientissimus quisque semper iudicauit ^d. Vnde quibus apud Prætorem non licet postulare, ii nihilominus apud iudicem priuatum siue pedaneum postulant. Quod supra attigimus, cap. i.
- ^a l. cū prator. l. cæcus. ff. de iud.
- ^b vide Cic. li. 5. Tusc. quæst.
- ^c l. Iurigeniū. § i. ff. de pact.
- ^d l. rescripto. ff. de muner. & honor.

De fumi immisione, ex Aristonis,
Pomponiique sententia.

CAPVT. XXIII.

^a l. sicuti. §. Ari
sto. ff. si ser.
vin.

DE FUMI immisione magna est cōcertatio inter nostros iuris interpretes, ob Aristonis Pōponi- que apud Vlpianum non satis adhuc perceptā sententiã ^a. Scripsit autè Aristo, quod & Vlpianus probat, ex taberna casearia in ædificiū alienū, quod superius est, Fumum iure non immitti, nisi fuerit nominatim constituta seruitus, alioqui vicino negatoriam actionē cōpetere, &c. Quo in loco Tabernam caseariam accipere debemus, in qua fumigari solent casei. Quod Accursianorum nemo intellexisse videtur. Moris enim fuit veteribus Romæ, ac in plerisque Italiæ locis, colorandi, siccandi que casei gratia fumū, aut ex culmis, aut ex malignis viridibusque lignis facere. Plin. lib. 11. ca. 42. Et caprarum gregibus sua laus est Agrigenti maxima, eã augente gratiã fumo

fumo qualis in ipsa vrbe efficitur, cunctis præferendus. Columella lib. 7. c. 8. de casei facienda ratione loquens: Est etiam, inquit, non ingratisaporis muria perduratus, atque ita maligni ligni vel culmi fumo coloratus. Qui igitur non constituta seruitute, ex huiusmodi taberna fumum immittit in superius ædificium, actione negatoria rectè conuenitur, vt diximus. Quod si animo iniuriæ faciendæ id fiat, iniuriarum quoque agi poterit^b. Sed prohibitus à vicino, si eam tabernam cõduserit, aduersus locatorem meritò experietur, cum ad eum vsum locata sit^c. Cæterum in foco suo fumum facere, qui vicino noceat, tametsi grauis non sit, vt qui ex taberna casearia ad superius ædificium ascendit, nemini permittendum arbitror. Itaque utilis est huius seruitutis constitutio, & poterit eo nomine agi confessoria, sicut pro aliis seruitutibus, idque exemplo cuniculi, per quem vapor, qui non adeò grauis est, ex balineo ad vicinum vsque manat, comprobatum est. Nam de huiusmodi cuniculo habendo, seruitutem constitui posse placuit^d. De his autem quæ ne leuiter quidem officiunt vicino, & cuius, iure conceduntur. Cuiusmodi hæc sunt, in suo ignem facere, sedere, lauare inutiliter seruitus constituitur, & actio confessoria non competit^e. Et hæc est nostra de verbis Pomponii subobscuris, opinio.

b l. penul. ff. de iniur.

c d. §. Aristo. l. si merces. §. si vicino. ff. locati.

d d. l. sicuti. §. apud Pomponium.

e d. §. apud Pomponium. l. quoties. ff. de serui

*De fumorum venditoribus, & qua
pena plectantur.*

C. APVT XXV.

AFVMI immisione ad fumorum venditionem trãseamus. Fumos vèdere dicebãtur à veteribus, qui cum magistratibus siue iudicibus familiares essent, aut se tales esse mètrentur, simulato cõmendationis officio, euentum sententiæ accepta pecunia vendebant litigatoribus: quos utiq; dubiũ non est grauius delinquere, tametsi iudicem non corruperint, ac ne tentauerint quidem

quidem . Idque rescripto Diocletiani significatur, cuius hæc verba sunt: Qui explicandi negotii spem, cuius finis in iudicis potestate ac motu situs est, pollicetur, non minus ob illicitam sponsonem crimen contrahit, quam qui ad huiusmodi promissionis commercium contra di-

*a l. qui explicã
di. C. de Ac
cusatio.*

*b litem apud.
§ idem ait, de
iniur.*

*e l. in comites. ff
ad leg. iul. re
petund.*

*d vide. l. si quẽ
quã. C. de
Epis. & cler.*

*e l. i. l. qui duo
bus. ff. ad le.
Cornel. de
fals. d. §. idem
ait.*

sciplinam publicam aspirat ^a. Nam & eos iniuriam facere iudici, cuius sententiam venditant, ideoque coercendos esse, Vlpianus ait ^b, Actalem describit Lamprius in Heliogabalo, Zoticum quendam nomine principis ipsius familiarissimum. Cuius verba, quod rescriptum Diocletiani mirum in modum illustrent, hic adscriptimus. Zoticus sub eo tantum valuit, ut ab omnibus officiorum principibus sic haberetur, quasi domini maritus esset. Erat præterea idem Zoticus qui hoc familiaritatis, nomine abutens, omnia Heliogabali dicta ac facta venderet, fumis quam maximè diuitias enormes sperans, cum aliis atque aliis polliceretur, omnes falleret. Egrediensque ab illo singulos audiret dicens, De te hoc loquutus sum, hoc de te audiui, hoc de te futurum est ut sunt homines huiusmodi, qui si admissi fuerint ad nimiam familiaritatem principum, famam non solum malorum, sed & bonorum principum vendunt: Et qui stultitia, vel innocentia imperatorum, qui hoc non perspiciunt, infami rumigatione pascuntur. Hæc ille. Sed qua pœna huiusmodi impostores plectendi sint, questum est. Et existimo si ex comitibus magistratum sint, eos lege Julia repetundarum accusari posse ^c. Alioquin eadem pœna, qua pecuniam eis dâtes hoc nomine, vel promittentes, dignos esse verba rescripti (cuius supra mentionem fecimus) ostendunt ^d. Estque ea pœna extraordinaria, que olim fuit legis Corneliæ de falsis, nempe aduersus eum, qui quod in se fuit, iudicem corripit ^e. Paulus, lib. 5. sentent. tit. ad. leg. Corneliã testamētariã. Si qui de iudicis amicitias vel familiaritate mentientes euentus sententiarum eius vendant, quidũe obtentu nominis eius agunt conuicti p modo delicti aut relegatur, aut capite puniuntur. Quod si nõ iudicis, sed principis familiaritate quispiã hoc modo abusus sit, seueri ^f, atq; atrocius id vindicandum

dum esse Imperatoris Alexandri exemplo admonemur. Quod utinam principes nostri temporis aliquando imitari in animum inducant. Ita namque de eo scribit Lampridius: Solus post meridiem vel matutinis horis idcirco nunquam aliquos videbat, quod ementitos de se multa cognouerat. Speciatim Vetronium Turinum, quem cum familiarem habuisset, ille omnia vel fingendo sic vendiderat, ut Alexandri quasi stulti hominis, & quem ille in potestate haberet, & cui multa persuaderet, infamaret imperium: sicque omnibus persuaserat, quod ad nutum suum omnia faceret. Denique hac illum arte deprehendit, ut quendam immitteret, qui a se quiddam peteret, ab illo autem occulte quasi praesidium postulareret, ut pro eo Alexandro secreto suggereret. Quod cum factum esset, & Turinus suffragium promississet, dixissetque se quaedam imperatori dixisse, cum nihil dixisset, sed in eo pendere, ut adhuc impetraret euentum vendens: cunq̄ue iterum iussisset Alexander interpellari, & Turinus quasi agens aliud nutibus annuisset, neque tamen interim quicquam dixisset, impetratum autem esset quod petebatur. Turinusque ab illo qui meruerat fumi venditor ingentia praemia percepisset, accusari eum Alexander iussit, probatisque per testes omnibus, & quibus praesentibus quid accepisset, & quibus audientibus quid promississet, in foro transitorio ad stipitem illum ligari praecipit, & fumo apposito, quem ex stipulis atque humidis lignis fieri iusserat, necavit, praecone dicente: Fumo punitur, qui vendidit fumum. Ac ne in vna tantum causa videretur crudelior fuisse, quaesivit diligentissimè antequam eum damnaret: & inuenit. Turinum saepe & in causis ab utraque parte accepisse, cum euentus venderet, & ab omnibus, qui aut praepositorum, aut prouincias acceperant.

Apud Papinianum sub tit. de compensat. Edulitatis legendum esse, non Aedilitatis, contra Budaum, & Alciatum.

CAPVT

PAPINIANVS lib. 16. Pand. tit. de compens. cap. 17. Ideo, inquit, condemnatus quòd arctiorè annonam edulitatis tempore præbuit, frumentaria pecuniæ debitor non videtur, & ideo compensationem habebit. Budæus noster in suis Annotationibus legit AEdilitatis, reiecta Accursii opinione, legemque Ciceronis quandam pro 12. tabul. lege citat. Quam lectionem sequutus est Alciatus^a, nec ea displicuit Haloandro. At ego veterem vulgaremque lectionem magis amplector. Edulitas enim quamvis apud Latinos aethores, qui nunc extant, raro admodum reperiatur, tamen seculo Papiniani Vlpiani que usitata fuisse vocem animaduerti, pro rerum scilicet edulium largitione, & donatione, quæ à principe in populum, cum magna esset annonæ caritas conferri solebat. Cuius rei fidem facit Lampridius in Alexand. Cum edulitatem, inquit, P. R. ab eo peteret, interrogauit per Curionem, quam speciem caram putarent. Illi continuo exclamauerunt, carnem bubulam atque porcina. Tunc ille non quidem edulitatem proposuit, sed iussit ne quis suminatam occideret, ne quis lactantem, ne quis vaccam, ne quis damalionem: tantumque intra biennium, vel propè annum porcinae carnis fuit & bubulae vt cum fuisset octo minutalis libra ad duos, vnumque vtriusque carnis libra redigeretur. Sanè ob negotium copiarum expeditio nis tempore mandatum curatorem cõdemnatum compensatione non vti, idem Papinianus respondit^b. Quo in responso Copias accipimus com meatum, siue annonam exercitui necessariam. Galli vulgò Munitiones vocant. Cornel. tacitus: contraque prodiderit Corbulo parthos inopes copiarum, & pabulo attrito relicturos oppugnationem. Pli. in epistol. Suggestunt affatim ligna proxima syluæ, cæteras copias Ostiensis colonia ministrat. Hinc Copiari verbu castrense Gell. esse scribit lib. 17. ca. 2. Porphirion Grammaticus enarrans illum Horatii locum,

*a in l. pupillus.
de verb. si.*

*b l. ob negotiũ.
de compens.*

Proxima

Proxima campano ponti qua villula tectum.

Præbuit & Parochi qua debent

ligna salemque & c.

Parochi, inquit, copiarum dicuntur, ἀπὸ τοῦ παρῆστιν, hodieque à copiarum præstantur hæc iis, qui reip. causâ iter faciunt. Non negauerim tamen rerum in foro venalium ac præsertim annonæ curam ad ædiles spectasse, non Romæ tantum, sed et in municipiis quoque, ac ædium, præterea & viarum publicarum. Nam & horum ca-
fuit autoritas, ut iniquas mensuras frangere, merces improbas & adulterinas discicere, aut discindere, earumque negotiationes coercere, summaria tantum cognitione adhibita, ipsis liceret. Paulus cap. 12. de peric. & com. rei vend. Lectos emptos a dilis, cum in via publica positi essent conscidit, si traditi essent emptori, emptoris esse periculum placet, & c. Ulpianus c. 14. loc. & cond. Si quis mensuras conduxerit, easque magistratus frangi iusserit, si quidem inique fuerint, Sabinus distinguit, utrum sit conductor, an non, & c. Callistratus titu. de Decurio. c. 12. eos qui utensilia negotiantur, & vendunt, licet ab ædilibus cedantur, non oportet quasi viles personas negligi. Iuuenal. Satyr. 10.

Theoph. Inst. de iure, natu. gen. l. Aediles. ff. de via. publ.

Huius qui trahitur prætextam sumere maus,

An fidenarum, Gabiorumque esse potestas,

Et de mensura ius dicere, vasa minora

Frangere, pannosus vacuis ædilis vlvbris.

Perf. Saty. 1.

Se se aliquem credens Italo quod honore supinus

Frerit heminas Arreti ædilis iniquas.

Plautus in Ruden.

Neptunus ita solet quavis fastidiosus ædilis est.

Si qua improbe sunt merces iactat omnes.

Idem in Stich.

Ædilitatem gerit sine populi suffragio.

Quod

Quod de eo dici solet, qui imperiosior est in alienis ædibus, vt rectè admonuit Erasmus. Suet. in Claud. Item scribam quaestorium, itemque prætura functum Senatorem, inauditos & innoxios relegauit, quod ille aduersus priuatum se intemperantius affuisset. Hic in ædilitate inquilinos prædiorum suorum contra veritum cocta vendentes multastet, villicumque interuenientem flagellastet. Qua de causa etiam coërcitionem popinarum ædilibus ademit. Cæterum de venditionibus tantum non etiam de locationibus ædiles ius dicebant^d. Sed hæc aliàs opportunius, ac diffusius.

*a l. sciendum. de
ædil. edic.*

*Probationis diffinitio, atque diuisio, ad tra-
ctatum de probationibus intelligen-
dum perneccessaria.*

CAPVT XXVII.

PROBARE est rei controuersæ testibus, aut tabulis iudici fidem facere. Hac diffinitione admonetur litigator, vt eius rei, de qua lis est, & de qua iudicem pronunciare oportet, probationem adferat: atque ideo qui sit causæ status, consideret, quodque Græci κρινομένην vocant, ne aut minus idonea sit, aut superuacanea probatio^a. Illud quoque ex eadem diffinitione annotandum est, neque confessionem, neque iurandum probationis vocabulo propriè contineri, licet vim & effectum probationis habeant^b. Abusiuè tamen vtrunque probatio dici potest, quia tam is qui fatetur intentionem aduersarii, quam qui ipso deferente iurat, testis quodammodo in propria causa esse intelligitur^c. Ne illud quidem otiosum est, quod dicitur in diffinitione iudici, &c. Hæc enim particula ostendit iudici ipsi, non aduersario probandum esse: id est, à litigatore efficiendum, vt ipsius intentio, defensionis si minus aduersario, at certè iudici proba, rectaq; videatur^d. Vnde & quæ sit huius verbi ἰτυμολογία cognosci potest. Dici-
tur præ

*a l. Patronus. l.
ante omnia. ff.
de probat.*

*b l. sed et si pos-
sessori. §. vlti-
leum qui. ff. de
iureiur.*

*c l. vlt. C. de fi-
dei com.*

*d l. quinquagin-
ta. ff. de prob.*

tur præterea indiffinitione, Testibus aut tabulis: quoniam nullum genus probationis est, quod testium, aut instrumentorum fide non constet. Nam & probatio e *c forus. de ver. bo. signifi.* inartificialis, de qua mox dicturi sumus, nisi testibus aut tabulis aliquid probatum sit, ex quo ducantur argumenta, non consistit. Quid igitur, si euidenter, & ex aspectu ipso iudici appareat, ita se rem habere, &c? Respondeo: Non nisi improprie hanc dici probationem, sicut & cum fatetur aduersarius, ut iam admonuimus, utcumque sit disputatio hæc, de verbis tantum est: quæ si res intelligantur, non adeo magni est momenti. Sequitur probationum diuisio valde ad docendum accommodata, quam nos partim adinuenimus ipsi, & nostro Marte conflinximus, partim à Rhetoribus mutuati sumus. Probatio omnis aut directa est, aut Obliqua, Directa, cum testimoniis vel tabulis id ipsum nominatim continetur quod intendimus: quæ ἀτιχως dicitur. Obliqua, cum aliud quiddam eis continetur, ex quo consequitur id quod intendimus: & hæc ἰτυχως non male dicitur, cum artis cuiusdam sit videre quæ quibus propositis sint, quæque non sint consequentia. Qua in re Dialecticæ atque Rhetoricæ necessariarum Iurisconsulto artium præcepta nos iuuabunt. Posterioris tria genera sunt ^f, *f Fab. li. 5 c. 8.* una est necessaria, alia Verisimilis seu credibilis, alia Non repugnans. Necessaria cum ex eo quod tabulis continetur testimoniis, efficitur necessario quod intendimus: veluti eam, quæ lac in mammis habet, virginem non esse: Qui certo die Biturigibus fuit, eodem die Parisiis non fuisse &c. Cum obscura, & illunis esset nox, quod noctu factum esse dicitur, testes non vidisse. Quæ ratione testes quosdam Athenis falsi conuictos fuisse scribit Plutarchus in Alcibiade. Hæc enim sunt certissima signa atque indubitata, quæ τερατα Aristoteles appellat. Itaque huiusmodi probatio sufficit ad condemnationem ^h, Verisimilis probatio est, cum ex eo quod in testimoniis extat, præsumptione quadam iuris, non physica, & necessaria ratione infertur quod probare volumus: ut exempli gratia, Filium alicuius esse, qui ex eius uxore ^p constante

l. optimã. C. de contra. cõmit. stipul.

h l. vlt. C. de probat.

- i l. filii. ff. de his constate matrimonio nasciturⁱ: Filium in patris sui potestati esse: Voluntatem mutatam non esse: Eum qui vel alii iur. paciscitur, sibi & suis hæredibus consulere: Quod nunc
- κ l. si pactus. l. cū est, ante hoc tempore quoque fuisse: Qui pecuniæ summam testamento legatam repetiit in codicillis, legatum l. cū tacitū. l. duplicare voluisse: Chirographo cancellato, debitorem non est necesse. liberatum esse: & cætera id genus, quæ à quouis studio- l. qui quagin- so lectore obseruari possunt^k. Cū igitur hæc probata. l. si chiro- graphū. l. cū quæ in iuris dicuntur à Græcis, merito probationi conde indebito. l. Procula. ff. sequuti Rhetores, hic vocamus, quæ non firmissima iuris præsumptione, sed leui aliqua suspitione nititur: vt, l. d. si chirogra- phū. l. vlt. ff. de eo quod metus caus. Furtum factum ab eo qui domi fuit: Seruum qui ab emptore aufugit, fugitiuum antequam emeretur fuisse: Legitimum filium non esse, quem irata mater vt spurium in actis professæ est: Pecuniam ei deberi, cui testator vt debitam solui iussit supra eam quæritatem ad quam vsque capere poterat: Ingenuam esse eam, cuius patrem ex natalibus ingenuum esse constat, vel cuius fratribus nulla mouetur status quæstio: Seruum esse, cuius mater fraterque seruitia fecisse ministeria dicuntur^m. Et hæc quidem signa tametsi per se admodum infirma sint, nec onus probandi reiiciant in aduersarium, plerunque tamen aliis adiuncta profunt ad condemnationem, etiam in criminali iudicioⁿ. Quod totum relinquendum est arbitrio iudicis, vt quidam ex interpretibus non leuis authoritatis prudenter admonet, cū nulla iuris regula ac diffinitione certa, hi probationum gradus discerni possint^o.
- m l. Emptorem l. cū probatio l. Imperatores. l. qui testamentū. ff. de probat. l. neque natales. l. matrem. l. ad probationem seruitutis. C. c.
- n l. procula. ff. de probat. l. instrumenta. l. vlt. C. eodem.
- o l. cū de etate. ff. de probat. l. testium. ff. de test. l. Lucius ff. de his qui not. infra. Panor. in c. quanto. de presumpt.
- Fratris testimonium iure civili admittendum, non esse, contra receptam opinionem.

CAPVT XXVIII.

CVM

CUM ab Ulpiano iuris auctore literis proditum sit, testes idoneos esse omnes, quibus lege non interdicitur testimonium^a, vulgò receptum est, fratrem à testimonio non repelli, quòd nulla lege prohiberi videatur. Verùm hæc sententia nobis displicet, qui certò iure improbari domesticum testimonium scimus^b: Domesticus enim testis, non is tantùm dicitur, qui in eadem domo habitat, sed & qui eiusdem familiae, gentis, agnationis est^c. Vnde apud Virgil. Domus Assaraci progentilibus eiusdem, & agnatis accipitur huiusmodi testem qui de domo accusatoris producit, Cicero Murrum accusatorem vocat in oratione pro Roscio Amer. Græcis ἑμοδιπὸς μαγρὸς dici solet.

a l. i. ff. de testi.
b l. testes. ff. de testib. l. etiam. C. r.
c l. respiciendū. §. furta. ff. de pæn. Theoph. tit. de testa. Inst. lib. 2. h. atem eorū ff. q. cuiusq. vniuer. na. l. i. C. de emend. propin. C. lib. 2. de Orat.

Explicatus Venulei Iureconsulti locus. cap.

XXIII. de testibus, reiecta Budæi lectione, & interpretatione.

CAPVT XXIX.

VENULEIUS c. 23. de testi. Produci, inquit, testis non potest, qui ante in eum reum testimonium dixit. Quem locum Budæus noster mutilatum esse, aut inuersum censet, Sicque legi debere: Produci testis non potest in reum, qui antè in eum testimonium dixit. Sed vetusti codices omnes refragantur, & Haloandri præsertim editio, quæ meritò cæteris integrior, & emendatior habetur. Deinde ratio iuris non permittit, vt ideò quis à testimonio aduersus alium dicendo repellatur, quòd in eundem ante dixerit testimoniū. Quòd si Budæi lectionem ita accipiamus, vt produci testis nō possit in reum, qui scilicet reus in eum testem productū aliquando testificatus est, sanè non video quid habeat incòmodi ea interpretatio. Sed contra fidem exemplarium omnium ita legere vereor equidem, ne forte audax nimis ac temerariū sit. Itaque vt nihil ex verbis immutemus Venuleii, Reū hic interpretor postulatū alicuius criminis, vnde Reatus dicitur, in reos recipere, è reis exi-

p u mere

- mere^a. Qui igitur in reum, id est, accusatum semel teno. ff. de pœ- tur, idoneus testis non est. Nam veteres testem & accus. l. vlt. ff. fatorem, quantum ad inimicitias pertinet, eodem penè ad. l. lu. maie loco habebant^b. Ac fuit quorundam sententia, eorum- l. hi tamen. l. que sapientiæ studiis debitorum, cum quis aduersus a- hos accusare. micum testis producit, dare eum operam debere, vt gloss. c. in cri- amici crimen celet. Verum id Christiano homini non minali. 4. que conuenit, Sed periculis exemplum potius sequi debet, st. 3. ff. de ac qui cum ab Amico rogaretur, vt pro re causa que eius cusat. falsum testimonium diceret. Δὲ μὲ συμπτῆτιν τοῖς φη-
^b l. qui cum ma. lois, inquit, ἀλλὰ μίχρη θιώρ. Caterum illud nos moue-
 ior. ff. de bo. re non debet, quod oratio hæc mutila est, (vt Budæo
 lib. c. cum P. videtur) cum in pandectarum libros velut fragmenta
 c. meminimus quædam ferè congesta reperiuntur, non plenæ perfe-
 de accus. Etæque iuris authorū sententiæ, vt sæpe alibi ostēdimus.

Quid Testari sit, & Testatio, apud
 Iureconsultos: & de Si-
 gnatoribus.

C A V T X X X .

ALIVS est locus eiusdem authoris, nempe Venuleii, sub eodem tit. cap. 22. pessimè, & ineptissimè ab aliis explicatus: in quo ita legitur: Curent magistratus cuiusque loci testari volentibus, & seipsos & alios testes vel signatores præbere, quò facilius negotia explicentur & probatio rei salua sit. Nam quid testari sit, qui que dicantur Signatores, minimè omnium intellexerunt. Est enim Testari, non modò testamētum condere, sed de quocunque negotio tabulas, quæ ad probationē valeant, conficere. Huiusmodi autem testationes olim non à personis aliquibus publicis, id est, tabulariis siue tabellionibus, sed à priuatis hominibus, sicut
^a l. ad testū. ff. & hodie testamēta fieri nemo est qui nesciat^a. signabatur. Quarum testationum ob signationumque præter
 Iurecon

Iureconsultos^b, meminerunt Cicero, Quintilianus, & b
 alii. Cic. in Quintiana: Tabulæ maximæ signis hominum
 nobilium consignantur, disceditur. Idem in eadem ora-
 tione: Eius rei cōditionisq̄ue tabellas obsignauerūt viri
 boni complures, res in dubium venire non potest. Idem
 a. tione. 7. in Verr. Ipse in tabellas refert, obsignat signis
 amicorum, Prouidens homo, vt contra hoc crimen, si
 quādo op^o esset, hac videlicet testificatiōe vteretur. Fab.
 lib. 5. ca. 5. Contra tab. quoque sæpe dictum, sæpe dicen-
 dum est, cūm eas non solūm refelli, sed etiam accusari,
 sciamus esse v̄sitatum. Cūm sit autem in his aut scelus si-
 gnatorum, aut ignorantia: tutius, ac facilius id, quod se-
 cundo loco diximus, tractatur: quod scilicet pauciores
 rei sunt: Et cap. 7. eiusdem libri: Sæpe inter se collidi
 solent, inde testatio, hinc testes, locus vtrinque. Hæc e-
 nim se pars iureiurando, illa consensu signantium tue-
 tur. Idem lib. 12. cap. 8. Promittit litigator omnia, testem
 populum, paratissimas consignationes, ipsum denique
 aduersarium quædam non negaturum. Et paulopost:
 Denique linum ruptum, aut turbata cara, aut sine agni-
 tione signa frequenter inuenies. Iuuenal. Saty. 10.

l. capite quin
 10 ff. ad l. Iul.
 de adult. l. Iu-
 cius. ff. de his
 qui notan. l. u
 fa. l. si pater.
 C. de fideius.
 l. penul. ff. de
 dona iter vir
 & vxo. l. mo-
 ris. ff. de pæ-
 nis.

Veniet cum signatoribus auspex.

Seneca lib. 3. de benefi. c. 15. O turpem humani generis
 fraudis ac nequitie publicæ confessionem? annulis no-
 stris plusquam animis creditur. In quid isti viri ornati
 adhibiti sunt? in quid imprimunt signa? Nempe, ne ille
 neget accepisse se, quod accepit hos incorruptos viros,
 & vindices veritatis existimas. At his ipsis statim non
 aliter pecuniæ committuntur Vlpianus c. 9. tit. de pœn.
 solet & ita interdici ne instrumenta omnino forment
 ne ve libellos concipiant vel testationes cōsignent. Sed
 nemo melius, nemo dilucidius hunc testandi obsignan-
 dique morem describit, quàm Paulus, lib. 5. Sententia-
 rum, tit. ad leg. testa. his verbis: Amplissimus ordo de-
 creuit, eas tabulas, quæ publici, vel priuati contractus
 scripturam continent, adhibitis testibus ita signari, vt

in summam marginis ad mediam partem perforatæ triplici lino constringantur, atque impositum supra linum caræ signa imprimantur, vt exteriores scripturæ fidè interiori seruent. Sed & decreta quoque magistratum isto modo obsignari solita fuisse innuit Cicero lib. 16, epist. ad Att. his verbis: Buthrotios cum Cæsar decreto suo, quod ego obsignaui cum multis amplissimis viris liberauisset, ostendissetq; nobis se cum agrarii mare transissent, literas missurum, quem in agrum deducerentur, accidit vt subito ille interiret. Sanè principes Romanos annulum habuisse constat, quo epistolæ rescriptæ eorum obsignarentur. Cuius annuli testatur Trogus Pompeius patrem suum sub C. Cæsare curam habuisse. Mæcenatem quoque sub Augusto huic muneri atque officio præfuisse significat Horatius, Sermo. lib. 2. Saty. 2. Sed de his aliàs.

c vide Iustinia.
lib. 43.

*Differentia Itineris, Actus, Via, aliter
explicata, quàm vulgò soleat.*

CAPVT XXXI.

VERBA Vlpiani hæc sunt, cap. 1. de seruit. rust. præd. Iter est ius eundi, ambulandi hominis, non etiam iumentum agendi, vel vehiculum. Actus, est ius agendi iumentum, vel vehiculum. Itaque qui iter habet, actum non habet: qui actum habet, iter habet, etiam sine iumento. Via est ius eundi, & agendi, & ambulandi. Nam iter & actum Via in se continet. In huius capituli explanatione quæri solet, qui fieri possit, vt Via, iter & actum in se contineat, cum is qui habet actum, iter quoque habere dicatur, ideoque tam latè videatur patere Actus, quàm Via, quæ hîc diffinitur ius eundi & agendi esse. Verùm iis omîssis, quæ præter rationem omnem vulgò hac de re dicuntur, sic respondendum cenfeo: Si proprietatem verborum spectemus, quæ vel ex *ἴτημα* ipso cognoscitur, iter ius eundi significat, vel cum equo, *a* l. inter actum vel sine equo²: non agendi, siue ducendi. Actus ius agendi tantum, non etiam eundi, vel ambulandi. Via tam agendi,

a l. inter actum
de seru. rust.
præd.

agendi, quàm eundi. Itaque Via, actum & iter meritò continere dicitur. At enim ius eundi etiam sine iumento habere dicitur is, qui actum habet. Fateor: sed ex præsumpta mente pacifcentium, non ex Vi, & proprietate verbi, cum sit verisimile, eum qui agendi iumenti, aut vehiculi ius concedit, eundi quoque quod minus est) concedere. Idem in alienatione ac donatione animaduvertere licet, vt simile exemplum huius rei elucidandæ gratia adducamus. Nam tametsi Alienatio verbum generale sit, donationem, & venditionem complectens: b *li. Cor. de fū. dot.* tamen, qui ius habet donandi, eundem & vendēdi quoque ius habere constat: c *l. cui ius. de re gu. iu.* atque ita effectu & potestate plus non cōtinet Alienatio, quàm Donatio, ob præsumptam voluntatem cōtrahentium. Licet quantum ad verborum proprietatem attinet, secus dicendum sit. Quidam idcirco Viam plus continere, quàm actum aiunt: quòd Viam habēs, non eundi modò, & agendi, sed trahēdi quoque lapidē, aut tignum, & præterea has: tam rectam deferendi ius habeat. Quod quāquam Verum sit: d *l. qui cella de ser. rust. præd.* tamen aliò hīc Vlpianum respexisse obscurum non est.

Explicatum Scauola responsum sub titu. de seruit. vrb. præd. cap. vlt.

CAPVT XXXII.

IANVAM in publico aperire, sicut & stillicidium habere cuique licet, modò id absq; vicinorū incommodo fiat, vt Scauola respondit. Quod priscis tēporib⁹ Romæ pmissum non fuisse argumento est, quòd memoriæ proditū est, cum bene meritis de repub. Imperatoribus publicè decerneretur areæ, ad exedificandas domos, summum illorum honorem fuisse adiaci decreto, vt fores extra aperirentur, & ianua in publicum reiceretur. a *Ascon. 7. ora. Cic. in P. so. Pl. li. 36. c. 15. Aristo. lib. 2. econo.*

b l. j. ff. de flum.

publico aperuit. Quæro cum neq; luminib⁹ Publii Mæ-
uui vicini, neq; itineri officeret, neq; stillicidium in vici-
ni domo caderet: an aliquam actione Publ. Mæuius vi-
cinus ad prohibendum haberet? Respondi, secundum ea
quæ proponerentur, nullam habere. Cæterum stillicidii
rigorem hic accipe quatenus labitur aqua per protectû,
antequam vergere & flecti deorsum incipiat^b. Nam ri-
gidum flexo opponitur apud Latinos autores. hinc Ri-
gorare verbum, quo Plinius vtitur. Quod autem refert
Scauola Lucium Titium quatenus stillicidii rigor & ti-
gnorum protectus competeat, ianua in publico ape-
ruisse, non ita accipiendum esse arbitrator, vt vulgus pu-
tat, quasi ob stillicidium, vel protectû id ei licuerit. Nam
de stillicidio nõ minus apud Scauolam dubitatur, quàm
de ianua. Sed quòd non vltra protectum solerent vete-
res ianuas suas in publicû reicere: veriti scilicet, ne plu-
uia, & aëris intemperie corrumperentur.

Locus Pauli enucleatus, ca. xv. tit.

de ser. vrb. præd.

CAPVT XXXIII.

a l. ij. de seruit.
vrb. præd.

b l. eos. tit. cod.

c Plutarch. i. li.
περὶ πολυπε.

d l. iter. seruitu
tes. cod. tit.

e l. lumen. rod.
tit.

SERUITVS luminis, est ius habendi fenestram
versus ædes alienas^a. Nam absq; constituta seruitu-
te lumen à nobis immissum non cogitur vicinus ex-
cipere^b. Cui consentaneum est quod Xenocrates dice-
bat, Nihil i referre, oculosne, an pedes in alienû inferas^c.
Qui hanc seruitutem debet, non prohibetur altius ædifi-
cando obscurare ædes, aut prospectû offendere, modò
lumè totû non auferat. Itaque vitâdi huius incommodi
gratia, perutilis est seruitus, ne luminibus aut prospectui
officiatur^d. Sed videndû est, quis sit sensus Pauli verbo-
rum, c. 15. de serui. vrb. præd. quæ subobscura habentur.
Lumen, id est, vt cælum videatur, & interest inter Lu-
men, & Prospectû. Nam Prospectus etiam ex inferiori-
bus locis est: Lumen ex inferiore loco esse non potest^e.
Et existimo Paulum non de luminum seruitute loqui, vt
vulgò censent alii: sed de seruitute, ne luminibus offi-
ciatur, potius. Nam Vlpianus lib. 19. ad Sabinum de ea
seruitute

seruitute differuerat, ostendere volens, quid inter eam, & seruitutem, ne prospectui officiat, interesset: ex cō- que Vlpiani loco sumptum esse caput 14. & 16. eiusdem tractatus ex inscriptione vtriusque satis perspicuum est: inter quæ duo capita hæc verba Pauli interiecta sunt, quibus differentia illa ab Vlpiano tradita fufius explicatur hoc modo: In p̄spectu ideo pl^o quis habere dicitur, quia p̄spectus non tātum ex superioribus, verum etiam ex inferioribus locis est: Lumen ex cælo tantum, & superiore loco est. Proinde qui debet seruitutem ne luminibus officiat, iuxta ædes vicinas quiduis facere potest, modò lumen ex cælo veniens non impediatur.

De Vfusucapione seruitutum. & an titulus in ea sit necessarius.

CAPVT XXXIII.

SERUITUTES omnes, tam vrbanoꝝ præ- diorum, quàm rusticoꝝ, eius sunt natura, vt non possint vsucap^a. Non possunt enim possideri, cum res sint incorporales^b, ac sine possessione, eaque continuata nulla est vsucapio^c. Vtilitatis tamen causa receptum est, vt tempore, & diuturno vsu acquirantur^d. Nam vsus earum possessionis loco est^e. Vnde huiusmodi acquisitio tametsi propriè vsucapio non sit^f, tamen pro vsucapione habetur, & quasi vsucapio quædam est, vtilisque actio eo nomine competit^g, & quasi seruitus dicitur acquisita^h. Tempus autem hoc non aliud esse putato, quàm quod rerum immobilium acquisitioni constitutum estⁱ: id est, decem annorum inter presentes, viginti inter absentes^k; idq; generaliter accipiendū de omnibus seruitutibus, tam iis quarum vsus aliquando intermittitur, vt itineris & viæ, quam aliis quibuscunque^l. Qua de re Longouallius accuratè diseruit. Sed an titulus

l. sequitur. §. vlt. ff. de vsucap. l. seruitutes. de ser. b. l. seru. §. incorporales. ff. de acq. re. do. c. l. iii. l. sine possessione. ff. de vsucap. d. l. si qd diuturno. ff. si ser. vin. l. j. ij. C. de ser. & aqua. e. l. quoties via. ff. de seru. Theoph. tit.

de interdi. lib. Inst. 4. f. d. l. iii. de vsuca. g. d. l. si quis diuturno. h. l. j. §. de aq. plu. ar. i. l. ii. C. de ser. & aqua. k. l. i. C. de vsucap. transfor. l. vlt. C. de præslong. temp. l. l. l. §. vlt. de aq. plu. ar. l. apparet. de itin. act. priu. cum aliis supra citatis.

lus in hac acquisitione necessarius sit, quæri solet. Et vul-
 gò receptum est, necessarium non esse propter Vlpiani
 verba, c. ro. tit. si seru. vind. Si quis diuturno vsu, & lon-
 ga quasi possessione ius aquæ ducendæ nactus sit, non ei
 necesse est docere de iure quo aqua cõstituta est, (velu-
 ti ex legato vel alio modo) sed vtilem habet actionem,
 vt ostendat per annos (fortè tot) vsu se non vi, nõ clam,
 non precario. Verùm ego hanc sententiam probare nõ-
 quam potui, Vlpianumque aliter, quàm cæteri, interpre-
 tari soleo. Sciendum est igitur, in actione confessoria,
 de qua sub eo titulo differitur, de iure tãtùm quari, non
 de facto: id est, eam actionem ei tantùm dari, qui serui-
 tutem sibi competere docuerit, nec vllam vsus, seu pos-
 sessionis rationem haberi^m. Hoc autem ita accipiendũ
 esse Vlpianus hîc admonet, nisi diuturna fuerit ea pos-
 sessio, nempe decem annorum inter præsentis, viginti
 inter absentes, vt antè diximus. Idq; locum habet, si cæ-
 tera concurrant, ad vsucapionem necessaria, scilicet Ti-
 tulus, & bona fidesⁿ. Nam qui hanc velut longæ posses-
 sionis prærogatiuam habet (vt verbis vtar eiusdem Vlp.
 c. 5. de itin. act. pri. quibus non leuiter confirmatur no-
 stra opinio) non cogitur docere de iure quo seruitus cõ-
 stituta est, vt ipse hîc ait: id est, vt nos interpretamur,
 nõ cogitur probare, sibi acquisitam esse iure seruitutem
 his modis, quibus iure ciuili acquiritur, puta à domino
 prædii venditam, donatam, aut legatã fuisse^o, hanc enim
 acquisitione, quæ iure ipso non fit, tuetur Prætor, vt ille
 actionem dando, vt quasi seruitus acquisita esse intelli-
 gatur^p. Quod autè Accursiani, Ius pro Titulo hîc acci-
 piunt, in eo vehementer falli nobis videntur, cum longè
 amplius, & maius sit in hoc tractatu ius, quàm titulũ ha-
 bere, atque ita passim, eo verbo vsos fuisse veteres com-
 perimus^q. Itaque probabilius est, in rebus quoque in-
 corporalibus longo tẽpore acquirẽdis, titulo opus esse,
 cum præsertim nulla satis firma ratio sit, cur à iuris regu-
 la de rerum vsucapione recedamus^r. Nec enim verum
 est quod pro ratione vulgò adfertur, res nõ magni mo-
 menti seruitutes prædiorum à iuris autoribus habitas
 esse,

*m l. ij. §. vlt. eo.
tit.*

*n l. nullo. C. de
rei vid. l. Cel-
sis. ff. de vsu-
cap.*

*o l. v. ff. de seru.
l. in. ff. de v-
suf.*

*p l. i. §. vl. ff. de
aq. plu. arc.*

*q l. ii. §. vl. si ser.
vid. l. i. §. vlt.
de aq. plu. ar.
l. apparet. de
itin. act. pri.
r d. l. nullo.*

esse, cum nullus in iure civili locus maiore cura, ac studio ab eisdem tractatus reperitur. Et satis constat ex Cicerone causas, in quibus iura pœdiorum versarentur, olim centuïrales, & inter grauisimas numerari solitas fuisse^s. *lib. i. de orat.*

*Ciuile iudicium, & Crimina-
le quid sit.*

CAPVT XXXV.

IUDICIA quæ pro maleficiis comparata sunt, quæ- a
dam Criminalia dicuntur, alia verò Ciuilia^a. Nam ad
maleficia vindicanda, quibus magnoperè publica tran-
quillitas turbatur, variè sunt pœnæ legibus & iure civili
constitutæ, de quibus sub tit. de pœnis, & alibi. Et quia b
accusatio ad eam rem valde est necessària, vt testatur Ci-
cero in oratione pro Roscio Amer. permissum est, non c
solum ei, cui nocitum fuerit, sed interdum etiam cuius è
populo nocentem hominem deferre. & accusare^b. Estq;
huius accusationis finis & scop^o, vt Reip. quam leges vio-
lando non mediocriter offendit, pœnas debitas per sol- d
uat, non vt accusatori quicquam præster^c. Quisquis au-
tem ita accusatur, criminaliter dicitur conueniri. Nec
quicquam referre puto, corporalisne sit, an pecuniaria
pœna, qua eius audacia coerceatur^d. Sed cum hac crimi- e
nis executione, Reip. tantum consulatur, non etiam accu-
satori, grauer fortassis læso. Proditæ sunt priuatæ quoq;
& forenses actiones, quæ ad priuatum ipsius agentis, com-
modum intendantur: vt Furti actio, vi bonorum raptor-
um, legis aquilæ iniuriarum, & similes, quæ Ciuiles, non
Criminales dicuntur, propterea quòd humanius, atque
vt ciuem decet, tunc agatur^e. Dicuntur etiam pecuniariæ
huiusmodi causæ, quòd agens ad pecuniarium proprium f
que commodum principaliter respiciat^f. In criminali au-
tem iudicio hoc potissimum spectatur vt admissum pub-
licæ vtilitatis causâ in exemplum vindicetur, tameti e-
ius rei gratia plerunque pecuniaria sequatur condem-
natio

*l. ult. C. de in-
iur. §. in sum-
ma. Inst. eo.
tit.*

*§. i. inst. de pœ-
bl. iud.*

*l. licitatio. §.
quod illicitè.
ff. de pub.
& vec.*

*nota in l. iiii.
ff. de sepul.
viol. d. §. in
summa.*

*l. i. ff. de ince-
rui. nauis. l.
ult. de priua.*

*deli. l. ult. de
furt. l. ult. C.
de iniur. &
Quan. ciuil.*

*act. cri. pœn.
l. i. ff. de testi.
l. interrogari*

*C. de quæst.
l. properadæ
C. de iud.*

g d. §. quod il-
licite.

natio &. Ex quo perspicuum est, non sat probabilem esse quorundam alioqui eruditorum opinionem, ideo contentium, cum pœna pecuniaria fisco adjudicatur, civile iudicium esse, quod pecuniaria causa crebrò opponatur criminali apud iuris authores^h.

h Io. Gillotius^f
Ifagog.

Civilium iudiciorum diuisio.

CAP. XXXVI.

CIVILIVM iudiciorum quædam Priuata sunt quædam Popularia. Priuata dicuntur quæ ei tantum, cuius priuatim interest: competunt: de quibus sub tit. de priuat. delict. Huius generis est Furti actio, Cōdictio furtiua, Vi bonorum raptorum, Iniuriarum, & aliarum similes. Popularia iudicia seu populares actiones dicuntur, quæ dantur cuius ex populo publici iuris tuendæ causæ. Harum nonnullæ ad commodum publicum principaliter spectant, vt quæ aduersus album Prætoris corruptentem proponitur. Ac si plures agere volent, iudiciis erit eam controuersiam dirimere, & magis idoneum eligere, quod genus iudicii à veteribus, Diuiniatio vocabatur. Itaque nemo ex populo eas dicitur habere in bonis suis, nisi litem contestando excluderit, quo casu lucro eius cedit victoria. Aliæ ad priuatam alicuius, iniuriam principaliter pertinent, vt sepulchri violati actio, & similes: quas qui habet, rectè dicitur eo locupletior esse. Nam cæteris agere volentibus, si velit, præfertur: & procuratorem constituere potest, licet in aliis non possit. Item mulieri & pupillo hæc dantur, aliarum non item &.

a l. i. de pop. act.

b l. si quis id quod
de iuris.

c l. si plures, de
popul. actio.

d l. penul. de po
pu. act. l. si quis
pro eo §. ult.
de fideius.

e l. si cui. de ver.
sign. l. eum qui.

§ in populari
b. de iureiu.

fl. iii. de pop.
actio. l. iii. &
vi. de sepulc.

viol. l. licet. l. non cogendum. §. qui ita de procur. l. si vero. de his qui deiec. vel effud. g l. vi. de pop. act.

Criminalium iudiciorum diuisio.

CAP. XXXVII.

CRIMINALIUM iudiciorum quædã sunt pu-
 blica, quædam non publica seu priuata.^a Ac ne ho-
 monymia verbi nos fallat, animaduertendum est, Publi-
 cum iudicium aliquando dici omne iudicium crimina-
 le, licet criminis executio non cuiuis permittatur.^b Idq;
 ad differentiam iudicii Ciuilis & Priuati, in quo scili-
 cet de re familiari, & priuata agitur.^c Nam alioqui Fur-
 tum, & alia id genus maleficia, publici iudicii nõ sunt.^d
 Et hoc sensu iudicium de famosis libellis publicum dici
 potest.^e quanquam nonnulli ad legem Iuliam maiestatis,
 id referant.^f In nostra autem diuisione publica iudicia
 intelligimus quæ certis legibus populi Romani consti-
 tuta sunt.^g Eaquæ variis ex causis sic appellata videntur
 I. quia leges huiusmodi publicæ dicuntur. II quia popu-
 li ipsius cognitio & animaduersio erat priscis tempori-
 bus, vt docet Pomponius c. 2. de orig. iur. III quia maxi-
 me ad Rempublicam pertinet eorum facinorum vindica-
 tio. IIII. quia legibus illis executio & accusatio publi-
 ca effecta, id est, cuiilibet è populo permessa est.^h A sco-
 nius Pæd. in 1. actio. Cic. in Verrem: Cause etiam priua-
 tæ sunt, sed Reperundarum, Ambitus, Maiestatis, & cæ-
 tera, Reip. causa constituta sunt, Cic. pro Rabirio. Mi-
 sera est ignominia iudiciorum publicorum, Misera mul-
 tatio bonorum miserum exilium, Idem publicarum quæ-
 stionum saepe meminit, sicut & Pomponius noster capi-
 te posteriore de origine Iuris. Nec igitur populares ac-
 tiones in hunc numerum referuntur, tametsi publi-
 cæ aliquando dicantur.ⁱ quia criminales non sunt, nec
 accusationem continent, vt ex iam dictis constat: nec su-
 specti tutoris accusatio, quæ quamuis pateat omnibus, ex
 illis tamen legibus non descendit, quæ horum iudiciorum
 exercendorum ordinem, vim, & potestatem continent.^j
 Ideoque dicitur non publica, sed quasi publica accusa-
 tio.^k vnde suspectus, remotus à tutela non continuo in-
 famis fit, cum publico damnatus iudicio notetur infam-
 ia.^l Et vt summatim dicam, quæ iudicis publicis attri-
 buunt illæ leges, non conueniunt accusationi suspecti tu-
 toris, hoc vno excepto, quod omnibus patet. Falluntur

ergo

l. i. de pub. in.

l. 1. de poe. l.

quis sit fugi-
tius de adl.
edit.b. linterdũ. de
publ. aud.

c. l. iiii. de cri. stel.

d. l. vlt. ff. de

furt. l. stellio-

nat. ff. de ex

traor. crim.

e. l. qd. senatus.

ff. de iniur.

f. Alciat. in l.

hac stipulatio

de ver. signifi.

g. l. 3. de puari.

h. l. vlt. de colle.

li. ad le. cor.

de sic. l. i. c.

vbi senato.

vel clavis.

i. §. i. Instit. de

publ. iudic.

h. l. eum qui. de

iureiuran.

i. l. ordo. ff. de

publ. iud. l.

iii. de puari.

k. l. i. §. conse-

quês. de susp.

tut.

l. l. infamem. de

pub. iud. §. su

spect. Inst. de

suspect. tut.

m §.i. Insti. de
publi iud.

n l. manichæos
C. de hæret.

o l. iii. de præ-
uar.

p l. sepulchri vio-
lati crimē. de
sepulc. viol. l.
ii. de concuss.

q l. ii. ff. de pu-
tu.

r l. capitalium.
de pœnis.

s d. l. ii. l. edicto
de bo. poss. l.
ii. de pœ. l. li
et capitalis.
de verb. sig.

t l. quidam. ff.
de pœ. l. i. C.
de hæred. in-
stit. l. si si
hac. ff. de in-
iur. voc.

u l. sed & si
quis. ff. si quis
cautio. l. exi-
liū. de interd.
& rele.

ergo qui putant à Iustiniano, lib. 4. Inst. publica Iudicia
diffiniri, quorum executio cuius è populo datur ^m: cum
ἰταυλοῖται tradat Iustinianus non diffinitionem. Hæc
iudicia recensentur ab Vlpiano. c. i. de publ. iud. & à Iu-
stiniano, sub titu. de pub. iud. Insti. lib. 4. Quibus iudiciū
de hæreticæ impietatis crimine addendum est ex Archa
dii constitutione ⁿ. Sed & Præuaricatio nonnunquam
publici iudicii esse dicitur ^o. Sepulchri violati iudicium,
& Concussionis inter publica non numerantur, nisi for-
tè violando vel concutiendo vis facta esse proponatur,
vel quicquam aliud admissum, quod ad leges publicorū
iudiciorum pertineat ^p. Publicorum iudiciorum quædā
capitalia sunt, quædam non capitalia ^q. Capitalia sunt, ex
quibus pœna est mors ^r. Item Exilium quo scilicet amit-
titur libertas, aut ciuitas. Nam Relegatio, pœna capitalis
non est, nec propriè exilium dicitur ^s. Vnde Ouidius ad
Augustum,

*Quippe relegatus, non exul dicor in illo
Parcæque fortunæ sunt tibi verba mea.*

Deportati autem verè exules sunt, qui carent ciuitate,
ideòq; modò Apolides, modò Peregrini dici solent ^t.
Exilii tamen appellatio nonnunquam latius patet, pro re-
legatione scilicet, quæ salua ciuitate contingit ^u, vt apud
Ciceronem in ora. pro Cecinna, & eundem Ouidium,
cum ita librum suum alloquitur,

*Vade, sed incultus, qualem decet exulis esse:
Infelix habitum temporis huius habe.*

Non publica, seu Priuata dicuntur, de quibus nihil cau-
tum est legibus illis, de quibus ante diximus, eaque lib.
Digesto. 47. continentur. Ac ex iam dictis facile colligi
potest, in huiusmodi iudiciis non quemlibet ex popu-
lo idoneum accusatorem esse: sed eum duntaxat, ad quæ
res pertinet, tametsi iure non satis id expressum reperia-
tur

tur^x. Cæterum quæ his tribus capitibus continetur, quâ-
uis in speciem leuia sint, tamen tota hæc diuisio dilucidè
nisi fallor, ac breuiter à nobis exposita iuuenibus legum
studiofis utilis admodum futura est, præsertim ad eam iu-
ris ciuilibus partem intelligendam, quæ ad crimina pertinet
Quam ex recentioribus Iurisperitis quidam sanè acutus,
quidam (vt reor) incogitantia magis, quàm iudicii aut
doctrinæ inopia, Sanctionem vocauit: cum Sanctio non
iuris scientiæ quam nobis scriptam reliquit Iustinianus
partem aut tractatum aliquem significet, sed cuiusque le-
gis partem illam postremam, qua aduersus eos pœna sta-
tuitur, qui legi non obtemperauerint y.

*Falsum esse quod vulgò dicitur, Neminem sine
accusatione damnandum esse.*

CAPVT XXXV III.

ACCUSATIO est maleficii alicuius apud iudi-
cem delatio, ad vindictam publicam solenniter fa-
cta. Dicitur Ad vindictam publicam: vt intelligamus a-
ctionem, quæ ad priuatum alicuius commodum, vel vin-
dictam priuatam intenditur, accusationem proprie non
esse: quod vel ex diffinitione actionis satis apparet: Actio
est ius persequendi, &c. ^aImproprie tamen aliquando pro
accusatione accipitur ^b, vnde Perduellionis actio Cice-
roni^c, sic & accusatio pro actione nonnunquam apud eum
dem ^d. Crimen apud iureconsultos atque ad eum veteres
omnes Latinos authores pro accusatione, siue crimina-
tione crebrò vsurpatur ^e. Dicitur, Solenniter facta: quo-
niam absque libello inscriptionis nemo admittitur ad ac-
cusandum ^f. Denuntiatio tamen quæ ab accusatione non
parum differt, citra inscriptionis vinculum recipitur. Ea
autem magistratibus fieri olim consuevit, per certos ho-
mines, quibus id munus publicè mandatum fuerat, ne
grauiora facinora, deficientibus fortè accusatoribus, im-
punita manerent: hi dicebantur Stationarii, siue irenar-
chæ ^g. Quo argumento & Procuratoribus quos vulgò,

y §. sancta in-
stit. de re. di. l.
sanctio. de pœ.

a §. i. inst. de
act.

b l. i. ff. de cri-
stello. & C.
quæ. ciui. ac
crimi.

c not in. l. qui
accusare. C.
de eden.

d in part. orat.
e l. nulli crimē.
ff. de reg. iu.
l. si cui crimē
ff. de accus.

f l. libellorū. ff.

de accu. l. iiii. C. de his qui accus. non poss. g l. ea quidem. C. de accus. l. i. §.
quies. de offic. præf. vrb. l. diuus adrianus. de cust. reo. l. i. C. de cu. & sta.

- h d. l. ca. quidē.* Regios seu fiscales hodie vocamus, hæc inscribendi ne-
d. l. i. de curio cessitas remitti debet, hocque iure utimur. Verum ne
d. l. diuus A prætenu muneris sui innocentibus negotium facessant,
drianus. l. ab si quid calumniosè, & fraudulenter denuntiassè depre-
accusator. ad hensi fuerint, & notoria falsa, id est, elogia, & testifica-
Sen. turpil. tiones falsas ad præsidem misisse, impunitam eorum au-
i l. respicito. §. daciã remanere non oportet^h. Quod si quis vulgare
si q̄s accusato regulam obiiciat, qua dicitur, Neminem sine accusatore
rē. ff. de mu. damnandum esse^l: ideoque denuntiationem solam, vt co-
et hono. gnoscat præses, & iudicet, non sufficere. Respondebo:
x d. l. respicito. vulgus interpretum eam regulam confinxisse, nec apud
l. reus dela- vllum iuris authorem extare. Nam Vlpianus, quem eius
tus. e. tit. l. i. regulæ authorem citant, non prohibet, quominus citra
C. de re post. accusationem facinorosus puniatur: (id enim publicæv-
l i. §. quies. de titilitati maximè aduersarium esset, nemine fortassis accu-
offic. præse. sare volente) sed antequam sit reus delatus, interim ab
urb. l. iiii. dig honoribus eum arceri vetat^k. Quinetiam iubetur ma-
ad leg. iul. pe gistratus, latrones, & alios quietem publicam turbantes
cul. l. iiii. l. con- conquirere, & seuerissimè in eos animaduertere^l. Et
gruit. ff. de hanc sententiam consuetudo quæ optima legum inter-
of. præf. §. pres dicitur, cõfirmat^m. Vnde optimus imperator Tra-
vl. de collat. ianus ad Plinium, Christianos, quibus fauere videbatur,
in nouel. l. i. conquirendos non esse: sed si deserantur, & arguantur,
C. de custo. puniendos scribitⁿ. Qui locus innuit moris fuisse, vt
res. l. si quis alioqui nocentes & scelerati, nemine deserente conqui-
in hoc. C. de rerentur à iudicibus. Veruntamè consultius fecerit quæ
episc. sitor, si non nisi fama publica, aut alia non leui causa
m l. si de inter- motus, ad huiusmodi inquisitionem accesserit, vt à se om-
pretatione. nem calumniæ suspicionem amoliat^o. Ob eam enim
ff. de legib. causam excusabitur, quamuis reus fortè conuictus
n lib. 10. episto. non fuerit P.
Plinii.
o l. i. ff. ad legē Plures simul ad accusandum admitti posse, si inter
cor. de sicar. c ipsos conueniat, contra receptam opinionem.
qualiter
et quando.
de accusatio. p Arg. l. habitator. ff. locat. l. si quis fumo ff. ad leg. a. qui.

CAPVT XXXIX.

SVPE

SUPERIORI capiti illud addendum esse duximus: quòd cum aliàs publicè docendo acriter tueremur, *καταδοξία* quibusdam visum est, nec facile recipiendum, quos Bartoli, cæterorumque eiusdem notæ scriptorum autoritas magis, quàm rationes nostræ commovebant. Id autem est (vt breuiter ac simpliciter referam) plures simul ad eundem hominem accusandù, eiusdemque maleficii, admitti posse, si inter ipsos cõueniat. Nec enim rei contradictionem morari me dicebam, cuius nihil interest, an ab vno, an à pluribus simul, qui loco vnius sint, deferatur. Quinimo videtur hoc ei expedire, vt plures ad damna & sumptus in litem factos, si vice-rit obligatos habeat. Quæ tametsi vera sint, non tamen inficias eo, cum quis ab vno accusatus est, & receptus inter reos, à nemine alio accusari posse, ne diuersis iudiciis sæpius de salute sua periclitetur. Quod si non conueniat inter accusatores vt simul omnes accusent, iudicis officio dirimetur ea controuersia, & magis idoneus præferetur habita ratione dignitatis, morum, ætatis, eius quod interest, & aliarum huiusmodi rerù, de quibus apud Ciceronem luculèta & copiosa est disputatio in diuinatione in Verrem, & apud nostros auctores variis in locis: quæ nos aduersus aliorum omnium sententiam sic intelligenda esse cõseimus. Quo casu tamè oim æquè intereisset, omnesque suam iniuriam persequerentur, eorù neminem ab accusatione summouendù esse constat. Sed an insolidum pœna singulis adiudicabitur? Puto adiudicandam esse, sed ita demum, si nihilo sit leuior vni facta iniuria, quod eadem opera ceteris quoque illata sit.

*l. si accusato-
ribus. C. de
accusatio.*

*b l. si quis dece-
dēs. §. ult. de
lib. leg.*

*c l. qui de crimi-
ne. C. de ac-
cul. l. h. tamē.
§. vl. ff. eo. t.*

*d l. si plures. ff.
de accusa. l.
iii. ff. de lib.
ho. exhib. l. si
vero. §. hac
autem. ff. de
his qui deir-*

ce. l. si plures ff. de popul. actio. l. ii. §. ult. ff. ad leg. Inl. de adult. e l. iii. ff. de sepul. viol. f l. si plures. ff. arbo. furt. cas. l. eū qui nocēt. §. si iuxta. ff. de iniu.

*Theodosiana constitutionis de iure liberorum
interpretatio.*

CAP. XL.

NVLLA vnquam res maiori curæ fuit sapientissi-
mis quibusque reipublicæ gubernatoribus quàm
q libero.

a li. ff. solut. ma
tri. l. cum ratio.
ff. de bo. dñ.
b Gale. lib 14
de vsu part.

liberorum quibus repleatur ciuitas procreatio, & edu-
catio.^a Hac enim ratione humanum genus alioqui breui
interiturum immortale quodammodo redditur.^b
Qua de re ita Iustinianus noster scribit in quadam con-
stitutione: *εἰ δὲ γάμος οὕτως ἐστὶ σμνὸρ ὡς τῶ ἀνδραπί-
νῶ γίνεαι δοκέει ἀθανάσιον ἐπιτιχύνντι· ἐιοιγέισθαι, καὶ ἐκ τῆς
παιδοποιίας ἀναντιόμιναι τὰ γινῆ μὲν ἀμνηστικῆς τῆς τῶ θεῶ φι-
λανθρωπίας· καὶ ὅσοι, ἐστὶ ἀθανάτων. τῆ καὶ ἡμᾶς οὐ ἀθανάτων
χαρῆζομένους φύσει, ἐκόντως ἡμῖν περισπούδιστα τὰ περὶ τῶν γά-
μων ἐστὶ. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα τῶν νομοθετηθέντων, ἐν πᾶσι περὶ
σῆκτι, οὐτὶ ἀνθρώποις· οὐτὶ παρὰ μασιμ, οὐτὶ καρποῖς. Τὸ δὲ περὶ
τῶν γάμων σπουδασμα πᾶσις ἐστὶν (ὡς ἡμεῖς) τῆς ἀνθρω-
πίνης γονῆς, ἐξ οὗ καὶ ἀναντιόται μόνον, καὶ πλείονος τῶν ἄλλων
φροντιστος καθίσταται ἄξιον.* Hinc Horatius sapientiam suis
se quondam ait, Concubitu prohibere vago, dare iura
maritis, &c. quod ea res procreationi non parum officere
soleat. Ac eò maius semper fuit veterum circa eam re
studium, quòd maximè vererentur, ne ciuitates suas ab-
que ciuium copia, & multitudine tueri ab hostibus, & ia-
tronibus non posset. Vt autem de Hebræis, Persis, Athe-
niensibus, Lacedæmoniis, aliisque populis, gentibusque
barbaris sileam, ac de Romanis tantum verba faciam, à
quibus hoc ius, quod interpretamur, profectum est, huius
rei fidè facit oratio Metelli illius Numidici apud Gel-
lium, quam in censura ad populum habuit, vt ostende-
ret ciuitatem saluam esse sine matrimoniorum frequen-
tia non posse. Si sine vxore possemus, Quirites, esse, om-
nes ea molestia careremus. Sed quoniam ita natura tra-
didit, vt nec cum illis satis commodè, nec sine illis vlllo
modò viuere possit: salutem perpetuam potius, quàm breui vo-
luptati consulendum. Sed multò illustrior est, & vberior
Augusti de ea re ad Pop. Romanum oratio apud Dio-
nem lib. 56. quam qui vult inspicere. Est enim ea proli-
xior, quàm vt commodè huc transferri possit. De vtro-
que autem, id est, Metello & Augusto ita scribit Florus
in epitome Titi Liuii. lib. 59. l. Metellus censor censuit
vt ducere vxores omnes omnino cogentur liberorùm
creandorum causa, Extat eius oratio, quàm Augustus Cæ-
sar cum de maritandis ordinibus ageret velut eo tem-
pore

pore scripam in senatu recitavit. Ceterum iure Romano maxima iis qui nuptias contraherent, liberosque haberent, proposita fuisse premia, iam inde ab Augusti temporibus apud varios auctores comperimus, quorum lectio ad iuris nostri cognitionem magnopere conducit. Nec eo contenti, poenas etiam aduersus cœlibes & orbos excogitauere, quas sustulerunt deinde quidam Christiani principes, cum virginitatem & cœlibatum Deo gratiorē esse, & acceptiorē coniugio didicissent à Theologis. Sed verba ipsa auctorum præstat hic adscribere:

Mart. lib. 2. ad Cæsa.

Rerum certa salus, terrarum gloria, Cæsar,

Sospite quo magnos credimus esse deos:

Si festinatis toties tibi lecta libellis

Detinuere oculos, carmina nostra tuos.

Quod fortuna vetat fieri, permitte videri,

Natorum genitor credar ut esse trium.

Hæc, si displicui, fuerint solatia nobis:

Hæc fuerint nobis premia, si placui.

Idem in Næuolum lib. 3.

Nunquam dicis Aue, sed reddis, Næuole, semper,

Quod prior & Curius dicere sæpe solet.

Cur hoc expectas à me? rogo, Næuole dicas.

Nam, puto, nec melior, Næuole, nec prior es.

Premia laudato tribuit mihi Cæsar vterque,

Natorumque dedit iura paterna trium, &c.

Idem lib. 9. ad Iulium.

Rumpitur inuidia quidam charissime Iuli

Quod me Roma legit, rumpitur inuidia.

Rumpitur inuidia quod turba semper in omni

Monstramur digito, rumpitur inuidia.

Rumpitur, inuidia tribuit quod Cæsar vterque

Ius mihi natorum, rumpitur inuidia.

Idem lib.8.in Dentonem.

*Nescio quid, de te non belle Dento fateris
 Coniuge qui ducta iura paterna petis
 Sed iam supplicibus dominum lassare libellis
 Desine, & in patriam serus ab vrbe redi
 Nam dū tu longo deserta vxore diūque
 Tres quæris natos quattuor inuenies.*

Idem lib.9.ad Fabullum.

*Vxor cum tibi sit formosa pudica puella
 Quid tibi natorum iura Fabulle trium?
 Quod petis à nostro supplex, dominoque deoque
 Tu dabis ipse tibi si potes arrigere.*
 Hinc ille iocus in Munnam, qui paucissimos habebat discipulos apud eundem lib. 10.
*Iura trium petijt à Casare discipulorum
 Assuetus semper Munna docere duos.*

Cornel. Tacit. lib. 2. Annal.

De prætore in locum Vipsanii Galli, quem mors abstulerat, subrogando, certamen incesit. Germanicus atque Drusus (nam etiam tum Romæ erant) Haterium Agrippam propinquum Germanici fovebant. Contra plerique nitentur vt liberorum in candidatis præpolleret, quod lex iubebat. Lætabatur Tiberius cum inter filios eius & leges senatus disceptaret. Victa est sine dubio lex, sed neque statim & paucis suffragiis, quomodo etiam cum valeret, leges vincebantur.

Idem lib. 3.

Relatum deinde de moderanda Papia Poppea, quam senior Augustus post Iulias rogationes incitandis calibum

bumpcenis, & augendo arario sanxerat, nec ideo coniugia, & educationes liberorum frequentabantur praua lida orbitate. Cæterum multitudi periclitantium gliscebatur cum omnis domus delatorum interpretationibus subnerteretur.

Idem lib. 15.

Percrebuerat ea tempestate prauissimus mos cum propinquis comitiis aut sorte prouinciarum, plerique orbifictis adoptionibus adfiscerent filios præturasque, & prouincias inter patres sortiti statim emitterent manu quos adoptauerant. Qui magna cum inuidia senatum aduent ius naturæ, labores educandi aduersus fraudem, & artes, & breuitatem adoptionis enumerat. Satis pretii esse orbis quod multa securitate nullis oneribus gratiam, honores, cuncta præopta & obuia haberent. Sibi promissa legum diu expectata in ludibrium verti, quando quis sine sollicitudine parens, sine luctu orbis longa patrum vota repente adæquaret. Factum ex eo senatusconsultum, ne simulata adoptio in vlla parte muneris publici iuuaret, ac ne vfurpandis quidem hæreditatibus prodesset.

Sueton. in Augusto.

Leges retractauit, & quasdam ex integro sanxit, vt sumptuariam, & de adulteriis, & de pudicitia, de ambitu, de maritandis ordinibus. Hanc cum aliquanto quam cæteras seuerius emendasset, &c,

Plin. ad Priscum lib. 2. episto. de quodam Voconio loquens. Equidem iuuenis statim inueui, quantum potui par ætatem auidissimè contuli, & nuper ab optimo principe trium liberorum ei ius impetraui: quod quanquam parcè & cum delectu daret, mihi tamen tanquam eligeret, indulfit.

Idem ad Traianum lib. 10.

Exprimere domine verbis non possum quantum mihi gaudium attulerit, quod me dignum putasti iure trium liberorum. Quamuis enim Iulii Seruiani optimi viri, cuique amantissimi precibus indulseris, tamen etiam ex rescripto intelligo libentius hoc ei te præstitisse, quia pro me rogabat. Videor ergo summam voti mei consecutus,

cùm inter initia felicissimi principat⁹ tui probaueris me ad peculiarem indulgentiam tuam pertinere, eoque magis liberos concupisco, quos habere etiam illo tristissimo seculo volui, sicut potes duobus matrimoniis meis credere.&c.

Idem eo.lib.ad eundem Traianum.

Suetonium Tranquillum probissimum, honestissimum, eruditissimum virum, & mores eius secutus, & studia iâpidem, domine, in contubernium adsumpsi, tantoque magis diligere cepi, quanto hunc propius inspexi. Huic ius trium liberorum necessarium faciunt duæ causæ. Nâ & iudicia amicorum promeretur, & parum foelix matrimonium expertus est: impetrandumque à bonitate tua per nos habet, quod illi fortunæ malignitas denegauit. Scio, domine, quantum beneficium petam, quod peto à te, cuius in omnibus desideriis meis plenissimam indulgentiam experior. Potes auté colligere quanto opere cupiam, quod non rogarem absens, si mediocriter cuperé.

Idem lib.7.ad Fab.

Calestrium tyronem familiarissimè diligo, & priuatis mihi & publicis necessitatib⁹ implicitum, simul militauimus, simul Quæstores Cæsaris fuimus, ille me in Tribunatu liberorum iure præcessit.&c. Plutarchus in libro. *περί τῆς φιλοσοφίας.* Ορα περί τοὺς γάμους, ὅσων ἴσιν ἐν τοῖς ζώοις κατὰ φύσιν, πρῶτον οὐκ ἔνα μὲν νόμος ἀγάμει καὶ οὐκ ἔνα κατὰ πῖρ σὶ λυκογεγομ πολῖται καὶ Σόλωνος, οὐδὲ ἀτιμίας ἀτικνῶν δεδλοικει, οὐδὲ τιμὰς διδοῖν τριταΐδας, ὡς ῥωμαίων πολλοὶ γάμοσσι καὶ γέννοσιν, οὐχ' ἵνα κληρονόμους ἔχωσιν, ἀλλ' ἵνα κληρονόμοι ἐρ δύνωνται.

Seneca lib.3.de benef.cap.34.

Licet tibi in quantum velis extendere beneficia filii cum paternum munus & simplex sit & facile nec danti voiūtarium. Quid necesse est multis? Dedit etiam quibus de disse se nescit, in quo consortem habet. in quo spectauit legem patriam, præmia patrum, domus ac familiæ perpetuitatem, omnia potius, quàm eum cui dabat.

Musonius

Musonius apud Stob.

ἴδι δὲ νομοθεταῖς οἷς ἀπὸ τοῦ γένους ἔργον, ἢ τῆρ κη σκοπεῖν ἴδι μὲρ ἀγαθὸν πῶλε, τί δὲ κακοῦ, καὶ τί μὲρ ὠφελῆ τί δὲ βλάπτει καὶ κοινοῦ, οὐχὶ δὲ κη οὗτοι πάντες συμφερότατον μὲρ τῶν πλείων ἰνομίῳ καὶ πλεονέκτῳ τῶν τῶν πολίτην οἴκων βλαβερότατον δὲ καὶ μὴ εἶναι καὶ ἀπειθείαν μὲρ ἢ ἀλιγοπαιδείαν τῶν πολιτῶν ὑπελάβον ἵνα ἄλλοι τιλῆ, καὶ δὲ ἔχρη πᾶσι, καὶ ἢ διὰ πολλῶν ἔχρη λυσιτελεῖ, ἴτο μὲρ γὰρ ἀμβλίσκῃ ἀπειτορ, τῶν γυναικῶν, καὶ τῶν ἀπειθεῶν ἰνομίῳ ἐπιθεῖν. ἴτο δὲ ἀπόκρια προσιδεῖσθαι καὶ καὶ κύνισμ ἰεργῆ ἀπειθεῶν ἴτοις ἴτο δὲ πολυπαιδείας ἴτασαν ἴτα καὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ τῆρ ἀπειθείαν ἴτοις ἴτασαν κατέκτεν.

Eusebius in vita Constantini.

Τῶν ἀπειθεῶν παλαιῶν νόμοι σερῆς ἐι τῆρ τῶν γονίμων διαδοχῆς ἴτασαν ἴτασαν, καὶ ἴτασαν κατὰ τῶν ἀτινῶν, ἀτινῶν νόμων, ἴτασαν ἴτασαν πλεονέκτῳ ἀποῖς ἴτασαν κολάζωμ, λυῖς δὲ συγχωρεῖ κληρονομῆρ τοῖς προσήκοις. τοῦτο βασιλεῦς ἐπὶ καὶ ὄσιον μιδήρμει τῶν κατὰ γνώμῃ πλεονέκτῳ ἴτασαν, τῆρ προσήκοις δὲ τῶν σωφρονίζων κολάζωμ. ἀπειθεῶν μὲρ πλεονέκτῳ φῶσις ἀνιδέξῃρ, ἴτασαν μὲρ πλεονέκτῳ ἴτασαν, σερῆδέντας δὲ φῶσις ἀποθνήσκῃ. ἀλλοθῆ ἀπειθεῶν γυνάσασμ, οὐ πλεονέκτῳ παιδεῶν διαδοχῆς. γυναικῶν δὲ ἀποπροφῆ μιδέως, ἴτασαν σφοδρῶτα τῶν φιλοσοφῶν ἴτασαν πλεονέκτῳ ἀποθνήσκῃ καὶ τῶν παρῆναι γυνάσασμ ἴτασαν ἴτασαν καθερῶμ, ἴτασαν καθερῶμ. Τῆρ οὐμ, τιμωρίας ἴτασαν οὐτος, ἴτασαν ἀποθνήσκῃ ἴτασαν ἴτασαν, ἴτασαν μὲρ γὰρ πλεονέκτῳ, πλεονέκτῳ. καὶ δὲ κατῶρμ, καὶ τῶν φῶσις παιδεῶν ἴτασαν σερῆδέντας, ἴτασαν ἀλλ' οὐ πλεονέκτῳ προσήκοις. καὶ δὲ τῶν κρείττωνος ἴτασαν ἴτασαν ἴτασαν ἴτασαν, ἀλλ' οὐ κολάζωμ.

Sozomenus lib. 1. Ecclesiast. histo. cap. 9.

Νόμος ἴτασαν ἴτασαν παλαιῶν ἀποθνήσκῃ καὶ πλεονέκτῳ, τῶν ἴτασαν ἀποθνήσκῃ, κολάζωμ τοῖς ἀγέμοις τοῖς μὴ τοιοῦτος, πλεονέκτῳ ἀλλὰ
q iiiii τι πολλὰ

τε πολλά κη γό μήδερ κερδαίνειν υπ διαδήπικης τοις μη γένει εγ-
 γυτάτω προσήκοντας. τος δε άπαιδίας ζημιώρη γό ήμισυ τώρ
 καταλιγμήμων, ήθητο δε πτόρ οι πάλαι ρωμαίοι, πολυάν-
 θρωπων ήσθδαι τήν ρώμη κη γορ ήπώκοορ διοίμενοι, καθόστ
 ου τωρ πολλώ τώ νόμω ήτυχορ άποβαλόντες τά σώματα ήρ ήμ-
 φυλίους πολέμοις, όρωρ ούρ ή βασιλεύς παρά τώτο χείρορ πρά-
 ζοντας τούς παρδινίαρ κη άπαιδίαρ δια θεώρ άσκόντας, ήυ-
 θεις ήνόμισορ ήε ήπιμείας κη στωκίδης άνδρωτωρ δύνασθαι γό
 τούτωρ γένος άυξορ, τής φύσιως άιι κατά τήρ άνωθιρ ήπιμείτη-
 σιρ φθοράμ κη άυξοσιρ διχομήνης, κη νέκορ τών δίκωμ προσε-
 φώνκοιρ, ώς ή επίσης πάντωρ τώρ ήμοιορ άπολάβειρ τούς άγα-
 μύς, κη άπαιδίας, ου μήρ άλλά κη πόλειορ ήχθρ ήνομοδέτησι
 τούς ήκραιτίς κη παρθηνιά βίδοντας, ήδισιαρ άυτες δούς ήέρισί
 τι κη διυλίαις κη άνήβοις όσοι διατίθισθαι παρά γό κοινή κρα-
 τήρ ήρ τή ρωμαίωμ πολιτία. περι πάντωρ γάρ ήυβασιεύδαι
 ώήδη ής ήργορ άιι γό θεώρ θιραπέυήμ, κη φιλοσοφίαρ άσκήρ,
 ήπι τούτω χείρορ κη οι πάλαι ρωμαίοι ήδιδως διατίθισθαι τας
 όσιακούς παρδίνης κη ήραιτίς ύως ήνομοδέτηκωρ. Τυμμήριορ
 δε κάκείνο μίγισορ τής τώ βασιλείως περι τήρ θεοσκίαρ άι-
 δούς, τούς μήρ ή παντακή κληρικούς δέσει νόμω άτιλίς άνήκη.
 τών δε ήπισκότωρ ήπικαλέσθαι τήρ κρείσιρ ήπέτρηψί τος δικα-
 ζομένους, ήρ βούλωναι τούς πολιτικούς ήρχοντας παραιτήσθαι.
 κηρείαρ δε ήναι τήρ άυτώρ ήήφορ, κη κρείττω τής τώ άλλωρ διε-
 κατώρ, ώς ενί παρά τώ βασιλείως ήενυχθίθωρ. ής ήργορ δε τά
 κρινόμενα ήγυρ τούς ήρχοντας, κη τούς διακονημένους άυτος στρα-
 πώτας, άμιτατρέπής ήναι τώρ συνόδορ τούς όρως, ής τώρ δε
 με τρωιδόντά γραφής ήξιορ μή παραλιπέιρ τά νινομοθετη-
 μένα ή τώ ώφιλιόα τώ ήρ τας ήκκλησίας ήλυθερχμένωρ, τής πολ-
 λής δουχερίας ύσης περι τής ήήσοιρ τής άμύνονος ήλυθερίας,
 τήρ πολιτίαρ ρωμαίωμ καλώςι, τής ήδίο νόμοις, ήφισόμα-
 νος πάντας όύτος ήρ τας ήκκλησίας ήλυθερχμένοις ύπό ήάρτυσε
 τοις ήρειύσι, πολιτίας ρωμαικής τυγχάνειρ, τούτης τής ήσοέβοις
 ήφυρέσιως, ής ήτι νύρ ή χρόνος φέρι τώρ ήλιγχορ, ήθως πρατύν-
 τος τοις περι τούτη νόμοις προγράφισθαι ήρ τοις γραμματέοις
 τώρ ήλυτεριώρ, ήμήρ δει πινωσαντήνος τοιαύτα ήνομοδέτι, κη
 δια πάντωρ ήστωδισαί τήρ θεοσκίαρ γιραίειρ. ήρ δε κη παιδ
 ήαυτηρ ήκκλής, δια τήρ άρετήρ τώρ τότε μισόντωρ άυτηρ.

Extant autem dux Constantini & Theodosii Impe-
 ratorum

ratorum constitutiones lib. 8. Cod. Iustin. tit. de infr. pœn. cœlib. quibus pœnas omnes aduersus cœlibes atque orbos statutas antiquarunt, & sustulerunt, ac præcipue pœnâ legis Papię Popeę, seu de maritâdis ordinib⁹ ab Augulto quondm lata, vt si vir & vxor liberos non haberent, eius, quod alter legasset alteri, decimam partem fiscus caperet. cuius legis Tacitus & Tranquillus in locis supra citatis meminerunt. Meminit & Vlpianus in libello nuper inuento tit. de solidi capacitate. Eiusque leges multa fuerunt alia capita quorũ est frequens mentio in iure ciuili. Veluti vt non liceat post quinquaginta, sexagintaue annos matrimonium contrahere. ^a Vt inter senatores & libertas nõ permittatur matrimonium ^b. Vt qui duos filios in potestate habuit obligatione operarum liberetur, ^c Vt iusiurandum remittatur quod liberto in hoc impositũ est ne vxorem ducat d. Vt si liberta ab inuito patrono diuertat, alii nubere inuito patrono nõ possit, ^e Et alia id genus quę inter legendũ ad quouis studioso obseruari possunt. Ad hanc autem legem allusisse Iuuenalem rectẽ censuit Alciatus cũ ait, ^e

Iura parentis habes, propter me scriberis hæres,

Legatum omne capis.

Verũ quod idem scribit, Theodosii & Honorii lege sub titulo de iure liberorum lib. Cod. Iustin. 8. sublata esse priuilegia omnia liberos habentibus concessa, & à coniugio, ac fecunditate nihilo differre orbitatem, & cœlibatum, mihi non modo falsum (pace eius dixerim) sed etiam per absurdum videtur ^f cũ in eodem Codice extent duo tituli de his qui numero liberorum se excusant, lib. 5. & 10. Idque ius in libris Institutionum, quę post codicem illum aditæ fuerunt, repetitum sit, tit. de excusato. Sed & in libris Pandectarum quædam huiusmodi priuilegia reperiuntur, quę si Theodosii lege sublata dicamus, stultitiæ damnemus Iustinianum necesse est, qui post eam legem Codici suo insertam Pandect

l. sancimus. C. de nup.

b. l. vir. C. de nup.

c. l. 7. C. de oper. liberto.

d. l. adigere. de iur. patrona.

e. tit. vnde vir. & vx.

f. Alci. l. ter. enixa. de ver. sig.

l. spurij. de de cur. l. quæret aliq. de verb. sig.

Pandectas conscripsit & publicauit. Adde quòd hæc sententia legis Theodosianę verbis non cõuenit: N E M O posthac à nobis ius liberorum petat, quod simul hac lege omnibus concedimus. Quis enim non videt longè aliud esse ius liberorum omnibus concedere, quàm liberos non habentes habentibus pares & æquales reddere? Existimo autem de his, qui legitimum numerum liberorum habent, loqui Theodosium, eòsque ante illam constitutionem solitos à principe vacationem & immunitatem impetrare: quod quum videretur superuacaneum, ac principi ipsi permolestum, & graue, semel omnibus id ius indulgere voluit. Idemque Leo Imperator in specie non dissimili aliquãdo fecisse legitur, boni principis functo officio. Principè enim (vt de Iudice Cato dicebat) nec de iustis orari, nec de iniustis exorari decet. Illud verò haud scio an fefellerit Alciatũ, q̃ existimauit, ius liberorũ tantũ dici quod à principe liberos non habentibus datur. Nam ius liberorum is quoque habere rectè dicitur, qui liberos habet. Paulus lib. 4. senten. titu. de Intest. succes. Matres tam ingenua, quàm libertina, ciues Romana, vt ius liberorum consecuta videantur, ter & quater peperisse sufficit, dummodo viuos & pleni temporis pariant. Quæ semel vno partu tres vel duos filios edidit, ius liberorum non consequitur, &c. Idem eodem lib. titu. Ad Senatuscon. Tertullia. Ius liberorum mater habet, quæ tres liberos aut habet, aut habuit, aut neque habet, neque habuit. Habet, cui supersunt: habuit, quæ amisit: Neque habet, neque habuit, quæ beneficio principis ius liberorum consecuta est.

e l. vlt. C. de his
qui numer. li
ber. lib. 10.

d l. a. C. de thes.

e l. Inst. de Se-
na. Tertul. §.
i. l. qui testa-
mẽto de ex-
cus. tuto.

De iuris & facti questionibus: & ex-
plicatus Vipiani locus. c.

LX XIX. tit.

de Iudi-

cij.

CAPVT

OMNIS quæstio, quæcunque apud magistratum siue iudicem inter duos litigatores incidit, aut iuris esse dicitur, aut facti. Quæstio iuris est cum constat factum esse id, de quo lis est, nec vlla est inter litigantes controuersia an factum sit, sed causæ status finitiuus est, aut iuridicialis, &c. Vt est rhetorum loquendi consuetudo. Nos enim omnes causarum constitutiones, excepta coniecturali, hoc verbo complectimur. Continetur autem omnis quæstio iuris aut verborum proprietate, aut æqui disputatione, aut voluntatis coniectura, vt Fab. ait. libro 12. Nec verò dubium est, olim non modò iureconsultorum fuisse munus, de hisce controuersis respondere consulentibus: sed etiam magistratum, si fortè à iudicibus consulerentur^a. Sed & principum quoque ea fuit consuetudo, vt satis demonstrant ea rescripta quæ Iustinianus noster in codicem suum congescit. Quem morem retinuisse Pontifices etiam Romanos, Imperatorum exemplo indicant epistolæ, quæ Decretales vulgò dicuntur. Iulius Capitolinus in Macrino: Fuit in iure, inquit, non incallidus, adèd vt statuisset omnia rescripta veterum principum tollere, vt iure non rescriptis ageretur, nefas esse dicens leges videri Commodi & Caracalli & hominum imperitorum voluntates, cum Traianus nunquam libellis responderit, ne ad alias causas, facta præferrentur, quæ ad gratiam composita viderentur. Illud obseruatione indignum non est, huiusmodi rescripta non ita concipi solita fuisse, vt quæstionem omnem consultationemque complecterentur, sicut hodie ea concipi videmus, quæ à principe, aut Cancellaria principis impetrantur. Vulgus Literas patentes appellat. Consul tor enim, siue is litigator esset, siue magistratus, aut Iudex, libellum offerebat principi, vel iis, qui libellis præfecti erant ab eodem, quales hodiè sunt Magistri requæstarum in Gallia. Cui libello subscribebat princeps, quid sibi videretur iuri, æquitatiq; consentaneum.

^a l. cum quem.
ff. de iud.

- b** §. i. *Instit.* neum. Argumento est, quòd huiusmodi rescripta sub-
 quib. non est scriptiones à iuris authoribus vocantur ^b. Ac plerum-
 permi sa. rest. que magna in huiusmodi rescriptis hodie reperitur ob-
 l. si quis obre scuritas, quòd quæstio illa, & relatio, ad quam princeps
 pferit ff. ad l. rescripserat, desyderetur in codice Iustiniani. Cæterum
 corn. de. fall. l. in his controuersis iudices de iure pronunciare, & ita
 i C. quom. et sententiam ferrè solebant. ^c. Quam iudicandi rationem
 quãd. iud. l. minimè obseruant nostri temporis iudices: sed ita abso-
 iii. & 5. C. cõ luant reum, aut cõdemnant, vt prorsus ignoret, quæ res
 mi. epist. pro. iudicem ad sententiam ira ferendam impulerit. Quæstio
 gram. facti dicitur cùm non cõstat, an id factum sit, super quo
^c *Cic. in ora. pro* constitutionem Rhetores vocant Coniecturalem; quòd
Cecinna. l. si coniectura tunc verùm quærat. Qua in re nullus sanè
expressim. ff. est iuris scientiæ locus, vt testatur permultis in locis Ci-
de appell. l. i. ff. cero: sed quemadmodum gladiator in arena consilium
quæ scēt. sine capere dicitur, veteri prouerbio: ita bonus ac prudens
app. l. ii. C. iudex ex re nata statuet, perpensis diligenter omnibus
quan. prouo. circumstantiis, an satis probatum fuerit, nec ne ^d: magif-
non est neces. que eum instruent in hoc negotio Rhetorum, quàm Iu-
l. q. testamēto riconsultorum libri. Ac si quid apud nostros authores
de excu. tuto. reperitur, quod ad eam rem pertineat, id à Rhetoribus
^d *l. iii. ff. de test. mutuati sunt, nec artis huius proprium est. Proinde nec*
l. 7. c. de fidei iureconsulti de huiusmodi quæstionibus, nec magistrat-
com. tus, nec principes olim respondere solebant ^e. Cice. in
^e *l. nõ statim. ff. Top. Admonet hic locus, vt quærat, quid ante rem,*
ad le. fa. de quid cum re, qui post rem euenerit. Nihil hoc ad ius ad
ff. l. eũ quẽ Ciceronem, inquebat Gallus noster, si quis ad eum ta-
pla. de iud. l. lè quid retulerat, vt de facto quæreretur, &c. Denique
seu. §. vii. de quicquid est vbique talium præceptionum, siue apud
instruct. leg. Rhetores, siue Iurisperitos, ita instruit iudicem, vt certa
^f *Cic. in orat. p. tamen regula minimè eum astringat, sed omnia potius*
Fon. l. 3. ff. de eiusdem relinquat arbitrio ^f. Verùm vbi cognita causã,
restib. l. mora ac discusso negotio factum iudici probatum esse, aut
ff. de vsur. l. non esse, visum fuerit, pronuntiabit, ita factum esse, vel
quod dicitur ita factum videri, aut contrã. Fuit enim hic verus ferenda
de impen. in sententiæ mos, vt si constitutio causæ iurisdictionis
re. dot. fact. esset, de iure, si coniecturalis, de facto pronuntiaretur, vt
 supra

supra diximus §. Ex iam dictis satis planum, perspicuum-
 que esse arbitror, quâto laxiores habenas iudex in qua-
 sitionibus facti quàm iuris habeat. Facti quaestio, (inquit
 Papinianus) est in arbitrio iudicantis^h. Et Paulus, Facti
 quaestio, inquit, in potestate iudicatum est: iuris autem
 auctoritas non^l est. Idq; sumptu videtur esse ex Aristotele,
 cuius haec verba sunt, lib. 1. Rhetor. ἐπὶ δὲ φανερόν, ὅτι
 τὸ μὲν ἀμφισβητήτος, οὐδὲν ἐστὶν ἔξω τοῦ δέξασθαι τὸ πρᾶγμα
 ὅτι ἐστὶν, ἢ ὅτι ἐστὶν, ἢ γέγονεν, ἢ οὐ γέγονεν, ἐπὶ δὲ μίγα ἢ μικρόν, ἢ
 δικαιοῦν ἢ ἀδικοῦν, ὅτε μὴ ὁ νομοθέτης διαώρειν, ἀλλ' οὐδὲν πᾶν τοῦ
 δικασῆν δέει γινώσκων, καὶ οὐ μανθάνων παρὰ τῶν ἀμφισβη-
 τούντων. μάλα μὲν ὅτι προσέκειν οὗτος ὁρθῶς κινεῖν νόμους
 ὅτε ἐνδέχεται πάντα διαώρειν αὐτὸς, καὶ ὅτι ἰσχυρὰ καταλι-
 πει ἐπὶ τοῖς κρίνεσι τρωτόν μὲν, ὅτι ἵνα λαβείν καὶ ὀλίγους
 ἔῃ, ἢ πολλοὺς ἐν φρονέοντες, καὶ μὴ δυναμένους νομοθετεῖν καὶ
 δικασῆν, ἢ τῶν ἀδικησάντων ἀδικησάντων ἐκ πολλῶν χρόνων σκεψαμέ-
 νων γίνονται, αἱ δὲ κρίσεις ἐξ ὑπογῶν, ὡς χαλιπῶν ἀποδιδόναι
 τὸ δίκαιον καὶ τὸ συμφέρον καλῶς κρίνοντας. τὸ δὲ πάντων μέγισ-
 τον, ὅτι ἢ μὲν τὸ νομοθέτῃ κρίσις οὐ κατὰ μέρος, οὐτὶ ἐπὶ τῷ
 παρόντων, ἀλλὰ ἐπὶ μελλόντων καὶ καθόλου ἐστὶν. ὁ δὲ ἐκκλησια-
 στικὸς καὶ δικαστικὸς ἴσθι, ἐπὶ παρόντων καὶ ἀφωρισμένων κρίνεισι,
 πρὸς οὓς καὶ τὸ φιλεῖν ἴσθι καὶ τὸ μισεῖν, καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον συνι-
 ρηταὶ πολλοῖσι, ὡς τι μικρὸν δύνασθαι διαώρειν ἵκανὸς τὸ ἀλη-
 θές, ἀλλ' ἐπισκοτεῖν ἢ κρίσει τὸ ἴδιον, ἢ δὴ ἢ λυπηρόν. περὶ μὲν οὖν ἢ
 τῶν ἄλλων ὡς τῶν λέγομεν, ἢ εἴ ὡς ἰσχυρὸν ποιῆν κρείον καὶ
 κριτήρ. περὶ δὲ τὸ γιγνῆναι ἢ μὴ γιγνῆναι, ἢ ἴσθαι, ἢ μὴ ἴσ-
 θαι, ἢ ἵναι, ἢ μὴ ἵναι, ἀναγκὴ ἐπὶ τοῖς κρίσις καταλείπειν.
 οὐδὲ δύνασθαι ταῦτα καὶ νομοθετεῖν τρωτόν. Itaq; maiorem
 gratiae, vel ambitiois materiã præbet facti quaestio, q̄ iu-
 ris, vt ait Vlp. sub tit. de iudic. c. 79^k. Qua de re ita disse-
 rit Cic. in oratiõe p̄ Cecinna, vt grauius nihil, elegã-
 tius dici possit. Cui^o verba eò studiosius hîc adscripsi,
 q̄ locum illũ Vlpiani, qui subofeur^o est, mirum in modũ
 illustrent. Nam qui ius ciuile contemnendum putat, is
 vincula reuellit non modò iudiciorum, sed etiam utili-
 tatis vitæq; communis: Qui autem interpretes iuris vi-
 tuperat, si imperitos iuris esse dicit, de hominibus, non
 de iure ciuili detrahit: Sin peritis non putat esse obtem-
 perandum,

l. viro. ff. fo-
 lut. matr. l. j.
 ff. que sentē.
 sine appel. re.
 l. j. ff. ad
 Turp. l. Dini
 fratres. ff. de
 libe. caus. l.
 24. de fals. l.
 maritus. de
 quast. l. si p̄-
 ses de pen. l.
 filio de adim.
 leg. l. 4. de mu-
 ner. patrimo.
 l. liti^o de ver-
 bo. sign. Cic.
 i. Aca. que-
 stio. ad finem
 et in Verr.
 lib. 4. et 7.
 Seneca lib. ii.
 de benef. c. 7.
 l. j. ad S. C.
 Turpil.
 l. ordine. ff.
 ad municip.

k d. l. eum quem
 tenere.

perandum, non homines lædit, sed leges, ac iura labem
 faciat. Quod vobis venire in mentem profecto necessesse
 est, nihil in ciuitate tam diligenter, quàm ius ciuile
 retinendum. Etenim hoc sublato, nihil est quare ex-
 ploratum cuiquam possit esse, quid suum, aut quid a-
 lienum sit: nihil est: quod æquabile inter omnes, atque
 vnum omnibus esse possit. Itaque in cæteris contro-
 uersis atque iudiciis, cum quæritur, aliquid factum,
 nec ne sit, verum an falsum proferatur, & fictus testis
 subornari solet, & imponi falsæ tabulæ, nonnunquam
 honesto ac probabili nomine bono viro iudici error
 obiici, improbo facultas dari. vt, cum sciens perperam
 iudicari, testamentum, aut tabulas sequutus esse vi-
 deatur. In iure nihil est eiusmodi, Recuperatores, non
 tabulæ falsæ, non testis improbus: denique nimia ista,
 quæ dominatur in ciuitate potentia, in hoc solo gene-
 re quiescit: quid agat, quomodo aggrediatur iudicem,
 quàm denique digitum proferat, non habet. Illud enim
 potest dici iudici, ab aliquo non tam verecundo homi-
 ne, quàm gratiofo, iudica hoc factum esse, aut nun-
 quam esse factum, vel cogitarum. Crede huic testi: Has
 comproba tabulas: Hoc non potest: Cui filius agnatus
 sit, eius testamentum non esse ruptum, iudica: Quod
 mulier sine tutore auctore promiserit, deberi: Non
 est aditus ad huiuscemodi res neque potentia cuius-
 quam, neque gratia. Denique quò maius hoc, sanctius-
 que videatur, ne pretio quidem corrumpi iudex in
 eiusmodi causa potest.

*Conciliatio duorum locorum Domitij Vl-
 piani de crimine stellationis
 in speciem pugnan-
 tium.*

CAPVT XLII.

Variis

VARIIS modis infamia quis notari potest: imprimis hominum opinione. Nam is qui apud bonos & graues viros male audit, infamis dicitur, licet ei iure & legibus nulla irrogetur infamia^a. Itaque eum, qui restitutus est famæ, hac nota adhuc laborare existimo, verumque esse, quod ait Plautus in Perfa,

Hominum immortalis est infamia:

Etiatum vni, cum esse credas mortuam.

Hinc Claudius Cæsar, cum cu idam notam appositam deprecantibus familiaribus ademisset, Litura tamen (inquit) extat: sentiens, remissa culpa, infamiæ prioris vestigium manere. Hæc infamia tamen neminem à postulando repellat, nec tam efficax sit, quam ea quæ iure irrogatur: effectu tamen non caret^b. Alterum est genus infamiæ, quæ irrogatur alicui iure ciuili, & si forte apud bonos viros non sit grauata eius existimatio: eaque iuris infamia vulgò appellatur, superior verò facti. Duplíciter autem id contingit: vno modo cum lex factum ipsum notat, non sententia^c: vt, si quis ab exercitu ignominia causa dimissus sit: Si artis ludicræ causa in scenam prodierit: si lenocinium fecerit: idque prætoris edicto expressum est^d. Aliquando factum ac personam notat non lex, sed sententia^e, vt is demum hanc notam subeat, qui fecisse iudicatus est, cum in exemplis superscriptis, factum ipsum sufficiat, nec sit necessaria sententia. Cuius rei exempla in prætoris edicto extant^f. Quibus addendum est, eum qui iudicio publico damnatur, infamia quoque notari^g. Nam damnatus ex crimine quod publici iudicii non est, ita demum notatur, si ex eodem maleficio ciuilitè & priuato iudicio damnatus, infamis esset^h. Itaque stellionatus crimen regularitèr dicitur famosum non esse, quia publicis iudiciis non annumeraturⁱ. Vt, si emptor, exempli gratia, venditorem accuset, quòd sciens, prudensque rem alii obligatam vendiderit^k: aut creditor debitorem, quòd rem alii obligatam pignori dederit^l. Sed cum stellionatus i

^a l. i. ff. de crimi. stellio. l. l. tutor. §. contrarium. ff. de pigno. actio.

^a l. ob hæc verba. ff. de his q not. ifa. l. ea. l. verbu. l. inter loquutio. C. ex gb. cau. ir no. ifa. l. honori. ff. de ob se. d. lib.

^b d. l. honori. l. eos ff. de decu. l. infamia. C. e. tit. l. ii. C. de digni. l. fratres. C. de inoff. test. l. te sta. l. testru. l. ob carnè. ff. de testi.

^c l. palã §. quæ in adulterio. ff. de ritu nup l. imperator. ff. de his qui no. infamia. d. l. i. ff. de his q not. ifa.

^e d. §. quæ in adulterio.

^f d. l. i. ff. de his qui not. ifa.

^g l. infamè. ff. de publ. iud.

^h d. l. infamem. l. i. ff. de crimi.

ⁱ l. i. ff. de crimi. crimen stellio.

crimen obicitur ex ea causa, ex qua competeret actio
m l. i. de his ff. famosa, puta de dolo^m, merito damnatus eo crimine
qui not. infam. §. infamia notabiturⁿ. Nec aduersatur huic sententiæ quod
ult. Instit. de Vlpianus ait, crimē stellationatus infamiam irrogat dam-
perp. & tēp. nato, quamuis publicum iudicium non est^o. Non enim
acti. hæc verba significant, quisquis hoc iudicio damnatur,
n d. l. infamem. infamia notari: sed mendosē colligi publicum iudicium
o l. quid ergo. non est, nō igitur infamar. Est (que orationis genus pres-
§ ult. ff. de his sum, elegans, & Iureconsulto dignum, cuius simile apud
qui not. infam. Paulum legitur sub tit. de pact. c. 28. Nam nec nouare
p l. si. vnus. alium posse quamuis ei rectè soluatur, P & c.

*Explicatus præter aliorum sententiam tracta-
 tus de Interrogatorijs actionibus
 lib. X. Pandect.*

CAPVT XLIII.

OLIM cogebatur is, qui nulla actione conuentus
 fuerat, interrogationi ab alio sibi factæ in iure, id
 est, apud Prætorē, respondere: vt sciret actor quantū ab
 eo petere deberet, & quomodo iudiciū cōstituendū ef-
 fet à Prætorē: vt putā, interrogabatur reus, an esset hæ-
 res, vel bonorū possessor: & quota ex parte ex testamē-
 to, an ab intestato an in potestate haberet eū, cuius noīe
 iudicio noxali agendū erat: an quadrupes, quæ paupe-
 riem fecit, sua esset: an esset XXV. annis minor: an fun-
 dū possideret, & quota ex parte: an loci dominus esset,
 ex quo damnum timeretur, &c. Ac tamen id Præ-
 toris edicto contineatur, quod Vlpianus & ceteri
 Iurisprudentes interpretantur sub tit. de interroga-
 actio. lib. Pandect. 10. Callistratus tamen hunc morem
 in iure interrogandi ante iudicium constitutum in de-
 fuerudinem abuisse testatur: quod nemo cogatur an-
 te iudicium de suo iure aliquid respondere. Proin-
 de actiones interrogatoriæ sublate dicuntur². Inter-
 rogatoriam autem non hic vocamus, qua interroga-
 tioni

*a l. i. de interrog.
 act.*

tioni cogitur respondere aduersarius, vt quidam opinantur: quorum nomini parco, ne crabrones excitare velle videar: nulla enim eo nomine vnquam fuit actio, nec actionis nomen huic rei conuenit. Sed dicitur Interrogatoria, quæ ex interrogati responsione datur, perinde ac si obligatus esset^b, & hæc etiam actio Confessoria dicitur^c. Verùm loco huius interrogationis, quæ à Prætorie fiebat, hodie post iudicium constitutum interrogari potest reus, auctore postulante, si id æquum iudici visum fuerit, proderitque confessio auctori ad probationem^d. Ac si rem principaliter deductam in iudicio respiciat, confessio ea pro condemnatione habetur^e. Illud magnoperè doctissimos quosque turbat, quòd per totum illud tractatum sit mentio actionis interrogatorie, edictumque Prætoris de ea actione propositum interpretantur Iureconsulti perinde ac si sublata non esset: hac (vt opinor) ratione, quia nõ omnino fuerat hæc actio sublata, sed minus frequentabantur^f.

b l. de etate. l. ult. eod. tit.

c l. proinde. ff. ad leg. aquil.

d l. i. l. vbi cūq; de iterro. act.

e toto tit. ff. de confes.

f l. i. eod. tit.

Cur de alimentis ex contractu debitis rectè transigatur absque Prætoris, de iis quæ testamento relicta sunt

non item.

CAPVT XLIIII.

SCRIBIT Vlpianus, cum ii, quibus alimenta relicta erant, facillè transigerent, contenti modico præfenti; Diuum Marcum oratione in Senatu recitata effecisse, ne aliter alimentorum transactio rata esset, quam si auctore Prætoris facta sit^a. Et quia de alimentis relictis locutus fuerat Marcus (quod verbum ad testamenta referatur) subiicit idem Vlpianus de his, quæ ex alia causa, quam ex testamento, aut vltima voluntate debentur, rectè transigi. Cuius diuersitatis variæ solent rationes adduci, quas referre supersedeo. Ipse arbitratur, ita ius constitutum fuisse, vt voluntas testatoris seruetur^b. Quem verisimile

a l. cum hi. ff. de transact.

b l. i. c. de sacr. eccle. l. vel ne gare. ff. quæ ad. testamen. aper.

r risimile

- c d. l. cum hi. §. modus. risimile est alimenta potius legatario particulatim, qui fortassis frugi nō est, sed segnis, & inertis vitæ, vt de alimentis omnino pendeat^c, quàm summam aliquam pecuniæ semel præstari voluisse: quod ipsi prospectum velit, ne deuorata magis, quàm comesta ea pecunia (id quod Sallustio obiecit Cicero) tandem esurire, aut mendicare cogatur^d. Quæ ratio cessat in his, quæ ex contractu debentur. Obligatio enim quæ ex consensu contrahitur orta est, cur eorundem consensu non dissoluetur?^e
- d arg. l. eū qui. ff. de annu. leg. l. multi. ff. de liber. & posth. Hanc opinionem nostram confirmare soleo, venustissimis & festiuissimis Versibus Val. Martialis in Philomusum lib. epigramma. III.
- e l. prout. ff. de solutio. l. nihil tam naturale de reg. iur.

*Constituit Philomuse pater tibi millia bina
Mensura, perque omnes præstitit illa dies.
Luxuriam premeret cum crassina semper egestas,
Et vitis essent danda diuina iuis.
Idem te moriens heredem ex asse reliquit,
Exheredauit te Philomuse pater.*

Quid sit Epistola apud iuris auctores.

CAPVT XLV.

- a l. i. C. de cont. & cō. stipul. **R**ESCRIPTVM est à Vero & Antonino, licet epistola additum non sit, stipulatum esse eum cui cauebatur: tamen si res inter præsentem gesta est, credendum esse præcedentem stipulationem vocem spondentis subsequutam esse^a. Quæ verba enarrans Accursius, Res inquit, id est, stipulatio nō epistolæ missio, quis enim cum coram est, epistolam mittit? & hæc interpretatio Ciceronis autoritate confirmari posse videtur, qui inuentam esse epistolam, vt certiores faciamus absentes, scribit in quadam ad Curionem Epistola. Verum non ideo assentimur Accursio, cum Epistola præter vulgaram illam significationem interdum pro cautione, siue chirographo accipiatur. Cuius appellationis hanc existimo rationem esse, quia moris fuit veteribus salutationes huiusmodi cautionibus præponere, & ad exemplum literarum

literarum quæ absentibus mittuntur, eas cōcipere^b. Scæ-
 tuola cap. vit. de const. pec. Lucius Titius Sciorum de-
 bitor decessit: hi persuaserunt pupillo Mævio quod he-
 reditas ad eum pertineret, & fecerunt vt epistolā in eos
 exponeret, debitorē se esse, &c. Marcel. cap. 34. de pig.
 act. Titius cū credidisset pecuniam Sempronio, & ob
 eam pignus accepisset, futurumque esset, vt distraheret
 id creditor, quia pecunia non solueretur: petiit à credi-
 tore, vt fundum certo pretio emptum haberet: & cū
 impetrasset epistolam, qua se vendidisse fundum credi-
 tori significaret, emisit, &c.

b l. publici §.
 vl. ff. de pos.

*Causa coniectio quid sit apud Paulum. cap. 1.
 de diuersis regulis iuris antiqui.*

CAPVT XLVI.

QVID sit Causæ coniectio apud Paulum c. 1. de
 diuersis regulis iuris antiqui cū ait, Per regu-
 lam igitur breuis rerum narratio traditur, & vt
 ait Sabinus, quasi causæ coniectio, &c. Primus omnium
 (nisi fallor) demonstraui in commentario, quem ante
 biennium edidi, in tractatum de Pactis, & quorundam
 nostri seculi Iuriscōsultorum sententiam cōfutaui, exi-
 stimantium Causæ coniunctio legendum esse apud Pau-
 lum, non coniectio^a. Admonuimus enim Conicere cau-
 sam, forense verbū esse, nec aliud significare, quā cau-
 sæ argumentum iudici, apud quem agenda est, summa-
 tim exponere. Itaque Sabinus ostendere volēs regulam
 quæ iure constituta sunt breuiter & sumatim complecti,
 eam causæ coniectioni comparat. Ita enim interpreta-
 tur hoc verbum Afcō. Pædianus, cuius est & apud alios
 auctores crebra mentio. Author Rhetor. ad Herenniu
 libro. 2. Afran. apud quosdam Grammaticos veteres,
 nam is author (vt verum fatear) nunquam à me lectus
 est. Gellius libr. 5. cap. 10. & libr. 17. cap. 5. Duabus au-
 tem de causis id denuo hic ponendum duxi: vna est, quod
 contradicere volētibus, si qui sunt, quos à nobis dissen-
 tientium auctoritas commoueat, satisfacere, eorumque

a Alci. lib. 5.
 parerg. ca. 10.

obiecta diluere cupiam. Altera est, quia ex cōmētario de pactis, si à typographis iterum excudatur ille liber, quasi paulò alienius à proposito id eximere decreui.

*Dicis causa, aliquid facere: apud Iure-
consultos quid sit.*

CAPVT XLVII.

EADEM ratio nos impulit, vt quod in eodē cōmētario scriptum à nobis extat de hac forma loquendi, Dicis causa, iterum hìc adscriberemus. Est autem Dicis causa facere, nec bona fide, nec serio, & verè, sed perfunctoriè tantum, & per simulationem quandam facere, vt ex locis, ad eius rei confirmationem à me citatis, & in eum commentarium congestis apparet, nempe Cui. c. 4. Commo. Vlp. c. 1. de senatusc. Sila eiusdem, c. 5. ex quib. cau. maior. Cicer. in Verrem lib. 7. Plinii. l. 28. c. 2. Dicis autè legendum esse, non Ditis, ex M. Varr. didicimus lib. 5. de lingua Latina. Quo genere loquendi vsus est quoq; Arnobius aduersus gentes, cuius verba hæc sūt lib. 3. vt mihi quidem videtur, nam in emendata sunt exemplaria. Nisi fortè dicetis alias quidem inesse diis formas & honoris & dicis causa species vos eis accommodauisse mortalium quod maioris multo est cōtumeliæ quàm erroris aliquid ignoratione fecisse. Idem lib. 4. Interrogare vos lubet ipsosque ante omnia Romanos dominos rerum ac principes, vtrūne existimetis pietatem, concordiam, salutem, honorem, virtutem, sceleritatem, ceteraque huiusmodi nomina quibus aras videmus à vobis cum magnificis exædificatas delubris vim habere diuinam cœlique in regionibus degere? an ita vt assolet Dicis causa ex eo quod optamus & volumus bona ista nobis contingere, superiorum reruleritis in censum.

*De actione, quæ aduersus corruptentes edi-
ta, publicè proposita datur.*

CAPVT XLVIII.

EDICTA

Edicta Prætorum quædam erant perpetua, quæ iurisdictionis perpetuæ causa proponebantur. Quod tum fiebat, cum Prætor generaliter edicebat, quibus de rebus, aut quomodo in omnibus causis, & omnibus personis ius esset dicturus, quâdiu magistratu fungeretur. Vt enim Prætores ex edictis suis perpetuis ius dicerent, cautum fuerat lege Cornelia, ut Pædianus scribit. Alia erant quæ in singulas personas aut causas proponebantur ab eodem, prout res inciderat, veluti quibus absens in ius vocabatur^b. Eodè sensu M. Cicero in Bruto, quæstiones perpetuas à L. Pisone constitutas fuisse scribit. Nam antea in singula crimina quasi oribus mândari eas à populo moris erat, ut postea dicemus. Cum autem ea edicta, quæ perpetua erant, idè in publicis locis proponerentur in tabula, aut charta, aliâque similitudine, ut se præmunirent ciues (inquit Pomp.) omnibusque, quorum maximè intererat, innotescerent: ac nemo ex populo eorum posset ignorantem causari: nonnquam fiebat, ut in contemptum maiestatis Prætoris, & totius populi graue incommodum à petulantibus & improbis hominibus corrumperentur. Itaque huius temeritatis coercendæ gratia Prætor aduersus eum, qui tale edictum dolo malo corruperit, actionem pœnalem dat ad. 50. aureos, quæ popularis est, & cuius ex populo competit. Edicti autem, quo eam actionem proponit Prætor, elegans est & perspicua Vlp. interpretatio^c.

a l. ii. ff. de orig. iur.

b l. ad peremptorium. ff. de iud.

c l. si quis id quod ff. de iuris.

*Ad edictum à Præatore propositum, de eo qui nouum ius aduersus alium statuit, vel im-
trauit.*

CAPVT XLIX.

EA fuit Prætorum autoritas, & ut Pauli verbo utar, maiestas: nec solum Prætoris, sed Proconsulis etiâ in prouincia, aliorumque similium magistratum, ut ius statuere ipsis permitteretur: non quidem contra leges:

a l. si familia. ff. de iurisf.

l. cum spōsus. (nam id Prætori nunquam concessum fuit^b) sed de iis
 ff de pub i rē quæ nullo certo iure erant comprehēsa. Statuebant au-
 act. l. i. ff. ex tem ius vel perpetuum, siue perpetuæ iurisdictionis gra-
 quib. cau. ma. tia, quandiu in magistratu essent, vt suprà diximus. c. 48.
 vel in singulas causas & personas ius dicendo, id est, de-
 cernendo aliquid, vel ius quoddam præscribendo iudi-
 cibus datis, à quo non liceret eis cognoscendo, iudicā-
 dōque recedere, de quo satis fusè differuimus, c. 53. Quæ
 res ambitiosis magistratibus ansam dabat, contra mo-
 rem maiorum, contraque ius & æquum sæpenumerò ius
 dicendi: eoque nomine Cicero in Verrem acriter inue-
 hitur. Itaque visum est operæpretium huic malo ne lon-
 gius serperet pœna, quæ hoc edicto continetur, velut
 remediū quoddam mēderi: & non solū magistratus cupi-
 ditatem & ambitionem, qui nouum iniquumque ius
 statuerit, sed etiam eius qui postulauerit, impetrauerit-
 que, comprimere, ac vindicare. Priore igitur capite hu-
 ius edicti cautum est, vt si magistratus aliquid noui iuris
 in aliquem statuerit, quemcunque postea aduersarium,
 & quādoocunque habuerit, ipse eo postulante eodem
 vt iure cogatur. Hinc Cicero in quadā ad fratrem suū
 epistola: Qui in magistratibus, inquit, iniuriōsè decre-
 uerant, eodem ipsis priuatis erat iure parendū. Quo iu-
 re nihil æquius, aut iustius potuit vnquam excogitari.
 AEqualitas enim (vt ait Seneca) prima pars æquitatis
 est. Hinc illud Euripidis meritò commendatur à sapien-
 tissimis quibūsq; *ἰσορρομία*. Estque hoc ius à Ci-
 cerone lib. de Inuent. 2. Par appellatum, quod in omnes
 æquabile esse, & à natura profectum, in moremque vul-
 gi approbatione perductum ait. Et nota est omnib⁹ Py-
 thagoreorum sententiā, qui iustum simpliciter *ἰσοτιμία*
ἰσορροπία, id est, mutuam perpefsionem, seu talionem esse
 diffiniebāt. Nouū autē ius idē iniquū habetur, quia id
 ius quod vetustas cōprobauit certū est ferè non minus,
 quàm lex aliqua. In quo iure maximā partē eorū versari,
 quæ Prætores edicere cōsueuerūt, idē autor est in eodē
 lib. Hinc etiā lib. 3. in Verr. Veniūt, inquit, ad Chelido-
 nem: dom⁹ erat plena, noua iura, noua decreta, noua iu-
 dicia

dicia postulabantur, &c. Posteriore capite edicti hoc continetur, ut si quis à magistratu quicquam novi iuris aduersus aliquem obtinuerit, quodcumque, & quocumque postea aduersario postulante, eodem iure uti cogatur. Exemplo utitur, Vlp. quod vulgò non intelligitur^c. Si quis impetrauerit à Pratore iudicium purum & simplex aduersus debitorem suum, sine exceptione pacti, puta vel doli, aut alia huiusmodi, quæ addi solebat, iudicio magis ex æquitate quadã, & consuetudine Prætorum, quàm quod lege aliqua id constitutum esset. Quæ de re videnda sunt ea, quæ aliàs in commentario de Prætoris accuratè disputauimus^d.

ff. quod quis
que iuris l. 14.

d l. iurisgentiũ.
in ver. actio-
nem à Prato-
re dandam.

*Brevis & dilucida interpretatio Edicti Prætorii
de eo qui ius dicenti non obtemperat.
ex Vlpiano.*

CAPUT I.

EDICTVM à Pratore propositum fuit aduersus eum, qui ius dicenti non obtemperat, quod Vlpianus interpretatur his verbis: Omnibus magistratibus, non tamen Duumviris, secundum ius potestatis suæ concessum est iurisdictionem suam defendere pœnali iudicio. Is videtur ius dicenti non obtemperasse, qui quod extremum est in iurisdictione, non fecit: veluti si quis rem mobilem vindicari à se passus non est, sed duci eam vel ferri passus est. Cæterum si & sequentia recusauit, tunc non obtemperasse videtur. Si procurator tuus, vel tutor, vel curator ius dicenti non obtemperauerit, hoc edicto ipse punitur, non dominus, vel pupillus. Non solum autem reum, qui non obtemperauerit, hoc edicto teneri Labeo ait, verum etiam petiorem. Hoc iudicium non ad id quod interest, sed quanti ea res est, concluditur. Et cum meram pœnam cõtineat, neq; post annum, neque in heredem datur. Huius loci sensum (quem omnes qui nominis alicuius in scientia iuris civilis nostra

patrumque memoria fuerunt, summo studio conati sunt interpretari) neminem adhuc satis explicasse, cuius scripta in manus meas venerint, affirmare ausim. Quamquam vetustus interpres Bulgarus (cuius sententia ab aliis explosa est) non prociua scoppo aberrasse mihi videtur. Quae res me mouit, vt in tanta authorum dissensione, quae a vix vsquam reperitur, ac praesertim recentiorum Alciati, & Zasii, sententiam meam, quam ante multos annos in schola nostra defendi, nunc omnibus studiosis aperirem: libenter mutare eandem paratus, si eruditus non probari intellexero. Vt igitur ad rem veniamus, Hoc edictio iudicium datur aduersus eum, qui non obtemperat ius dicenti, id est, vel magistratui qui potestatem habet: vel ei, cui mandata est ab eodem iurisdictione. Datur autem (vt existimo) non fisco, sed ipsi litigatori: non ad id quod interest, sed quanti ea res est, de qua mouetur contentio: adeo vt si forte calumniosa fuerit petitio, nihilominus condemnatio fiat^a. Itaque meram poenam continet haec actio, absque vlla rei persequutione, vt hic Vlp. ait. Ac ne cui durum nimis, & acerbum hoc ius videatur, considerandum est, quam graue sit magistratum pop. Ro. qui cum imperio & potestate sunt, maiestatem contemnere^b. Nam his tantum permittitur secundum ius potestatis suae & vim imperii quod habent^c, iurisdictionem suam hac actione data tueri, non etiam Duumyris & magistratibus municipalibus, vt hic dicitur. Huc accedat, quod ita demum huic edicto locum esse scribit Vlpia. si quis id quod extremum est in iurisdictione non fecerit. Nam si quis magistratui ad se vocanti non paruerit non continuo tenetur poena huius edicti, quae sane grauissima est, quamuis multari possit ab eo, modo legitimam quantitatem non excedat^e. Sed postquam magistratus eum non comparitem iusserit duci, vel aduersarium in possessione ire, aut quid aliud simile, nec is obtinere aue-rit, quia hoc extremum in iurisdictione est, nec potest ultra progredi decernendo aut ius dicendo, tunc poena huius edicti coerceretur. Alio non absimili exemplo hic videtur Vlpianus, cum rem mobilem a possessore vt suam vindic-

a l. pen. ff. ne quis eum qui in ius.

b l. si familia, de iurisdictione.
c l. cum Praetor de iurisdictione.

d l. ii. ff. si quis in ius vo. non etc.

e l. eos. C. de mo. mult.
f l. iniuriarum a. El. ff. de iur.

vindicaret quispiam, is unde petebatur iudicium accipere recusabat, futurum sperans, ut ita condemnatione vitaret, cum litem non contestata non possit aduersus quemquam Romano iure sententia ferri. Queritur, quid iuris sit? & respond. impunè eum non parere, quod ad pœnam huius edicti attinet, quia in iurisdictione hoc extremum non est: Idque significant hæc verba, Veluti si quis rem mobilem vindicari a se passus non est, sed duci eam, vel ferri passus est: quibus addenda sunt hæc. Non incidit in pœnam, quasi non obtemperauerit, vel similia. Quid igitur? Prator deinde rem illam mobilem ferri vel duci iuber, custodia scilicet causa, propter contumaciam: ne huic quidè decreto pareat reus. Ait Vlp. edicti pœna tunc eum teneri, nempe his verbis: Ceterum si & sequentia recusauit, tunc non obtemperasse videtur. Nam ex duobus propositis, quod posterius est interdum Sequens dici solet, ut Zasius annotauit^h. Sed qui fieri potest, ut petitor non obtemperans, hoc edicto teneatur? Respond. Edictum de reo tantum contumace loqui, non etiam de petitore. Itaque Vlpianus ad petitorem edictum porrigens interpretatione sua quia ius certum non erat, nec verbis edicti expressum, Labeonem eius opinionis authorem laudat: Commodissima autem ratio petitorem contumacem huius edicti pœna plectendi hæc est, ut postea age re volenti denegeret iurisdictione, idque solitum fieri Vlpianus alibi ostenditⁱ. Mouere autem nos non debet quod mihi à nonnullis obiectum memini, si actor non adsit edictum circumduci, idque in iurisdictione extremum videri ut aduersus actorem locus huic edicto non sit^k. Hoc enim accipiendum est cum actor vocatus non fuit &c. Si enim malit reus litem omnino finire quam circumduci edictum curabit absentem actorem vocari tribus edictis ut ob contumaciam suam omnino cadat causa ut constitutione noua Iustiniani expressum est^l. Nam & eo iure quod in Pandectis relatum est actor non obtemperans ius dicenti damno litis afficitur. nempe si edictis solènter vocatus non adfuerit & sic quod extremum est in iurisdictione non fecerit. Nec mirum cuiquam videri de-

l. is cui §. qui legatorum. ff. ut in pos. leg.

l. vlt. ff. de vulg. & pup. sub.

i. l. sed & si per Pratorem. ff. ex quib. cau. maio.

k. l. & post de cõd. indeb.

l. aut. qui semel c. quom. & quãd. iud. m. l. cõtumacia de re iud.

debet, quod verba aliquot hic subaudienda esse dixerim: cum huiusmodi schemata apud veteres auctores versata sint, ut Budæus noster non vno in loco admonet. Cicero in Bruto: Forti animo esse oportere censebas, quod ea gessissem, quæ de me etiam me tacente ipsa loquerentur, mortuoque viuerent. Quæ si rectè esset salutis reip. sin secus interitu ipso testimonium mearum de reip. consiliorum darent, Quæ forma loquendi ad Græcorum imitationem haud dubiè vsurpata est à Latinis. Lucas in Euangelio. c. 13. de sicu loquens, καὶ μὴ ποίσις καρπὸν, ἐὶ δὲ μήγεις τὸ μέλλον ἐκείψεις αὐτήν. Et siquidem fecerit fructum, sin secus succides eam. Aristot. lib. 7. Polit. c. 9. τῷ μὲν γὰρ τὰ μὲν προσάγειν, τὰ δὲ μὴ προσάγειν. πρὸς τὸν δὲ μορῶι βασιλικῶν κύριοι μετὰ τῶν γιρότων, ἄρ ὁμογνωμονῶσιν πάντις ἐὶ δὲ μὴ καὶ αὐτὸς ὁ δῆμος Aristoph. in Pluto:

Κἄρ μὲρ ἀπόφῆνο μόνηρ

Λγαθῶν ἀπάντων ὅσαρ ἀτίαν ἐμὲ

Τῆμῃ δὲ ἐμὲ τε ζῶντας ὑμας, ἐὶ δὲ μὴ

Ροίετορ ἴδου τοῦ ὄ, τι γ' ἄρ ὑμῖν δοκῆ.

Aristophanis interpres huius schematis quod ἀρπαδοτόν vocat, aliud citat exemplum ex Thucyd. libr. 3.

καὶ ἐὶ μὲρ σύμβη ἢ πέρα ἰδὲ μὴ μιτυλκναίους ἐπιπρναῦς τε παραδῆναι καὶ τίχη καδιδῆν.

Item aliud ex Homero Iliad. 8.

Ἄλλ' ἢ μὲρ δλώσουσι γέρας μεγάθυμοι Ληκιοῖ

Ἀρσάντες κατὰ θυμὸν ὅπως ἀντάξιον ἴσαι

ἢ δὲ μὴ δλώσωσιν, ἰγῶ δὲ κερ αὐτὸς ἰλωμαι.

Menander apud Eustathium Homeri interprete,

ἐὶ μὲρ δὲ τίνα πόρον ἔχῃς ἐὶ δὲ μὴ νινόνκ, ἰγῶ,

Plato Comicus apud eundem, ἐὶ μὲν σοι τὴν θάμασθαρ ἀποδῶσαι ἰκῶρ, ἐὶ δὲ μὴ ταῦτα πάντα συντηρίωνω ἀπολίσω.

Sophocles ἐὶ μὲρ κίς εἴρ ἰξῆσιν, ἐὶ δὲ μὴ λέγε.

Vlpianus quoque Demosthenis interpres huic non omnino dissimilem ἰλλεψιν apud eundem obseruauit in Olynth. 3. Sed de his iam plus satis.

Patrem

Demosthenes in 3. Olynthiaca.

ἐμὴν δὲ ταῦτα τοῖς στρατηγόμοις ἀποδώσεται, ἰδὲ μὴ ὑμῶν πρὸς δὲ πόρος. ἰδὲ μὴ πρὸς δὲ.

Patrem filio, aut filium patri rectè iudicem
dari, quamvis magistratus liberis suis
ius dicere non possit. & conciliatio
locorum Vlpiani atque A-
fricani pugnan-
tium.

CAPVT LI.

PRAETOR, qui iurisdictioni præest, in causa sua,
aut suorum iudicem dare, & formulam cognoscendi
ac iudicandi præscribere non potest: ne affectu & gratia
ductus, à iustitia & æquitate deflectat. Ita Vlpianum in-
terpretor sub tit. de iurisdic. c. 10. in Pandect.^a Nam ius
dicere ita accipiendum est apud eundem vt capite. 53.
demonstrabimus. At patrem filio iudicem dari, aut filiū
patri, si priuatum sit negotium quo de agitur (nam in pu-
blicis iudex dari non solet) nihil vetat, consentiente sci-
licet aduersario: idq; African^o sentire mihi videtur sub
tit. de iud. ca. 77^b. Est enim iudicare munus publicum,
vt sub eodem tit. Paulus ait, ca. 78. Et in his quæ ad ius
publicum attinent, inuicem extranei habentur pater &
filius^c. Consensu autem litigantium iudices dari olim cō-
sueuisse alibi ostendimus^d. Quòd si quis obiiciat, adeò
id certum, indubitatumq; esse, vt Africanum id literis
mandare voluisse parum credibile sit. huic respondeo,
eandem quæstionem de arbitro agitatam esse à veteri-
bus, quem tamen litigantium consensu eligi nemo vn-
quam dubitauit^e. Sunt qui negotia priuata peracutè (si
dius placet) & scitè apud Africanum domestica inter-
pretantur, quæ ad nullius commodum, vel incommo-
dū, præterquam patris: ipsius, aut filii pertinent: alii alia com-
miniscuntur. Verùm mihi propositū non est, omnia scri-
ptorum omniū somnia, futile s̄que & ineptas opiniones
scrupulosus hic excutere: quæ patefactis, confirmatisq;
melioribus, satis conuelluntur.

^a l. qui iurisdic-
tioni.

^b l. in priuatis.

^c l. nā quod. ff.
ad S. C. Tre.

^d l. u. §. sed si in
dext. obser-
uandū. ff. de
iud. l. cx. con-
sensu. ff. de
appell.

^e l. quinetiā. ff.
de recep. arb.

*An absque principis permisso aqua publica
 duci possit, & explicata subdiffi-
 cili Antinomia.*

CAPVT LII.

SI QVIS aquam publicam, id est, autoritate pu-
 blica ad publicum vsum comparatam, in suum fun-
 dum deriuare cupiat, necessarium esse principis cōfen-
 sum ostendit Vlpianus tit. de aqua quotidiana, cap. 1. ^a.
 Nec refert hodie, an ex castello, an ex riuo, vel quo alio
 loco ducatur ^b. Licet priscis temporibus non nisi ex ca-
 stello ducendi priuatis ius esset, idque S. C. aeternum Ae-
 lio Tuberone & Fabio Maximo Coss. Iulius Frontinus
 scribit: ne aut riuui, aut fistulae publicae frequentiter lacerar-
 entur. Sed animaduertendum est, hoc ius personae con-
 cessum ad nullū heredem successoremue transire, mor-
 tuo tamen eo, cui concessum fuerat à principe renouari,
 adeo vt iniuria eum affici Vlpianus dicat cui id de-
 negatum fuerit ^c. Cui cōsentanea sunt & eiusdem Fron-
 tini verba: lus (inquit) impetratae aquae neque heredem,
 neque emptorem, neque vllum nouum dominum praediorum sequitur, nunc omnis aqua cum possessore in-
 stauratur beneficium, &c. Diuersa ratio est luminum
 publicorum, ex quibus absq; principis permisso aquam
 ducere licet, si modò nauigabilia non sint, vt Pompo-
 nius ait ^d. Quod enim iam dictum est principis permis-
 su opus esse, de ea aqua quae in vfu publico est accipi
 debet, qualis in vrben olim ad ciuium vsum variis ex
 locis ducebatur, aut canalibus structilib⁹ & lapideis, eue-
 tubulis fistilibus, aut fistulis plumbeis, vt Plinius, Vi-
 truuus & Frontinus scribunt: idque à Pomponio diser-
 tè expressum est, vt Accursii hac in re socordiam aut
 verius caecitatem non parum admirer, qui hanc Pom-
 ponii distinctionem non animaduertent.

*Quid sit Iurisdictio, quidque Imperium tam
 merum, quam mixtum.*

CAPVT

CAPVT LIII.

IVS dicere, magistratus dicitur, puta Prætor, vel alius similis, cum in causis priuatis & pecuniariis, iudici à se dato ius quoddam quasi constituit, & formulam iuris & æquitatis ei præscribit quam sequatur, & à qua iudicando, cognoscendoque recedere non possit. Nam Prætor causas priuatas iudicare non solebat, sed iudicem dare, qui accepta formula & præscripto quodam iuris, de facto tantum cognosceret, vt aliàs docuimus in commentario de Pactis^a. Hinc dicitur, In iure fieri, quod apud Prætorem fit, vt supra admonuimus cap. 1. Nec verum est, quod plerique opinantur rebus iudicandis cum præpositum fuisse legibus Romanis. Nam illa lex, **QVI IUDICET IUDICARIVE IUBEAT PRÆTOR ESTO**: & aliæ huiusmodi apud Ciceronē ex XII. tabul. non sunt, sed ab ipso confictæ: id quod non semel testatur in libris de legibus. Iudex igitur datus qui & Pedaneus dicitur, nec ius dicit, nec iurisdictionem habet, sed notionem tantum, & cognoscendi, iudicandiq; facultatem^b, quam à iurisdictione differre, arguit etiam titulus, Ne quis in sua causa iudicet, vel ius sibi dicat, lib. cod. Iustin. 3. Huius rei quoque argumentū est quod licet suis nemo possit ius dicere, in eorum tamen causa iudex esse potest, vt supra annotauimus. c. 51. ^c. Proinde sententiā suam nō exequitur, sed magistratus qui eū dedidit^d. Nā quod Vlpianus ait, qui restituere iussus, iudici non parat manu militari officio iudicis ab eo possessionem transferri, &c.^e, id de pronuntiatione & sententia iudicis, non de ipsius executione accipiendum est. hoc amplius magistratus si quando cognoscat & iudicet (quod olim certarum personarum fauore aut causarum faciebat^f,) ne tum quidem ius dicere, propriè intelligendus est, tamen si latius eo verbo vsus sit, Vlpianus. Cuius rei fidem facit Suetonius, qui Neronem scribit in iure dicendo non nisi die sequenti solitum respondere postulationibus: in cognoscendo autem perpetuis actionibus omisiss, singula quæque per vices agere, &c.

His

^a l. Iurisgētū.^b l. ait Prætor. ff. de re iud.^c l. qui iurisdictionem. ff. de iurisdic. l. in priuatis. ff. de iud.^d l. à diuo pio. ff. de re iud. ^e l. qui restituere. ff. de rei vind.^f l. i. ff. de extra ord. cog. l. i. ff. de rei vind.

- His intellectis facilè, opinor, cognoscitur quid sit Iurisdictionio. Nam modò iuris dicendi, seu iudicis dandi potestas est, siue, vt Vlpianus ait, licetia §: modò ipsum ius dicere, vt ita loquar ^h. Caterùm præter hæc quæ didamus, ff. de summis, quæcunque à magistratu fiunt (pro potestate quadam nec priuatis hominibus permittuntur veluti dationis tutoris ^l) ea imperii esse dicuntur: imperii, inquam, aut meri, aut mixti. Sed quid vtrumque sit, vt commodius explicemus, notandum est, Prætorem Romæ creatum fuisse, vt ius diceret in vrbe de causis negotiisque priuatis, non vt animaduertret in facinorosos homines: quod ne consuli quidem licuisse scribit Pomponius, tit. de orig. iur. lib. i. Pand. Populus enim, cuius summa potestas erat, quoties animaduersio necessaria videbatur, Quæstiores siue Quæstores constituerebat, qui aduersus facinorosos inquirerent, idque extra ordinem, eum nullo magistratu fungerentur, vt ego plerisque refragantibus censeo ^k. Non tamen his finibus vsquequaque circumscripta fuit potestas huius magistratus, vt nihil aliud quam iudicibus à se datis ius æquitatemque præscribere, quemadmodum diximus. Nam bonorum possessio nem dare poterat secundum tabulas, vel contra tabulas, restituere in integrum, modicè coercere, & alia quædam exequi quæ in imperio quodam consistere dicuntur magis, quam iurisdictione ^l, vt constat ex Ciceronis orationibus in Verrem. Et hoc quidem imperium ideo dicitur Mixtum, quia iurisdictioni admixtum & coniunctum est, pertinetque omnino ad officium ius dicentis, adeo vt quisquis habet iurisdictionem, idem hoc quoque imperium habeat; & qui hoc imperio vtitur, ius dicentis officio fungi existimetur. Qua ratione transferri dicitur madata iurisdictione ^m. Hæc de imperio mixto. Quæ de magistratibus Romanis, qui scilicet creantur à P. R. vel principe ⁿ, non de Municipalibus & Duumuiris accipienda ^o sunt, vt & pleraque alia ad iurisdictionem magistratum pertinentia P, de quibus alibi. MERVM autem imperium gladii potestas est ^q, quæ diu post creationem ipsius magistratus lege delata est
- Præt

g Imperium ff.

de iurisd. l. i. §.

damus. ff. de su

spect. tuto.

h l. quævis ff. de

in ius voc.

i l. muro. §. tuto

ris. ff. de tutel.

k l. ii. de orig.

iur.

l l. i. iubere. ff.

de iurisd. l. ii.

ff. de in ius

voc. l. ea quæ

ff. ad muni-

cip.

m l. imperiū. ff.

de iurisd. l. i.

ff. de off. eius

cui mand. est

iur.

n l. i. ff. ad. l. lu.

de amb.

o l. ea quæ. ff.

ad municip.

p l. i. ff. si quis

ius dic. nõ ob-

temp.

q d. l. imperium.

Prætori. Nam legibus latis primum à L. Pifone, vt Cicerero author est in Bruto: Deinde à Cornelio Sylla quæstiones publicæ ac perpetuo constitutæ sunt, cum antea in singula crimina mandarentur^s, & Prætoribus, quorum auctus fuit numerus, in vniuersum rerum omnium capitalium quæstio cognitioque demandata. Verum ex eo Prætorum numero sorte eligebantur certi, qui ea iudicia exercerent, cæteri præerant iurisdictioni^t, hæc potestas animaduertendi dicebatur Merum imperium, quasi purum, & solum; absque illa generali iurisdictione, quæ aliis Prætoribus sorte obtigerat. Nam merum & mixtum contraria sunt, & quod vel Martialis versus indicant facetissimi de caupone Rauenate:

*Sit cisterna mihi, quàm vinea, malo Rauenna,
Cum possim multò vendere pluris aquam.
Callidus imposuit nuper mihi caupo Rauenna,
Cum peterem mixtum vendidit ille merum.*

Et hanc gladii potestatem non potestis, cui contingit, alteri mandare, nisi proficiscatur, &c. quamuis iurisdictionem habens sine exceptione cuius eam mandare possit^u. Idem dicendum est & cum in vna atque eadè persona concurrunt iurisdictione & Merum imperium, iurisdictione videlicet iure magistratus, cum imperio quod illi coheret: & merum imperium, tanquam lege specialiter delatum. Quod cernere licet in eo, qui Præses aut Proconsul est in prouincia. Nam omnium iudicium, qui Romæ, siue tanquam magistratus, siue extra ordinem aut ius dicunt, aut de quavis causa cognoscunt, partibus fungitur. Itaque si iurisdictionem suam mandauerit legato suo, vel alii, omnis quidem iuris dicendi potestas, cum imperio ei admixto transibit: gladii potestas, quæ lege specialiter delata est, nõ itè. Illa siquidè animaduersio, quæ meri imperii est, à iurisdictione distinguitur. Quod cum ex plerisque locis Ciceronis, tum ex Aferonio Pædiano

l.ii. ff. de orig. iur. l. i. §. qui mandata. ff. de off. ei^o cui manda. est iurisd.
d. l. i. de orig. iur.
Cic. in Orat. pro Mæna, & i Prætra vrb.
l. cū seruus de eod. & demò.

u d. l. i. de off. eius cui mad. est iurisd. l. solet ff. de off. procò. l. nemo. ff. de re gu. iur.
l. de omnib^o. l. omnia. l. illicitas. §. vlt. ff. de off. præsid. l. si in aliquã §. vlti. ff. de offic. procons. l. si quid erit ff. de off. procons. l. i. ff. de offic. eius cui mand. e. iur.

Pediano in eundem obseruauimus, qui Ciceronem de Siciliensibus Verris criminibus quatuor libros scripsisse ait. Vnum de iurisdictione, alterum de frumento, tertium de signis, quartum de suppliciis. Verum alia reperitur huius verbi apud iuris auctores latior significatio, & criminalium, capitaliumque causarum cognitionem complectitur. Quapropter non male diuiditur Iurisdictione in Imperium & Iurisdictionem tanquam & generis & speciei nomen sit sicut adoptio. Sed & imperium quoque paulo generalius interdum accipitur, vt iurisdictionem etiam contineat: & Ius dicere, seu Iudicium dare pars quadam eius imperii quod Prætor iure magistratus habet, esse videatur.

l. i. de extra-
or. cog.

a. l. i. ff. de offic.
eius cui mad.

est. iurisd. l. ii.
ff. de orig. iur.

b. l. ii. ff. de a-
dopt.

e. l. cum prætor.
ff. de ind. l. et

si prætor. ff.
de off. ei. cui

mandata est
iurisd. l. iii. ff.

de rec. arb.

*Quid sit Imperare apud Alphenum, & locus
Annei Senecæ declaratus, lib.
V. de beneficiis, præter alio-
rum sententiam.*

CAPVT LIIII.

QUANDO in superiori capite mentio imperii facta est, non alienum erit a proposito Alpheni responsum interpretari sub titu. de ope. libert. c. 26. quod in vulgatis codicibus ita legitur: Medicus patronus, quod putaret si liberti sui medicinam non facerent, multo plures imperantes sibi habiturum, Postulabat vt sequerentur se, neque opus facerent: id ius est nec nei Respondi id ius esse, dummodo liberæ operas ab eis exigeret. Haloander autem Implorantes legit, non imperantes: existimâs, arbitror, absurdè dici, ægrotos imperare medicis: cum pareant potius & eorum opem atque auxilium implorent: At veterem lectionem tuetur Aleiatus lib. 7. Parerg. cap. 13. & ait, Imperare nihil aliud esse apud Alphenum, quàm parere. Quod sane (cum bona eius venia dixerim) perridiculū esse censeo. Nam & si hæc gerundia Imperandum, Succedendum

dum, & similia, apud Ciceronem, & alios authores Latinos *παθητικῶς* interdum accipiuntur^a, non continuo tamen imperare verbum aut participium ab eo deductum sensu passionis accipietur. Est enim hæc gerūdiorum natura, vt Grammatici in illum Virgilio locum annotarunt, Cantando rumpitur anguis, & in alium eiusdem authoris Vritque videndo scœmina. Quibus in locis Cantando, & Videndo, exponunt dum cantatur, dum videtur. Sed nemo sanus ideo contenderit, verbū Cantare, aut Videre passiuam habere significationem. Itaque quod ait Alphenus, Imperâtes sibi habiturum, &c. necesse est vt actionis sensu accipi fateamur. Quamuis enim magis cōuenire videatur imperium medicis quàm ægrotis^b: tamen ipsâ merces cuius gratia circumambulant, & ægrotos inuisunt, authoram eorum quoddam seruitutis est, vt ait Cicero. Adde quòd blandiri, & assentari ægrotis, ac non rarò vt ipsis morigerentur maximas deuorare molestias, non secus ac si regis alicuius, aut tyranni subessent imperio, coguntur. Quò pertinet illud Horatianū, vt lethargicus hic cū pugil & medicum vrget, &c. Quamobrem apud Latinos authores inualuit hæc loquendi consuetudo, vt medici mei ego imperator dicar, quasi imperare & medici officio fungi ex genere sint *τῶν στυγαποῦσων*, sicut emere, ac vendere, &c. Ac permultæ huiusmodi sunt formæ loquendi in Latina lingua adhuc à paucissimis hodie vel intellectæ, vel animaduersæ, quas aliquando studiosis (vt spero) indicabimus, ac patefaciemus. Sed ne longius à proposito euagetur oratio, sententiam nostram locupletissimi testis Annei Senecæ autoritate confirmabimus, cuius hæc verba sunt lib. de Beneficiis 6. ca. 16. Infinitum erit, si latius exempla conquirâ, quibus appareat paruo magna constare. Quid ergo? Quare medico & Præceptoris plus quiddam debeo, nec aduersus illos mercede defungor? Quia ex medico ac Præceptore in amicū transeunt, & nos non arte quam vendunt, obligant, sed benigna & familiari voluntate. Itaque medico, qui nihil amplius, quàm manum tangit, & me inter eos, quos per-

^a Cice in epist.
Sallus. in Iug

^b Plinius. lib.
29. cap. 1.

f ambulat

ambulat, ponit, sine vilo affectu facienda, vitā daūe præcipiens nihil amplius debeo : quia me non tanquam amicū vidit, sed tanquam imperatorem. Pincianus quidam, nec indoctus vir meo iudicio, nec indiligēs, testatur se quindecim vetusta exemplaria Senecæ manu scripta contulisse, in quibus ita legatur, sed nihilominus corruptum esse locum arbitratur, & vel inuocatore, vel Emptorem legendum esse. Qui quā frustra se torqueat, ex his quæ diximus, satis liquet. Erunt fortassis qui hæc velut *καταλογισµατὰ* quædā, ad humanitatis studia magis quā ad iuris ciuilis scientiam, quā profitemur, spectantia flocci non facient. Verū hi confiderent velim, nihil me quod à munere & officio Iureconfulti (cuius personam sustineo) alienum esse putem facere: sed Labeonem Antistium imitari potius, qui scrutanda verborum proprietati & origini vsque adeo deditus fuit, vt libros tres posteriorum eiusdem rerum ad illustrandam linguam Latinam conducentium plenos fuisse quidam scripserint^c.

^c *Gel. li. 13. c. 17.*

De Pandectarum compositione, ordine, ac methodo.

CAPVT LV.

PRÆTORES olim Romæ edicta, quibus admoneretur populus, quod ius essent de qua; re dicturi, palam proponere solebāt^a. Ea autem edicta perpetua non erant, sed simul cum magistratu ipso finiebantur, qui & ipse annuus erat^b. Vnde Cicero, Qui plurimum (inquit) tribuunt edicto Prætoris, legem annuam dicunt esse. Nam hoc tantum effecit Cornelius lege lata, cuius meminit Asconius, vt variè ius non dicerent Prætores, sed ex edictis suis perpetuis: id est, quæ iurisdictionis perpetuæ ac generalis causâ semel à se proposita essent, quandiu magistratu fungerentur, ius dicerent, vt supra diximus c. 48. Quare cum singulis annis edicta

^a *l. ii. §. codē tē. pore. ff. de origi. iur.*

^b *ut. de perp. et temp. act. libr. Inst. 4.*

nis edicta noua ferè proponerentur, tam ingens multitudo & varietas sequuta est edictorum, vt ea res Saluū Iulianum Iureconsultū ad ea vndique colligenda, (nam prius vaga & dispersa erant) & in vnum volumen redigēda impulerit. Cui compositioni Imperatoris Adriani, ac Senatus quoque accessit autoritas, vt ius perpetuum atque immutabile esset, quod Prætores in iure dicendo postea sequerentur^c. Hoc edictum Iuliani mox interpretati sunt nobilissimi Iureconsultorum Paulus, atque Vlpianus: quorum hic 83. ille 80. libros ad edictū scripsisse legitur, vt apparet ex eo librorum catalogo, qui initio Pandectarum adscriptus est. Hinc illæ inscriptiones Vlpiani ad edictum, Paulus ad edictum, passim in lib. Pand. reperiuntur. Nec dubitandum est quin tantus vir rem iudiciariam omnem quàm plenissimè eo libro complexus sit: Id quod vel iis, quæ supersunt fragmentis, satis perspicuū est. Qua in re etiam ordine & methodo ad docendum accommodata sic est vsus, vt non tantum veteres consulti, qui postea de iure ciuili scripserat ante Iustinianū, eam sibi imitandā proposuerint^d, sed etiam Tribonianus ipse cum suis collegis in Pandectarū compositione, id quæ Iustiniani mandatu, vt ex constitutione eiusdem quæ Pandectis ipsis præposita est, & ex numero librorum, quem singulis capitibus iussit adscribi, constat. Ex quibus capitum inscriptionibus illud quoque facile perspicitur potest, nihil ferè illis libris contineri quod ex Pauli, Vlpiani, aliorumque ad edictum perpetuum commentariis sumptum non sit: ac non modò ordinem, ac dispositionē, sed res quoque ipsas Tribonianum ab eis mutuatum fuisse. Proinde edictum illud perpetuum Iuliani fons omnis iuris tum publici tum privati, quod iis libris præscriptum nobis reliquit Iustinianus, meo iudicio rectè dici potest, quod de legibus duodecim scribit Lilius. Cùm igitur certissimū sit, in Pandectarum librum præter iudicia, & actiones, quæq; ad iudicia exercenda pertinerent, nihil Iulianum cōtulisse, quæcunq; illis libris cōtinentur eò referēda esse omnia intelligere debem^e. Nā cætera, quæ nonnunquā intermi-

c l.ii. C. de vet. iure enucl. l. si quis seruū. C. de cond. iud.

d l.ii. ff. de statu homi.

ſcentur, veluti parerga quædam ſunt, & horum gratis
 explicandorum, commodiusque tractandorum adſcri-
 pta. Quod ſi quis diligenter expenderit, facile iudica-
 bit, quantum inter hanc Iuſtiniani methodum, & quo-
 rundam noſtri temporis iuris profeſſorum interſit à
 quibus ordinem alium ac diſpoſitionem excogitatam
 eſſe videmus. Horum etiam induſtriam tamen nō con-
 temnam: non tanti facio tamen, vt non multò, plura eos
 peccaſſe, quàm Iuſtinianum, ſi quid ab eo peccatum eſt,
 exiſtitem: idque propediem in ſingulorum titulorum
 explicacione luce clarius demonſtraturum me eſſe con-
 fido. Videntur autem nobis plerique eorum errorem
 hauſiſſe ex verbis Pauli lib. i. Inſtitut. cum ait, Omne ius
 vel ad perſonas pertinere, vel ad res, vel ad actiones.
 Hæc enim verba ſic intellexerunt, quaſi nulla ſit aptior,
 nec commodior iuris tractandi docēdique ratio, quàm
 ſi de his tribus ſeparatim diſſeratur. Verum longè aliter
 ſenſiſſe Paulum, non dubito: nempe nullam partem iuris
 eſſe, nullum cōtractum, nullum negotium, nullam actio-
 nem, nullum iudicium, in quo tractando hæc loca ſimul
 non incurrant: vt exempli cauſa in tractatu de ſtipula-
 tionibus oritur imprimis quæſtio de perſonis, quæ ſti-
 pulationem contrahere poſſunt, & quæ non poſſunt, il-
 ludque in controuerſiam venit, ſit ne ſeruus, filius fami-
 lias, impubes, minor, furioſus, prodigus, qui ſtipulationē
 contraxiſſe dicitur. De rebus quaeritur, ſitne res ſacra,
 religioſa, publica, propria, aliena, corporalis, incorpo-
 ralis, &c. De actione quæ ex eo contractu naſcitur, ſitne
 bonæ fidei, an ſtricti iudicii, tēporalis, an perpetua, pœ-
 nalis, an rei perſequentoria, &c. Idemque in cæteris tra-
 ctatibus Pandectarum obſeruari licet: hi namque ſunt
 præcipui loci omnium diſputationū iuris ciuiliſ. Quã-
 obrem cum inſtitutiones iuris ciuiliſ conſcriberet Pau-
 lus, non immeritò diuiſiones quaſdam ac diſſinitiones
 perſonarum, rerum, & actionum, initio proponere vo-
 luit ſtudioſis: nimirum intelligens, grauiores illas, ſubri-
 lioresque diſputationes, quæ iure ciuili continentur,
 quæque ad hos locos referri ſolent, percipi aliter non
 poſſe

*e li. ff. de ſtatu
 homi.*

posse. Ex quo satis liquet, quod in primo lib. Pandectarum tum de personis, tum de rebus scriptum extat, nihil aliud quam Isagogen quandam esse, quæ ad res alias assequendas viam muniat. Quam quidem Tribonianus cum non satis vberem ac plenam esse animaduerteteret (nam primus & alter locus non solum copiosus, verum etiam clarius & distinctius ad rudiores institutendos tractari potuisse videntur, tertius verò illic defyderatur omnino.) Cum igitur hæc perpenderet Tribonianus, quatuor institutionum libris, quicquid de personis, rebus, & actionibus ad Pandectarum interpretationem necessarium tyronibus videbatur, miro compendio artificioque complexus est. Et hanc dispositionem ac methodum, vt in ea isagoge & institutione probamus, ita insanire eos cõtendimus, qui cum libros omnes tum Pandectarum, tum Codicis Instiniangi ita diuiserint, aut (vt verius liberiusque dicam) discerperint, ac dilacerarint, quò scilicet Iustiniانو sapientiores ab imperita multitudine crederentur, mirificam (si diis placet) iuris artem posteritati sese relinquere gloriantur, & iactitant. Quod non eò à nobis dictum quisquam existimet velim, vt eos libenter insectemur, quorum conatus si studiosos iuuare voluerunt, aliquam meretur laudem: sed vt iuuenes nimium credulos plerumque, & incautos, quos huiusmodi deliramenta quotidie experimur velut pro oraculis quibusdam habere, quantum in nobis est eb errore in viâ reuocemus.

Dotem, certa quantitate non expressa, inutiliter promitti à muliere, non tantum pacto, sed etiam stipulatione contra receptam opinionem.

CAPVT LVI.

f iii Alexand

ALEXANDRI Seueri Rescriptū quoddā legitur sub tit. de dot. prom. lib. 5. Cod. Iust. c. 1. in hac verba. Frustra existimas actionē tibi cōpetere, quasi promissa dos tibi, nec præstita sit, cū neque species vlla, neq; quātitas pmissa sit, sed hactenus nuptiali instrumēto adscriptū sit quod ea quæ nubebat dotē dare promiserit. Cui videtur quasi ex diametro (vt aiunt) repugnare, quod respōdit Papiān. sub tit. de iur. dot. c. 70.

a *l. cum post. §. gener.*

Gener à focero dotem arbitrato foceri certo die dari non demonstrata re vel quātitate stipulatus fuerat. Arbitrio quoque detractō stipulationem valere placuit. Nec videri simile quod fundo non demonstrato nullum esse legatum vel stipulationem fundi cōstaret, cū inter modum constituendæ dotis & corpus ignotum, differentia magna sit. Dotis etenim quantitas pro modo facultatum constitui potest. Vulgus interpretū existimat, rescriptum Alexandri de pacto, responsum verò Papiāniani de stipulatione accipiendum esse: quod falsum esse vel ex eo apparet, quia promissionis verbum

b *§. si scriptum. Inst. de inuti. l. stipul.*

instrumento adscriptum, ad stipulationem, non ad pactum refertur^b. Atque ita accipiendum esse in rescripto, satis arguit ipsa Rubrica de dotis promissione, & nuda pollicitatione. Quod autem de specialium con-

c *l. in C. de dot. promp.*

cursum comminiscuntur, ad eò ineptum nugatoriumque est, vt propemodum id recitare nos pudeat. Itaque dis-

d *l. in personā. §. generaliter de regu. iur.*

soluendi huius nodi causa notandum est, cū quis generaliter dotem promittit, quam postea arbitratus fuerit omnimodo valere promissionem, siue pacto, siue stipulatione fuerit facta^c. Non enim ignota prorsus, in-

l. thais. §. si deie. libe. l. hac venditio ff. de contra emp. l. si in le

hac venditio certa que res tunc dicere dicitur promissa, propterea quod in boni viri arbitrium collata dotis cōstitutio intelligitur^d. Quod si dos simpliciter promissa fuerit, detracta arbitrii mentione, multum interesse arbitror, an ipsa mulier promiserit, an pater eius nomine. Priore si-

bituriorum. ff. pro soc. l. si libert. ff. de oper. libert.

quidem casu nulla est promissio propter incertitudinē, vt Alexander rescripsit: idemque si extraneus promittens, dicendum puto, cū sit eadem ratio. Posteriore casu promissionem dotis vtilem esse Papiānus respondit,

hac vt

hac ut arbitror ratione, quia officium patris est dotare filiam, idque pro modo facultatum suarum, & dignitate mariti, nisi de certa quantitate conuenerit, Vnde promissio ex iure & legibus certitudinem accipit. Sed nullus præfinitus est legibus modus, nomine dotis, ad quem mulier citra conuentionem teneatur, potestque indotata nubere. Quare villissimam rem & nullius pretii dandam liberaretur, si eum tali promissione obligari dicemus. Atque ita videtur sensisse Harmenopulus, cuius hæc verba sunt lib. 4. tit. 8. *ἴαυ ἰπαγγεῖλα το ἡ γυνὴ προῖχα δίδουαι, μὴ ἴτωι δὲ ποσότητι τὰ πράγμα ῥηθῆρ, ἀχρεος ἴσιν ἢ τῆς προικὸς ἰπαγγελία, ὡς δυναμῆν τῆς γυναικὸς ἰυτὶς α τὸν π παραχῆρ, πατῆρ δὲ ἰπαγγεῖλάμινος προῖχα ὑπὲρ τῆς ἰδίας θυγατρός. κὰρ μὴ ἴναι ποσότητι, ἴρῶται ἡ ἰπαγγελία. ὁ δὲ πατῆρ οὕτω λέγων, οὐχ ὕσιν λέγῃ δίδουσι προῖχα ἀλλ' ὅσιν ἰνπορεῖ.*

d. §. gener. l. qui liberos. ff. de ritu nup.

Capitis primi de episcopali audient. lib. I. C.

Iustitia. noua interpretatio.

CAPUT LVII.

ALIVD est rescriptum Valentiniani & Valentis Imp. ad Iulianum comitem orientis, sub tit. de episcop. aud. lib. I. C. Iustini. c. I. Ex quo nec Accursius, nec Accursianorum quisquam vllum adhuc sensum, qui verbis congruat, elicere potuit. Verba rescripti hæc sunt, in iis codicibus, quos cæteris emendatioribus esse reor. Negotiatores si qui ad domum nostram pertinent, ne commodum mercandi videantur excedere, Christiani quibus verus cultus est adiuuare pauperes, & positos in necessitate, prouideant episcopi. Videtur autem nobis de quibusdam negotiatoribus loqui Valentinianus, qui frumento, sali, aliisque rebus huiusmodi populo vendendis præpositi erant à principe. Nam olim eorum rerum comparandarum necessitas, munus erat publicum, quod auctoritate principis indicebatur populo, quodque nulli detrectare fas erat, quamuis sortè vacationem munerum, & excusationem à principe impetrasset. Hæc enim fisci augendi locupletandi; commodif-

a Cod. lib. 10. tit. vi. nemi, lic. in emp. spe.

fima ratio & expeditissima est, quod & Aristoteles testatur, libr. Polit. 1. Qua tamen ipsa superioribus annis cum Franciscus rex, qui nuper è vitis excessit, solito immoderatus vti cepisset in salis præbitione, ingentes turbas in Santonib⁹, & ea Celticæ Galliæ parte, quam nunc Britanniam vocamus, ea res excitauit. Estque hoc genus vestigialis ex salis præbitione, distractioneque, antiquissimum in repu. Romana, vt Lilius auctor est non vno loco. Sed hæc extra rem. Cum igitur hoc munus frumenti, aut salis emendi, exempli gratia, iudicium esset populo, publicæque constituti eam ob causam certi negotiatores, fiebat nonnunquam, vt immodicum eo nomine à pauperioribus & tenuis fortunæ hominib⁹ pretium exigerent, vel plus à quò eos emere cogerent. Iraque rescriptum est à piis principibus & Christianæ religionis cultoribus piè, humaniter, & Christianè, vt episcopi quorum officium est adiuuare pauperes, & positos in necessitate, & qui ex Euangelio, sacrisque literis didicerunt verum germanumq; Dei cultum in eo situm esse, videant ne ab huiusmodi mercatorib⁹ in ea re modus excedatur.

*Restituta sua integritati Lex Falcidia, quæ
 apud Paulum nec integra, nec satis
 emendata hodie legitur.*

CAPVT LVIII.

AEM. RANCONETO singularis doctrinæ & iudicii viro, qui iandiu in regis consiliariorum ordinem & collegium cooptatus est, vsus sum annis abhinc duodecim familiariter. Ea siquidem erat hominis fama, vt ego adhuc adolescens, & rudis, nihil eius consuetudine felicius mihi contingere posse sperarem: & ea item facilitas, humanitas, & in studiosos bonarum artium affectus, vt quos discendi cupiditate incensos videret, non grauatè in familiaritatem reciperet. Nec verò spem meam expectationemq; fecellit euentus. Multa etenim ab eo in familiaribus cōgressionib⁹ doctè, prudenter,

denter, acutè dicta, cùm de iure civili disputaret, memoriam mandavi: vt si inficias iuero, eius doctrina me profecisse, vanus merito, sim habendus. Cuius generis illud est, quod de lege Falcidia cùm domi suæ eam interpretaretur, ab eo me accepisse memoria nunc repeto. Nam legis Falcidiæ quatuor fuisse capita dicebat, quorû singula verba sic interpretabatur, vt faciliè demonstraret, quæcunque toto illo proluxo tractatu, qui ad legem Falcidiam inscribitur, lib. 35. Pandectarû, nihil prorsus aliud quàm eius legis interpretationem esse, quæ ex Vlpiani aliorumque veterum iuris interpretum commentariis sumpta sit. Cuius legis verba si quis modicè, aut etiam intra modû versatus in iure civili accuratè animaduertit, atque expendit, de his quæ ab eisdem interpretibus copiosè tractata sunt, tametsi eorum scripta aut nõ inspexerit, aut in memoria non habuerit, magna ex parte respondere posse confirmabat. Primum autem caput legis, quod est apud Paulum ita legendum esse admonebat: Qui ciues Romani sunt, qui eorum post hanc legem rogatam testamentum facere volet, vt quam pecuniam, quasque res, quibusque dare, legare volet, ius potestatisque esto vt hac lege licebit. quamuis in omnibus excusis exemplaribus, etiam Holoandri ipsius, ita legatur, Eam pecuniam, easque res, &c. In veteribus enim libris manu scriptis c, & q, literæ adeò confunduntur, vt c, pro q, aut qu, scribi crebrum atque vsitatum sit. Veluti relicum, relicuis, alico, loci, coad, cotidie, cam, cas, pro reliquum, reliquis, aliquo, loqui, quoad, quotidie, quam, quas, &c. Id quod P. Victorius in Ciceronem & Pier. Valer. in Virgilium, viri admodum diligentes & eruditi, annotauerunt. Qua de re etiam disserit Fabius libro primo Institut. Orato. cap. de Ortographia. Itaque cùm in lege Falcidia scriptum esset ita eam pecuniam, easque res, &c. imperiti librarii, ac Typographi, c, secundam vocalem esse credentes, quæ à litera c, parum differt, legis verba corruerunt. Secundum caput ita legebat: Quicumque ciuis Romanus post hanc legem rogatam testamentum faciet, is quantam cuique ciui Romano pecuniam iure

iure publico dare legare volet, ius potestatisque esto, dum ita detur, legetur, ne minus quam quartam partem hereditatis ex eo testamento heredes capiant, In omnibus autem libris vulgo legitur, Detur legatur: non, detur legetur. Tertium caput quod translativum est, ita: Eis quibus quid ita datum legatum erit, eam pecuniam sine fraude sua capere licet: isque hæres, qui eam pecuniam dare iussus damnatusve erit, eam pecuniam debeto dare quam damnatus est. Quartum verò, quod in Pandectis desideratur, ita conceptum fuisse affirmabat, partim coniectura ductus, partim autoritate Cæii lib. 2. Instit. tit. de lege Falcidia. Si quis aliter, quam hac lege liceat, pecuniam dederit, legauerit, heredi quartam partem eius pecuniæ quæ data legata erit ex eo testamento retinere licet. In hunc modum ferè nobiscum diserebat vir eruditissimus, cuius utinam lucubrationes ac præsertim edicta prætorum, ipsius industria & labore eruta ex omni antiquitate, & in pristinum statum felicissimè, ut spero, restituta, tandem aliquando in lucem prodeant.

De factis diuiduis atque indiuiduis sententia Raphaëlis Cumani à calumniatoribus defensa.

CAPVT LIX.

STIPVLATIONEM, quæ in faciendo consistit, diuisionem non recipere, Papinianus ait, ut si quis fuerit stipulatus infulam ædificari. Nam hæc diuisio corrumpit stipulationem. Si quis enim pro parte domum ædificari stipuletur, aliudue quid simile, inutilis, & irrita fit stipulatio, tanquam id continens, quod natura sit impossibile: cum operis effectus (ut idem inquit) in partes scindi non possit, id est, opus ipsum naturaliter non possit pro parte fieri. Cum autem de diuisione in partes hic loquimur, diuisionem accipimus, non in partes certas atque discretas, cuiusmodi inter cohæredes fieri solet, volentes à comunione recedere, (nam ea impossibilis non est) sed

a l. stipulatioes non diuiduntur. ff. de verb. oblig.

b l. in executio. ff. de verb. oblig. l. libertus ff. de ope. lib.

fed diuisionem quandam intellectualem (vt ita loquar)
 per quam inducitur communio. Cùm enim dicimus, re
 inter duos communem esse, hoc significamus, rem singu-
 lorum esse pro parte, nõ autem singulorum totam esse.
 Sed huiusmodi partes indiscretæ sunt, & simul cõfusæ, ac
 commixtæ, adeo vt nullam possis ab alia nisi solo intel-
 lectu discernere, ac separare. Ac tales sunt cohæredum
 hæreditas aut per iudicẽ familiæ eriscundæ aut sine iu-
 dice^d. Cùm igitur partiũ metio hic fit, partes huiusmodi
 indiuisas, atq; incertas intelligere debemus, quæ appella-
 tione partiũ propriè cõtinètur, nisi aliud actũ esse appa-
 reat: quia cùm diuisus est fundus regionibus inter cohæ-
 redes aut socios quod cuique obtigit totũ quiddam ve-
 rius, quàm pars, & rectius appellatur^e. Itaq; cũ quis ædifi-
 ficare domũ promittit, obligatio nõ diuiditur inter eius
 hæredes, sed singuli in solidũ tenètur. Nã & si ponamus
 vnum ex hæredibus ita extruere cœpisse, vt minima pars
 supersit ædificãda, nõ cõtinuò dicitur satisfecisse credi-
 tori: quia nõ minus ad id efficiendũ quod restat, quã co-
 hæres obligatur, propter partiũ hæreditariã cõfusio-
 nẽ, de qua iã diximus. Quare nullus cohæredũ ante ope-
 ris cõsummationẽ pro parte sua fecisse rectè dicitur^f. Sa-
 nè post morã, quia in obligatione ac petitione est pecu-
 nia, quæ recipit diuisionẽ, licet vnus factõ omnes hære-
 des teneatur, nõ tamẽ in solidũ, sed pro parte tantũ hæredi-
 taria cõueniendi sunt, inter quos eõ nomine postea fami-
 liæ eriscundæ iudiciũ datur^g. Mirabitur fortè quispiam,
 quod dixerit Papinianus, stipulationẽ quæ in faciendo
 cõsistit, diuisionẽ nõ recipere^h, cùm Catõ apud Paulũ di-
 uidũ factũ ab indiuiduo separerⁱ. Itaque notãdum est,
 hoc verbũ Facere apud iuris authores variè accipi. Nam
 is dicitur facere, qui rei faciẽ quãdã imponit, (vt ait Var-
 ro) propterea ad mechanicas tantũ artes, & opera qua
 corpore efficimus, quæque sub sensum cadunt, re-
 fertur. Qui nanque aliquid ita operatur, vt nullum extet
 opus, quod sub sensum veniat, Agete magis, quàm Face-
 re dicitur, Græci duo verba his duobus Latinis respon-
 dentia

*l. si seruus cõ-
munis. de sti-
ser. l. mæuius.*

*§. duobus. de
leg. 2. l. si vt
certo. §. si*

*duobus vehicu-
lũ. ff. cõmod.*

*d l. nõ possumus.
ff. si pars hæ-
petat.*

*e l. si quis duas.
§. si quis partẽ
ff. cõmu. prad.*

*l. rectè dicimus
de verb. signi.*

*f l. si is qui 400
§. quadam ff.
ad leg. fal. l. si-
deicommissa. §. si
in opere. ff. de
leg. 3.*

*g l. ii. §. itẽ si in
facto. l. iiii. §.*

*cato. l. stipula-
tiones nõ diui.
lin. executiõe.*

*§. quod si stipu-
latio. ff. de verb.*

*obl. l. si quis ab
alio. ff. de re
iud.*

*h d. l. stipu. non
diui.*

*i d. l. iiii. §. Ca-
dentia
to.*

dentia in vsu habent $\pi\omicron\iota\epsilon\pi\upsilon$ $\nu\gamma$ $\pi\rho\alpha\tau\epsilon\pi\upsilon$, quibus vtitur Aristoteles lib.1. Moral. hinc illa artis diuisio in Poëtica & Practicè apud Fab. Quintilianū lib.2. verba hæc sunt Varronis lib.5. de Lingua Latina, quæ cum mendosissima offendifsem in exemplari Aldino, absque veterum codicum præsidio ita vt potui emendavi. Proprio nomine dicitur facere à facie, quòd rei quam facit, imponit faciem: vt fictor, cum dicit fingo, figuram imponit, cum dicit informo, formam: sic cum dicit facio, faciem imponit, à qua facie discernitur, vt dici possit, aliud esse vestimentum, aliud vas: sic item quæ sunt apud fabros, fictores, item alios alia. Qui quid administrat cuius opus non extat, quod sub sensum veniat, ab agitatur, vt dixi, magis agere quam facere putatur. Sed quod his magis promiscuè quam diligenter consuetudo est vsu, translationis vtimur verbis. Nam & quidem Facere verba dicimus, &c. Hæc est igitur propria huius verbi Facere significatio, secundum quam accipienda esse verba Papiniani subiecta ab eo exempla indicant, quamuis non omnia facta indiuidua complexus sit, & pleraque sint indiuidua, quorum opus sub sensum cadens, nullum extat. Idem puto & si quis faciendum aliquid stipulatus sit, vt puta fundum tradi, vel fossam fodi, vel insulam fabricari, vel operas, vel quid his simile. Cato autem diuiduum

- k l.ii. de verb. oblig.* factum ab indiuiduo distinguēs, latius Factum accepit, quam Papinianus: vt id quoque contineat, quo absolute nihil remanet quod oculis subiiciatur. Hoc sensu operatur factum dationi, vt in illa Pauli diuisione, stipulationū quædam in dando, quædam in faciendo consistunt.
- ll. vbi autē. §. si obligat. §. sic itaq; Insti. de actio.* Estq; Datio nihil aliud, quam dominiū translationis¹. Generalius tamen accipitur aliquando, vt qui dat is quoq; facere intelligatur^m, sicut & is qui loquitur, tamen si aliis facta opponantur dictisⁿ. Sed vt ad Catonis distinctionem. l. verbū facta Diuidua dignoscantur ab Indiuiduis, & regula alibi. signi. qua more technicorum instruere iuuenturem, ad quam facta omnia de quibus incidit quæstio, exigii possunt. Quamquam iuris nostri authores hac de re parum sollicitos

solicitos fuisse video : & sanè facilius est de singulis factis, diuiduane sint, an contrà, respondere: quàm in regulam aliquam, & præceptionem generalem & καθολικὴν omnia includere. Raphaël Cumanus (vt aliorum commenta, quæ tamen vulgò probantur, missa faciam, ea facta sensuit Indiuia esse, quæ (vt ipse loquitur) visibilia sunt, Diuidua verò quæ inuisibilia. Quæ sententia à cæteris ferè partim refutatur, partim velut somnium quoddam rideretur, & contemnitur, hanc (opinor) ob causam, quòd vir eruditior quàm eloquentior, non satis commo dè nec dilucidè, quod rectè sentiebat, eloquutus sit.

Nos autem vt eius inuentis lucem aliquam, si possimus, afferamus, ea facta indiuia esse dicimus, que corpore tantum exequimur, vt fossam fodere, rem tradere, & similia, quæ vel à demente, & eo qui intellectu & iudicio caret, nõ minus quàm a sano homine expediri possunt. Cum enim in hac exequutione nihil possit animus, sed corpore omninò opus sit, quoniammodò potest ea diuisio locum habere, quæ intellectu tantum fiat, non etiam corpore? Hæc sunt facta quæ vir acutissimus Visibilia, nos fortasse paulò rectius & significantius Corporalia vocare possumus. Diuidua verò sunt, quæ animo magis exequimur quàm corpore: vt dare (si generaliter factum accipiamus) quod dominium transferre significat, vt diximus: ratum habere, vacuam possessionem tradere, &c. quæ aliquod ius diuiduum continent, veluti dominium aut possessionem, ad cuius translationem animus est necessarius, nec corporalis executio traditioque nuda sufficit. Fit autem hæc intellectualis (vt ita dicam) diuisio, ob commodum aliquod, ex iuris translatione proueniens, vt exemplis facillè ostendi potest.

Quapropter in iis quæ facta simplicia sunt, quibusque nihil iuris inest, cuius pars indiuia utilitatem aliquam adferat, talis diuisio frustra fieret, vt concedamus ea in partes pro indiuio intellectu diuidi posse, quod à peruiacibus fortassis obiici potest. Et hanc Raphaëlis sententiam quidam ex nostris collegis velut perpetuis tenebris obrutam & sepultam sceliciter admodum in lu-

*o d. l. stipulatio
nes nõ diuid.*

l. si rē tradi.

ff. de verb. ob-

bli. l. i. §. ad i-

psicimur. ff.

de acq. pos.

p l. seruus com-

munis. de sti-

pul. ser. l. Me-

nus. §. dua-

bus. de leg. ii.

q d. l. i. §. ad i-

psicimur. l. qua-

ratione §. hæ-

quoque. ff. de

acq. re. do. l. i.

cōventionali-

bus. §. vlt. ff.

de verb. obl.

l. locus. ff. de

acq. pos.

cem

cem eduxit, perfecitque dicendo, vt ea non solum probabilis, quod existimauit Socinus, sed etiam vera nunc habeatur. Cuius rei nomine laus non minor ei debetur, r *li. C. de veteri iure enuel.* (si Iustiniano credimus^r) quam si eius sententiae primus author, inuictorque extitisset. Sed de his haecenus. Nam de omnibus diuiduis atque indiuiduis obligationibus plene hic differere non est instituti nostri. De quibus propediem fortassis in tractatum de verborum obligata & accuratius & fusius scripturi sumus. Quo labore atque onere vtinam nos leuare tandem aliquando in animum inducat Carolus Molineus, togatorum Basilicae Parisiensis eximium decus, qui iustum de ea re librum iuris studio sis iam pridem pollicitus est,

De diuisione fructuum inter coniuges soluto matrimonio, aduersus aliorum, qui de ea re scripserunt, sententiam.

CAPVT LX.

a li. si is qui stichum ff. de iure do. leg. pro oneribus. C. eo. sim. **M**ARITVS singulorum annorum quibus stetit matrimonium fructus rei dotalis lucratur, si onera matrimonii sustineat*. Quod si nondum eo anno finito, quo contractum est matrimonium, soluat, morte puta vel diuortio, eius anni integros fructus non retinebit maritus: sed proportione temporis duntaxat quo matrimonii onera sustinuit. Vt si fructus illius anni sint XII aureorum, & matrimonium quod Calend. Ianuarii contractum est, mense Maio solutum fuerit: tertiam partem, id est, quatuor aureos, iure suo retinebit maritus. Reliquas duas partes, id est, octo aureos consequetur vxor, vel heredes vxoris. Idemque dicendum est & si pluribus annis steterit matrimonium: sed anno ultimo nondum finito diremptum fuerit. Et haec *τὸ οὐραμια* secundum proportionem Geometricam est, in qua Aristoteles constitutum esse ius distributiuum ait. Nam cum eadem sit proportio duodecim mensium ad quatuor menses quae est maioris summæ (puta XII. aureorum)

rum) ad minorem summam (id est, IIII. aureorum) æquum est, ut maritus qui pro XII. mēsis, quibus prædium dotale fuit, retinet XII. aureos: pro quatuor mensibus IIII. aureos retineat^b. Verum quod diximus, pro parte temporis qua matrimonium stetit, fructus marito acquiri, ita accipiendum esse Ulpianus ait, si eodem tempore & contractum matrimonium & dos data fuerit^c. Nam si post matrimonium contractum dotalis fuerit effectus fundus, id est, traditus^d, ex tempore traditionis tantum fructus lucrabitur maritus, percepti verò medio tempore inter matrimonium & traditionem sequutam dotem augebunt. Ratio enim suadet, ut non ante fructus fundi lucretur quàm is fuerit dotalis effectus: ut (exempli gratia) si matrimonium Cal. Ianuarii contractum, fundum dotalem Calend. Nouembr. sequentibus traditum marito matrimonium Calend. Decembr. solum. Et fructuum totius anni æstimationem XII. aureorum esse proponamus: maritus retento vno aureo, vndecim uxori reddere compelletur, quia vno tantum mense post traditionem dotis stetit matrimonium. Quod videtur quibusdam ideo iniquum esse, quia maritus vndecim mensium spatio onera matrimonii sustinuit. Sed loquitur Ulpianus de solutione traditione; dotis consensu mariti dilata, cui meritò imputandum est, quòd tanto tempore eam ab uxore non exegerit. Hinc existit celebris illa questio, quam Papinianus lib. II. questionum tractauit^e. Matrimonium contractum est tempore vindemiæ Calend. videlicet Octobr.^f data est in dotem vinea ex qua maritus statim fructus percepit, & ex Calend. Nouembr. cuidam colono eandem vineam locauit: Deinde Ianuarii postremo die solum est matrimonium diuortio: quomodo fructus totius anni inter maritum & uxorem diuidi debeant? Papinianus non tantum ex die locationis, sed etiam contracti matrimonii diuidendos esse fructus ait: sed ita, ut vindemiæ fructus, & quarta portio mercedis instantis anni confundantur, ut ex ea pecunia tertia portio viro relinquatur. Quæ verba sic vulgò interpretantur Accurs. Bartol. Iason, Zasius & cæteri, ut confundantur

b l. fructus. §. ex contrario. ff. solu. matri. l. de diuisione. ff. sol. matr. l. dotale. ff. de fun. dot.

e l. fructus. §. Papinianus. alias l. diuortio. ff. Sol. matr. Pl. li. 18. l. ij. C. de fer.

dantur fructus omnes vindemiæ cum quarta parte mercedis, & tertiam partem eius pecuniæ confusæ atque commixtæ maritus retineat. Veluti si ponamus XII. aureorum esse fructus vindemiæ, totidem aureorum esse mercedem locationis, quia quarta eius mercedis portio cum fructibus coniuncta & confusa quindecim efficit, maritus quinque aureos ex ea summa capiet. Sed nemo non videt iniustam & iniquam esse hanc computationem: quia cum quarta tantum parte anni stetit proponatur matrimonium, quarta redditus annui parte contentus esse debet maritus. Et quamvis rationibus speciosis excusari soleat hæc iniquitas, leues tamen admodum sunt, si quis eas propius inspexerit, & quasi pictæ (vt aiunt) in parietibus nebula. Quæ & ab Alciato acute reselluntur, tamen si rem acu non lum mihi videatur te: igitur & itaque animaduertendum est, non tertiam partem illius pecuniæ confusæ, sed totius redditus annui potius marito relinquendam esse, ex sententia Papiniani. Non enim ait Papinianus, Eius pecuniæ: sed, Ex ea pecunia, &c. quod diligenter expendendum hic est. Fit autem hæc confusio fructuum cum quarta parte mercedis, ne alteruter in hac diuisione afficiatur incommodo, si hanc tertiam redditus annui partem vel ex sola mercede locationis, vel ex sola fructuum quantitate metiamur. Atque ita confunduntur vt neque mercedis solius, neque fructuum tantum, sed simul & fructuum & mercedis habeatur ratio. Fructuum inquam à tempore contracti matrimonii vsque ad tempus locationis: mercedis verò à tempore locationis vsque ad finem matrimonii. Exemplo id dilucidius fiet. Pone XII. aureorum esse mercedem locationis, fructus vindemiæ perceptos à marito aureorum quatuor & viginti. Habita ratione mercedis solius, aureos quatuor auferet maritus, quæ tertia pars est XII. aureorum: habita verò fructuum solummodo ratione, aureos VIII. percipiet, cum eorum æstimationis tertia pars hæc sit. Verum si confundatur quarta illa pars mercedis, & fructus vindemiæ (non quidem integri, sed pro modo temporis quo matrimonium stetit an-

g *Alciat. libr.*
Parad. 3. ca. 1.

te locationem) quinque aureos capiet maritus, nempe tres aureos pro quarta parte mercedis quæ est XII, aureorum, & duos aureos pro duodecima parte fructuum quorum æstimatione diximus XXIII, aureorum esse: fieri namque potest, ut longè amplius sit in fructibus, quam in mercede locationis, aut contra cum vnus anni proventus vberior esse soleat, quam alterius^h. Quo casu si ex mercede locationis tertiam hanc partem metiamur, damnosum id quidem erit marito, lucro verò vxoris cedit. Sin autem ex fructibus, contra. Verùm nulla ratio est, cur ex fructibus solis aut mercede locationis sola, tertiam hanc partem sumamus, cum vno atque eodem anno minime steterit matrimonium, sed in finem prioris anni cuius sunt fructus, & in posterioris initium cuius est locatio, incurrerit. Itaque huius incommodi vitandi gratia vtilem excogitauit ratione Papianus, qua vtrique prospiciatur, & neuter iustam querendi causam habeat. Quod si vulgarem receptamque interpretationem sequamur, pro quinque aureis nouem debebuntur marito. Nam quarta pars mercedis, quæ trium aureorum est, commixta cum fructibus quos diximus XXIII, aureorum esse: septem & viginti aureorum summam efficiet: ex qua summa tertiam partem auferens maritus, nouem aureos consequetur. Itaque *ἡς διακοσμοῦ*, quod dicitur, à nostra discrepat hæc computatio. Sed nec Alciati sententia cum hac nostra vsquequaque consentit, tametsi prudenter animaduertit non de tertia parte illius pecuniæ confusæ, sed integri redditus annui Papinianum loqui. Ait enim, dandam marito quartam partem mercedis, & præterea ex fructibus vindemiæ tantum ei suppleendum esse, quantum ad tertiam partem mercedis conficiendam sufficiat. Verùm hoc non est (si quid iudicii habeo) fructus confunderi cum quarta parte, idque ex iam dictis, opinor, satis perspicuum esse. Hoc igitur inter nostram, eiusque sententiam interest, quòd in hac hypothesis, ille quatuor reos tantum, nos quinque, marito dandos esse contendimus. Nec aliter fieri absque manifesta iniquitate & iniuria potest: id quod à nobis ante demonstratum est, non

*h l. pretia rerum
ff. ad. l. fal.*

probabilibus modò argumentis, sed propè necessariis etiam ac Geometricis rationibus, quæ in docendo vim adferre dicuntur. Sanè si eiusdè æstimationis, esse vtriusque anni proventum, id est, mercedem locationis, & fructus vindemiæ perceptos à marito proponamus, talis cõputatio neutri coniugum damnosâ futura est, ac ne vlla quidem confusio tunc erit necessaria. Sed rationem excogitare voluit Papinianus iniquitatis vitandæ, quæ ex varia fructuum quantitate & æstimatione vtriusque anni oriretur, si mercedis solius aut fructuum haberetur ratio. Quæ varietas in fructibus crebro accidere solet, vt experientia quotidie edocemur. ^{1.} Et hæc quidem paulò verbosius, sed dilucidè, vt puto, in iuuentutis gratiam exequi volui: quòd viderem, non solùm falsâ, atque absurda à vulgaribus doctoribus prodita esse, sed etiam ab aliis aliquantò rectius sentientibus rem ita tractatam, vt studioforum non pauci numeris Platonis obscuriora eos tradidisse conquerentur.

FINIS.

*i. d. l. prætia re
vnu.*

DE IVRISDI-
CTIONE ET IM-
PERIO.

Apologia Franc. Duarenii
iureconfulti, aduersus
Eguinarium Baro-
nem iurecon-
sultum.

t ii

FRAN. DVA-
RENVS EGVINARIO
BARONI IVRE-
consulto. S.

VM typographorum mancipēs huius vt
bis lucubrations aliquot nostras, quę iā-
diu lugduni editę fuerant, denuo excude-
re hęc vellent, facillē adductus sum vt eas
non solum emendatas à me, sed etiam au-
ctiores locupletioresque redditas, ipsis communicarem
ac traderem. Apologia vero aduersus te nostram de
iurisdictione & imperio, quę nobis insciis nomine
Ambrosii lęti superiore anno exierat, vt simul imprime-
rent, nunquam eis id à me contendētibz permittere vo-
lui, quod eam perire omnino cupiebam. Verebar etenim
quia paulo stomachosior videbatur, ne ea fortassis ani-
mum tuum plus æquo exulceraret, deque amicitia, ac ne-
cessitudine nostra aliquid immineret. Nā etsi hęc scho-
lasticę contentiones non nihil studiis conferunt, si vere
dixit Hesiodus, & γὰρ δι' ἑπίσθησι βροτῶν, tamen eas hęc
nus probo, vt nulla eo nomine inter coniunctissimos ho-
mines amicitia iactura fiat. VT AVTE M ea apolo-
gia obliuione sempiterna quasi obrueretur, ac minore
eius desyderio tenerentur iuris studiosi, præcipua eius
capita vt à nobis tumultuarię descripta fuerant, typogra-
phis dedi. Nec dubito quin hoc institutum nostrum tibi
gratum futurum sit, tametsi vt lacefsiti a te ac prouocati
liberius causam hęc nostram tueamur. In hac autem de-
fensione quicquid à te contra nos allatum est, eodem
prorsus quo tu nos oppugnasti ordine refutaturus sum,
licet, vt cum bona tua venia, ingenue quod sentio dicam
multa satis perturbatę, confuseque à te scripta videātur,
Ac imprimis

Ac imprimis illud damnas quod à me ita scriptum est, lib. I. Disputationum anniuer. cap. LIII, Ius dicere magistratus dicitur, puta prætor vel alius similis, cum in causis priuatis & pecuniariis iudici à se dato ius quoddam quasi constituit, & formulam iuris & æquitatis ei præscribit, à qua iudicando cognoscendoque recedere non possit, &c. Nec tamen argumentis respondes, quibus opinionem nostram confirmamus in commentario de pactis, l. Iurifigentium. Ais tunc ius dicere prætorem, cum iudicat: officiumque eius in iudicando consistere, & pronuntiationem sententiæ iurisdictionem esse, &c. Citas edictum prætoris de re iudicata quod interpretatur Vlpianus^a, eod. tit. quod nostræ sententiæ ne tantillum quidem aduersatur. Id enim non cõsueuisse prætorem iudicare asserit, nisi fauor certarum personarum causarumue, aut alia non leuis ratio æquitasque id suaderet, sed ius dicere præscribereque litigatoribus quod iudex à se datus iudicando sequeretur, Idque ita moribus comparatum fuisse, Ciceronis locus ad Q. Fratrem ostendit, quem tu male recitasti, & peius interpretatus es, vt postea dicturi sumus. Quamobrem cum cognoscebat prætor, extraordinaria huiusmodi cognitio dicebatur, tit. de extraord. cog. Adde quod si prætoris munus ordinarium fuisset iudicare, edictum eius quasi male conceptum non improbasset nec correxisset Vlpianus, sed interpretando potius pro more suo ad iudices datos produxisset, Sed quia non solebant prætores iudicare, nisi extra ordinem, sed iudices dare, vt diximus, merito Vlpianus rectius facturum fuisse prætorem ait, si verbo notionis vsus fuisset quod non tantum ad magistratus qui raro & extra ordinem cognoscunt pertinet, sed etiam ad iudices datos quorum munus proprium est iudicare. II, Negas de facto tantum cognouisse iudices datos, & ais de iure quoque apud eosdem certatum fuisse. Sed tu verba nostra aucuparis & captas, quæ vt verissima sunt, ita contentiosis hominibus fortè calumniandi ansam præbere possunt. Nam quod ait de facto tantum cognouisse, non de iure, sic accipiendum est.

a in l. ait prætor.

quasi non licuerit eis diuersum ius ab eo quod formula continebatur cognoscendo iudicandove sequi. Non enim inficiamur de iure & aequitate ex formula ipsa, praefertim si ex bona fide additum esset, potuisse oriri controuersiam in priuatis iudiciis, & à iudicibus datis eam definiri. Atque ita Ciceronem sensisse non dubito tam in Topicis, quàm lib. 1. de Orato.

III. Contendis à Cicerone confictas leges non esse quæ ab ipso descriptæ sunt in libris de Legibus, versarique adhuc in hominum nostri temporis errore non tolerando, qui pro legibus XII. tabularum eas adducere solent. Et ais Ciceronem pro te satis refellere, lib. III. de legib. his verbis: Nihil habui sane non modo multum, quod putarem nouandum in legibus. Quæ uerba non minus tu confinxisse uideris, quàm leges suas Cicerone. Nisi forte culpam in librarios quosdam conferas, quibus magna hodie sapientia est, iuxta Epicharmi sententiam, non temere credere. Nam cum eos libros Ciceronis corruptissimos esse intelligere in consului præter manu scriptos codices plerosque, eos etiam qui Venetiis à Victorio castigati, & qui Parisiis à Rob. Stephano accuratissimè impressi sunt, in quibus ita legitur, Nihil habui, sanè non multum, quod putarem nouandum in legibus. Verum ne quis amplius de ea lectione dubitet, omnèsque intelligant Platonis exemplo Ciceronem leges arbitrio suo describere uoluisse illi Reip. convenientissimas quam prius instituerat in libris de Repub. recitabo ex eisdem libris quæ ad hanc rem pertinentia excerpti & annotaui. Ex lib. 1. Si quæres, ego quid expectem, quoniam scriptum est à te de optimo Reipub. statu, consequens esse uidetur ut scribas tu idem de legibus. Sic enim uideo fecisse Platonem illum tuum quem tu admiraris, quem omnibus anteponis, quem maxime diligis, & cætera quæ sequuntur. Ex eod. lib. Nec Licurgi leges, neque Solonis, neque Charondæ, neque Zaleuci, nec nostras duodecim tabulas desidero, nec Plebiscita desidero: sed te existimo cum populis tum etiam singulis hodierno sermone

sermone leges viuendi & disciplinam daturum. M. Est huius vero disputationis, Quinte, proprium quod petis, atque vtinam esset etiam facultatis meæ. Ex lib. 11. Q. Eas tu igitur leges rogabis quæ nunquam abrogentur. M. Certè, si modò acceptæ à duobus vobis erunt. Sed vt vir doctissimus fecit Plato atque idem grauissimus philosophorum omnium, qui princeps de repub. conscripsit, idemque separatim de legibus eius, id mihi credo esse faciendum, &c.

Ex eodem lib. Et quoniam & locus, & sermo familiaris est, legum leges voce proponam. Q. Quidnã id est? M. Sunt certa legum verba, Quinte, neque ita prisca, vt in veteribus sacratisque legibus: & tamen quo plus autoritatis habeant paulò antiquiora, quam hic sermo est, &c. Ex eodem lib. A. Conclusa quidem est à te magna lex sanè quam breuiter: & vt mihi quidem videtur, non multum discrepat ista constitutio religionum à legibus Numæ nostrisque moribus. M. An censes cum in illis de R. P. libris persuadere videatur Aphricanus, omnium rerum publicarum nostram veterem illam fuisse optimam, non necesse esse optimæ Reipublicæ leges dare consentaneas? A. Imò prorsus ita censeo. M. Ergo adeò expectate leges quæ genus illud optimum R. P. continent, & si quæ forte a me hodie rogabuntur, quæ non sint in nostra R. P. nec fuerint, tamen erant fere in more maiorum qui tum vt lex valebat.

Ex eodem lib. Non enim. P. R. sed omnibus bonis firmisque populis leges damus.

Ex lib. III. Nos autem quoniam leges damus liberis populis, quæque de optima republica sentiremus in sex libris ante diximus, accommodabimus hoc tempore leges ad illum quem probamus ciuitatis statum.

Ex eodem lib. Q. Quam breui frater in conspectu posita est à te omnium magistratuum descriptio, sed ea penè nostræ ciuitatis, & si paulù à te allatù est noui, &c.

Ex eodem lib. Quoniam non recognoscimus nunc leges R. P. sed aut repetimus ereptas, aut nouas scribimus, non quid hoc populo obtineri possit, sed quid

optimum sit tibi dicendum puto.

Ex eodem lib. Deinde de promulgatione, de singulis rebus agendis, de priuatis, magistratibusque audiendis. Tum, Leges preclarissimæ de duodecim tabulis tralatæ duæ, quarum altera priuilegia tollit, &c.

Ex quo loco apparet non omnes quas describit leges ex duodecim tabulis tralatas esse: sed paucas tantum, quas discernere ab aliis non facile possumus, Vt nam, autem, vanitatis ac mendacii hac in re conuincar a te equinari, & quod semper optavi magis quam sperari, leges illas Decem virales tandem aliquando mihi contingat inspicere. Nam quid potest veri germanique iuris studiosus homo à Deo immortalilegibus illis maius aut præclarius optare, quas Lilius Diuini humanique iuris fontem vocat, Cicero omnibus philosophorum bibliothecis anteponeit.

III. Ais prætorum instituta fuisse in decretis interponendis & in rebus iudicandis ex sententia Pædiani: perinde quasi negem prætorem iudicasse. Nec locus Gellii magis ad rem pertinet.

V. Quod opinaris me de edictis & decretis in conrumaces, & restitutionibus in integrum idem responsurum fuisse, &c. recte coniectas. Nam ex commentariis a me editis ita me censisse obscurum non est.

VI. Ais cum de iure, lite contestata, omnis quæstio esset, iudicem dari non consueuisse. Quod consentaneum est nostræ sententiæ qui existimamus de factis magis quam de iure datos iudices cognouisse, vt supra dictum est. Paulus tamen ca. XX XVI. de auro & argento leg. (quod à te non animaduersum miror) de prætoris fidei commissario loquitur, apud quem scilicet fidei commissi petebantur. Nec enim persecutio huiusmodi, iuris ordinarii habebat executionem, nec iudices tum dabatur à prætore, sed ipse cognoscebat extra ordinem, vt ostendit Paulus in l. pecuniæ. de verbo. sig. cuius sensum eius loci interpretes non perceperunt. Huius rei fidem facit Vlpiani locus in fragmentis librorum nondum in lucem editis, sub titu. de fidei com. Fidei commissi

missa (inquit) non per formulam petuntur vt legata, sed cognitio est Romæ quidem consulum, aut prætoris qui fidei commissarius vocatur: in prouincijs verò præsidum prouinciarum. Ex quo loco illud certissimum esse apparet quod docuimus, res debitas per formulam peti solitas fuisse, nec ordinariam fuisse magistratum cognitionem. Dicitur enim ordine quis experiri, cum actio ei à prætore datur extra ordinem, cum ipse prætor cognoscat, titulo de extraordi. cog. quod & Gellius significat, libro vndecimo, capi. decimo octauo. Nec verò dubitandum est quin fidei commissum sit non legatum in ea specie de qua Paulus Prætozem pronunciaisse refert.^a Vlpianus in libro veteri, cuius supra meminimus, Fidei commissum, inquit, est quod non ciuilibus verbis relinquitur, nec ex rigore Iuris ciuilibus proficiscitur, sed ex voluntate datur relinquentis. Verba fidei commissorum in vsu hæc sunt, Committo, Peto, Volo dari, & similia. Hæc Vlpianus. quem quia ne à limine quidem, opinor, salutasti, excusatione aliqua dignum te esse non inuiti agnoscimus & faremur. Nec me mouet quòd aurum legatum fuisse scribat Paulus, cum appellatione legati fidei commissum contineri dubium nò sit.

VII. Ais à iuris authoribus traditum esse, iudicem dare posse quibus lege, vel constitutione. vel S. C. conceditur.^c Ex quo colligis prætores nò solere passim iudices dare. Quæ sanè argumentatio & ridicula & nugatoria est. Docet enim Paulus qui possint iudicem dare: vt ostendat non cuius (puta priuato homini) hanc potestatem permitti debere: & ita diffinit, Iudicem dare possunt, &c. Tu ex eo infers mendosissime, magistratus quibus hoc cõcessum est, passim id facere nò posse. Quo nihil potest dici à verbis sententiæq; Pauli alienius. Et quod ais more maiorum comparatum esse vt magistratus iurisdictionem suam mandare possint.^d quid ad rem pertineat non video.

VIII. Quod obiicis ex XV l. cap. tit. de Off. præfid. & cap. X. tit. de Iurisdic. tametsi mentem tuam non satis assequi potuerim tamen vtumque caput ita interpretabor

a d. l. titiæ de aur. et arg. le. §. vlt. Inst. de sing. reb. per fid. rel.

b l. et fideicommissu de leg. iii. l. annua. l. libero. §. i. §. pater. de annu. lega. c l. cum prætor de iudi.

d l. more de Iurisd.

pretabor vt ea interpretatio ad diluendum obiectum sufficiat. Qui iurisdictioni præest iudicium dare seu ius dicere libertis suis non potest. Hæc Ulpiani sententia est sub. tit. de Iurisdic. Cui iureconsultus Macei sub tit. de Off. præsidis adiicit exceptionem, Nisi quid inuito acciderit, quo casu hætenus ius dicendum est vt lis contestetur, &c.

IX. Adducis caput VIII. & IX. titu. de Offic. præsid. vt præsidēs prouinciarum cognouisse ostendas: quanquam id ego non inficio, vbi de Officio præsidis ordinario minimè tractatur: sed de vi & potestate scripti quo princeps litigatores ad præsidem remittit.

X. Oppugnās nostram sententiam Hermog. auctoritate. ca. X. de Offic. præsid. qui cognouisse vrbis Romæ magistratus diserte: vt ais, scriptum reliquit. Sed toties iam repetiui nunquam aut negasse me, aut dubitasse, quin plerique prætores cognouerint, ac ipse etiam vrbæ prætor interdum, vt hinc te cauillari facile appareat.

XI. Locum Ciceronis ex quadam ad quintum fratrem epistola adduxeram, quo vno conuellitur omnino opinio tua. Sic enim legitur in omnibus quicunque extant codicibus: Quid prætor solet iudicare deberi? quibus verbis consuetudo prætorum in iure reddendo haud dubie demonstratur. Tu nimium audacter (pæce id tua dictum velim) verba immutans & corrumpens, ita locum recitas, Quid prætor iudicat deberi? quanquam ne ea quidem lectio interpretationi tuæ conuenit. Nec dubito quin nobis tandem assensurus sis eo loco diligentius perspecto perpensoque, quem fortassis prænimia festinatione & carpendi libidine, non satis attente legeras. Nam te ex industria locum illum immutasse, vt opinioni tuæ subseruiret, mihi nequaquam persuasum, quod à viri boni officio alienum id sit.

XII. Varia loca iuris ciuiliſ te prætereire ais, ex quibus apparet cognitionem & iudicationem non solum iudicum priuatorum esse, &c. Et merito quidem id facis. Quid enim attinet in re non dubia nec controuersa te

fa testibus vti non necessariis?

XIII. In hunc modū ratiocinaris : Mandata generali iurisdictione, totum officium iuris dicendi transferatur in eum cui mādatur ^a, At incertum est an transferatur iudicis dandi licentia, &c. Respondeo, certo certius esse iudices dandi licentiā mandata iurisdictione transferri. Nam id adeo apertè expressum est, l Cum prator. de iud. vt nullus dubitationi locus relictus sit.

a li. a. de susp. tut.

XIII. Vrges quod Vlpianus cap. III. de iurisdictione, non simpliciter dicit, Iurisdictione est iudicis dandi licentia; sed ita, Iurisdictione est etiam iudicis dandi licentia. Respondeo, emendata exemplaria & editionem præcipue Haloandri secutum me esse, in quibus particula, etiam, desideratur. Quam lectionem tibi quoque in commentariis ad Vlpianum placuisse video. Nam & ad finem libri aduersus nos tui ita scribis si qua in commentariis ad Pandectas his repugnātia scripsisse videamur eo in loco Haloandrinus libros secuti sumus. Qui locus apertè ostendit quā parum tibi constes in hac disputatione, vt minus mirū videri debeat, quod à me cæterisque dissentias.

XV. Non moueri te ais constitutione, Ne quis in sua causa iudicet vel ius sibi dicat : cum non sit nouum, generale verbum subiici speciali: vel cōtra, speciale generali. Et ais hæc verba, Iniquum est in re propria alicui ius tribuere sententiæ, magis ad magistratus sententiæ, quā iudicis dati referenda esse: quoniam, inquis, filius patri iudex dari potest, consentiente scilicet aduersario. Primum respondeo, hac ratione tua nihil ineptius esse. Quamuis enim pater in causa filii, aut filius in causa patris iudex rectè detur, cōsentiente aduersario ^b, quod & ego tractaui lib 1. Disputat. annuers. c. L. I. Nunquā tamen mihi probabis iudicem in causa sua quempiam esse posse, cum id rationi iuris non conueniat, ^c Illud tibi non grauatè assentiar, & concedam, posse eam constitutionem de magistratu vbique intelligi, quem non solum ius dixisse, sed etiam interdum iudicasse in confesso est. Harmenopulus Græcus author libro I.

b l. in priuatis o de iud. arg. l. quinetiam de recept. arb.
c l. pe. de recep. arb.

Prochir

Prochir. tit. I III. prius verbum videlicet, Iudicem esse siue iudicare, ad cognitionem prononciationemque de causa priuata retulit, quod tunc proprie ius dicere non dicatur magistratus. Posterius verbum quod est, Ius dicere, explicat adducto nominatim exemplo de bonorum possessione danda. Nam dare bonorum possessionem, iurisdictionis esse non male dicitur, cum sit imperii mixti, quod cum iurisdictione coniunctum est, & ad officium ius dicentis pertinet.

XVI. Apud Papinianum in l. qui restituere. de rei vind. cum ait, Officio iudicis possessionem transferendam, negas officium iudicis de pedaneo intelligi, sed nihil probationis loco affers quod responsionem mereatur, quodque admodum leue friuolumque non sit. Prætor, inquis, aliquando iudex appellatur. Quis hoc ignorat? Lilius certè prætorem à veteribus iudicem appellari solitum disertè scribit. Cuius loci nusquam te meminisse in hoc tractatu mirum est, cum ambitiosius quam fortassis par fuit, ne dicam odiosius, authorum loca vel parum ad rem pertinentia hic inculcaueris. Iuris tamen nostri authores in Pandectis ferè iudicem pedaneum siue datum hoc nomine designant. Vnde & prætoria stipulatio opponitur iudiciali. Verùm quis hanc argumentationem ferat? Prætor interdum iudex appellatur: Officium igitur iudicis apud Papinianum pro officio prætoris accipi debet. At enim quæ imperii sunt, inquis, per magistratus expediri solent: quasi vero prononciatio iudicatioque imperii sit, quæ ne iurisdictionis quidem est, nisi improprie & κατ'εχρηστικῶς iurisdictionem accipias:

a l. quid a cōsul-
lebant de re
iud.

quod & Vlpiani verba ostendunt^a. Si minor, inquit, prætor vel cōsul ius dixerit sententiæve ptulerit, valebit.

XVII. Locus Suetonii Tranquilli quem adduxi manifestissimè iurisdictione à cognitione, vt ré omnino diuersam, separat ac distinguit. Tu speciem generi subiectam esse affirmas, nec vllam tamen huius rei fidè facis.

XVIII. Diffinitionem tam iurisdictionis, quam imperii meri ac mixti vna cum diuisione quam tradidimus, in dubium vocas: ita tamen vt probes ne an improbes,

bes, ex disputatione tua facillè non sit iudicare. Vt igitur tibi satisfaciam, hoc imprimis habeto, me sexaginta illa capita, in quibus illud quod ad iurisdictionem spectat, quinquagesimum tertium numeratur, publicè cuiusdam disputationis, in schola cui præeram, instituendæ gratia, proposuisse, utq; paratior ad eam esset iuuentus, quæ tum nobis operam dabat, ea per typographos festinanter publicanda curasse, tametsi aliis occupationibus districtus, quod maximè optabam, perficere nõ potuerim. Non enim institutum meum fuit, plenum de iurisdictione tractatum id temporis edere: sed quædam veluti præludia, iuuentutem tantùm admonendi gratia, eo capite breuiter, & quod ipse me præstitisse etiam fateris, dilucidè complecti. Itaque de officio prætoris & aliorum huiusmodi magistratuum differens, quodnam esset præcipuum & ut ita loquar, ordinarium eorum officium tunc demonstrare satis habuit. Exempli gratia, Præcipuum vrbanæ prætoris officium est ius dicere, bonorum possessionem dare, & cætera id genus exequi, quæ iure magistratus ei competunt. Nam potestas de prædiis minorum alienandis decernendi aduentitia est, & extrinsecus accedit. Præterea ius animaduertendi in facinorosos homines, quod merum dicitur imperium, quauis lege specialiter deferatur, tamen in eo præcipuè versatur prætoris munus cui fortito id obtigit. His perceptis nullum existimo aduersus nos calumniæ locum fore. Ad quæstionem igitur tuam, sub quo scilicet genere constituenda sit in diuisione iurisdictionis & imperii potestas illa decernendi de rebus minorum, &c. Respondeo, in imperio quodam videri consistere. Et quia id imperium coniunctum est cum iurisdictione, nec alii competit quam qui ita magistratu fungitur, ut iurisdictionem generalem iudicumque dandorum facultatem habeat (puta prætori vrbanæ) mixtum dici imperium nihil prohibet. Potest & iurisdictione appellari lata significatiõ^a. Nec ideo trãfertur mandata iurisdictione: quoniam ea mãdata trãsit omnis iurisdictione omneque imperium iure magistratus cõpetens. At iurisdictione, aut imperium quòd specialiter lege

^a argum. l. i. de
susp. tut.

arg. d. l. i. de lege defertur, non transir^a.

susp. aut.

XIX. De edicto prætoris aduersus eum proposito qui ius dicenti non obtemperat, Vlpiani que commentariis ad illud edictum, quod scripsimus lib. i. Disputa annuerf. cap. quinquagesimo, non quidem reprehendis, sed tamen persuadere lectoribus conaris noui quicquam à nobis allatum non esse. Et te post Bulgarum eadem si diis placet, expositionem, antequam Duarenus hæc ederet, tuis auditorib⁹ dictasse, quæ postea impressorum opera publicata sit. Nam & illud te malè habet, quod scripserimus neminem cuius scripta in manus nostras venerint, rectè eum locum explicasse. Quod quidem à nobis verè dictum esse, quis tam impudens est ut inficiari ausr, qui modò nostra scripta, cum cæterorum commentariis contulerit? Bartolus quem cæteri ferè sequuntur, extremum pro primo apud Vlpianum accepit, nihilo rectius quàm si album id est nigrum dixisset. Bulgarus extremum significare vltimum verè ait, & subaudienda quædam verba esse putat. Sed quàm rectè id explicet testimonio sunt, quæ ab aliis scriptoribus de opinione eius referuntur (nihil enim extat) quam omnes explodunt & reiiciunt. Tu non tanquam exponens Bartoli opinionem, sed tuam expromens (nusquam enim Bartoli mentionem facis) Extremum, inquis, id est primum & paulò post, Nisi malis extremum esse vltimum, nimirum restituere rem mobilem vindicanti arbitrato iudicis, duci verò & ferri manu militari. Hoccine est explicare & interpretari? an non potius res per se claras obscurare & inuoluere, miseròsque auditores multo incertiores dimittere quam acceperis? Denique, ut tibi demus quid sit extremum te intellexisse (nam in eo præcipua difficultas eius loci non vertitur) Quemadmodum queso reliqua eiusdem Vlpiani verba interpretaris, & cum superioribus connectis, Cæterùm si & sequentia recusauit, & cætera. Quibus nos lucem eam attulisse speramus, ut nemo sit sanè, rectique iudicii, cui nostra opinio non magnopere probetur? At Bulgarus, inquis, eà verba multis antè seculis subaudienda esse censuerat.

Estò

Esto. Sed quamobrem subaudienda essent nusquam sanè docuit, ac ne intellexit quidem. Hinc factum est vt posterioribus interpretibus vulgò displicuerit ea sententia. Quid vis amplius? Ipse quoque confiteris, vt Bulgari subauditionem effugeres, typographo te mandasse, vt lectionem affirmatiuam in margine imprimeret. Is videtur ius dicenti obtemperasse, qui quod extremum est in iurisdictione fecit. Nam quia nihil comminisci poteras quod speciem aliquam veri haberet, eo confugisti tandè, post alios quosdam nò minus audaces quàm imperitos excusores librorum, vt verba Vlpiani elegantissima inuerteres & corrumperes. Quæ cùm ita se habeant, æquum erat profectò gratiam aliquam ei habere, potius quàm malignè perstringere, qui primus omnium has tenebras discussit, & in eo Vlpiani loco *ἄνθρωποι* *τοῦ* *σχημα* Græcis, Latinisque vsitatum esse demonstrauit. Galenus scribit, homines quosdam esse, qui se nunquam victos agnoscunt in disputando, hosque similes esse ait vulgaribus palæstritis, qui deiecti à luctatoribus, & humi iacentes supini, tantùm abest vt lapsum agnoscant, vt etiam ceruices eorù à quibus deiecti sunt, teneant, non sinètes illos auelli, ac vel ita se vicisse arbitrantur. Quo ex genere hominù tametsi nò sis (id enim affirmare nec ausim, nec velim) optarè tamen te stylù ita hïc téperasse, vt nullam bonis viris tale quidpiam de te suspicàdi dedisses occasionè. Atq; vtinà, Eguinari, ceptam à te nò infœliciter docendi iuris rationè tenuisses, nec adeò tui oblitus ad has velitationes homine pfer- tim sene & iuriscòsulto indignas, animù còuertisses, quibus veritate amitti nò immerito sapiētissimi quiq; semp iudicauerunt. Permiserunt hoc sibi interpretes iuris, qui vulgò in manibus habètur. Qua ex re quanta sit perturbatio còfusiòq; secuta nò ignoras. Cœperat nostra etate nònulli huiusmodi sophisticis altercationibus explosis, simplicitatem in docendo amplecti, in quibus tu nobiscum strenuam aliquàdo operã nauasti. Atq; hinc spes nobis aliqua syncerioris in posterum doctrinæ affulserat & institutionis in iure ciuili. Quid, malum, tibi nunc in mentem

mentem venerit, vt hoc pessimi sanè exempli facinus aggrederere, equidem satis mirari nequeo. Quod si imitari in animum inducant ceteri, quò euasura sit res, & quis futurus exitus, prudentiæ tuæ erit animaduertere. Quod ad me attinet, chaos nescio quod eo longè intolerabilius, quod interpretum veterum, quos damnas, digladiationes pepererunt, hinc exiturum animo cogitationeque satis prospicio: futurumque tandem vt iuris studiosam iuuentutem, Bartoli, Baldi ac reliquorum eiusdem notæ scriptorum, quos præ noua eademque puriore doctrina cœperat fastidire & auersari, breui desyderium capiat. Est enim verissimè scriptum ab optimo poëta, Qui velit ingenio cedere, rarus erit. Et ab alio quodam, Nulla in re modum humana ingenia nouere. Ac plerosque videas Plautino illi coquo non absimiles, qui se intro iturum ait, vt quod alius condiuit coquus alio pacto condiat: hoc vnum spectantes vt nouent ac perturbent omnia, & quo iure qua; iniuria de aliorum laude aliquid delibent ac decerpant.

XX. Circa eiusdem edicti interpretationem ais me dissidenter ac timidè à sententia tua recessisse, cum ex eo edicto litigatori, non fisco iudicium dari scripsit, & c. A sententia tua vt recederem ne cogitauit quidem vquam, vtpote quam ignorauerim omnino, donec, vt aduersus calumniã tuam ipse me defenderem, coactus fui commentarios à te editos nuper inspicere. Deinde illud à te quaesierim, vnde hanc diffidentiam nostram ac timiditatem arguis? An quod existimare nos dicimus, & c. Magnum hercle timiditatis argumentum: sed hæc quæ leuia sunt ac puerilia prætereamus. Ais non admodum tibi placere quod scribimus, hoc iudicium soli litigatori competere. Credo vt timiditatis tuæ fidem nobis facias, quam nobis nescio qua de causa hinc adscribere voluisti. Equidem non ignoro veteres Iureconsultos ita nonnquam ius respondere quasi hæsitare videantur: sed ita demum, Si ius non certum, neque exploratum, sed dubium atque controuersum sit. De re autem certa minimeque obscura nobiscum hinc contendere videris. Nam si iuris nostri

noſtri authorum loca conferatur, Sophiſticè cauillatio-
neque omni remota, nihil poteſt reperiri dilucidius. Di-
co hoc iudicio peti, non quod actoris intereſt, ſed quã-
ti ea res eſt, id eſt, quanti ea res de qua queritur ab acto-
re æſtimata eſt, ſiue iuſta ſiue iniuſta, & calumniôſa fue-
rit eius petitio. Nihil enim aliud hoc ſermonis compen-
dio ſignificare voluit Vlpianus: Nam propter hanc con-
tumaciã, damno & perditione litis afficitur reus. Quod
pœnæ genus in plerifque caſibus hodie in foro uſitatum
eſt. Hæc interpretatio & verbis & rationi mirum in mo-
dum congruit. Nec enim, vt tu ais, principaliter Rei-
publicæ intereſt, ſed litigatoris potius, qui cum reo aliã
iudicium conteſtari non poteſt, nec eo animo propoſi-
tôque fruſtratur reus, vt contemnat ius dicentem, ſed vt
aduerſario noceat, quãuis in confequentiam quoq; eius
imperium contemni videatur. Itaque popularis non eſt
hæc actio iudicanda quæ cõpetit actori, vt dixim⁹. Nam
actione data mulctam peti inauditum eſt, quam à pœnã
multum differre conſtat⁹. Et hoc diſert tituli⁹. Si quis in
ius vocatus nõ ierit, ab hoc titulo quod hic de amiſſio-
ne cauſæ ob contumaciam agatur, illic de mulctã dicen-
da à magiſtrato. Eſtque tunc locus pœnæ huius edicti,
cũ magiſtratus mulctam dicendo, pignora capiendo,
in poſſeſſionem mittendo, & cætera. ad extremum vſ-
que iuriſdictionis poteſtatiſque ſuæ peruenit, nec ali-
quid ei amplius reliquum eſt, quo non obtemperantem
coërceat, & ad iudicium ſubeundum compellat. Quod
autem ais hæc verba, ſecundum ius poteſtatis ſuæ, ad cõ-
ſtitutionem de modo mulctarum referenda eſſe, mihi
nunquam perſuadebis, cum ea nihil aliud ſignificent
quàm hanc facultatẽ concedi magiſtratibus populi Rõ-
mani, propter vim poteſtatis ſuæ & imperii, non autem
magiſtratibus municipalibus ac duumuiris qui non ſi-
milem poteſtatem, aut imperium habent. Sed cur meram
pœnam cõtinere dicitur? nam hoc quoque tu calumnia-
tus es. Reſpondeo, meram pœnam continere hoc iudi-
cium, quod ad pœnam tãtũ infligendã cõparatum ſit,
nec in eo queratur an interſit actoris, ſed quid petitum

*a l. ſi qua pœna
de verb. ſig.*

fit, quamvis fortè eius interesse possit. Non enim reus in hoc iudicio auditur, contendens iniustam & calumniosam actoris intentionem fuisse. Et sanè nusquam legitur, actionem rei persecutoriam aut mixtam dici, nisi in qua de eo quod abest litigatori, eiusque interest queritur. Quod cum in hoc iudicio non fiat, meram pœnam continere absque vlla rei persecutione merito dicitur. Hoc autem edictum ad plectendam contumaciam eius unde petitur à prætorè propositum est, quod crebrius soleat frustrari & iudicium fugere quàm actor. Quare à Græcis *φύρορτις* dicuntur, quos Latini reos appellat. Sed quia contingit aliquando vt etiam actor contumax & dicto audiens non sit, censuit Labeo edictum, tametsi verbis id expressum non esset, ad actorem porrigi oportere, vt scilicet damno litis afficiatur. Quod quemadmodum fiat, quanquam obscurum non est, tamen eiusdem Labeonis verbis, quæ ab Vlpiano referuntur, id confirmare volui^a. Sed etsi dum decreto prætoris non obtemperat, inquit Vlpianus iurisdictionem ei denegauit, non esse eum restitutum Labeo scribit. Ecce, prætor ei qui non obtemperat edicto suo, denegat iurisdictionem, id est actione non dat, non dat iudicem, nõ admittit ad agendum. Hæc enim verbo iurisdictionis significantur, vt supra annotauim⁹. Et hoc etiam casu pœnam rectè dicitur actori infligere prætor, quia licet fortè calumniosa fuerit actio, ad quam instituendam non admittitur, tamen hoc non inquit prætor, sed ad contumaciam tantum respicit. Pro coronide subnectam verba Hermogeniani, quæ non minus perspicuè quàm breuster, totam hanc sententiam tam de actore quàm de reo complectuntur^b. Contumacia eorum, inquit, qui ius dicenti non obtemperant, litis damno coërcetur.

*a l. sed etsi. ex
quibus caus.
ma.*

*b l. contumacia
de re iud.*

De pla-

DE PLAGIARIIS ET SCRIPTORVM A- LIENORVM COMPILATO-

ribus, aliisque rebus cognitu dignis

Fran. Duareni Iureconsulti ad

Fran. Balduinum Iure-
consultum epi-
stola.

Fran. Duarenius Fran. Bal-
duino, S. D.

Ad multas variâsque tuas literas, Baldui-
ne, cur tâto interuallo nunc demum re-
scribam, initio huius epistolæ tibi expo-
nendum esse putavi. Veritus enim sum
ne aut negligentia meâ, aut obliuioni
tui, hæc intermissio epistolarum potius
adscriberetur, quàm molestissimis occupationibus, qui-
bus ego districtus nullas tibi adhuc literas dare potui.
Itaque ocii quantû satis est fortè fortuna nactus hoc tẽ-
pore singulas quas ad me dedisti literas magna profectò
cum voluptate relegi. Nec verò quicquam antiquius ha-
bui, quàm vt vniuersis accuratè prolixèque rescriberem.
Quemadmodû enim qui lōga necati sunt inedia si fortè
in lautas aliquas præter spem epulas inciderint auidissi-
mè stomachû iis explere solent, sic ego in hac ocii abũ-
dantia, quæ mihi cõtra quàm assolet, nunc diuinitus ob-
tigisse videtur, libenter feci vt scriptioe literarum, qua-
si tecum suauissimè de communibus studiis confabulâs
animum ipsè meum exariarem. Et eo magis quod eadem
opera, hoc me consecuturum speravi, vt velut scenore
quodam præteriti temporis persoluto, te impostertum
placatiore vterer. Equidem non sum nescius breuitate
v ii & subtilitate

& subtilitate epistolarum te magnopere delectari, Sed quoniam hæc epistola multarum vice nunc ad te mittitur, vt longi temporis vsuram, quo nostra consuetudo intermissa est, cumulatius scrtiam, dabis mihi hanc veniam, Balduine, vt bene longam ac profus ineleantem minimè fastidias, cum præfertim vberrimū scribendi argumentū à te mihi suppeditatum sit. Nam vt hinc exordiar, nulla est ferè epistola ad nos tua, qua non velut mecum exostules, quod reliquas commentationes meas in ius ciuile non emittam. Ac illud subinde commemoras quãta de me apud studiosos iuris expectatio disputationum anniuersariarum edito libro cõcitata sit, & quantopere annum hoc munus à nobis quotidie efflagitent. Addis & alia quædam ex intima arte tua deprompta, quibus me ad id negotium impellis, & incitas. Sed tu velim paulisper deposita petitoris persona Iudex mihi sedeas, dum apud te causam meam agens omni me culpa vacare ostendo. Principio igitur de voluntate nostra, animique propensione quadam ad excellentiendum, illustrandumq; ius ciuile, neminè, qui me non ignoret, hominè dubitare arbitror. Cuius rei quodnam est illustrius testimoniū, quàm quòd annos ad viginti in eo studio ita cõsumpsi, vt nec monitis, nec precibus, nec conuitiis amicorum, ac necessariorum ab eo incepto, propositoq; auocari potuerim. Tantaq; fuit nostra hac in re siue constantia, siue pertinacia, vt interim dum studiorum causa peregrinamur, nec amicorum nos subinde reuocantium exhortationibus flectimur, magnam rei familiaris iacturam fecerimus. Idem enim ferè nobis quod Democrito accidit, qui cum ad studium sapientia, necessariam sibi esse peregrinationem intelligeret, agros non inuitus dereliquit suos, publicaque pascua fieri passus est. Atque vtinam nostra conditio non sit deterior futura, quàm illius qui cum apud Abderitas ciues suos causam diceret amissi patrimonii, prolatis libris quos de Physica scripserat absolutus fuisse fertur. Sed hoc deus viderit. Certè nihil vnquam aut præclarius, aut fœlicius duxi, quàm si ita mihi otio literario frui daretur,

vt inde

vt inde fructum aliquem minimè vulgarem, non nostri
 solùm æquales, sed posteri quoq; percipere possent. Ita-
 que otiosum illud, ac quietum vitæ genus, quod vulgò
 parum dignitatis habere creditur, aliorum negotio, ma-
 gistratibus, & præfecturis, longè anteponendū esse semp
 existimaui. Sed iam te submurmurante audire videor, ac
 dicentem. Quo igitur repentinus hic tuus ex schola cui
 præeras longè nobilissima in forum transitus? Proinde
 vt qui sit meus de toto hoc genere sensus planius intel-
 ligas, paucis accipe. Cùm vltro hanc prouinciam duram
 sanè, & grauem iam olim suscepissem, vt in iure ciuili in-
 terpretando, expurgandòque reliquum vitæ meæ tem-
 pus consumerem, cogitaremque quàm multis magnisque
 rebus instructum esse eum oporteat, qui tantum facinus
 aggrediatur, dedi operam vt Latinis Græcisq; authorib⁹
 euoluendis mediocrem vtriusq; lingue peritiam mihi cõ-
 pararem, sine qua omnis noster futur⁹ erat irritus labor.
 Cætera que ex mutis, vt aiunt, magistris, id est, libris edi-
 sci possunt, ad eã rem necessaria sic degustauimus, vt ope-
 ra in id impetrare non admodum nos pœniteat. Supererat
 vsus fori, sine quo, vt verè dicam, nec ius ciuile satis per-
 cipi, nec rectè, commodèque doceri posse mihi videtur.
 Nam cùm ad omnes artes perdiscendas, tum maxime ad
 iurisprudentiam, exercitatione & vsu opus esse meritò sa-
 pientissim⁹ quisq; semp iudicauit. Quamobrem vt quod
 eram exorsus, pertexere, ac conficere possem, tantisper
 cum pragmaticis, causidicisque istius fori vestri versa-
 tus sum donec serò tandem sensi, quod tantopere affe-
 ctabam, in his inferioribus tribunalibus vix me vnquam
 assecuturū esse. Quare magnis grauib⁹q; viris authorib⁹
 ad hanc totius orbis celeberrimã Lutetię Parisiorū Basi-
 licam cõ me contuli, vt iuris ciuilis vsu modicè instru-
 ctus cõmodius atq; fœlicius opus à me inchoatū cõsum-
 mare, & Spartam nostrã, vt veteres loquebãtur, aliquatò
 ornatiore reddere queam. Itaq; maximã tẽporis partem
 forẽsia negotia, in quib⁹ terimur studiis nostris detrahũt,
 nec quãdiu nobis in hoc sit pistrino viuẽdũ adhuc pla-
 nẽ constitutũ habemus, interea certè tam incredibili af-

fectu ad studia iam biénium intermissa rapimur, vt quottidie cum genio, naturáque nostrá belligerari videamur, ac plerisque iam sit persuasum nos in aduersariorum nostrorum, id est quæstui magis, & ambitioni quàm literis deditorum hominum, castra, vt exploratores magis quàm vt transfugas concessisse. Iam tenes qui sit rerum nostrarum status, & quæ vitæ ratio. Nec difficile tibi est ex hac narratione cognoscere, eâ esse voluntatê in studia ciuilia nostram, vt suasionibus tuis non tam nos commonere languentes quàm currentes incitare videri possis. Sed cursum nostrum remorantur, & impediunt forenses illæ de quibus iam dixi occupationes, quæ vacui temporis paulum admodum nobis relinquunt. Deinde sic mihi à prædonibus & plagiariis metuo, Balduine, (tecum enim nunc iocari libet) vt fœtus nostros foras dare non ausim. Alii plerique scriptores cum quid laude dignum sese excogitasse credunt in te literaria, ne quis forte alius anteuertat, & eam laudê ipsis præcipiat festinanter id expromere solent, ac interdum ea de causa præcipitant à ditionem. Nec fortassis alia fuit quondam nostra ratio. Ego verò longè aliter affectus sum, ex quo prædonis cuiusdam insignis audaciam experiri mihi cõrigit, qui fuci instar alienis insidiatur laboribus, & simulatque scriptum aliquod melioris notæ in lucem exit in id protinus inuolare, & rapaces manus iniicere consuevit. Quod si quis eum recentes tenerosque partus, & iniuriæ magis obnoxios rapere tantum existimat, mihi crede, vehementer is fallitur, nam ne à grandioribus quidem & iam adultis, quod longè est impudentius, hic manus abstinet. At enim lauiore modò copiosioresque homines spoliatur de quibus illud dictum est à poëta. Exilis domus est vbi non & multa supersunt, & dominum fallunt, & p̄sunt furibus. Immodè verò nullos libetius depraedatur quam mediocris aut tenuis fortunæ homines si quid speciosius habeant quod ipsi arrideat. Eos etenim ceu terræ filios despiciens homo potens & splendidus imbecilliores existimat, quàm vt sibi illatam iniuriam vlcisci, & ius suum obtinere possint. ER autem mira si diis placet, hominis

minis istius in tegendis dissimulandisque furtis suis astu-
 tia, qui alienas sententias non nihil ex eis callide ac sub-
 dole immutans, pro suis vsurpare solet, Quod genus ho-
 mines Cassius Seuerus similes esse furibus dicebat, qui
 poculis alienis mutarēt ansas, ne à dominis agnosci pos-
 sent. Sed interim tamen imprudenti vt fit, ac alias res a-
 genti, bono viro integri versus excidūt ex nostris alio-
 rumque scriptis quæ nunquam legisse, videri vult, vt vel
 hinc maxime fucus suboleat. Aliud commentum homi-
 nis vafri non minus, ac callidum, tibi referam. Quia
 scripta compilat aliorum quæ iamdiu ædita ac peruulga-
 ta sunt, moris est ei retrorsus ementita die scripta sua aut
 furta potius in lucem emittere, nomine ciuitatis adscri-
 pro, in quæ ante multos annos hæc se docuisse asserit, vt
 non ipse aliis, sed cæteri potius, ipsi ea sublegisse ab im-
 perita multitudine credatur. Qui quidem si ante nostrā
 editionē quæ ignorauit opinor idem quod nos senserat
 male me hercule de repub. & studiis merit^o fuisse vide-
 tur, qui inuēta sua tādū subtraheret, cū præsertim aliis mul-
 to leuioribus, ne quid acerbius dicā edēdis, vulgo se o-
 stētare soleret. Ac ne quis forte suspicetur hominē elo-
 quentē rudia impolitāq; aliorū scripta ornare, & expo-
 lire, quod haud scio an tolerabilius sit, illud dicā quod
 paulo humanius institutis perspicere licet, hunc hominē
 scriptoribus à poeta notatis similem prorsus videri, qui
 carmine fædo, splendida facta linunt, & cæt. Nam quæ
 ab aliis cōmode & luculēte tradita sunt, hic barbarē in-
 epteq; describere solit^o est, credo, vt ea quasi cœna quo-
 dam aut fuligine oblita difficilius agnoscat^{ur}: & autho-
 ré suū (lapsus sum, interuersorē dicere volebā) magis re-
 ferāt. Hac arte vir ingeniosus, vt quidē videri cupit, sed
 veram gloriæ viam penitus ignorans, tanto huius seculi
 theatro se imponere, & fucum facere posse confidit, ea
 est hominis stolidi ambitio, cæcitas, & vecordia, Non
 expectas opinor Balduine vt tibi eius nomē edā quem
 ita depictū à me vides, cum is, furtorum huiusmodi no-
 mine, vulgo notus sit magis quam nobilis, & velut qui-
 dam Autolicus hodie inter iuris ciuilibus professores ha-

beatur. Ac quã plurimos nominare possem grauissimos
 nostri temporis iureconsultos, qui partim voce, partim
 literis, crebro apud nos ea de re conquesti sunt. Quorũ
 qui mitiores ac homini æquiores videbantur, non impe-
 ritum quidem illum, sed minime cãdidum & quouis Co-
 race nigriorem esse dicebant. Alii improbum, menda-
 cem, impostorem, non obscure, nec dissimulanter testa-
 bantur. Fuerunt & festiuiores nonnulli qui eum Cora-
 ci illi siue coruo Ouidiano non adedò dissimilem esse
 contenderent, qui ab Apolline misus ad aquam ex vi-
 uo fonte hauriendam fertur. Conspecta nanque ficu-
 cuius erant adhuc poma duriora quã vt legi commo-
 de possent; immemor imperii tãdiu sub arbore sedit, do-
 nec ea maturescerent dulcescerentque. Deinde iam sa-
 tur ad Apollinem tandem rediit fictam morã suã causã
 adfert, & fontem obsessum fuisse comminiscitur. Sic iste
 (dicebant illi) ad viuos illos fontes, qui ad mortalium v-
 sum ita comparati sunt, vt ad eos nemini aditus negetur
 nunquam bona fide accedit, sed interim dum se ex illis
 haurire simulat, alienis fructibus legendis intẽdit animũ.
 Qui postquam in boni intenti que patrisfamilias prædio
 diligenti cultura, labore, & industria maturitatem asse-
 cuti sunt, eos diu captatos expectatosque deuorat. Ad
 extremũ mendacia culpã addens, vt de coruo illo poẽ-
 ta scribit, non homines modo, sed deum etiam ipsum fal-
 lere nititur. Quidam alii non insulsi profecto homines
 etiam atque etiam videndum huic esse dicebant, ne si-
 bi idem quod Coraci Aescopico accideret qui cum esu-
 riens serpentem in aprico dormientem rapuisset, confe-
 stim ab eo morsus interiiit. Sed quid ego plura apud te
 perinde quasi hodie quisquam nostri ordinis reperiatur
 cui hæc notiora atque exploratiora sint quam tibi. Quo
 igitur sim animo, & affectu in hunc hominem quæris? E-
 quidẽ quod ad me priuatim attinet risum potius quã
 stomachum hæc iocularis impudentia insolentiaque mi-
 hi, commouet. Quamquam inficiari nolo vbi primum in
 ea loca incidi quæ de arbitrariis actionibus, de in litem
 iurando, de seruitutibus, de diuisione fructuum inter cõ-
 iuge s

iuges soluto matrimonio, & aliis quibusdam difficil-
 mis iuris nostri quæstionibus, à me tanto ante conscri-
 pta peruulgatæque fuerant, stupore quodam insolito me
 percussum, correptumque fuisse, donec sensum me colli-
 gens, hominis leuissimi vanitatè risu, aut miseratione ma-
 gis quàm stomacho dignam iudicauit. Dicâ amplius etsi
 incredibile tibi forsân videbitur, Ego mi Balduine, ma-
 ximas ei gratias tâquàm pro accepto beneficio agendas
 esse fateor idque Anyti illius exemplo erga Alcibia-
 dem, cuius nata est història, Cum enim suppellectilem
 nostram eodem iure totam compilare posset quo par-
 tem auertit homo liberalis & perhumanus res quasdam
 ex ea minime contemnendas nobis reliquit. Sed ex-
 tra iocum, tametsi ob iniuriam priuatim acceptam, non
 multò factus sim commotior, eamque animo æquo non
 solum forti feram, tamen vt de istis plagiariis quod sen-
 tio liberè eloquar, hos ego publico odio, & coercitio-
 ne dignos tenseo, quod multum noceant studiis, & nõ
 minus rempublicam lædant, quàm ii in quos lege Fa-
 bia animaduertitur. De studiis in vniuersum nunc non
 est dicendi locus, sed de iure tantum ciuili & Roma-
 no quod non multis ante nos seculis instaurari cœptum
 est, sed ab indoctis hominibus & *ἄμοιροις*, Tam infeli-
 citer tractatum vt in tam præclaro opere sarciendo,
 in quo magnum quasi cursum ad laudem apertum es-
 se vides, eruditissimi quique nostri temporis gloriam
 sibi parare studeant. Est enim vna hæc merces propo-
 sita honestissimo ac reipublicæ pernecessario labori,
 cui nullum satis dignum rependi præmium potest,
 memoria quædam nominis & apud bonos doctosque
 viros exislimatio, qua mercede ac remun-
 ratione sublata, quo euasura sit res difficile non
 est tibi præsertim iudicare. Meministi illud Xeno-
 phontis eosdem labores non æque graues esse impe-
 ratori & militi, quod laborem imperatorium honos le-
 uiorem faciat. Itaque reipub. non minimum interest,
 vt qui in hoc vt dicam campo exercentur, & ex-
 currunt

currunt, virtute & industria inuicem, non fraude & malitia certent. Alioqui periculum est ne eorum qui ingenii alti; animi sunt tandem frigescat imperus, si gloria iure sibi debita ab alio quopiam maligniore, sed minus industrio fraudentur. Scite Chrysippus apud Cicero- nem. Qui stadiū, inquit, currit eniti & contendere debet quàm maxime possit, vt vincat, supplantare eū qui cum certet, aut manu depellere, nullo modo. Sic in vita sibi quemq; petere quod pertineat ad vsum, non iniquū est, alteri diripere ius non est. Scio plarisq; eruditionis nomine, claris hac tempestate hominibus hunc scribendi morem probari vt nihil de re quapiam dicatur, nisi citatis ad vñ authoribus si qui sint qui pri^o ea de re aliquid scripserint. De quo quid in vniuersum sententiā necesse nō habeo nunc dicere. Cerre non adeo morosus censor feruusque sum vt scriptores omnes ad crebram hanc aut horum commemorationem adigi velim. Verum quæ in singulis scriptoribus præcipuā quandam ingenii doctrinæque laudem merentur, boni candidique viri non esse arbitror, sed maligni poti^o, versuti, ac fraudulenti, ea pro suis vsurpare, vt honori velificetur suo, & partam aliis gloriam in se transfundat. Idque tamen præceptionibus certis vix definiri posse videatur, ac ideo cauillari facile sit, & latebram fallaciæ aliquam inuenire, iis qui eo nomine insimulantur tamen fit nescio quo modo vt quid viro bono atque sincero hinc conueniat, homines non hebetes satis ex re nata perspiciant ac iudicent. Nec sane nouum est, ab istis librorum suppilatoribus, vt a furibus aliis latronibusque poenas expeti. Ac huius rei luculentū & memorabile exemplū refert Vitruuius lib. 7. in hanc sententiā Ptolomeus Philadelphus postquam in clytam illam bibliothecam Alexandriæ comparauit in qua septingenta voluminum milia fuisse dicuntur missis. & Apollini ludos certamenque literarium ibidem dedicauit, propositis præmiis & honoribus iis qui superiores discessissent. Cum autem ex iudicibus septem confidentibus in eo conuentu sex rogati sententias ampliora iis præmia decernerent quos animaduertent multitudinē

multitudini placuisse, septimus nomine Aristophanes qui longo iam tempore in ea bibliotheca versatus fuerat eum ceteris antepone non dubitauit qui populo minime placuisset. Sed ea re tam rex quam ceteri omnes vehementer indignati sunt. Proinde surrexit Aristophanes & uenia impetrata, factoque silentio eum quem nominauerat solum poetam esse, ceteros aliena recitauisse confirmauit. Admirante uero populo, & rege dubitante fretus memoria dicentis e bibliothecæ armariis magnam librorum copiam deprompsit eosque cum recitatis conferendo recitatores ipsos qui regi, multitudinique fecerant, ad turpem ignominiosamque de se confessionem adegit. Itaque rex eos ut furti conuictos damnauit, Aristophanemque muneribus amplissimis ornatam bibliotheca sua præfecit.

His profecto non dissimiles sunt nostro tempore qui ut priscos auctores linguæ latinæ diligenter euoluissent, & humaniores quæ dicuntur literas cum iurisprudencia coniunxisse uideantur loca ex eisdem auctoribus multa passim inculcant quæ ex vulgaribus Grammaticorum lexicis eos mutuari, aut suffurari potius compertum habemus. Nam se in ueteribus scriptis quæ tertio quoque uerbo citant, studiose multumque uolutatos esse quæ admodum queso tibi tuique similibus fidem facturi sunt cum genus ipsum scribendi quo utuntur eos non modo tolerabilem aliquam dicendi scribendique facultatem sibi comparasse, sed ne puerilibus quidem literis imbutos esse satis arguat. Nam sicut qui in sole ambulant etiam si aliam ob causam ambulent, sit natura tamen ut colorentur, ita fieri non potest quin legendis ueterum libris, purior, elegantior, copiosior efficiatur oratio nostra, quamuis nullam ex ea lectione utilitatem ad dicendum aucupemur. Nec eo hæc dico quod eorum institutum non probem, qui ex iis Grammaticorum indicibus, & commentariis excerpunt quod ad iuris ciuili interpretationem conducatur, cum in plerisque magnam uariamque eruditionem contineri sciam, sed qui hæc populo ut noua, inaudita, & sua uenditant imprudentissimi merito iudicandi sunt. Accedit ad hanc impudentiam

pudentiam exaggerandam, quod furta furtis cumulan-
tes, quicquid insignius extat atque eminent in recenti-
bus commentariis nostrorum æqualium, qui paulo inge-
niosiores, & politioris doctrinæ inter iuris professo-
res sunt, id statim in sua scripta tacito authoris nomine
transferunt & paucis quibusdam ex Bartolo atque Bal-
do commixtis hoc se assecutos purant, vt rara quadam,
miscellaneaque doctrina præditi esse credantur. Intelli-
gunt enim hanc artem suam vix etiam à perspicacissimis
quibusque hominibus nonnunquam percipi, cum ne his
quidem aut vacet aut libeat plarunquæ in aliorum scri-
pta inquirere Aristophanis illius exemplo cuius ante
meminimus, & ea sic expendere ac considerare vt iudi-
cium de iis omnino fieri possit. Itaque fit interdum vt
iuxta vetus prouerbiū sint *κόρακιο διηδόνων διδιστομόρητες*,
sed vulgi tantum opinione nō etiam eruditorum quo-
rum isti iudicium non admodum curant fortassis modò
placeant multitudini, quæ nihil au dius arripit quàm
nugacissimas quasque nauias, & poëtam festiuum imi-
tantur qui cœnam suam conuiuiis potius quàm cocis
gratam esse optat. Nam vulgus & imperiti laudare so-
lent ea quæ laudanda non sunt, nec quid in vnaquaque
re sit vitii possunt iudicare. Ac tamen cum edocentur
à peritis interdum desistant à sententia, tamen sæ penu-
mero contingit vt ab ea opinione quàm semel comple-
xi sunt nulla ratione diuellantur, quod ne admoniti
quidem verum peruideant, & qui eos erudire conan-
tur in odii alicuius aut lioris suspicionem veniant.

Non possum mihi temperare quin tibi nunc referam,
quod Budæus noster de Angelo Politiano quondam
nobis domi suæ narrare solebat, idque se ex Iano lasca-
re qui Politiani fuerat æqualis crebro auduisse con-
firmabat. Cum enim Politianus Florentiæ interpreta-
tionem Homericæ Iliadis in magna celebritate aggre-
deretur non sine ingenti ostentatione quæ de Homeri
poëmæ perscripta sunt ab Herodoto, auditoribus suis
è suggesto recitabat, quo tempore Herodoti liber Gra-
ce scrip

ce scriptus à nullo adhuc conuersus in latinam linguam, nec typographorum formis excusus erat. Itaque Lascaris qui tum honoris ac dicis causâ numerum auditorum augebat, cum paucis quibusdam aliis græcè doctis hominibus qui non ignorarent vnde omnia quæ pro suis recitauerat, hausisset. Is igitur paulopost ad hominem conuersus eumque seducens, dic mihi quæso, inquit, Politiane, quo ore Herodoti opus insigne, quod ante tot sæcula conscriptum est in tanto cœu vt tuum recitasti? Cui mox subridens Politianus nunquam inquit! putassem, lane, hominem Græcum adeò eius artificii rudem & ignarum esse, quo apud multitudinem existimatio, & fama comparari solet. Quasi verò, inquit, non satis intelligam, tres aut ad summum fortassis quatuor vos hîc adesse, quibus Herodoti libros aliquando inspicere contigerit. Sed quænam hîc sit turba nobis applaudentium & in cælum laudibus ferentium vides, apud quos si existimationem nostram, quod minimè spero, vel tantillum lædere volueritis, oratio profectò vestra vt gloriæ nostræ invidentium hominum non multum fidei ponderisque habitura est. Hoc exemplo admonemur Balduine, qua arte ambitiosi supra modum homines iidemque versuti ac malitiosi auram popularem captent, vtque inanem aucupentur rumorem, & omnes vmbras etiam falsæ gloriæ confectentur. Quod cum per se scèdum & à viro bono alienum, tum eohomine per quàm indignum est qui se iurisconsultum profiteatur. Nec vlla res quale cuiusque sit ingenium in reliqua vita magis indicat & ostendit, Philippus Macedonum rex quendam è numero iudicum summoiuit, quod cum tingere barbam & capillos resciuisset, dicens, qui in capillis fidus non esset eum in rebus gerendis dignum minime videri cui fidatur. Quanto iustius degeneres huiusmodi homines ne quid grauius dicam, & illiberali ingenio præditi à reip. gubernaculis, & vero à bonorù omniù consortio procul arceri debêt.

Sed ad

Sed ad nostrū Autolicū reuertor, quē vt lege veluti Fabia reū postulē & insecter apertē multi à me nō pœnitē dæ autoritatis viri efflagitāt, aliis leuissimi hoīs iēptias que sui mores fatis vlciscātur cōtēndas esse dicitātib⁹. Ego verò eam accusationē nō prius instituendā putavi, quā tuam simul, & clarissimi istius vestri cōuētus ac quo rundā fortassis aliorū nō Galliē modo nostrā sed Italię etiā ac Germaniæ, illustriū iuris professorū, quorū apud me grauis est autoritas sentētiam elicuero. Causa enim huiusmodi est vt nō aliorum magis iudicum cognitionem pronūtiationēq; desideret. Scito autē Balduine rerū omniū cōmentarios iam me paratos habere, & ita me in causam incubuisse, vt nullo negotio reū peracturus mihi videar. Nam etsi nō ignorem quid ab eo dici possit nō dicā qui semel verecūdiæ fines trāsiliit sed qui fr̄ontem omnino perfricuit, tamē ita me causam hāc acturū polliceor, vt nō modò signis & argumētis luce clarioribus, sed & testimoniis quoq; ac documentis oīa confirmē, & iudices in rem vt dicitur præsentē ita perducā, vt quālibet cōfidens reus tantū crimen vix sustineat *κλίπωμ δ' ὄταν τις ἰμμανὸς ἰθιυρέθῃ Σιγᾶρ ἀνάγκη καὶ καλὸν θίρη νόμα.* Etenī feci nō inuitus vt scriptorū nostri tēporis qui alius noīs sunt lucubratiōes in iure ciuili atq; pōtificio percurrerē ac euoluerē, quo facilius perspicerē fucū impostoris nostris & si opus fuerit indicarē etiā ac patefacerē. Quid quæri? Corniculam Horatianā planē mihi deprehēdisse videor, quam furtiuus nudare coloribus nihilo mihi difficilius esse puto, quā Aristophani illi pœtarū Alexandrinorū furta detegere, ac conuincere. Sed vestrum hac de re iudiciū vehemēter expecto, nec aliter cū homine congredi, & in aciem descēdere statui, quā si institutum nostrū ad reip. decus, & commodum spectare tibi tuiq; ordinis hominibus visum fuerit. Mihi enim animus nō est ob priuatā iniuriā *ἄπρηκτορ πόλεμορ πολιμῆειρ ἢ δὲ μάχισθαι.* Verum publicā causam suscipere nobis præsertim authoribus inhonestū, aut indecorū nobis qui potest esse? Nā nec domestica nos exēpla deficient, cū Budæus atq; Tyraquellus ambo eruditionis nomine

nomine suspiciēdi cū plerisque aliis idē aliquādo facti-
 tarint. Periculosum verò multo minus futurū est, cū eo
 aduersario certamē qui vt aliū Homeri versum vsurpē
 γύμνος ἀτις κόρυθος τινι ἀπειδος οὐδ' ἔχρη' ἔχρος Verū enim
 verò longius me iam lapsū esse video, quā fortassis
 par erat, & modus epistolæ patiebatur, itaq; finē proli-
 xiori huic sermoni tandē faciēs ad reliqua tuarū litera-
 rum capita venio. Cooptatū te in iuris doctorū colle-
 gium, & vnū ex omnibus delectū cui nos velut emeriti
 lampadē cursu traderemus valde ita me deus amet, læ-
 tor. Quē enim mihi aliū successorem magis optauerim,
 quā qui exasciata isthic a nobis opera expoliat, & pu-
 ram germanamq; iurisprudentiā à sophistarū barbaro-
 rumque impetū quibuscum diu nobis ἀσπονδος πόλεμος
 fuit, in ista schola tueatur ac vindicet. Id quod sceleriter
 te præstaturū, si neruos in ea re tuos omnes contendas
 spero atq; confido. Nam quod nō ignorare te ais quid
 sit post Roscium in scenā prodire vt ab homine amico
 modestissimoq; dictum amplector. Diffidentiam vero
 nullā in eo negotio aut hæsitationē probare possum. De
 collega nostro ita velim existimes nihil vnquam magis
 præter expectationē nobis accidere potuisse eo libello,
 quo non leuiter ab eo nos perstrictos intelligis. Verūm
 is cōtra quā forte sperabat, cum viro forti constantiq;
 certamen se instituisse ad extremum cognouit, & fragili
 quærens illidere dentē offendit solido. Apologiā tamē
 quæ est, & non mea quod vererer ne hominē non vul-
 gari amicitia mihi cōiunctū nimis exacerbaret sepeliē-
 dam omnino ac delendā curauī. Amicis quos isthic ha-
 bemus non paucos salutē dicito meis verbis, nominatim
 Alabatio nostro ædiculæ palatinæ ac regiæ præcētori
 viro optimo & literarū literatorumq; amatissimo, cum
 quò mihi ea necessitudo iam pridem instituta est, vt eius
 nulla me vnquam capere possit obliuio. Quod aut cum
 eo hominē tibi nō mediocris familiaritas intercedit, ego
 verò, eo nomine impēdio magis te amo. Nā de cōiun-
 ctione vestra & quotidiana cōsuetudine, nuper iucun-
 dum nobis attulit nuntium ornatissimus præsul Sebast.
 Alba

Albaspineus, & vtriusque vestrâ mirificè studiosus
cuius ego adhuc cõtubernalis sum meque impense ro-
gavit, vt salutem vobis adscriberem. Vale Idibus Ia-
nuarij 1549.

FINIS.

INDEX RERVM IN-
SIGNIORVM QVAE HIS COMMEN-
TARIIS CONTINENTVR.

- VID sit æquitas naturalis, & quomodo
distingatur à civili. pagina. 54.
Vfucapionis causam esse æquitatem ciui-
lem magis quàm naturalem. pagina 56.
Cur non ex omni conuentione detur a-
ctio, cum fidem seruare natura æquum sit. pagina 57.
Cur aduersus ingratum actio non detur, ex Anneo Se-
neca. pagina 58.
Primum iuris præceptum, quod est, Honestè viuere,
quomodo accipiendum sit. pagina 58.
An ex omni pactioe nascatur obligatio naturalis, &
quænam ea sit. pagina 58. & seq.
Fidem hosti datam ab homine priuato seruandam esse
contra receptam opinionem. pag. 61.
Pactum vnde appellatum sit. pag. 63.
Pactum pro omni conuentione non accipi: & quid à
Pactioe differat? pag. 63.
Loca Ciceronis explicata lib. 2. Rhetor. ad Heren., &
lib. 2. de Inuent. pag. 65.
Pactum aliquando nudum esse, aliquando causam ad-
adiunctam habere. pag. 67.
Aemilii Ferreti sententia de pacto conuento. pag. 67.
Quid inter pactum & pollicitationem intersit. pag. 67.
Cõuentionis verbû lati⁹ patere quâ Pacti cõuerti. pag. 69.
Quid sit transactio, & in quo differat à Pacto. pag. 70.
Explicata l. i. ff. de transactio. Cuius verû sensum nullus
adhuc

adhuc interpretum assecutus est.	pagina 71.
Ex stipulatione naturalem nasci obligationem.	pag. 72.
Qua ratione stipulatio dicatur imitari naturam contractus super quo interponitur.	pag. 73.
Chirographi, aut tabularum debitori redditarum, quis sit effectus?	pag. 75.
Pignoris item reditti quis effectus sit.	pag. 78.
Quæ sunt prædia tam vrbana quàm rustica, aliter declaratum, quàm à ceteris.	pag. 79.
Interpretatio l. Certi iuris. C. de loca.	pag. 81.
Male peti apud Iureconsultos quid sit?	pag. 83.
Interpretatio legis, item quia. §. idem Iuliano. præter communem aliorum sententiam.	pag. 84.
De cõventionũ diuisione in eam, quæ ex publica causa est, & quæ ex priuata, &c. quid sentiendũ sit.	pag. 85.
Conuentio facta à principe quam vim habeat?	pag. 87.
An magistratus reo impunitatem promittens, si cõfiteatur, fidem seruare debeat.	pag. 88.
An duces belli de pace, aut inducijs quicquam pacisci possint?	pagina 90.
Legitima conuentio quæ dicatur.	pag. 92.
Donatio an contractus, & qualis contractus sit.	pag. 95.
Ex pacto, cui accedit causa, quæ nã actio def. pa. 96. et se.	
Actio præscriptis verbis, & in factũ, cur dicatur.	pag. 97.
Interpretatio l. naturalis. §. sed si dedi. de præscrip. ver.	pag. 97. & seq.
Falso. l. i. de leg. i. Vlpiano attribui, & constitutione Iustiniani eam esse.	pag. 98.
Interpretatio §. qd si faciã. d. l. naturalis.	pag. 99. & seq.
Refutata Alciati sentetia in interpretatione huius verbi <i>συλλάγμα</i> ,	pag. 100.
<i>Συλλάγμα</i> nihil aliud quàm contractum esse.	pag. 101.
Actionem præscriptis verbis, seu in factum, ab actione, De dolo non excludi: & ciuilem actionem dupliciter in iure accipi posse.	pag. 102.
Actionem de dolo, quæ verbis in factum temperata est, perpetuam esse.	pag. 103.
De actionibus, quas Natias, & Datias vocant, & de	

- veteri ritu dandorum iudiciorum apud Romanos,
 altius repetita disputatio. pag. 104.
 Dare actionē, variè accipi apud Iurecōsultos. pag. 107.
 Pactum nudum à Iureconsultis, & vestitum à sophistis,
 quid dicatur. pag. 108. & seq.
 Cur tam pacta conuenta, quàm exceptiones quædam
 inesse dicantur bonæ fidei iudiciis. pag. 109. & seq.
 Pacta conuenta strictis quoque iudiciis inesse. pag. 110.
 Quæ sit natura eius actionis, quæ dicitur Præscriptis ver
 bis, & ex quibus causis ea cōpetat? aduersus omniū
 interpretū, qui adhuc scripserūt, sententiā. pag. 112.
 Quæ pacta in ingressu contractus fieri dicantur, contra
 recentiorum opinionem, qui paradigmaticæ parti
 culæ vim non perceperunt. pag. 117.
 Pacta de his rebus interposita, ex quibus substantia vé
 ditionis consistit, quam potestaté habeant. pag. 118.
 Interpretatio, l. pacta cōuēta, de contrah. emp. pag. ead.
 Quid sit Regula, & quamobrem causæ coniectioni à
 Sabino comparata sit. pag. 121.
 Quæ sit repetita pacti cōuentio apud Vlpianū. pag. ead.
 Verbum Seruabo in edicto pretorio de pactis conuen
 tis quod Bartolus se ignorasse confessus est, quomo
 do accipiendum sit. pag. 123.
 Pacta in rem ab iis quæ in personam sunt, quomodo di
 gnoscantur. pag. 123.
 Doli mali quæ sit vera diffinitio. pag. 125.
 Dicis causa, verbum quò sensu apud Caium accipi de
 beat. pag. 127.
 Stipulationem pactis conuentis subiici solere. pag. 128.
 Pactum pro scriptura nonnunquam accipi. pag. ead.
 Locus apud Vlpianum emendatus qui vulgo corru
 ptus circumfertur. pagina 129.

EX EPITOME, SEV PARTI
 TIONE RERVM NON OM
 nium, sed quarundā præcipuarū, Index.

- Quid pactum & pactum conuentum sit. pagina 131.
 Quæ sit legitima conuentio & iurisgentium. pag. ead.
 Diuisio

Diuisiones pactorum.	pag. 133.
De personis quæ pacisci possunt, quæq; nō possunt.	pag. ead.
Hoc verbo, Videamus, aut videndum est, Iureconsultos plerunque sententiam suam exprimere, quod ab interpretibus animaduersum non est.	pag. 134.
Procurator omnium rerum, Vniuersorum bonorum, Totorum bonorum, quis dicatur.	pag. 135.
Curis, cui mandata est actio, procurator in rem suam appelletur.	pag. ead.
De quibus rebus pacisci possumus.	pag. 137.
Pactū inter emptorē & venditorē factum, vt re euicta venditur nō teneatur, adeo valere, vt ne ad pretium quidem restituendum eo casu teneatur: licet opinio contraria vulgò recepta sit.	pag. ead.
Pactum de futura successione, quam ob causam legibus improbatum sit.	pag. 138.
Verus & germanus sensus l. si tibi, in princ. de pactis, & l. rogasti. §. si tibi. si cert. pet.	pag. 140.
Quomodo paciscendum sit	pag. 141.
De effectu & potestate pactorum.	pag. ead.
Ex pacto non nascitur actio.	ead.
Ex pacto nascitur exceptio.	ead.
Nudo pacto dominium non transfertur.	pag. 142.
Interpretatio l. traditionibus. C. de pact.	ead.
Pactū ipso iure actionē, seu obligationē nō tollit.	ead.
Breuis & dilucida interpretatio. §. pactus ne peteret. l. si vnus. de pact.	ead.
Pactū generaliter conceptū in omnibus nocet.	pag. 143.
Pactum de vna re, aut cum vna persona factum, ad aliam non porrigitur.	pag. ead.
Pactorū in rem & in personā quæ sit potestas.	pag. 144.
Interpretatio l. fideiussoris. de pact. quæ in Cod. Norico non recte punctis distincta est.	pag. 145.
Obscuritatem pacti veditori magis quàm emptori nocere. & obiter explicata l. Veteribus. de pactis. quæ vulgò malè intelligitur.	pag. 146.

FINIS.

ERRATA. sic corrigito.

Pag.	Versu.	legi debet	Pag.	Versu.	
1	8	penitori	44	10	vobis
4	9	Ac tametsi	47	21	tertius hic
9	20	παρρησι	47	23	obsolefcent
9	30	ἐπαγορευμα τοῦ νομίμου	51	14	nō solum καὶνὰ καὶνοῦς vt dicitur, verū etiam καὶνὰ καὶνοῦς
9		in margine delēda sunt hæc verba: l. vbi cūq; de fideius.	52	vl.	habere
10	1	post verbū solet legēdū est in margine: l. vbi- cunque de fideius.	55	30	diximus
			58	16	profluxisse
			64	14	προοίμια
11	28	nonnulla	ead.	35	considerauerimus
17		in margine, cum similibus.	67	36	cum is cur aliquid
19	11	consuerunt	69	6	pacifcūe
21	29	Quod Corneus	ead.	7	hæc quoque
21	35	id eisdem	70	3	significari, quod
22		in marg. l. capitaliū de pen. l. licet capitalis de verb. sig.	ead.	21	δικαίως εσθαι
			ead.	22	dirēptiōq; litis, trāsactiō
23	25	ἀποστασίωσιν	72	1	reperitur
23	31	hæ tantum	ead.	12	τιχνησις
23	36	sequuntur	ead.	34	custodiri
24	14	Porro	74		in margine, l. i. §. cōnētionis
25	25	quæ ad restituendum	ead.	24	obscurius
25	35	metum commentum	ead.	25	etiam tacito consensu
27	27	rem raptam	75	pen.	gnaus
27	28	arbitrariarum	79	17	τετόque
31	18	legis Aquiliæ	ead.	27	Florentinus
31	23	plerunque à veri	ead.	29	ædificium
31	25	Ansoninum	ead.	34	Varroni
32	14	in re danda	80	7	genere vsus distingui
33	6	vim rapiunt	ead.	24	obligati
35	22	Atque hinc	ead.	32	separantur ædificijs
35	29	alligari	ead.	36	rescripto
36	17	vindicandum	81	17	idonea
37	33	fuisse	83	2	emendatiorem
41	7	τὰ πρὸ τριῶν ἐτῶν	87	34	necessē. f
43	6	non multis ante annis hæc ciuitas	ead.	36	rescripsit. g
			ead.	37	visa est: dele literam. g

ERRATA.

Pag. Vers.		Pag. Versu.	
90 17	Numantinis	118 17	quæ mancipi sunt
91 19	Accursi ^o atq; Bartol ^o	119 10	tertia
92 2	πέντασθαι	121 14	delendum est, quæ
ead. 4	δικαρίων	123 10	sed inscitæ
ead. eod.	νίχρη	125 23	in arte Dealectica
94 22	διδόντε	126 9	ὁ δικασίς
ead. 23	τοῦς πολιτίαις ποιή- σαι	ead. 10	σκηπίου
96 4	quæ nomen nõ habet, actionem non nasci	127 3	Senatuscon. Sillan.
97 11	incertam actionem	ead. 14	Caj de imaginaria
99 in marg. l. Labeo. de ver. sig.		128 32	Titius spondit
100 2	Facio vt facias	ead. 33	probaretur
ead. 34	interpretati	129 32	captam
101 11	ψευδομαρτυρία	ead. 33	semestri
ead. 13	κακωρορία	130 5	ei velut scriptorum
104 15	veterem	133 28	paciscentium
105 11	prescriberet	138 2	saniores
ead. 27	infriciabatur	139 25	ipsis ostenditur
ead. 29	debere	ead. 34	ἐν τῆς προαισιτος
106 37	delenda sunt hæc ver- ba. Plin. lib. 10. epist.	140 13	contrahi
107 5	et quæ sequitur post verbū meminērūt ad- scribenda sunt in mar- gine hæc verba. Plin. lib. 10. epist. et cate- ra quæ nos in superio- re pagina expūgenda esse admonuimus	ead. 30	μὴδ' ἂν ἴδῃ ἀπόλοιτ' ἰμὴ
ead. 30	pro re subiecta	143 in margine post literã s pone literam g. ante hæc verba d. l. tres fratres hic. et dein- ceps h et i	
108 pen.	diuidunt	144 22	Scævola
109 8	innuat	ead. pen.	confide iussoribus
110 26	qua iudici	149 14	patiamur
112 27	ἀπ' ἑρῆ	150 9	iuuenili
113 11	quisquis	ead. 17	docendum
116 10	quam cessaret reddere	ead. 18	scriptores
		151 31	iureconsultis
		151 35	(ac vt verè dicam)
		152 17	non cuius
		ead. 28	arridens
		154 6	σινολοχῦν
		ead. 23	hominibus

ERRATA.

Pag. Vers.		Pag. Vers.	
155 32	obiiciat	ead. 21	interuenit
156 3	vobis	198 28	emente
ead. 11	vobis	ead. 29	post verbū Celsi. dele literam e,
160 11	τῶν φαρμάκων	199 1	cum hic sexcentis
ead. 13	ἀνακτορ	205 in margi. l. dotē de iure dos.	
ead. 16	γυμνάσιον	206 12	perperam a Curtio
ead. 17	παραίεται	ead. 26	Exin leti
ead. 19	τῶν τοῦτων	208 21	dele verbum, suo, quod est in initio versus & pone post verbū, iuri, ut sit iuri suo.
ead. 20	τῶν ἰατρικῶν	216 24	acute
ead. 21	ἢ δύνανται	ead. 34	ἔπλωρ
ead. 24	διπλαχθισομίνων	220 22	principum
161 19	disciplina	ead. 26	magistratuum
165 13	inuitum	227 in margine. Cicer. lib. 2. de orat.	
ead. 17	percunctari	228 6	deditorum
ead. 26	sermo meus	ead. in margine. l. hos accusare. ff. de accusat. gloss. c. in crimi- nali 4. quest. 3.	
166 vlt.	ventitanti	230 in margine. Vide Iustinum.	
168 17	crederem	231 in margi. l. 2. C. de iud. dos.	
169 27	παίδιαι	ead. 18	prater a hastam
170 1	κόμωρ	ead. in margine. l. qui sella	
171	omissus fuit per incuriā titu- lus libri qui ita reponi debet.	235 3	prædiorum
Francisci Duareni Iu- recōsulti Disputatio- num anniuersariarum Liber primus.		236 18	iudicis
172 16	aliquando	239 25	iureconsultos
175 4	prouocare	240 in margine. l. rescripto	
181 in margine.	Donatus.	242 6	ἰπιτιχίτηρ
182 11	contineri	ead. 8	δύναντορ
187 10	sub tit.	ead. 10	νομοθετηδίντων
ead.	in marg. dele verbū p æmigrabi cū asterisco	ead. 12	πάσης
ead. 30	ignarus	ead. 20	non possent
190 1	impendere	ead. 36	lib. 39. Q. Metellus
193 vlt.	Latina	247 18	προσκόπτας
194 in margine. l. in fraudem. ff. de iure fisci		ead. 23	παρὰ τῶν τοῦτων

